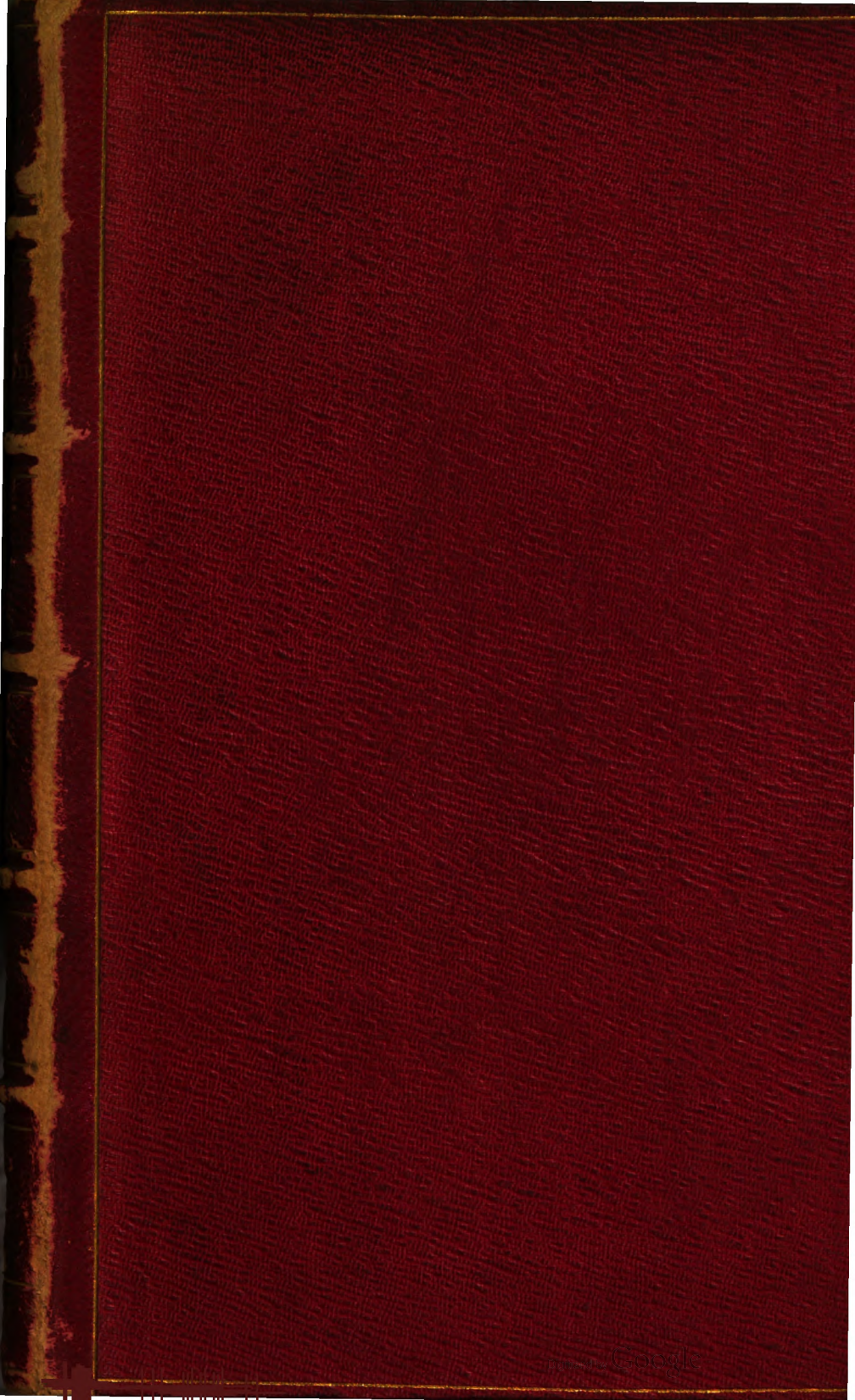
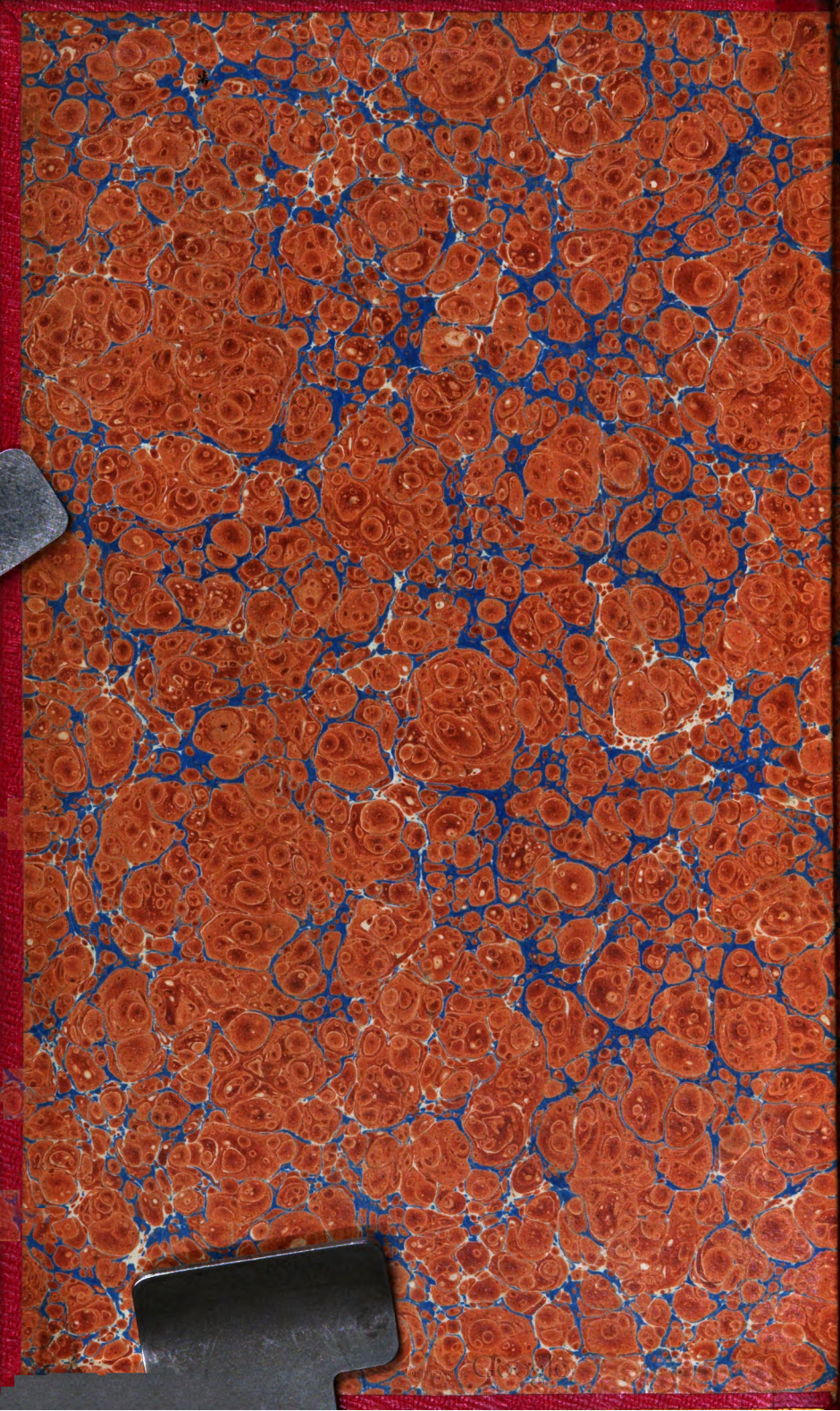

1194. f 30

László király esküvel fogadja hogy Cillei halálát Hunyady
fiain nem boszulandja meg.

Ugyan BUCSÁNSZKY ALAJOSNÁL

kaphatók következő könyvek:

(árak ezüst pénzben).

- A B C** Képes Könyv, a jó gyermekek számára negyed rétbén 24 színezett képpel, magyar s német magyarázattal, finom írópapiroson . . . 12 kr.
- Amerika fölfedezése, Mulatságos olvasó könyv Gyermekek és Ifjak számára. Campe Henr. Joachim után Peregrini Elek. 8-rétbén, finom velin papiroson Pozsonyban 1838. 1-ső Rész: Kolumbus, 2-dik: Korteiz 3-dik: Pizarró, egy egy földabrosszal, csinos három kemény kötésben 2 frt.
- Apostolok s négy evangéliom írók élete, s szenvedése. A szent Írás nyomdoki után minden rendű Keresztény lelki épülésére, leginkább a házi ájtatosság buzdítására összeszedve. Nagy 8adrétbén, 128 lapnyi kötetben, 7 aczél- s 5 kömetszettel, szép fehér papiroson kötve . . . 20 kr.
- Finom velin papiroson kötve . . . 24 kr.
- Atila Hunnok' Királyának élete hat képpel . . . 3 kr.
- Beszélytár, Gyermekek számára írta Beöthy Zsigmond, hat kötet, 6 képpel, nyomtató papiroson csinos kemény kötésben, s tokban ára . . . 1 frt.
- Ugyan az velin papiroson színezett képekkel . . . 1 frt. 36 kr.
- Elbeszélő Atya, vagy rövid történetek gyermekek számára Glatz Jakab után fordította Becser Soma, Posonyban 1842. nyolczad rétbén, finom velin papiroson, hét képpel csinos kemény kötésben ára . . . 30 kr.
- Ugyan az színezett képekkel . . . 1 frt.
- Elbeszélő Anya, vagy rövid történetek gyermekek számára Glatz Jakab után fordította Becser Soma, Posonyban 1842, nyolczad rétbén finom velin papiroson, hét képpel csinos kemény kötésben ára . . . 30 kr.
- Ugyan az színezett képekkel . . . 1 frt.
- Fillértár mindennemű közhasznú ismertetek terjesztésére, 1834 egész esztendei; nagy negyedrétbén finom velin papiroson nyomva majd 100 köre metszett csinos képpel, kemény kötésben, első esztendei folyamat 6 frt. — most kapható leszállított áron . . . 2 frt.
- Ugyan az 1835 esztendei, nagy negyedrétbén finom velin papiroson nyomva majd 100 köre metszett csinos képpel kemény kötésben, második (utolsó) esztendei folyamat 6 frt. — most kapható leszállított áron 2 frt.
- Griseld' és Valter' Markgróf története hat képpel . . . 3 kr.
- Gvadányi József, egy falusi (peleskei) Notáriusnak budai utazása, — tovább elmélkedései, betegsége, testamentoma, és halála, melyet önmaga abban esett viszontagságival a magyar szívek' felszerkentésére s mulatságára versekben foglalt, 8. rét, foszlány kötésben . . . 36 kr.
- Gvadányi József magyar lovasgeneralis — Rontó Pálnak, egy magyar katonának, és gróf Benyvoszky Moricznak élete földön, tengeren álmélkodásra méltó történeteiknek, s véghez vitt dolgaiknak leírása 8. rét foszlány kötésben . . . 36 kr.

Mátyás király emléke.

MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETEI

KÉPEKKEL,
A NÉP SZÁMÁRA

IRTA

Dr. Lányi Károly,

Esztergom főkáptalani könyvtárnok, s ama megyei táblabíró, kir. m. term. tud. társulat tagja, s a természettannak lyceumi rendes oktatója N. Szombatban.

POSONYBAN.
KIADJA BUCSÁNSZKY ALAJOS.

1846.

47
12. 4.
39.

Nyomatott Belnay örökösénél.

CZIRÁKI S DÉNESFALVAI

GRÓF

CZIRÁKY JÁNOS,

KIRÁLYI TÁBLAI BÁRÓ, stb.

Ő MÉLTÓSÁGÁNAK

alázatos tisztelettel

a szerző.

Tudnivalók.

Mindnyájunknak friss emlékezetében van még, mikint az újabb urbéri törvények csak néhány évek előtt hoztattak légyen; mikint nem régiben ama rettenetes cholera betegség országszerte ezer meg ezer lakosokat sirba sodort. Szintugy emlékeznek az öregebbek, mikint napnyugaton hosszú és veszélyes háboru, ama hires franczia háboru sok inséget hozott a világra; mikint a francziák ellen más katonákon kívül magyar nemesi fölkelés (insurrectio) is rendeltetett. Sokan közülünk hallották Jósef császár, Mária Terézia hírét, valamint azt is, mikint édes magyar hazánkban sok évekig garázdálkodott a Török, mialatt Rakoczy meg Tökölyi lázadása üte ki, melly édes hazánkat majd nem tönkre tette. S ki nem hallotta volna Mátyás király dicsőségét meg az egykori tatárjárásnak szomoru emlékét.

Ezekből világos, miszerint édes hazánknek nagy és nevezetes viszontagságokon keresztül kellett eddiglen vergődnie, mig mi, ezen hazának fiai, ennyire jutánk, a mint most vagyunk. Egykoron, a régi korban, többnyire minden máskint vala, mint most van; hol jobb, hol rosszabb volt a nemzet állapota. — Aztán, ha figyelembe vesszük azt is, hogy Magyarföldön nem

csak magyar: hanem kún, székely, palócz, tót, szerb, oláh, görög, zsidó, cigány is lakik, akkor szükségképen azon kérdés ötlík eszünkbe, valljon a magyar öröktől fogva lakott-e ezen országban; vagy pedig csak későbbben szorult ama sok nemmagyar nemzetek közé? Azonfelül a magyarok közt egyik gróf, másik nemes, meg másik városi polgár, kézműves, vagy falusi földmivelő; egyik catholicus, másik református vagy lutherista: mind ezen dolgok kíváncsiságunkat ébresztik föl, mellynél fogva tudni akarjuk, mikint történt mind ez? különösen, honnan eredtek magyar Eleink? kit találtak ezen országban? hogyan foglalták el? mikint keletkezett ama sokféle különbözőség a magyar nemzetben? — Fejét kell keresnünk ezen dolgoknak.

— És ezen kérdésekre könnyen találhatuk feleletet. Voltak hajdanta, valamint jelenkor is vannak férfiak, kik mind azt, mi a világon történt, följegyezték s írásaik meg könyveiket a késő unokákra hagyták. Ezek a történetírók. Mit ők reánk hagytanak, azt mi most olvasni fogjuk s megtudjuk mind azt, mit nemzetünk eredete s beköltözéséről ezen országba, valamint egyéb viszonyokról tudni szeretnénk.

Csak hogy ezen tudomány pusztán véve nem az onczél, mellyért a történetet olvassuk és tanuljuk. A történettudománynak más és pedig hasznos célja vagyon. Mire való tehát nekünk az a történettudomány? valljon csupán arra való-e, hogy gyönyörű beszélyekkel, furcsa régi mondákkal mulathassuk az unalmas téli estéket? Arra-e, hogy a régen lefolyt évszázadok eseményeire

nézve ujságvágyunk kielégítesssék? sem az első, sem a második pont nem a cél, mit a történetíró szeme előtt tart. A történetírásnak valódi s egyetlen célja az; miszerint nemzetünk régi állapotját a mostanival egybevetvén lássuk, mennyire javult vagy silányult az s mi okoknál fogva történt ez? Tanulság leend illy historia nekünk a jövődöre s mi állapotunk javulását hordván szivünkön, gondosan kerülendjük amaz okokat, melyekről az ismert történetből tudjuk, hogy a javulás gátjai valának. Például vesszük a magyar történetet. Ennek sok lapjaiból látandjuk, mikint a magyar nemzetnek mostani gyöngültsége, kiszámusága s Európának többi nemzetei közt csekély jelentősége csak néhány századok óta létesült; mikint egykoron nem volt az így, hanem nemzetünk polgárzati állapota megsilányult: most a historiának, melly ezen állítást koronkint bizonyítja, az is kötelességében áll, hogy ezen állapot silányulása okait fedezze föl. S ezt a historia valóban megteszi. Ama tünemény okaul azt veszi észre, miszerint mig a magyarok egyetértve együtt tartottak, addiglan hont alapítani, ezt minden megtámadók ellen védeni, uj tartományokat foglalgatni, magának a leghatalmasb birodalmak fejedelminél tekintélyt szerezni s europai jelentőséget kivívni s megtartani tudtak; mihelyt a magyar nemzetségek meghasonlani, egyenetlenkedni, egyik balra másik jobbra nézni, egymásra támadni és saját hazájoknak méhében dűlni kezdének, azonnal tatár, török, cseh, német, lengyel, még oláh szomszédjuk is kifogott rajtuk, ser-

geiket megverte, tartományaikat lefoglalta, sőt gyalázatos adóra szorította; mikint végre törökigába kerültek, melyből őket a Főnséges Austriai Ház ki szabadította. — Így a magyar történeten keresztül haladván, azt tanuljuk, miszerint őseink kárán okulva ne egyenetlenkedjünk; minden visszavonást, gyűlölködést félretévén egyiránt és szorosan öszvetartsunk, egyformán szeressük s öleljük a hon lakosait, akár catholicus, akár reformatus vagy lutheriek, sociniak, görögök, zsidók, salávok, németek is azok — mert bármik ők egyébiránt, de még is Magyarföld lakosai, az az hazánkfiái!

Illyen és ehhez hasonló tanulságokat kell nekünk a historiából, a magyar történetből kiszemelnünk, ha azt haszonnal akarjuk forgatni. Azonban Magyarföldünk történeteiben még más szép és nagy dolgot fedezünk föl. Azt tudniillik, mikint benne az isteni Gondviselés utait s világkormányát tethben szemlélhetjük, azon kormányt, melly szerint a magyar nemzet, mint látni fogjuk az ásiái hideg hegyhátaokról, a pogány népségek tömegéből kiválva, sok csapásokon keresztül nagy ügygyel bajjal a karpáti hegyeken átmene s eme gyönyörű, termékeny és kellemes országba költözik, benne egy évezredig magát minden megtámadások ellen föntartotta; végre pedig, miután belső egyenetlenkedés s polgári háboruk népszámát olly nagyon csökkenték, hogy a közel török, és orosz mellett biztosan s függetlenül már nem állhatna meg, a főnemlitett Gond-

viselés műve volt, miszerint a Habsburg házi, Austriában uralkodó fejedelmekből választá királyt s ezen dicső s hatalmas fejedelmi Ház védszárnyai alatt áldott békében élhet s művelődhetik.

— Ezeket előre bocsátván, már nincs egyéb hátra, mint hogy magához a magyar nemzet történetéhez fogjunk. A magyar nemzet Christus születése után 845 évtől fogva hagyta el ő s honát s így története maiglan egy ezer éven ment keresztül. Magyarföldet ezen évezred folytában érteseményeket a következő czikkelyek alá so-roztuk s adandjuk elő:

Magyarföld történetel.

1. Magyarföld őslakosai.
2. Magyarok eredete.
3. Árpád országszerzése.
4. Magyar vezérek korszaka.
5. Magyarok első királya szent István.
6. Árpádházi testvérháboruk.
7. Szent László s Kalmán bölcs törvényhozók.
8. Új testvérháboruk az Árpádházi hercegek közt.
9. Jeruzsalemi II. Endre király.
10. Tatárjárás Magyarföldön.
11. Árpádiak kiholtá.
12. Olasz származásu magyar királyok.
13. Magyar királyok egyszersmind rómainémet császárok.
14. Hunyadyak kora.
15. Lengyel származásu magyar királyok.
16. Austriai Ferdinand és a török hódításai.
17. Luther és Calvin hitszakadásának terjedése Magyarföldön.
18. Miksa s Rudolf császárok királykodása.
19. Bocskay, Bethlen, Rákoczy György lázadása.

VIII

20. A török kiűzése Magyarföldről.
 21. Az örökös királyság megállapítása.
 22. Mária Teréziának anyai kormányja.
 23. Utolsó török s francia háború.
 24. Ötödik FERDINAND atyai kormányja.
-

Magyarföld története.

1. Magyarföld őslakosai.

T a r t a l o m.

Magyarföld határai s részei.

Első szláv, oláh, német, hunn, avar lakosai.

Etele; az avarok, meg szlávok birodalma.

Magyarföldnek jelenkor mind azon tartományokat nevezzük, melyekben a magyar nemzet települt és uralkodott, úgymint Posonytól kezdve a karpáti hegyormok alatt egész Moldváig, Havas alföldig, a Duna és Száva vizig, az adriai tengerig, meg Krajn, Stajerföld és Ausztriáig. Vegyéttek kezetekbe Magyarföld képét s megfogjátok látni, mikint a most említett határok közé a Dunán inneni és túli, a Tiszán inneni és túli vármegyék, a temesi bánság, Erdélyben a magyarok, székelyek és szászok földje és Horvátország a magyar tenger-mellékkal tartozik. Ez a mostani Magyarföld.

Ezen földön, eleink bevándorolta előtt más népek laktak. A Duna melléki két kerületben a szláv, vagy is a tót nép régóta találtatott, hol sok várost építe, úgymint Breszlavát, mit a magyarok későbbben Posonynak neveztek, Novigradot, azaz Nógrádot, Visegrádot, Esztergamot, Pestet stb. Erdélyben és a Tisza melléken az oláh, góth s több német nemzetségek kalandoztak: későbbben a híres hunnok mind ezeket legyőzván, a négy

folyamos honban települtek. Balambér, Cseve, Kadicsa, Keme igen nevezetes hunn királyok voltak, de mindenek fölött Etele vagy is Atila tündökölt. Etele, hunn

király birodalma a balti tengertől Rajnáig, Adria tengerig és a keleten Don vagy is Tanais vizig terjedett. Olly nagy birodalom, mint Etelének birodalma, addiglan Európában soha sem volt. Tisza mellett vonaték föl királyi sátora s a görög és római császárság kincsei csak oda gyülének. Etele alattvalói hunnok, németek, szlávok s több más ismeretlen nemzetek voltak. Etele meghalt Christus urunk születése

után 453ban s három fiának egyenellensége dugába dönté a roppant hatalmat; az alattvaló népek föllázadtak s a hunnokat visszaűzték Asiába, a honnan egykoron jöttek vala. Nevök még is fönmaradot s késő unokáik kúnoknak neveztek.

A hunnokból származtak az avarok, kik nem sokára a hunnok kimulta után Európába rontottak s a hunn birodalom nagy részét visszafoglalták. Fejedelmeit az avar khánoknak hívta, kik a

Duna melléki szlávokat és németeket magoknak alá vetették s a frank, vagy is francia királyokkal nehéz háborúkat viseltek. Nagy Károly frank király Christus utáni 800 évben római császárlön, az avarok földjét megszállotta őket mint pogányokat a keresztiség elfogadására kényszerítette Ezúttal nagy Károly a Duna melléknek ura lön; a szlávok, a németek és az eddig uralkodó avarok frank alattvalókká süllye-

dének. De nagy Károly holta után, mi 814ben történt, a két Duna mellék föllázadott, minek következtében, az avarok többnyire lespirítva vagy a Tiszamellékre elhajtva lévén a két Duna kerületben nagy szláv birodalom támadott,

melly kelet felé egész Tiszáig terjeszté hatalmát: itt pedig t. i. a Tiszamellékben az avarok fölkelni nem bírván a bolgárok s oláhoknak engedelmeskedőnek mindazon ideig, miglen éjszak felől a magyarok nem érkeztek, mi nagy Károly halta után 75 évvel, Christus utáni 889 évben megesett. — Ez rövid rajza Magyarföld őslakosainak s mind azon eseményeknek, mik dicső őseink beérkezte koráig e nagy tartományban nevezetesek.

3. Magyarok eredete.

T a r t a l o m.

Őseink régi hazája az Ural völgyeiben volt, hol rokon törzsökeink maiglan élnek.

Lebed fővezér és Lebed föld; Etelköz s a hét vajdák fiai.

A bolgár s morva háboru. Székelyek eredete.

Pannonia.

Fejdelemválasztás s a híres eskü.

Indulás új hon keresésére.

Ott, hol a mi világrészünk, t. i. Europa Ásiával határos, földünk éjszaka felé, ott terjedelmes hegyláncz vonul el, mellynek neve Ural. Gyomrában ezen sziklavonal dús arany, platina, réz és vas ereket rejt; éjszokról az úgynevezett Ural viz serked belőle. Ezen nevezetes, nem igen magas, hanem erdős és termékeny Ural hegyek völgyeiből eredtek magyar Eleink. Sátraik, meg fából rakott viskóik az urali szorulatokból a közel sikra terjedének le egész a Káma és Volga folyamig. E hazában őseink nem hivattak még magyaroknak, mert ezen név csupán egyik részöknek, csak egy törzsöknek sajátja volt: de millyen nevet viseltek légyen ekkoron őseink egyetemben? nem tudjuk. A szomszéd oroszok jugroknak, a görögök törököknek, mások szittyáknak hívták. És csak ennyit tudunk bizonyosan Eleink legelső hazájáról; honnan kerültek Ural völgyeibe? olly kérdés, mellyre igazsággal még most nem felelhet senki. De ennyit is tudunk elég. — Ezen hazában mindnyájan nem maradtak együtt, mert nem sokára megszaporodván, azon felül talán valamelly ellenség-

től nyomatva, egyik része urali őseinknek az Uralföldről nyugot felé költözött és ezen urali népszakadék hét törzsökből állott, mellynek egyike a nemes, vitéz s talán leg is számosabb Megyer vagy Magyarnak nevezve, nevét mind a hét törzsöknek, vagy is az egész nemzetnek kölcsönözte. Ezekből eredtünk mi négy folyamos magyarok, kik a Duna, Tisza, Dráva és Maros folyam mosta tartományokban lakunk. Rokonaink az Ural völgyeiben maradván sok, de előttünk ismeretlen viszontagságokon keresztül esvén maiglan élnek; nyelvük a magyarral eddiglen rokon; de nem laknak együtt, hanem szétszórva lézengenek a nagy orosz birodalomban, mint orosz alattvalók; még folyvást törzsökökre fölosztva találtnak, mint például a komimurtok, údmurtok, marok, mordvinok, moksák, csudok, lappok. Történeteiket ezen rokonainknak nem tudjuk s nyelvöket sem értjük már: mi nem is csoda, miután ama nagy népszakadás óta több mint egy ezer esztendő lefolyt. Elhagyván tehát ama honmaradottakat, most csak utnak indúlt őseink lépteit kísérjük figyelemmel.

A hét törzsök öszvesen száz nyolcz nemzetségből állott; minden törzsök külön véve 39,857 fegyvert forгатó férfit számlála, egy hadvezér, kit vajdának hivatnak, kormányja alatt. A hét vajda egyforma úr vala s egymással szövetségben éle. Főurat csak későbbben választottak, akkor tudni illik, midőn a Volga folyamon átkelve idegen népek tartományaiba jutottak, hol magukat védelmezni kényszerültek. Látták akkor, mikint, ha a nagy magyar tábor egyes csapatjai védik magokat, az erős ellenség az egyes törzsököket egymásután könnyen fogja legyőzhetni; és azért egyesültek. Mind a hét törzsök vajdái egy fővezért választotta, Lebed vajdát, kitől, mert szerencsésen vezérelte a nemzetet, az akkor lefoglalt tartomány Lebed földének hivatott s a Don s Dnieper vize közt, meg a fekete tenger éjszaki partjain terjedett. A magyarok új hazája most Lebed föld vala.

Bizonytalan, milly soká laktak a magyarok Lebed földön, hol nem sokára népszámuk nagyon növekedett. Tudni

illik a szomszéd népnél, a kazároknál belháboru támadván, ezeknek egyik kabar nevű törzsöke a kazároktól elvált, Eleinkhöz nyolczadik törzskül szegődött s a magyarokkal teljesen egybeforrott. — Azonban a lebedföldi magyarok balsorsát még maga a hontalapító Lebed vajda élte meg. Kelet felé, honnan kivándoroltak, örökös ellenséget tapasztaltak a vad besenyekben és azokban. Akölcsönös zaklatásoknak e népek közt nem volt vége hossza. Egykoron reáutván Eleinkre a besenyek, mint erősbeek, Lebedföldüket elfoglalták s a magyarok tovább anyugotra

taszítva, hontalanul vándoroltak a mai Ukrajna, Moldva és Besarab földön, hol új hazát akartak alapítani s azt Etelköz, az az vízköznek nevezték; mert etel a keletieknél maiglan vizet jelent s a magyarok Dnjeszter, Bog, meg a fekete tenger közé s így merő víz közé települtek.

Mióta Lebedföldről kiűzettek a magyarok, Lebed fővezérről nem hallunk semmit. A hét törzsök vajda fő vajdát nem választott; mindazáltal a szövetséges hadviseléshez már szokva, valamelly szerencsés vezérnek szívesen hódolt volna. A vajdák nevei ezek: Álmos, Kund, Előd, Ond, Tos, Huba és Tuhutum. Ezek valának az öreg vajdák s a magyar bajnokok örömmel nézének az öreg vajdák vitézlő fiaira, mint vala Zabolcs, Gyula, Kund, Lehel, Verbölcs, Őrs, leginkább pedig Árpád, Álmos fiára, mint a ki régóta figyelmét az egész tábornak vont magára. Bátor támadásait mindenkor a szerencse kísérte, melly okból s mivel nyájas, barátságos és bölcs ifju vala, a többi fiatal vagy öreg vajdák hozzá örömet szegődtek. Ezúttal Árpád inkább személyes kitűnősége miatt, mint választás útján lőn hadvezér, mintegy a magyarok főnökének nevezetett és úgy látszott, mintha Etelköz a magyarok állandó hona készülne maradni: annyira tudta azt a fiatal Árpád mind a besenyéket s úzok, mind oroszok és bolgárok ellen védelmezni.

Ezen bolgárok az alsó Dunamelléken, tudni illik a mai Bolgár és Oláhföldön, Erdélyben és Temes körül egész a felső Tiszáig, sőt más népekkel keverve, egész a felső Dunáig s Mátra hegyig tanyáztak: azonban sok fejedelmek alatt fölcsalva élvén, mostanság gyöngé lábbon állottak, kivéve azon bolgárokat, kik az alsó Duna körül laktak. Ezek királya Simon erős fejedelem vala s a görög császárnak sok bajt okozta. Bölcs Leo görög császár ellene most Árpádot hívta ki segélyül és Simon nehéz harcban megverte. Ezt magának a legyőzött Simon jól megjegyezte. Mert mialatt a magyarok vitézségét meghallván Arnulf német császár, őket fegyveres társaságba meghívja és ma-

gyarjaink java Árpád vezérlete alatt Szvatopluk morva király ellen győztesen megví: addig a bolgár Simon bosszút állott, a hadra ment magyarok nejeit, magzatait s véneiket megtámadta; Leventét Árpád fiát legyőzte; a besenyekkel egyesülve, Etelközt pusztította s a szökevény magyarokat Erdély havasai közé s völgyeibe kergette. Ezen szökevények Erdélyben maradtak s megsza-
porodván, elődei voltak, mint veljük, a székely nemzet-
ségnek.

Ezalatt Árpád a németekért harczolt Pannoniában, hol Szvatoplukot sok ízben megverte. Diadalmasan tértek már haza a magyarok, midőn útközben a szomorú hirt veszik, mikint kedveseik leölve, vagy megfutamodva hazájok a bolgárok s besenyek kezébe esett. Hiábarontottak fegyveres csapataik Etelközre, hogy vissza foglalhassák: az isteni Gondviselés más hazát rendelt számukra. — Etelközről kiüzelve az orosz sivatagon hazátlanul tévelyegtek, míg végre egy terjedelmes virányon megállottak és sátort ütven arról tanakodának, merre induljanak? Eleven emlékezetben volt mindnyájoknál, milly kellemes ország legyen Pannonia, hol csak imint fiatal Árpádokkal a morva szlávok ellen vitézül hadakoztak. Pannonia, az az a Dunavidék, azonfelül a Tiszának, meg Marosnak gyönyörű, termékeny vidékei voltak ama föld, melly után sovárgott kebelök: de e hont sok és erős nép birta; ellene egyesülni, és egy fővezér alatt harczolni kellett; a fővezér mintegy nemzeti főnök s fejdelem leendett. A hét vajda tehát s a nemzetségek fejei egybegyülvén, azon állapodtak meg, miszerint a nyolcz törzsök ezentúl egy magyar nemzet legyen; a nemzet fejedelmévé választották Árpád apját, az öreg Álmos vajdát, s azt mondták neki: „mától fogva Téged fejdelemmé választunk; hová sorsod vezetend, mi követünk Téged.“ Meghatározták azonfelül, miszerint ezentúl fejedelmet csak Álmos utódaiból akarnak választani; mit fegyverrel elfoglalnak, abban osztálya mindeniknek legyen; a nemzet kormányában a többi törzsökfejek is vegyenek részt. Erre mindnyája megesküdött,

pogány módra metszvéen meg karját s vért eresztvéen egy közös edénybe — és kijelenték, miszerint, ha maradékaik valamellyike hivtelen lenne a fejdelem iránt, vagy visszavonást okozna a főnök srokonai meg a nemzet közt, az olly vélkesnek vére szintúgy ontassék, valamint a vezérek vére ontatott, midőn Álmosnak hivségeet esküvének. — Ez ama híres eskü, melly által a külön álló magyar népek egy fejdelem alá s egy nemzetté egyesültek. Régi szent erejében maiglan főnáll az eskü. Mostani fejedelmünk, leányág szerint Álmos meg Árpád véréből származnak; az elfoglalt országban a magyar nagyok, nemesek s más népek birnak, a kormányban a magyar országgyűlés

maiglan vesz részt, törvényeket szab, bíraskodik stb; és jaj annak, valaki visszavonást merészel a honfiak közt támasztani, vagy fölkent fejedelméhez hívtelen!

Ezúttal lön meg a magyar nemzet: de hazája még nem vala. Fölszedvén tehát sátorfájukat, a vitézek lovaikra ültek; a nők, gyermekek, meg tehetlen öregek sátoros szekerekre szállottak, bajnokaik és a magok butorait örözvén; a vitézek és szekeresek közepett barmaik s birkáik hajlattak; az ősz Álmos fejdelem a sereg élén lovagolt s úgy mentek harmadizben keresni hazát.

3. Árpád országszerzése.

T a r t a l o m.

Kiovi öszvetalálkozás a kúnokkal; palóc-
zok eredete.
Árpád fejdelem.
A Duna s Tisza melléki fejedelmek.
Munkács; Latorcza.
Zalan barátsága.
Marót, Gyula, Zobor.

Az alpári csata.
Glad.
Csepel megszerzése.
A szeri gyűlés.
Zoltán eljegyzése.
A magyarságnak régi s újabb életmódja.
Vármegyék; hadi szokások.

Honkeresés közben a magyar nemzet párduczos vezérei a kiellen sivatagról Kioi városhoz közeledének, midőn a tartomány orosz lakosai a szomszéd kúnokat hívák föl ellenők: de Eleink szerencsésen győztek; a kunok hét nemzet-sége Ed, Bunge, Ousad, Bojta és Rétel vezéreikkel együtt a magyarokhoz csatlakoztak és épen azon módon esküvének hűséget Álmosnak, mint ezt a magyar vajdák tevék azelőtt. E kúnokat polovczoknak hívták az oroszok s e név palóczra változtatva egyik osztályuknak maiglan megmaradt. Így erősödve a Magyarság Gácsor-szágon keresztül, számos orosz kalauz meg fogoly kíséretében a havasoknak tartott és a szép Karpátok marmarosi ormain megállván, ujongva üdvözölték a mosolygó virányokat, mint azt a tartományt, mellyen ők s késő utódaik élni a hol hamvaik nyugodni fognak. Csakhogy az ősz Álmos

halála félben szakasztá örömlükét, melly alkalommal a fejedelmi buzogányt érdemes fiának a hős Árpádnak nyújták át s paizson emelvén föl őt a hat vajda a magyar nemzet Urául mutatá be anépeknek; melly szokása Eleinknek napjainkban is gyakoroltatik a megyék tisztujtásaiban: a főispán, midőn beigtattatik, vagy a megválasztott alispán s más tisztviselők székestől emeltetnek föl, hogy a közönség lássa, ki a bíró és az úr.

Lelkes üdvözlettel fogadta fővezéreül Árpádot a nemzet: mert vitézségét ismerte. S kellett is erős és bölcs férfiú, ki a sok népekkel szemközt nemzetének hazát szerezzen. Még Gácsországban beszélték el neki az oroszok, milly sok s erős népek lakják a földet, hová a magyar nép indúlt; elmondották mikint a Duna és Tisza közt fekvő tartományt a bolgár és szláv emberek fejedelme Zalan bírja; nyugot felé egész a német határig terjedő földet Szvatozluk a morvák (tótok) királya tartja; keletre a Tisza-tulján Ménmarót bolgár úr; Erdélyben Gyalu oláhok főembere uralkodik; a mai bánáság pedig vegyest bolgár meg oláhnak hazája, Glad fejedelem birtokában; a Dunán túli vidék részint a németeké, részint pedig olasz birkásoké.

Ennyi néppel, tudni illik a tót, német, bolgár, oláh, meg olaszszal kellett megvívnia Árpádnak! — S ő derekasan szerencsésen meg is vívott ám! — Christus urunk születése utáni 889-ik év folyt, midőn Árpád Ungvár vidékén megszálla s a helyet, mit legelőször elfoglalt, Munkásnak nevezte, mert igen fáradságos munkájába került nemzetének az átmenet a Havasokon s e hely bevétele. Van Ung vármegyében magas szikla, mellyen erős vár emelkedik: ez Munkács, örök emléke ősünk honszerzésének. Magyar seregét, miután Munkács hegytövében negyven napig megpihent, a fejedelem több hadak és csapatokra osztotta; ezeket egyenkint hív és viléz vezéreire bizta s a különféle népek ellen küldötte ki. Mig maga Ungvárat ostromolta, addig a magyarok Laborcz várkapitányt, ki harcz helyett futásnak erede, megfogván fölakasztották azon

víz partján, melly tőle Latorczának neveztetik. — Ezt, meg ehhez hasonló eseteket meghallván a szomszéd tót s bolgár népek, ellentállás nélkül s önkint hódoltak Árpádnak, kiről az a hír járt, mikint a diadalmas Etele hunn király véréből származotts noha Zalan jobbágyai voltak, még is nagy tisztelettel s félelemmel adtak meg minden élelmet a magyaroknak s hízelkedtek a fővezérnek s a kapitányoknak, mint szolga szokott hizelegni urának, úgy mond egy régi krónika.

És Árpád, hogy magyarjai vérét megkimélje, szívesen fogadta el az alázatosokat, harcz nélkül nyerhetvén hazát. Azért követeket s ajándokot küldve Zalanhoz s tőle a Karpátok és Sajó víz közti vidéket kívánta. Árpád ajándoka tizenkét kún gyerekből és néhány fehér ménből állott, miből Árpád neje tizenkét orosz leánykát néhány czebolybört s aranyos ruhát csatolt. Megörült Zalan az ajándokon, s a kért tartományt át engedte: miből későbbben azon sületlen mese vonta eredetét, mintha Zalan néhány fehér ló árán adta volna el országát. Mivel ajándok fejében Zalanról olly szép földet kapott Árpád, ezen módját az országszerzésnek Ménmarót, Bihar uránál is megkisérté, de hasztalan; ellene Zabolcs vajdát kikelle küldeniesez meg is győzte Marótot; Zabolcsot építé s a vidéket a Nyírséggel egész a Meszes hegyig bevév. De Marótnak, mivel magát még is utóbb megalázta s alávetette a magyaroknak, Bihar nak egyik részét ajándékozták. Az öreg Tuhutum vajdát Árpád Erdélybe küldé, hol ő Gyalu oláh fejedelmet Almásnál megvervén, az oláhokat Árpád hűségére fölesketé, minél fogva a hely, hol ez történt, maiglan Esküllőnek neveztetik. Az atyafi székelyek meghallván Árpád dicsőségét és Tuhutum győzelmeit, önkint s hivatlanul jöttek, hogy fejedelmöknek hódoljanak.

Szépen terjedett a magyar hatalom keleten, mint láttuk: de még szerencsésben jártak Eleink nyugoton és délszakon, az az a németek- és a Duna felé. Miután alkudozás szerével a Zagya va melléket vagy is a mai Heves vármegyét nyerték, a fe-

jedelem parancsára Zoárd, Huba és Kadusa vajdák a Garam felé új hódításokra indultak s Gömör, Nógrád, Zólyom, Bars és Nyitra vármegyét legkisebb kardvonítás nélkül bevették; a megrémült lakosok ellent nem állva meghódoltak: csak Nyitra-várban, a vitéz Zobor kapitánynyal kellett megvívniok; a csatában Zobor megverve a magyarok kezére került s a Nyitrával szemközt álló magas hegyormon fölakasztatott. Ha Nyitrára érkeztek figyelmes olvasóim! kérdezzétek akár kitől, hogy hívják a Nyitra partján emelkedő két dombú hegyet? s azt fogja felelni: ez Zobor hegy. — Ezen Zobor vezére volt Szvato-pluk királynak, kit a három vajda ezúttal birodalmából egész a Morva vizigkinyomott. — A Karpátoknak termékeny alja Pósonytól kezdve egész Erdélyig már a magyaroké volt s most közelebb értek a széles Dunához. Zalan eddig merő barátság útján már felét veszté tartományainak. Ezt tovább így nem tűrhethén, a bolgárok meg görögökből félelmes hadat alkotott, mellyel Árpádot az alpári síkon megtámadta. Ez napig még soha sem forgott olly veszélyes harcban a honfoglaló magyar, mint a milylenben most állott. Azonban Árpádra mosolygott a hadi szerencse; Lehel kürtje megharsant, Bulcsu vajda emelte a nemzeti lobogót, a magyar harczott s Árpád diadal-maskodott. Zalan Belgrádba kényszerült futamodni s az ő nevére a Duna partján egy vár Zalan-kemen mintegy Zalan kövének hivatik maiglan.

Csak a gazdag és szép temesi tájék volt még hátra, hogy Árpád az egész Dunán és Tiszán inneni, meg Tiszán túli kerületnek egészen le a Dunáig ura lehessen. De annak is végére járt Árpádnak két jeles vezére Zoárd és Kadusa, ki Glad fejedelmet országából elűzvén, az oláhok s bolgárokon keresztül törtek egész a fekete tengerig, aztán zsákmányterhelten tértek Árpádhoz. Azalatt, míg ez Temesben történt, Bulcsu, Lehel és Botond vajdák a horvátok meg bolgárookra vezeté a győztes csapatokat, mindenütt győzvén s mindenütt hűségbe fogadván a népeket; így egész az adriai tengerig

érték: honnan a bátor Botond Konstantinopolnak, a görög birodalom fővárosának iramodott s diadalkoszorúva tért haza. Maga Árpád Csepel szigetét, melly neki alkalmas menedékhelyül szolgálhatott, magának tulajdonítá; később Rákos mezejéről a Dunán átkelvén, Budát megvevé, aztán Fejérvár környékén maradván Ete s Bojta kún kapitányokat Baranyának, Uszubu vajdát pedig Veszprimnek ereszté, kik a tájokat Árpád hatalmába ejtették. Akkor a fejedelem a Vérteseken keresztül szent Márton hegyéhez ért, csúcsáról csodálta az elfoglalt ország kiességét és szerzeményének igen megörült. Akkor hírért vevé, hogy fia születék Csepel szigeten s azonnal oda rándult bajnokai kíséretében; sok magyarság, végezve hódításait, gyűlt akkor Csepelbe s a Duna partokra; a fejedelem Zoltánnak hivatá fiát s nemzeti nagy lakomát tartá vajdái s nemeseivel.

Ezek végeztével nagy országgyűlést hívott össze Puszta szoren Csongrád megyében, hol hadtársai s honosaival harmincz négy napig mindenféleképp tanácskozott: az elfoglalt helységek, meg földeket Árpád bajnokai közt osztá föl, a mivel tartozott is nekik, miután apját, Álmos vajdát csak azon föltétel alatt választák meg fejedelemnek, miszerint a szerzendő birtokban mindenikök részt vegyen. A vajdák, hadvezérek s bölcs öreg birák nagy kerületeket kaptak; a köznemesség apróbb telkeket nyert, mellyet aztán vagy maga mivelt, vagy embereket fogada s azokkal miveltetett, u. m. tehellen nemesek, vagy más, Ásiából hozott, vagy itt szerzett szolgálkat, meggyőzött népeket, stb. A földes úr közönségesen hív és munkás embereinek adta oda földet s tőlök csak néhány véka gabnát, néhány akó bort s munkát kívánt a szerint, a mint eleinte szerződtek. — Azon országgyűlésen Árpád Magyarországnak minden dolgait rendbe hozta és öszveszerkezte: azért a hely is Szer, később Pusztaszernek hivatott.

Az egész Magyarországot Árpád még nem birta. Ménmarót Biharban élt s uralkodott még; a mint tudjuk Zabolcs és Tuhutum vajdák barátságosan bántak vele s élet-

ben meg birtokban hagyták őt, mi Árpádnak is tetszett. Mivel pedig Ménmarót hív és emberséges úr vala minden magyar iránt, a fejdelem kívánta, miszerint Marót leánya Zoltánnak neje legyen, mi meg is történt; Marót halála után pedig Bihart és Aradot a magyarok szállották meg. És így Árpád nagy munkája, tudniillik Magyarföld megszerzése hefejeztetett s a magyarok hálát adtak Istennöknek, ki őket illy gyönyörű, a gabona s borban gazdag, meleg országba rendelte.

Dicsőséges Eleink eddiglen bizony csak katonák, birkások, meg gulyások voltak. Ősi hazájokban nem volt szántható föld; ott ők csak hegyi legelő, vagy kiszáradott sivatágban laktak, hová vizet gyakorta nagy távolságról kelle hordani. Ott kevés a kő, meg fa, hogy belőle házakat, városokat építhettek volna. Lakásuk silány gunyhó vagy föl-vont sátor vala, melly köröskörül s egymás mellett építve nagy sátorostábort képeze. Illyen volt akkor a magyar város. A tanyákon kívül a mezőben legelő nyájaik csatangoltak; szarvas marha, ló, birka, teve vala minden birtokuk. Ezen állatok szőréből a magyar asszonyok ruhát szőttek; a bőrökből nagy takarókat, meg sátrakat vontak. Így élt a magyar akkor, midőn Árpád vezérsege alatt a négy folyamos honban települt. Most már könnyen elgondolhatjátok, mennyit tanult ő ez országban, hol a tótók szép szántó földeket s itt ott kerteket is, a németek Dunántúlban még gyönyörű szőlőket is birtak; ezen országban a magyarok sok várt és falut találtak: melegebb s kényesebb ruhát, süveget, sarut-szerezhettek; a gabonát, bort, gyümölcsöt önmagok termeszhették; fölösleges marhájok, lovaik, birkájukat szép, drága s haszonvehető érczért, arany, ezüst, meg vasért vagy egyéb holmiért eladhatták és nejeik s magzataikkal csendes hajlékban s biztos kandalló mellett tölthették napjaikat.

Az új hazát Árpád fejdelem kisebb részekre osztotta föl; mindenikben volt, vagy ha nem volt, építetelt egy vár, melly a fejdelmet illette s mellytől a hozzá tartozó táj vármegyének nevezleték, mint például Szepes, Posony,

Nyitra, Győr, Komárom, Hont, Ung, Arad stb. Minden Vármegyében volt főispán, mint főigazgató, azonfelül más tisztviselők. A főispán egyszersmind a vármegye főbírája, fővezére vala. Ha háboru támadt, akkor a főispán véres kardot vagy piros zászlót hordata körül a megyében: annak láttára minden nemes lóra ülni s fegyvert ragadva a főispánhoz sietni tartozott; vele aztán a fejdelem táborába menendő. Valaki ilyenkor kardot kötni vonakodott vagy a táborból csúfosan megszökött volna, az olyan nemesi rangjától megfosztva póri vagy szolgai állapotba süllyedett.

És ez története Árpád országyszerzésének s leírása azon törvényeknek, melyeket a szeri országgyűlésen szabott.

4. Magyar vezérek korszaka.

T a r t a l o m.

Árpád alatti raboló kalandok; a posonyi népcsata.

Zoltán kormányzói; e magyar katonai rendszeretete; a fejdelem fogása; merzeburgi ütközet; első magyar keresztyének; orosz gyarmat.

Taksony; augsburgi csata s Lehel kürtje; görög ütközet; új gyarmatok.

Gejza; magyarok vallása; Sarolta s a keresztyén hirdetők. Vajk vezér.

Álmos és Árpád óta egy egész századig a magyar nemzetnek csak vezérei voltak, úgymint Árpád, fia Zoltán, ennek fia Taksony, aztán Gejza és Vajk. Ezen utolsó megkeresztelve Istvánnak hivatott s vezérből első magyar király lön.

Árpád, az országszerző, miután nemzetét az új földön elhelyezte, nem nyugodott soká, hanem harczvágyas seregeit gyakorta a szomszéd németek és csehek tartományaira vezette, honnan ők pénzt, ruhát, élelmet, szép ékszereket, marhát, lovat, meg emberrabot öszvezsákmányolván örömiadással szoktak haza térni. A német és morva fejedelmek annyi kár szemléltére szerettek volna végére járni

a dolognak s e végett egy tenger serget hajtottak össze,
mellyel a honterő magyar csapatokat tönkre tegyék. És össze

is kaptak velök P o s o n y közelében a Dunapartokon. Három álló napig állotta a véres csata és szünni csak nem tudott, a németek a vadsrabló magyarokat kimentani törekedvén, ezek pedig kézzel lábbal ellenszegülvén az irtózatos nemzeti onyészethoz: végre győzött Árpád s a megvert ellenség oda futamodott, hova csak futamodhatott. A csata helyén halt meg Luitpold bajor herczeg, sok püspök és más urak. Ez történt Christus Urunk születése után 907 évben, melly táján nem sokára hős Árpád is meghalt s Fejérvár környékén temettetett el. Árpádnak hosszú s karcsú termete, barna szakálos képe, fekete nagy szeme volt. Nyájas, barátságos és bátor szívű fejdelem vala ez, egészen méltó arra, hogy a magyarok az ő utódaiból vegyenek királyokat s örök emlékezetben tartsák meg országuk alapítóját!

Fia Zoltán tizenégy éves gyermek vala, midőn 907ben a fejedelmi buzogány kezébe adatott: azért a vajdák s kapitányok egybegyülvén kormányzókat s hadvezéreket akartak választani, mint a kik Zoltán fölserdülteig arra vigyázzanak, hogy Magyarország azalatt kárt ne valljon. És ezen hivatalra a nemzet egyeteme Bulcsut, Lehelt és Botondot választotta, kik a kissé kipihent magyarokat olasz, bajor, szász és cseh tartományokra vezették. Egyik győzedelem másakra tüzelé őket s kivált a gazdag martalék, mit mindenütt szedhettek, illy rabló kalandok megújítására még inkább ingerelte. Ez által a magyar név olly rémitő s utálatossá lett a német meg olasz népeknél, hogy imádságaik s létániákban is fohászkodának: „a' magyaroktól ments meg uram minket.“ Ha bátran erősbek is voltak náloknál a keresztyének, de a magyaroknak különös harczfogásaik s hadfortélyaik, könnyen mozogható fegyverük és sebeslovaik voltak; azonfelül dühösen s vakon rohantak a legnagyobb tűzbe, melly okból a keresztyén katonák mindig megütközni nem is bátorkodtak velök.

Legszebb volt a magyar vitézben az engedelmesség és rendtartás, minél fogva a legpajzánabb dőzsölés közepezt a fővezér szózatát meghallván, azonnal fölugrott, bort s vigalmat abban hagyott s harczy sorába állott. Történt egyko-

ron, a mint egy igen régi krónikában áll, hogy a magyarok zsákmányló csoportai egyike kapitányukkal együtt a sziklás Svajcznak rengeteg havasaiba tévedett, hol távolról szent Gál gazdag monostora magas tornyaival mutatkozott. Tudták a pogány ficzkók, miszerint keresztyén kolostorban jó hort és pecsenyét lelhetnek: hát neki indultak s a szerzeteseket megszalasztván, a nagy monostor széles, pázsitos udvarában letelepültek; a pinczét föltörték s kihordatván a borhordókat, ökröket kezdének sütni s hatalmas lakomát csaplak: egyszegény szerzetes frateret megfogván, addig fagattak, miglenem dalolt nekik, mi őket szerfölött mulatta. A sült ökröket szétszaggatván, ki czombot, ki meg más darabot megragada s evék. Lakoma után zajló táncznak s játéknak eredtek; mások karddal viaskodtak, danoltak — — — egyszerre kürt rivalg a rengetegből, hol a vezér kémei s őrei lesben állottak: a tobzódó csapat fülel, egy szempillanatban mint Isten nyila, kiki lovára pattan s elüget a szelek szárnyain. Ha néhány percz múlva a monostornak, hol olly kicsapongva vigadtanak, tornyáról szent Gál völgyeibe néztél volna, a magyar lovasok legszebb sorát a legnagyobb rendben láttad volna lovagolni a reá leskelődő ellenség felé. — A magyar vigadni szerete, de rendet is tartá.

Zoltán fölserdült s népeit maga vezette rabló kalandokra. Azonban megesett, hogy 924ben Szászországot pusztitván s harácsolván a fejedelem csataközben Henrik német király hatalmába esett: e reá nézve szerencsés történetet maga hasznára akarván fordítani a király, a magyaroknak minden aranyait s kincseit, mit váltságul szeretett fejedelmökért ajánlának, megvetette, hanem csak olly föltétel alatt bocsátá szabadon a kedves fővezért, miszerint Németországot látogatásaikkal kilencz esztendeig kimélik meg. Nagyon szereti fejedelmét a magyar — és mit nem adtak volna oda a megfogott Zoltánért? Reá állottak tehát mindenre örömet, mit Henrik kívánt s ígéretöket becsületesen megtartván, kilencz évig be sem néztek Németországba. De Henrik király azalatt szörnyen erősödött, fegyvereit szüntelen gyakorolta; várakat épített s a németeket, kik

eddig a mezőn szétszórva laktanak, városokba gyűjté; a városokat fallal környezeté s jól gyakorolt seregekkel várta a magyarok eljövételét. Markában égett már a kard a magyarnak, hogy hon kellett ülnie; a kilencz évet kinosan élte keresztül: végre Zoltán vezérlete alatt Szászföldnek indultak, de szerencsétlenül; mert nem mindig papsajt. A csata Merzeburgnál történt s a magyarok nagy veszteséggel hajtattak vissza 934ben. Következő években, midőn ismét a németekre rontának, sem volt kedvezőbb szerencsájök. A németek fölfogták lassankint a magyarok harczmódját s eleve készültek a védelemre. Azonban, valamint a szilaj mén, ha rengeteg erdőből fogva kihozzák, soká ellen áll a zabolának s nyugodni soká nem tud, hanem dül fül békétlenségében s szeren túl is bizakodik teljes erejében: épen olly volt Uralföld ezen nyers népsége, a Magyarság. Mit Német országban már most csak véres fejjel kaphattott, azt a gyávább bolgárok s görögök nál diadalmasan remélte megnyerni. Azért most német helyett a bolgárra és göröggre ütöttek. És alig mutatkoztak a Balkán hegyen túl, már is Konstantin császár a magyaroktól békét kért, mellyet roppant somma pénzért meg is szerzett.

Nagy hasznára volt ezen görög földi hadakozás nemzetünknek s méltó, hogy reá most jól figyelmezzünk. Konstantin császárhoz ekkor tájban két magyar vajda, tudniillik Gyula és Bulcsu megérkezett, mint a ki az ígért somma pénzt át vegye. A görög császár megadta szívesen a pénzt, de aztán szép szóval hosszú ideig tartóztatta vissza a kapitányokat; kedvöket mindenben kereste annyira, hogy ök szívesen mulatának nál Konstantinopolban. Azalatt okos embereivel megismertette velök a keresztyén vallást, mit ök nem sokára annyira megszerettek, hogy meg is kereszteltetnék magokat. Konstantin azt gondolta s okosan, ha a Magyarság ezen két főembere keresztyén lesz, a többi könnyebben megtér, s akkor a keresztyének dicséretes módjára ott-hon ülend s idegen birtokot nem fog rabolni. Azonban a császár ez egyszer megcsalatkozott. Bulcsu ismét pogány lett; csak Gyula, erdélyi vajda maradott keresztyén s leánya volt

ama keresztyén Sarolta, kit Taksony fia, Gejza későbbben feleségül kért és nyert.

Zoltán a keresztyén hittől folyvást irtózott. — Nagyon érdemes dolgot vive végbe, midőn az ország széleit pontosan meghatározta a végett, hogy mind maga tudja, mi az övé s magyarjaié, mind az idegen királyok ismerjék a magyar birtokot s ne bántsák azt. — Azonfelül, mivel Soprony s Mosony vidéke a németek prédálásainak leginkább ki vala téve, azon oroszokat telepíté oda, kik hajdanta Kiovsikjain Álmos vajdához szegődtek: azoktól vette eredetét a Duna partján épült Oroszvár. —

Zoltán megúnta már az országlást s helyette fia, a tüzes, heves, fiatal Taksony kezdé kormányozni az országot 946-ban; elődei módjára ő is kikalandozott rabolva a német, megolasz tartományokba. Az olasz Berengár királyt, ki Lombardiában uralkodott addig üldözték, alattvalóit addig zaklatták, ölték, házaikat fölpörzsölték a magyarok, miglen békeség fejében tíz véka aranyat ki nem csikartak. — Az olasz rándulásnak szerencsés foganata vérszemet adott a magyaroknak, hogy ismét törjenek Németföldre. Ezen országban nagy belzavargás támadott azon időben, midőn Otto német császár ellen saját fia, Ludolf sváb herczeg fegyvert ragadott s a magyarokat segítségre hívta. Nem röstek az így meghívott őseink, fölkelnek: de a német püspökök s más főurak, bőrüket a magyarokkal szemközt féltvén, azalatt az apát vétkes fiával kibékéltették, miáltal a segílyt hozókat csak veszedelem várhatta. A három híres magyar vajdát úgy mint Lehelt, Bulcsut és Botondot már ismerjük. Ez a három vajda vezérkedett most s vele száz ezerre rúgó vitéz száma ült föl a magyarok közül s Bajorországra ment; Botond a sereg felével más felé indult harácsolni: Bulcsu, és Lehel Augsburg városát ostromolták. A hirre, hogy a magyarok Bajorországban vannak, tenger sok német sereglett Otto táborába, kieleinkre ütven, az egész sereget iszonyúan megverte s a közel Lech vizébe hajtotta: Lehel és Bulcsu vajdát kézre keríté s fölakasztatta. Botond távol hallá a nagy csapást, de elkésvén s nem segíthetvén többé a ba-

jon, maga is haza sietett. Egy régi magyar krónikában áll, mikint Lehel, midőn halálra vezették, vastag hadi kürtjével egy német vezért sújtott agyon, mert azt hitte, hogy az Otto császár. — Jászberény városában mutatják Lehel kürtjét, de ez nehezen az, mellynek súlyát ama német vezér tapasztalta. Történt ez 955 évben.

Mindig igaz marad, mikint addig jár a korsó a kúthoz, míg eltörik. Ezt az igazságot jól megjegyezték magoknak a magyarok s nem igen bátorkodtak azóta bántani a németet, ki, hogy őket még inkább elrémitse hazájától, hét magyar hadi fogolynak fülét s orrát vágta el s úgy küldötte Magyarországra; — a szerencsétlenek csöbörből vödörbe estek; mert az úgy csonkitott vitézeket a magyar atyafiak magokéinak elismerni nem akarták s mivel olly gyáván viselték a harczban magokat, hogy viadal helyett fogságba estek, őket gúnyosan magyarkának, meg gazmagya-

roknak nevezték; telkeiktől megfosztották és apróstól csö-
pöstől kitagadták. Szegény gyermekeik, kik nem tehettek
apáik kudarczáról, koldulással tengették nyomoru életüket,
míglen későbben szent István király egyik esztergami
szerzetnek szolgákul őket nem ajándékozta, mitől aztán szent
Lázár szegényeinek hivattak, mivel a monostor szent
Lázár nevére szentelve vala.

Azóta nem igen merték bántani a németet magyarjaink:
csak a szegény bolgáron, rácson és görögön hűtöt-
ték bosszújokat némelly ideig, miglen itt is a Balkán völ-
gyeiben utolérve, Nikefor görög császártól meg nem ve-
rettetének 970ben; minden zsákmányt, mit bőségben vitte-
nek, elvesztettek s kudarczal tértek haza. — Mert „bizony
nem mindenkor, de csak idejénkor járhat sz pap sajtjára.“ —
Jó kétemlékeztető volt ez a görög, meg amaz augsburgi
ütközet, és Taksony heves indulatát meglehetősen higgasz-
tá, hogy ez ki merült nemzetét ezentúl jobban kimélte, a
harczvágyasokat pedig erővel is hon marasztalta. Megfogyott
népszámán az által segített, hogy a keletről kiköltöző sok
ismaélit vagy is bolgár kereskedőt és besenyt országá-
ba fogadta, Pest még Lajtha víz körül Mosony várme-
gyében elhelyezte: és mivel kivált az ismaéliek serény
kalmárok voltak, ez által hazánk jó állapotját kereskedéssel
is bővítette. Miután a szomszéd németekkel békét kötö Tak-
sony, megholt 972ben. Tőle két helység vette nevét, egyik
Posony, a másik Pest vármegyében. Két fiút hagyott maga
után, úgy mint Gejzát és Mihályt.

Gejza 972ben lett magyar fejedelem, a mint ezt az etel-
közi törvény magával hozta; midőn vértöntve esküdtek a
magyar vajdák. Alatta, mivel béke szerető úr vala, sok ide-
gen német, cseh és olasz költözött magyarországra, ki-
től aztán mindenféle szép és hasznos dolgokat tanult a ma-
gyar. Eddiglen azt láttuk, miszerint a lefoglalt magyarországi
bolgárok, tótok, meg oláhoktól igen keveset tanulha-
tott, a szomszéd birtokon szünet nélkül függvén szeme és
keze: de Gejza békét parancsolt népeinek, idegeneket híva,
s birtokot, meg méltóságokat ada nekik csupán azért, hogy

magyarjait minden jóra és szépre tanítsák. Sok pap és szerzetes költözött akkor hozzánk, kitől pogány eleink Christusnak szent evangéliumát megtanulták. Akkoráig imádtak ugyan Istent, mint fővalót, de fiát még nem ismerték. Az egy Istenen kívül a napot, tüzet, levegőt s a földet tisztelték, s ezeknek, meg Istenöknek berkekben, s források és kutak mellett lovakat szoktak áldozni; aztán áldomásokat, azaz szent lakomákat tartottak, melly szokást a magyar ember keresztyén korában is megtarta, s áldomást maiglan is szívesen iszik.

Szép volt az a régi magyaroknál, miszerint keresztyén hitű alattvalóikat nem üldözték, hanem emberségesen bántak velök. Már ezektől is sokat tanultak, mi a keresztyén törvényt, a keresztséget, azonfelül a csendes lakást, a házáépítést, mezei gazdaságot, kézműveket, kert, szőlő és földművelést illeti.

Említve volt már, mikint egykoron Gyula és Bulcsu vajdák Konstantinopolban megkeresztelkedtek, s mikint Bulcsu ismét a pogány hitre tért: de Gyula, mint erdélyi vajda Christus híve maradott; akkor magával Hierotheust, görög szerzetest, s több paptársait hozta Erdélybe, kik nem sokára több magyarokat megkereszteltek. Erdélyben voltak az első magyar keresztyének, s ő hitűeknek hivatnak, azokhoz képest, kik Magyarországon római s nem görög szertartású papoktól vették az evangéliumot. Gyula leánya a fölötte szép és okos Sarolta a magyar fejedelemhez, Gejzához adatott feleségül, s férje előtt nagyon védelmezte a keresztyéneket, sőt magát a fejedelmet is megnyerte Christus egyházának. De attól tartván Gejza, hogy más pogány vajdái fölzendülnek ellene, ha keresztyén létét megtudják, új hitét addig titkolta, míg III Otto császár neki barátságot és a veszedelem esetére hatós segítséget nem ígért: csak akkor kereszteltetett meg magát, s fiát Vajköt egy prágai püspök, szent Béla által: Vajk ezentúl Istvánnak hivatott s a császárunoka hugát a bajor Gizela hercegaasszonyt nyerte feleségül. Mind ez 994ben történt; a magyar urak s nemesek országgyűlésen Istvánt jövő fejede-

lemnek elfogadták: Gejza pedig megintő őket, miszerint pogány szertartásaikat odahagyván, az ő példájára a keresztiséget vegyék föl. Meghalt 997ben, miután 25 eszten-

deig uralkodott. — S ezzel végződik a magyar vezérek korszaka; mert mint nyomban látni fogjuk, István fejedelem vezérből király lett, s a magyar nemzet megkezesztelkedett.

5. Magyarok első királya szent István.

T a r t a l o m.

István, mint fejedelem.

Kupa lázadása.

Magyar püspökségek föllállítása.

II Silvester pápának ajándoka; koronázási országgyűlés s határozatai; magyar nép osztályai; idegen jövőnyek haszna.

Gyula, Kean, Aktum támadása.

Szent Imre herceg.

Árpádházi hercegek.

Péter herceg.

A király betegsége s veszélye s halála.

Szent István jobbjá.

IIaldokló apjának parancsolatait szigoruan akarta teljesíteni István fejedelem (997—1038-41 évig) s keresztyén foglyok szabadon bocsátását rendelte a magyar uraktól. Mi a magyaroknak leginkább nem tetszett, az volt, hogy számos idegent hívott az országba István is, úgy, mint Gejza, és gazdag birtokot ajándékozott nekik. E miatt föl ingerelve sok országnagy Somogybament Kupa vajdához, ki a régi pogány élet és szertartásokhoz híven ragaszkodott, azonfölül a fejedelem rokona lévén, a magyar fejedelmi méltóságra vágyódott; mit könnyen lehetett volna elérnie, miután István még igen fiatal vala. Nem sokára Kupa a zendülés lobogóját tűzte ki Somogyban, tömérdek sok magyar pogány vitéz sietett az ő táborába, s az egész Dunántúli ke-
rület forrongásban volt. A fiatal, de Istenében bizó király a zavargáshirére csak a keresztyén hitre tért magyarokat, meg a beköltözött sok német vitézeket összevgyűjté, s Esztergam-
közelsében a Garam mellett tábort ütött. Az ő bajnokai közt vala Hunt, Páznán, Venczellin s többek, mind igen erős, nevezetes német vitézek; Hunt, meg Páznán Hont vármegyében kaptak birtokot, melly egyiköktől, Huntól Hont nevét viseli. A Garam melletti táborban a német hősök István oldalára kardot kötöttek, s ez által lovag vitézzé

emelték. A sereg fővezére Venczellin lett. Úgy keltek át a Dunán, s Kupa somogyi vajda ellen indultak, ki akkor Veszprim várát ostromolta. István igen nehéz harcra bocsátkozott: a magyarnak magyar ellen kelle vivnia. Tehát csak Istenhöz folyamodott, s megfogadta, ha hogy Kupa vajdát meggyőzheti, akkor az ő tartománya, tudni illik Somogy termékeinek tizedét ajánlja Istennek, s a szent Márton hegyén Győr vármegyében épült monostornak ajándékozza. A magyar mondja: segíts magadon, majd az Isten is segít. Istvánnak keresztyén seregei Kupára rohantak, ki azonban nagyon vitézül oltalmazta magát, s a győzelem csak akkor jutott István részére, midőn Venczellin a csata tüzeiben Kupára találván őt hosszú viadal után földre terítette s agyonszurta. Ezt megpillantva Kupa katonái, rémülve szaladásnak eredtek. — Olly szép győzelmet nyerve István, fogadását híven teljesíté, a szent Márton hegyi monostor építését bevégezés és Somogy tizedeit ajándékozni neki. Kupa teteme négy darabra szeletett s Magyarföld nevezetese városaihoz függeszteték ki, hogy tudja az egész világ, miszerint a fejdelem ellen föllázadni tilos.

Kupa fölkonczoltával béke volt a magyar hazában; a keresztyén hit hirdetői biztosan prédikálhatták az isteni ígét, s keresztelheték a megtérő magyarokat. A fejedelem a magyar vajdákat, vezéreket s főurakat maga udvarába hívta s térítgette. Hogy pedig annál sikeresben haladjon a magyarok oktatása a keresztyén vallásban, az egész országot tizenegy egyházmegyére, vagy is püspökségre osztotta, mindeniket telek birtokkal és tized adóval megajándékozta. Első püspökök többnyire németek és olaszok voltak, mert a magyarok akkor még csak tanulni kezdenek.

A német császár, István atyafia Ottó, azt javasolta neki, mivel magyarjai nagyobb része keresztyén, és ő igen hatalmas fejedelem, most már a római Pápától koronát, és királyi nevet kérjen. Szükséges volt a római Pápát, mint a keresztyének főpapját arról is tudósítani, miszerint a magyar nemzetet, mivel keresztyén lett, a keresztyén egyházba fogadja. Ennek következtében, midőn Christus után

1000 esztendőirtak, akkor István Astricus kalocsai püspököt küldé Rómába II Szilvester pápához, ki nagyon örvendett, hallván, milly nagy nép tért légyen a keresztyén Egyházba; Istvánnak minden tetteit helyeselte, s arany koronát, meg kettős keresztet küldött számára. Az arany korona Istvánnak királyi méltóságához tartozott; a kettős kereszt pedig, melly csak patriarchák jele szokott lenni, azt jelenté, mikint István, mintha püspök lett volna, úgy hirdette a keresztyén hitet. Még azon év nyarán tért a kalocsai püspök Rómából vissza s István első magyar királyul koronáztatott meg 1000 dik évi kisasszony hava 15kén Esztergamban, a keresztyén magyar nagyok s népek legnagyobb örömeire; István neje Gizela királyné is megkoronáztatott, de más koronával; a római szent korona csak jobb vállára tétetett. Akkor Gizela maga készített egy drága aranyos palástot, mellyben István megkoronáztaték s melly maiglan fen van.

Nevezetes országgyűlés volt ez, a mellyen a magyarok első királya olly fényesen megkoronáztatott, mert rajta Álmós és Árpád törvényei megújítottak, s hozzájuk még újak toldattak. Ugyan is István a magyar vajdák, főispánok és püspökök tanácsában azt határozta, miszerint a király első embere s főtisztje a Nádorispán vagy is palatinus legyen, ki ötet az ország igazgatása, meg a törvénykedésben segítse; második királyi főtiszt vala az udvarbíró, kit ma országbirónak nevezünk; aztán volt a kincstárnok, ki a király és ország pénzére ügyelt. Ezek, meg a vármegyék főispánjai zászlós urak, vagy országbáráknak nevezettek. Rendelte, miszerint a főpapság magyarföldön az első rend legyen, mivel a szent vallás szolgálatjában élt; második rendbe tartoztak a vajdák, zászlós és más nagy birtokos urak; harmadik rend a köznemesekből állott. A vármegyék számát hetvenkettőre emelte; minden vármegyében a vár a királyé vala s olly várhoz sok telek tartozott, mellyet a király vára katonáinak szokott kiosztogatni; ezen katonák nem nemesek, de még is szabad magyarok lévén várjobbágyok nevét vi-

selték; minden más szogálattól fölmentettek s egyedül a katonáskodásra szorítottak. Ilyen várjobbágyok azonban más királyi telkeket is kaptak haszonbérbe, mellyektől ők a jö-

vedelem felével adózni köteleztettek. Ezen jobbágyokon kívül a királyi jószágokon laktak az úgynevezett udvarnokok, kik midőn a király vidékekre érkezett, őt szolgálni tartoztak; szintúgy lovaszok, szőlőművelők, madarászok, vadászok, kovácsok, íjászok, aranymosók, ácsok, esztergályosok s más nemű kézművesek. Mindezeknek a királyi, vagy más magyar úri jószágokon telkeik voltak, mellyek használataért a papi tizeden kívül, még kézműi tartozásokkal adóztak; mások a királyi vagy püspöki, vagy földes úri tábor számára kardokat, lándsákat, sarkantyúkat kovácsoltak; más falu ijákat s nyilakat készít; a harmadik timár megvargából állott stb. Ez okból maiglan annyi a helység Magyarországon, melly Kovácsi, Jász s több illy nevet visel. — Tudni való, hogy illy helységekben eleinte sok idegen veygest lakott a magyarral, míg ez annak mesterségét meg nem tanulta; addiglan az idegen is megmagyarosodott s nemzedékével együtt az országban maradt.

Szent István a köznépet nagyon szerette. Akkor Magyarföldön még kevés templom vala; mivel a magyarság csak ekkor lett keresztyén. Hogy tehát a keresztyén magyarnak lelki vigasztalásaért több napjárást ne kelljen templomba mennie, a király azt rendelte, miszerint minden tiz falu őszvejővén, közös szentegyházat építsen, mellynek aztán maga a király mise-ruhákat oltárképeket, s egyéb szereke tájándékozott. Német és görög építő mesterek hivattak az országba, hogy a magyaroknak templomokat, meg házakat építsenek. Úgy keletkezett vagy nagyobbodott aztán a sok szép város, mint például Esztergom, hol szent István, közönségesen lakott; Fejérvár, hol a szent korona öröztetett, s hol iskola volt; Csánád, hol szinte nagy iskola állott; Eger, Veszprim, Pécs, Nagy-Várad, Kalocsa, Nyitra, Győr, Vác stb. hol püspök, káptalan s mellette iskola volt, szegény tanulók számára.

Csupán népe bődögítésán fáradozott a Magyarok első királya s még is háborút kelle viselnie. — Mindjárt

koronáztatása után második évben Gyula erdélyi vajda a király sógora lázadott föl; azt a kis keresztyénséget, melyet öregapja Gyula Erdélyben Hierotheus által beültetett, elnyomta s Magyarországot is bántogatta. A király meginté elébb, s miután ez nem használt — haddal ment

ki Erdélybe, Gyulát megverte s két fia Bua és Buknával együtt őt kézre kerítvén börtönbe záratta; Erdélyt Magyarországhoz jobban csatolta; Gyulának elvett kincseiből a gyulafejérvári szentegyházat építé s püspököket rendelt Erdélyben. Akkor tájban megverte István a bolgár fejedelmet Keánt is, ki segítséget hozott vala Gyulának. Nem sokára zenebona támadott a bánságban is, hol megint Aktum vajda fölzendült a király ellen; de a harcz közepett Aktumnak Csanád nevű vezére Istvánhoz szökött, s Aktum megöletett. Ezen Csanád Aktumnak minden birtokait megnyerte a királytól, és Csanád városát építette.

De most öregedett is lassankint szent István; volt neki több fia, de mind elhalt, kivéven Imre herceget, kiben vén napjaira öröme, a magyar nemzet és a trón reménye élt. Szent Gellérd csanádi püspök volt Imrének nevelője, s belőle szép, okos, és jámbor ifjút nevelte. Azonban Imre élteinek huszonnegyedik évében meghalt 1031 ben, mielőtt országgyűlésen, mint István utóda bemutattatott volna. — A bánat, melly a szent királyt e veszteség miatt nyomta, s emésztette, nagy volt; mivel most még inkább aggódott, azon, kit tegyen holta után magyar királylyá? A dicső Árpád maradékai ekkor tájban ezek voltak: Szent István király után legöregebbik volt Vazul, Mihály fia, aztán Endre, Béla, s Levente három testvérek, kopasz László, szent István nagy bátyja fiai. De milly hercegek voltak ezek? Vazul kicsapongó feslett életű vala, s a király őtet a nyitrai börtönbe kényszerült záratni. Endre igen gyenge lelkű, s test alkotású, Béla meg szerfölet fiatal és szilaj volt. Ezek közül egyet sem szemelhetett ki a trónra István, s inkább hajlott elfogadni s királynak választatni Péter herceget, a ki csupán leányág szerint származott Árpád nemzetségből, mint Gizela, szent István testvérének fia. Atyja Otto, velencei herceg régen meghalt, s ő anyjával most a magyar királynál tartózkodott; édes mosolygása, szépszája járatjával István kegyelmébe annyira befurakodott, hogy végre a koronát is elnyerte. De a magyar urak Pétert nem szerették, mert nem volt Árpádfi; azonfelül

Vázul, Endre, meg Béla is zajongtak ellene. Titkosan esküdtek össze az elégületlenek, s meghatározták, misze-

rint a királyt megölik. Az isteni Gondviselés örködött rajta; mert midőn a gyilkosok a király szobájába lépnek s egyikök föl is emelte már az öldöklő fegyvert, hogy az alvó királyt agyon szúrja: akkor kezéből esik ki a gyilk, mellynek zörejére a király fölébred s a bűnbánó, mindent kiváló czinkosoknak megkegyelmez. Azonban Péter anyja, Vazul herczegnek a nyitrai börtönben szemeit tolatá ki s füleibe forró ólmot öntete, büntetésül az öszveesküvés miatt, részint hogy őt az uralkodásra képtelenné tegye. Endre, Béla és Levente pedig, mint szinte az öszveesküvés gyanújában levők, ki cseh, ki lengyel országba illottak.

Már most nem is volt Magyarföldön más, kit a korona joggal illetett volna, mint Péter, kit a betegeskedő király a maga köré gyűjtött magyar főpapok s fő uraknak királyul ajánlott. Ez után nem soká élt, hanem egyességre, a kereszttyén hit megtartására intvén a jelen levőket, szentül, és jámborúl, mikint életét tölté, meg is halt Christus után 1038ban. Eltemettetett Fejérvárott és szent László uralkodása alatt fiával, Imre herczeggel együtt a szentek sorába igtattatott. Szent István jobb keze, mellyel sok szegénynek alamizsnát, meg más segedelmet nyújtott, nem porladott el, hanem megmaradt egészen, Budán a vári szentegyházban maiglan, mint legdrágább ereklje öröztetik és tiszteltetik.

6. Árpádházi testvérháborúk.

T a r t a l o m.

Péter hibái.

Aba Samu emeltetése, s megölése;

Péter árulása, az abauji mozgalom.

Endre Bélát hívja el Henrik ellen.

Majotech Posonynál.

Béla hűségének próbája,

Béla király országgyűlése, törvényei, halála.

Salamon győzelmei.

Dukas császár ajándoka Gejzához.

Vid polgári háborút okoz.

Gejza Henrik császárt meggyőzi.

Salamon VII Gergely pápánál.

Gejza halála.

Ezen szakaszban merő háborúról van szó, még pedig olyanról, mellyet királyi testvérek egymás ellen viseltek. A

sorrt megkezdi mindjárt szent István utóda Péter király, ki 1038 év óta a magyar rendek legnagyobb elégtelenségével uralkodott. Szent István azt rendelte volt, miszerint királyi özvegye a kormányban részt vegyen: de Péter börtönre vetteté az özvegyet s a főurak kérelmére sem bocsátá szabadon: ezek magok erőhatalommal szabadították meg, miért Péter őket üldözni kezdé. Egyébiránt is a magyarokat megvetvén, zászlós úri, meg főispáni hivatalokra csak németeket és olaszait mozdította elő; a várakba nem magyar, hanem olasz fegyvereseket rakott; azon fölül szabad életű olaszaival a magyar nőket megtámadta s több gyalázatos bűnöket követett el. A magyarok kívánták, hogy kopasz László fiai az országban lettek és a koronát elfogadták volna: de távol létökben csak türtek mindent, miglen Péter, mint a cseh herczeg barátja, Henrik császár ellen hadba nem ment; akkor föllázadtak s a királyi méltóságra szent István sógorát, Samu nádorispánt hívták meg (1041—1044 = 3 évig) kit a köznép közönségesen csak Abának, vagy Samu apának nevezett. Történt ez 1041ben, s így Péter csak három évig uralkodott.

Samu király sem volt jobb Péternél s a magyarok csak most siraták igazán szent Istvánt. Eleinte Aba a magyaroknak mindent megengedett, mit csak akartak, kik is a szegény németek meg olaszoknak esvén, boszújokat tetszés szerint, de méltatlanul töltötték. Péternek gonosz tanácsosait, meg édes anyját Gizelát is megölték. Ezek hallatára Péter Henrik császárral kibékült s tőle még segítséget is nyert a magyarok ellen; Haimburgot és Pozsonyt elfoglalta, s a Duna partokat kegyetlenül pusztította. Aba király ellent nem állhata s katonaságot ment szedni az országba, s mivel nagy barátja volt a köznépnek, a főurakkal pedig oktanul s rosszul bánt, az Urak ellenszegültek és csakugyan kopasz László fiai után küldöttek Lengyelországba. Erre Aba országgyűlést hirdet Csanádra, hol negyven főurat megfogatván, minden kihallgatás nélkül karóra huzatott. Illy kegyellen s törvénytelen bánásmódja által megsértve a magyarok önmagok

mentek a császárhoz s Pétert, mint Abánál sokkal emberségesebb királyt kérték vissza. Elérkezett a császár, vele Péter király s a győri mezőn akadott Aba seregével össze. A harcz dühös vala; Aba meggyőzötve szaladott s futásközben Péter emhereire bukkanván, megismertelett s lenyakaztatott 1044ben.

Péter újra király lett (1044—1046 = 2 évig) de az által idegenítette el megint s legjobban magától a magyarokat, hogy Magyarföldből a németeknek adózó tartományt akart csinálni. E végre Székesfejérvárott hűséget esküdött is már Henrik császárnak; azok iránt pedig, kik megintették, még Aba királynál is kegyetlenebb volt s azt mondta: hogy ő meglátja, valljon nem tehet-e ő Magyarföldön Németországot? De maga alatt vágta a fát. Az egész Magyarországbán járt már annak hite, miszerint vége lesz nem sokára a Magyarnak. Azért a főurak és nemesek titkon Csanádra osontak, hol összeesküdvén Péter ellen Kopasz László fiaihoz, Endre, Béla és Leventéhez követeket küldöttek.

Már tizenkét esztendeig vándorolt hontalanul a három Árpádfi herczeg: eleinte Csehországba mentek, onnan Lengyelföldre vonultak. A vitéz Béla a lengyeleknél nagyon szerencsésen járt, mint alább elmondjuk; de Endre és Levente Oroszföldre költöztek, hol Jaroszláv uralkodott s Endrénék nőül saját leányát Anastásiát adta: és Jaroszlávnál találták Endrét a magyar követek, kikkel ő azonnal el is indult, s Abaujvárba érkezett. Abaujvár vidéke hemzsegett magyar urak és fegyveresektől: vezéreik voltak Vatha, Viska, meg az egykori erdélyi pogány vajdának fiai Bua és Bukna, kik börtönből kiszabadulván, a lázadókat fölbujtották, miszerint Endrénék magyarán mondják meg szándokukat: Péter ellen védelmezni csak akkor fogják, ha megigéri, miszerint szabad legyen nekik régi pogány módra élni; a németeket s minden keresztényeket leölni és a szentegyházakat lerombolni.

Illy gyalázatos kívánságokat vissza kellett volna utasítania Endrénék: de ő uralkodni óhajtván s más szerét a do-

lognak nem látván, nem szólt semmit. Az ő hallgatását azonban megegyezésül magyarázták a zendülők s neki rohanván az országnak féktelen állatok gyanánt dühödtek a vármegyéken, német meg olasz embert, kivált a püspököket fölkonczolták; az oltárok- meg szentegyházakat ledöntötték s minden tőlök kitelhető galádságot követtek el. Szent Gellérd csanádi püspököt, midőn Budán a Dunához ért megfogták, s a budai hegyről, melly nevét maiglan viseli, a Dunába taszították. Azalatt legtöbbben kereszték Péter királyt, kinek minden útját elállván s körülvévén, kevés táborárárohantak. Soká svitézül védelmezte magát Péter: végre az előrenyomulók előtt futni kezdett, de utol éretett, s megfogatott: szemét kivágván bőrtönre vetették Fejérvárott, hol rövid idő múlva meghalt 1046 évben és a pécsi templomban temettetett el.

Azonközben a dühös csoport, mint az erdő vad állatai országszerte dúlt s öldökölt. Megbánta előbbi hallgatását, midőn szólnia kellett volna Endre (1046—1061 = 15ig) s a lázadókat megállítani hasztalan iparkodott. Még is Benedék püspököt a bizonyos haláltól megmenté, aztán Fejérvárra érkezvén, magát megkoronáztatta s azonnal keményen megparancsolta, miszerint az országban ezentúl béke legyen, s kiki a keresztyén hitre térjen vissza. De Péter halála miatt a császár haragja ellen csak készülnie kellett. Hiába toltá Endre az elkövetett iszonyatosságokat a néhány zendülőre: a császár nem sokára seregestül indult ellene. Megszepent Endre, s önmagában keveset bizván, öcsjét, a vitéz Bélát hívta meg Lengyelföldről. Béla nagy kegyelmében állott a lengyel királynak; mert midőn ez a pomeráni herceg ellen háborút viselt s a lengyel seregek már a harcra készen állottak, akkor nem volt a lengyelek közt senki, ki a vezérséget el merte volna vállalni: csak a magyar Béla vállalta el s diadalmasan verte meg az ellenfélt, magát a pomeráni herceget pedig ütközetben találván, megölte; miért is a lengyel királytól Béla a pomeráni hercegséget és Riksa nevű leányát nőül nyerte.

Boldogul élt Béla s két fia volt már akkor Lengyelföl-

dön, midőn bátyja Endre Magyarországra hívta s azt ígéré neki, miszerint az ország harmadrészét átengedi Bélának, sőt a koronát is reá hagyja halála után. Ekkor Endrének még fia nem volt s Béla Magyarföldre költözött, a seregek vezérletét elválalta s Henrik császárt a hazában várta el. — De nem mindenkor üt be, mikor menydörög. A császár látván, mikint holmi fenyegetésekkel és rablásra indult berontásokkal sokra nem menend, szégyen és bosszútól égve, Posonyt kezdé ostromolni 1052ben. De akkor is a magyarok nevezetes győzelmet nyertek. A császár a Dunán bocsátá le hajóit, mellyekből Posony táján táborozó hada eleséget szokott kapni. Egyik éjjel egy Zotmund nevezetű katoná lopakodik ki Posony várából, s mivel jó úszó s vízbuvár vala, azonnal magát a Dunába veti, a német eleséges hajóknak tart s fúróval, mit magával hozott, a hajók oldalait s feneküket szépen, csendesen átlukgatja, s ez úttal a hajókat egymás után a Dunába süllyeszti. Munkáját végezvén, Posony várába oson s más nap virradóján kaczagással nézi az éhező németeket keresni hajóikat s kétségbe esve csatangolni a pusztá partokon. Más vári katonák, bizonyos Majotech magyar kapitány vezérlete alatt rajtűtnek a németekre s kivetik az országból. A király gazdagon ajándékozta meg Majotech kapitányt, kitől a mai dicső Majthényi család veszi eredetét. A romai Pápa aztán addig sürgette a császárt, míg ez békét nem kötött a magyarokkal, minek emlékezetére s háladatból Endre a szent benedeki monostort építette Tihanyban. Ezen évben Endrének Salamon nevű fia született, kire szerette volna hagyni az országot s Bélának adott szaváról mindennap jobban megfélekedék. Az ígélet szép szó, ha megadják nagyon jó: de Endre nem volt embere szavának s fiát Salamont hét éves korában megkoronáztatta: hogy baj esetében segítsége is legyen, Henrik német császár egykori ellenségének leányával Judittal öszveházasította. Az öreg Béla mind erre mit sem szólt volna, ha Fejérvárrott a koronázásnál nem figyelmeztetik azon szavakra, mellyeket egyéb szertartások közt monda Salamonhoz a

koronázó érsek: „Esto dominus fratrum tuorum.“ Béla nem tudott deakul s egy püspöktől kérdezte, mit tesz az? Ez megmagyarázta neki illyképen: „Légy ura a te véreidnek,“ mire Béla látván, mikint öreg létére hét esztendő gyermeknek alája legyen vetve, megboszankodott. Mert az ősz Bélának két fia Gejza és László is öregebb vala már, mint Salamon. Böcsületes férjfiú létére Béla tovább a dolgon meg nem indult. De a rút hizelkedés s hazug incselkedés mérge a barátságnak. Gonosz emberek őt Endrénél bevádolták, mintha a koronát fiától elkapni szándékoznék s azt tanácsolák a királynak, hogy próbára te-

gye a herczeg hűségét. Endre betegnek szinelte magát, s Bélát magához hívatta Várkony várába 1058ban. Endre ágyánál hevert egy korona és kivont kard; a tornáczon pedig udvari tisztek és poroszlók ácsorogtak. Midőn Béla az udvarba lépett, akkor Miklós nevű főispán meg-sugta neki halkal, ha életét szereti, válassza a kardot! Béla megérté a kevés szót s Endre szobájába közeledék, ki himes beszédben szólt hozzá s szabadjában hagyta, valjon a koronát akarja-e választani vagy a kardot? „A mit hagysz, fiamé legyen,“ úgy mond. Béla habozás nélkül a kard után nyúlt s a koronát Salamonnak hagyta, mire örömeben nyakába borult a király. De Béla távozáván csak érté meg Miklóstól, hogy a királyrendelte vala, mi-helyt a koronához nyul Béla, azonnal vágják le. És azután is sokszor lesette meg a király, s életére tört: mire Béla öszveszedvén fiait s nejét, a lengyelekhöz illant. Ott kedves barátja Boleszláv uralkodott most és seregével Bélát Magyarföldre kísérvén, Endrét a Tiszánál meglámadta s megverte: Endre futásnak erede, lováról lebukván, nem ismerjelve, agyon taposztatott s Tihanyban temetettet el 1061 évben. Így jár ki szavát nem állja s az ártatlannak életére adázkodik: azonban Béla is hibázott, hogy föl-kent királya ellen lázadást mert támasztani. A Gondviselés őt is megbünteté, mint látni fogjuk.

A vitéz Béla (1061—1063 = 2 évig) herczeget még a csata helyén üdvözölték királyul a diadalmas csapatok s Boleszláv Fejérvárra kísérte, hogy megkoronáztatását szemlélhesse. — Ez nagyon jó és gondos király volt; leg-méltóbb utóda a feledhetetlen Szent István királynak; a földművelő népet oltalmazta; a háborúban megrongált há-zait segíté emelni; a kézműveket jutalmazta, pártfogolta; a kal-márokat lelkesítette. Alatta sok pénz veretett Magyarföldön; ő határozta meg az áruk és élelmek árát, mérlegeket s fontokat szabott; hogy a szegény népet a zsidók förtel-mes csalásaitól jobban megóvja, a vásárok idejét szapo-ritotta és mivel addiglan vásárnapokon szoktak tartatni, szombatra, a zsidók sabbatnapjára tette át. Alatta szük-

séget nem ismert a szegény ember s olcsó áron kaphata mindent. Csakhogy a király jóságával visszaélve kirugottak őz nép is.

Béla király üdvös törvényeket akart szabni s a pogányságot teljesen kiirtani a magyarok közül, melly végre országgyűlést hirdetett Fejérvárra s ollyszives volt, hogy az országgyűlésre nem tartozó falusi népeket is meghívta: minden helységről két embert kelle küldeni. De a köznép megmutatta, mikint nem való országgyűlésre. Öszvefutott akkor Fejérvárra tenger népség, többnyire olyanok, kiket senki sem hívott meg, aztán a mezőn tábort ütöttek és dombóroztak. Volt köztök egy dühös bujtogató, ama híres Vathának fia Jánus, ki és czinkosai annyira tudták felizgatni a király ellen a tudatlan népeket, hogy ezek iszonyú lármával kívánták, miszerint a pogányság állitassék vissza; a papokat lehessen megölni, a szentegyházakat szétrombolni; a keresztyéneket kihajtani az országból stb. A láрма elhatott Fejérvárig, hol a király s a főurak tanakodtak. Hiába inté a fölbőszült népet a király; végre kénytelen volt magát a városba elzárni s azt ígérni meg, miszerint a nép kívánatára három nap múlva választ ad. A lázadó nép gonosz vezérei állványokat emeltek, hogy láttassanak, midőn a néphöz szólnak s azokról bujtogaták a zajlongókat a keresztyén hit ellen. Eltölt a három nap, s midőn a nép régi kívánatait nagy lármával előadná, az alatt a közel vármegyékből egybegyűjtött s titkon elhelyezett katonaság jelt kapván, rejtekeiből kirohan s a népet széthajtja; a főczinkosokat, úgymint Jánust stb. halálra viszi s az ország csendét helyre állítja. A pogányságnak ezúttal vége lett Magyarföldön, noha ezután is még némellyek, mint alattomos pogányok kutaknál s berkekben titkon áldoztak.

Béla csak két esztendeig uralkodott; mert épen midőn a németek ellen haddal indulni szándékozik s e végre országtanácsot tartja Dömösön a Duna partján, a ház összeomlásában megsérült, s nem sokára meghalálozott 1063ban. Eltemettetett Szegszárdon, hol monostort épített vala. Három fia Geyza, László és Lambert, s az egész világ megütközött Béla hirtelen kimúltán: azért Isten újját

látván a dologban, a koronát kényszerítve sem akarták elfogadni, hanem kijelenték, mikint Salamon, Endre fiának engedelmeskednek: egyedül azt kívánták Salamonról, hogy őket az ország harmad részében, mit Endre alatt apjuk birt vala, hagyja meg.

Salamon (1063—1074 = 11 évig) csak tizenegy éves volt, midőn Henrik császártól, kinél tartózkodott, Magyarföldre hozták a magyar követek. Miután újra megkoronáztatott Fejérvárott, szerencsétlenségére Vid grófot, ki német származású s a három herceg ellenese volt, kapta tanácsosul. Salamon királynál Vid gróf azt eszközölte, hogy az országos harmadrészt tőlök megtagadja, mire ők, mint hajdanta apjuk, a lengyeleknél kerestek segítséget: azonban Dezsér győri püspök Salamonat jobb gondol

latokra hozta s a hercegek megbé-
kültek. Tíz évig a
legszebb egyetér-
tés tartott a király
s a királyi herce-
gek közt, miglen
tudni illik Sala-
mon a nemes szí-
vű rokonok ta-
nácsára hallgatott,
s hozzájuk őszinte
szeretettel ragasz-
kodott. Két év mul-
va 1065ben sógo-
ruk a horvátok ki-
rálya Zvonimir
őket rossz szomszé-
da Bertold ko-
ront fejdelem el-
ten segítségre hív-
ta, kit meg is győz-
tek s azután sorban

egy háborúból a másikba mentek s mindenütt diadalmaskodtak. Nevezetes volt azon táborozás, melyet a kunok ellen Erdélyben tartottak. — A vad kunok Erdélybe rontván sok martalékot szedtek már ősze, s vele meg számos fogolylyal haza felé indultak, midőn Salamon őket Doboka táján megvágta; Osul kún vezér Cserhalomra szaladott, de utolérve csapatával együtt fölkonczoltatott. A harcz tüzeben az éles szemű, s vitéz László herczeg megpillantá, mikint egy kún lovára emel egy magyar leányt, kit azelőtt Váradon megfogott vala s vele futáshoz lát: a nemes László

azonnal utána indulván, hoszú ideig csak utól nem érheti; akkor kiált a leányra, miszerint a kún derekához fogózva, vele a lóról ereszkedjék le; a leány le is rántotta lováról a kúnt, kit László hoszú viadal után leterített.

Más háborút viselt Salamon Dukas Mihály, görög császár ellen és pedig azon okból, mivel az ő tiszttviselője Belgrádon, Niketas kapitány a rabló besenyeket Magyarországra harácsolni eresztgeté; a zsákmányt velök meg szokván osztani. 1072ben a magyar vitézek már Belgrád alatt voltak, s a várost három hónapig ostromolták. Belgrád nagy és erős város, mellynek közepében a Duna partján magas várerősítvény emelkedik: előtte csendes mólósággal folynak a Duna és Száva szöke árjai. Egy magyar leány, kit a görögök fogolyul őriztek Belgrádon a várost több helyt fölgyújtotta és a tűzoltás zavarában az ostromlók betörtek: de Niketas a fellegvárba vonúlt vitézeivel és csak akkor adta föl magát, midőn Salamon megígérte, miszerint őt s katonáit szabadon hagyja elköltözni, mi meg is történt. De kevés hitele volt Salamonnak, és Niketas a vártátadva, Gejza táborába ment soltalmát esdekelte. Ekkor Vid gróf megint kegyelembe jutott a királynál s Niketas eme tettét balra magyarázta, mintha az által a királyt megvetette volna. — Midőn a nyert martalék fölosztásához fogtak, a király azt kívánta Gejzától, mi-

szerint a foglyok is kétfelé osztassanak föl: de Gejza az adott böcsületszavára emlékeztető Salamont s kíváнатát nem teljesítette, miért megint más zsákmányból csak csekélyt részt kapott Gejza; Vid pedig, meg veje Illyés nyerte meg a többit.

Az egyetértésnek vége szakadott, midőn Dukas császár köszönetét üzenve Gejzának, mivel alattvalóival olly becsületesen bánt s neki arany koronát küldött ajándékban. Ebből sok pörpatvar támadott s Vid gonosz tanácsaira a

király cselt is hányt a herczegnek; mert „jó telledért jót ne várj.“ Azért Gejza látván, hogy veszedelemben forog, Lászlót Oroszországra, Lambertot pedig Lengyelföldre küldé segítségért; a magyarok ketté szakadtak és Salamon Henrik császárhoz folyamodott. Azonban Salamonnak hamarabb jött meg segítsége, mellyel Gejzát Zabolcs vármegyében Kemencse mellett magtámadta. Gejzának négy csapata volt, de három csapat vezére el akarta árulni urát s a harcz tüzében Salamon táborába szökött; a hol nem tudatván, micsoda emberek ezek s nem ismertetvén, mindnyájan levágattak, méltó jutalmat nyervén a galád árulásért. Gejza még is szaladni kénytelen, testvérei után Ivánka nevű titoknokát küldötte. De azok későn haladtak: és kevesed magával, s kétségbe esve járt Vác z erdeiben Gejza, midőn az Isten megvigasztalta. Újra üzetve Salamon emberei által, váratlanul öcsjével Lászlóval találkozik, kivel Otto morva fejdelem seregétől elérkezék s táborukat egyesítvén, Czinkota és Mogyoród közt Salamon seregével megütköztek; Vid gróf a harczban megöletett; a király olly nagy veszedelemben forgott, hogy alig tudott a Dunához érni; nem is kísértö őt aztán senki más, mint Bátor Opus, egy híres, még fiatal vezér, ama hős Venczellinek, ki Kupát agyon vágta, unokája. — Ennek társaságában futott Salamon Mosonyba, onnan Posonyba s végre a császárhoz Németföldre. Ezúttal királyságának vége volt, melly bajt ő csupán rossz tanácsosainak, meg maga könnyelműségének tulajdoníthatott. „Rossz fának rossz a tüze és ki veszni indul, nehéz megtartani,“ mond a magyar.

Gejza (1074—1077; uralkodott 3 esztendeig) Fejérvárra vezettetett vitéz bajnoki által, hol csupán a magyar főuraknak sok kérelmére koronáztatta meg magát. De a testvér háborúnak még soká nem volt vége. Salamon Henrik császárnál addig kért, addig sürgetett segítséget, míg ez vele Magyarországra nem ment, miért évi adót, az országból egy részt s hat várost ígért. Gejza szeretett testvéreivel, László meg Lamberttal addig hátrált, míg

Vác környékébe nem jöttek: ott aztán a lakosokat s marhájukat más megyékbe szállítván, mindent elpusztítottak a végett, hogy Henrik seregestől oda érkezvén, semmi eleséget ne találjon s éhség miatt kénytelen legyen haza térni, mi meg is történt. Henrik többé Magyarországra jönni nem bátorzkodott; akkor Salamon a római pápához VII Gergelyhöz folyamodott, tőle közben járást és az ország visszaszerzését remélvén. De a pápa megszidta őt, mivel a szabad országot a német császár adózájává akarta tenni. Azóta Salamon Posonyba zárkozott, hol őt László némelly ideig ostromolta, de Gejza intésére nem bántotta többé. Mert Gejza igen jámbor szívű és istenfélő király volt. Szegszárdon Dezső kalocsai püspököknek sok békére intő szavaira kijelentette, mikint a koronát Salamonnak akarja átengedni, csupán azt kívánja, miszerint Salamon őt s testvéreit az ország harmad részében ne háborgassa: de mielőtt ez megtörtént volna, Gejza meghalt 1077ben. Mert az ember szándékát boldog Isten bírja. Két fia volt, Kálmán és Álmos. Salamon még sem lett király. Könnyelműségétől tartván az ország rendei, mást szemeltek ki a magyar trónra, egy herceget, ki böcsülete s vitézsége által régóta köz kedvességben állott a nemzetnél.

7. Szent László s Kálmán, bölcs törvényhozók.

T a r t a l o m.

Salamon nyugtalankodásai.
Szent László bölcs és szigorú törvényei.
Horvátország hódítása.
Kún berontás.
A keresztes fővezérseg Lászlónak ajánlva.
László halála.
Könyves Kálmán.
A kereszthadak átvonulása Magyarországon; a lotharingiai herczeg.

Álmos szorultsága Horvátföldön.
A horvát, s dalmat királyság.
Testvérháború.
Kálmán törvényei; a királyok s nádorok tiszte.
Kálmán nejei.
Borics.
Álmos és Béla megvakítása.
Kálmán meghal.

Szent László király (1077—1095 = uralkodott 18 esztendeig.) Valamint bátyja egykoron, úgy szent László

ló sem akart koronáztatni sok ideig: mert még mindég remélte, hogy Salamonnal békes egyezkedésbe fog léphetni. A nemzet kívánatának azonban engedni kénytelen, kormánya negyedik évében csak, az az 1081ben koronáztatta meg magát. Salamon nem nyugodott, sőt Lászlót fogóságba keríteni s megvilkolni szándékolta. A cseltvető elárultatott a királynak, ki őt Visegrádba záratta. A fejérvári sirboltból István és Imre tetemei emeltettek ki, hogy mint szentek tiszteltessenek. A magyar nemzet örömet még a legkisebbikétől sem akarván megtagadni László, Salamon szabadon bocsátotta, ki is mindjárt Németországba vonúlt; felesége Judit rosszúl fogadta, azért ide stovatévedvén Moldvába érkezett Kutesk kúnfejdelemhez, kinek, ha országába visszavezeti, megígérte Erdélyt, s azt is, hogy leányát feleségül veendi. És föllovaltatta magát Kutesk, és Magyarföldet Erdélyen keresztül egész Munkácsig pusztította: azonban nehéz faszeggel a vasszeget kiverni. László király Ungvár táján a kúnt elérvén, legyőzte s haza kergette. Salamon aztán a lélekismeret furdalásitól üzetve, egyik görög csatában elveszett 1087ben, s azt hiszik, hogy görög kardok alatt halt meg.

Azóta húsz esztendeig szüntek a magyar királyi hercegek közt a testvérháborúk és szent László egész haláláig csendesen uralkodott. A sok háborúban, mit eddiglen Péter, Aba, Endre, Béla, Salamon, Gejza és László királyok viseltek, nagyon elharapózott a féktelen, rossz, tolvajkodó élet; senki sem lakhatott házában bátran és háborítás nélkül; holmiét egy óráig sem hagyhatta őrzetlenül s mindig félhetett, hogy ellopják; aztán az ember élete is szüntelen veszélyben forgott. László király ennek végire járt s országgyűlés ulján azt rendelte, miszerint valaki csak tíz pénzt lop s rajta kaptik, akár nemes, akár nem, halál fia legyen. Kisebb lopásokra a tolvajnak fél szeme kiszúratott, vagy orra vágatott el; ismételt lopás halállal büntetteték; ha valamelly helység közönsége a lopásról gyanús vala, akkor minden tizedik próbára tétetett;

ha a forró vizet kár nélkül kiállotta, ártatlannak hitték. Alopások meggátolása végett, vármegyei tisztviselők falúról falura jártak; a vásáron pedig semmit sem lehetett venni vagy eladni, ha csak tanuk és vásárbíró jelen nem vala. Az özverombolt templomokat helyre kellett állítani; ünnepen vagy vasárnapon nem szabadott dolgozni, vadászni, vagy kalmárkodni, mi maiglan is fönáll. Templomba mindenkinek kellett mennie; kik távol laktak, legalább néhányan tartoztak még is eljönni s a többiért, ki otthon maradott, három kenyeret és egy gyertyát föláldozni. A zsidók és mohamedánoknak, millyenek az izmaeliek is voltak, keresztyénekkal házasságba lépni vagy keresztyén szolgákat tartani tiltva volt.

Olly jó és hasznos törvényeket szabott szent László és 1089 évben uj országot is szerzett a magyaroknak. Ez úgy történt: Zvonimir horvát király szent László testvérét, Ilonát birta feleségül s meghalt. — Mivel az özvegy a horvátok zenebonájában magán segíteni nem tudott, bátyját Lászlót hivta meg Horvátföldre, ki a Dráva vizen seregével átkelvén a horvát lázadókat legyőzte s az ország részét alávetette magának. Már ekkor elfoglalta volna az országot, ha hírét nem veszi, mikint pusztitják a kunok Kopulcs vezér alatt Erdélyt, Zabolcsot, Bihart, Aradot és Temest: azért a horvát sereget Álmosra Gejza fiára bizván, maga a kunok ellen ment, ezeket megverte és a fogoly kunokat Zagyva és Tisza közt telepítette; ezekből származik a mai Jászság. Horvátországba térvén, ezt magyar törvények alá helyezte. Zágrábon püspököket rendelt és a horvátok kormányát Álmosra bizta; ennek bátyját könyves Kálmánt szent László magyar királynak rendelte holtá után.

Nagy híre járt Európában s az egész világon, milly bölcs és vitéz királyavan a magyarnak; mikint ő minden elenségét diadalmasan megalázza s országának bölcs, hasznos és jó törvényeket szab. Épen akkor tájban történt, hogy az olasz, franczia, spanyol, meg német fejedelmek a szent Földnek s Chrisztus sirjának visszafogla-

lására akartak indulni Jerusálembe. Valaki a keletre indulni s harczolni akart, annak subáján veres kereszt varratott ki, s olly sereg azlán keresztesnek hivatott. A római pápa 1095ben nagy népgyűlést tartott Piacenza városban, hol a keresztyén népek közakarattal a vitéz és bölcs sz. Lászlót választották vezérül; a magyar király elfogadta a szép hivatalt, de a hivatal viselését irigylé tőle a halál, s elragadta az élők sorából ugyan azon évben; a magyarok három esztendeig folyvást siratták. Hamvai Nagy-Váradon nyugosznak. III. Béla alatt László király a szentek sorába iratott.

Könyves Kálmán (1095—1114, uralkodott 19 esztendeig) Gejzának idősb fia, Álmos, horvát kormányzó bátyjas László utóda volt. Könyvesnek hivatott bűtudo-

mánya s könyvek hordása miatt. Azt írják róla, miszerint kancsal, selyp és púpos hátú vala; miért is László idegenkedett volna tőle, s mint a királyi trónra nem valót, papnak szánta, mit meghallván Kálmán Lengyelföldre ment, csak László halála után térvén vissza. Azonban, bár rút testü is volt Kálmán, annyi bizonyos, hogy benne szép s bölcs lélek lakott, ki magyar népének úgy, mint szent László jó törvényeket adott s országát számos veszedelemből kiszabadította. Mindjárt kormányza kezdetében történt, hogy a keresztések nagy számmal s pedig Magyarföldön keresztül készültek a keletre. Miután szent László, mint fővezérek meghalt, a fővezérséget lotharingi herczeg Bouillon Godfrid vállalta el: de ő maga mindjárt nem, és csak későbbben indulhatott. Az alatt pedig négy tömérdek nagy sereg előre ment. Az első miután magát Kálmánnál bejelentette, szépen s böcsületesen ment hazánkon keresztül egész Zimonyig: ott aztán nyugtalankodni kezdettek, de még is utjokat tovább Konstantinopol felé baj nélkül folytatták. A második keresztés tábornok Péter nevű franczia remete vezérlé, ki barátruhában járt s iszonyú nagy fakeresztet horda magával: de seregének parancsolni nem tudott, melly is Zimonyba érkezvén, a várost ostrommal vette be, s rútul kicsapongott benne; aztán Kálmán jöttének hírére meghallván, tovább haladott. Mindez azonban csekélység volt ahhoz képest, mi most közeledett: egy roppant sereg, kétszázezer főből álló, mellyben sok asszony és apácza vala, jelenté magát a megrémült Kálmánnál s átmenetelt kívánt, mit a király, az előbbienek kihágásain megboszonkodva, ezektől megtagadott. Most neki dühödtek a keresztések s a Lajtán erőszakosan át kelve Óvárat és Mosonyt megszállják. Kálmán akkor Mosonyban lévén, városát erősen védi, de hiába. A keresztések olly rémitő garázdát űztek a környékben, hogy Kálmán megijedve, már Magyarország elhagyni akarta: még egy rohanást próbált meg, melly neki sikerülvén az ostromlókat Mosony falairól árokba taszította, a többit részint a Lajtába, részint a közel mocsárokbá fulasztotta.

Ezen gyűlevész seregek után jött a lotharingi nemes szívű hős herczeg, kinek táborában többnyire urak és nemesek voltak. Mint ilyenekhez illik, magyar királytól szabad átmenetelt kérvén, megígérték, hogy nem szándékoznak valakin bajt ejteni; maga a herczeg is Kálmánhoz ment, ki akkor Sopronyban örködött, s nagyobb biztosság okáért testvérét Balduint nejével kezesül hagyta Sopronyban. — Olly nemes urakkal Kálmán is emberül bánt; minden eleséget hozatott nekik s maga kísérte el egész Zimonyig s olt barátságosan búcsúztak egymástól. — Így a veszedelmes keresztjárásnak vége lett.

E bajból szerencsésen kivergödvén Kálmán, újba esett, háborgó öcsje, Álmos miatt. A szerencsétlen testvérháborúk ismétkezdődtek. Mint előbb láttuk, Álmos horvát kormányzó lett még szent László alatt: ennek haltával egy Péter nevű horvát úr föllázadt s Álmost olly nagy szorultságba hozta, hogy ez Kálmán királyhoz ment segítségért. Kálmán mindjárt talpon vala s a horvátokat ránczba szedvén, a tenger melléket is elfoglalta. Minthogy pedig Álmos olly gyöngének mutatta magát, neki Horvátország helyébe Magyarországból birtokrészt adott. Második horvát háborújában Kálmán a dalmat városokat, meg az adriai szigeteket hatalmába ejtette, s magát horvát és dalmat királynak koronáztatta Biográdon a tenger mellett 1103ban.

Álmos ezeket látván, bátyja ellen Magyarországon háborút indított és Tiszavárkonynál a két testvér hada szemközt állott már, csak a harcz jelét várván: akkor a magyar főurak, megsajnálván annyi sok ártatlan vérontást, abban egyeztek meg mindnyájan, miszerint ők egymás ellen harczolni nem fognak, hanem a testvérek magok viaskodjanak, ha tetszik. És ime! a béke Kálmán és Álmos közt mindjárt megkötött, de a melly soká nem tartott; mert Álmos ismételve, hol Henrik német császárnál, hol a lengyeleknél, hol Szvatopluk cseh fejdelemnél keresett s talált segítséget, mellyel az országot nyugtalanította. — Mind hasztalan volt; Kálmán erősen állott s Álmos annyi ku-

darczot vallva, végre Jerusalembé, mint bűnbánó zarándok indult.

Azalatt a király bölcs törvényeket hozandó, Tarczalon s másutt országgyűléseket tartá, s határozta, miszerint minden püspökségben új törvényszék legyen, mellyen minden pörököt lehessen végezni s melly évente kétszer ült össze. Ezen időtájban a volt Magyarföldön a szokás, hogy a királyok béke idején egész esztendőn át országszerte utaztak; mihelyt valamely vármegyébe érkezett a király, a két megyei bíró azonnal hozzá csatlakozott s a bevádoltakat s pörös dolgokat neki elmondá: akkor a király ítéletet hozott, mellyet a megyei esküdtek tüstént végrehajtottak. Néha csak a nádor járta be az országot s ítélgetett; két szomszéd vármegyének határán sátort vonata, leült s akkor elébe a pörlekedők vagy rabok állítottak; a nádor ítélete mindjárt megvolt s az elítelt bűnösnek — közelben állott az akasztófa.

A tarczali országgyűlésen Kálmán a boszorkányokat ítélet elébe vonni megtiltotta, mert úgymond boszorkány nincs is. Ez igen bölcs törvény vala. Kálmán szent Lászlónak szigorú törvényeit szelídítette s a tolvajnak orrvágás, vagy szemszurás helyett csak fizetnie, vagy máskint kellett lakolnia. Alatta a városokon s határszéleken vám kezdett szedetni; a polgárok négy, egész nyolcz pénzt, a földmivelők termékeik felét fizették adó fejében a királynak; a papok és nemesek jobbágysai földes uraiknak szintűgy adóztak. Kálmán alatt Magyarföldön az a törvény is ujítatott meg, miszerint a papoknak ezentúl házasodni nem szabadott; azok, kik addiglan házasságok voltak, nejeiket megtarthatták. Illyen törvény számos helyeken régóta fön vala, s ekkor tájban VII. Gergely pápa közössé tette a keresztyén szentegyházban.

Életének vége felé Kálmán nagyon kegyetlennek mutatta magát. Volt neki két neje; az első Buzilla olasz, mintán István herceget szülte, meghalt, s akkor a kiovi herceg leányát, Predszlavát vette nőül. Ez talán kissé szabad életű lévén, Kálmánt haragra ingerelte, ki gyanús pejét udvari törvényszék elébe állítván s mint mondják bű-

nösnek találván, haza küldötte. Predszlava tagadta a bűnt s miután apjánál Kio vban Borics nevű fiát szült, ezt Kálmán fiának adta ki: miből vak Béla korában testvérháborúk támadtak. Nagy kegyetlenséget követett el Kálmán akkor, midőn öcsjét Álmost, ki Jeruzsálemből hazatért, új lázadásban rajtérven fogságba levé s hogy tovább ne háboroghasson, neki s öt éves fia Bélának szemét szuratta ki s mind a kettőt a Dömösi monostorba záratta: ezután meghalt Kálmán 1114 évben. —

8. Új testvérháborúk az árpádházi hercegek közt.

T a r t a l o m.

Istvánnak szerencsétlen háborúja Velence s az oroszok ellen; Borics; kún gyarmatosok, görög háború Álmos miatt; vak Béla. Ilona.

Az aradi gyűlés; a sajói tábor; vak Béla hibái.

II. Gejza Borics ellen; a francia s német kereszthadak.

Mánuel görög császár cselei.

III. István, II. László, IV. István,

s újra III. István rövid királykódása.

III. Béla sorsa Manuelnél: mint király sok ellenségre akad; Gejza herceg bezáratása; a rablók kiűrtása; új tartomány megszerzése.

Imre hadakozása testvére ellen; bátor föllépése Endre táborában; halála. Constancia és III. László gyermekkirály sorsa. —

II. István (1114—1131 uralkodott 17 évig) 13 éves korában ült a királyi trónra. Alatta mind, a mit Kálmán az adriai tengermelléken szerzett vala, a velenceiek elfoglalták. Szintúgy Oroszországban hadakozván e király, legyőzetett. Nevezetes volt benne, hogy Boricsot, kit ezelőtt említettünk, Kálmán fiának ismerte el, neki, mint testvérének a Szepességet ajándékozta s Judittal, lengyel hercegleánnyal öszveházasította; sőt Gácsország fejedelmévé emelte. Szép jele a testvéri hajlandóságnak! Sőt azt írják Istvánról, miszerint magzata nem lévén, Boricsot holta utáni királyul is szándékolta volna koronáztatni: de ezt a magyar urak nem engedték. — II. István alatt sok ezer kún kért s nyert lakást Magyarföldön, kik a mai kis Kún-

ságban helyeztettek el. A kún asszonyok megtetszettek Istvánnak és csak kúnok lettek ezután az ő kedves embe-
rei. Ezt a magyarok nem szívelhették, hanem több ízben föl-
zavarodtak ellene s akkor a király kegyetlenül bánt velök.
Mi közben a vak Álmos valamiben vétkesnek érezvén ma-
gát, megszökött Konstantinápolba, hol a császárné, tudni
illik szent Lászlónak Piroska nevű leánya uralkodott. A
fiatal vak Bélát Pál püspök és Ottmár főispán Pécsvára-
don rejték el a király előtt s holt létét költötték. Álmos
miatt háboru keletkezett a magyarok s görögök közt, melly
új testvérháboru vala: mert Álmosnak igen számos barátjai
a görögökhöz szöktek. Nem is volt béke míg Álmos élt, s
holta után a király s a császár is a haszontalan, meg költ-
séges háborúval fölhagytak.

Legnagyobb gond nyomta most II. Istvánt azért, mivel
gyermeké nem lévén, más sem volt Árpád véreből szár-
mazó, ki holta után a trónt foglalhatta volna: mert Bor-
cso a Gács fejedelmet kétséges származása miatt a magya-
rok nem akarták; vak Béláról pedig a király nem tudott
semmit, hanem holtnak hitte. Soká tűnődött, kit hívjon meg
a magyar korona birtokára, mi alatt néhány főispán zenebo-
nát támasztott ellene. Egykoron Pál püspök és Ottmár főispán,
kinek gondjára volt bízva Béla, bizodalmas beszélgetés közt
fölfedezik a király előtt, mikint, kinek ő holt nevét költöt-
ték vala, vak Béla él és igen szép egészséges ifjú: min
II. István nagyon megörült. Parancsolatjára mindjárt Pécs-
várad monostorából ki is hozták Bélát, s a király a Kál-
mán által Bélán s apján elkövetett kegyetlenséget némileg
helyrehozni akarta. Béla, mint királyi herczeg tiszteltetett,
s István nőt szerzett neki Ilonát, Uróz, szerb fejdelem le-
ányját. Ezeket megtevén nem élt soká István; mindég bete-
geskedett; aztán szerzetruhába öltözvén, meghalt 1131ben.

Vak, vagy II. Béla (1131—1141 uralkodott 10 évig).
Helyette többnyire az ölelkes, de boszúvágyas neje, Ilona
királyné kormányozta Magyarországot. Ilona égett boszú-
tól, míg azokat, kik férje vakságának okai voltak meg nem
bünteti: de ez veszélyes játék lehetett: mert a vétkesek ha-

talmas főurak voltak s lázadást kezdhettek. Azért a királyné előbb, míg boszút áll, külső fejedelmekkel akart barátságba lépni, úgy mint Leopold ausztriai, Szobjeszláv cseh hercegekkel, kikhez nővéreit adta feleségül s így segítségre, ha kellene, már számot tarthata. — Aztán arra birta Bélát, hogy 1132ben Aradra országgyűlést hirdessen. A számosan egybegyült magyar rendek a Maros partján szabad ég alatt tartottak gyűlést; — nem sokára belépett a király, utána a királyné, vak férjét vezetve s két fiát tartva karjain: így ültek le a trónra. Hosszú éljenezés után csend lőn s Ilona királyné beszélni kezdett: „Ti igazságosak és jóérzésűek vagytok magyar férfiak! úgymond, azért megfogjátok engedni királynétoknak, hogy bár nincs jussa arra, még is szólhasson hozzátok. Mindnyáján érzitek, milly nagy boldogság az, ha lát az ember: csak ezen egyetlen férjfiú, a ti méltó királytok, itt eme gyermekek apja kénytelen ama boldogságról lemondani; ő a Ti őszinte és hív ábrázatokat nem nézheti, ő Titeket nem láthat! Hív magyarok, derék vitézek, minden rendű urak! mondjátok meg nekem, ki az oka, hogy jeles királytok nem láthat? Nevezzétek meg azon becstelen gonoszokat, kik magokat a fejedelelemnél behizelegvén, azt okozták, hogy Béla király vak! Ő azokat Ti jól ismeritek: ime itt ülnek köztetek s elég szemtelenek, hogy olly bűnösök lévén, még is ide jöttek. — Azért ítéljétek őket s végezzétek rajtuk a boszút, melyet régóta érdemlének.“ A királyné elhallgatott; a fölhevült magyar urak pedig kivont karddal támadták meg a bűnös főispánokat és nemeseket, kiket mint Béla ellenségeit ismerének s hatvan nyolczat konczoltak föl közülök. Aztán neki estek nejeik s magzataiknak, azokat is fölállozták a halálnak; másoknak jószágait elkobozták; másokat száműztek: maga a király sem tarthatta többé vissza a neki dühödtöket. Az elkobozott jószágokat a püspököknek akarták ajándékozni, hogy e kegyetlenségekre hallgassanak.

Ilonának ezen tette nem volt szép és ez által férjének igen sok ellenséget támasztott. Azok is, kik híven ragaszkodtak Bélához, látván, mikint bűnösök ellen nem lép föl

törvény szerint, hanem vaktában üldözi; mikint ártalmast az ártatlannal összekeveri, a királytól idegenkedni kezdének; a bűnösök rokonai pedig boszút esküdtek neki. És nem sokára ezen megbántott nemesek Borics-hoz menekülve, sok orosz és lengyel katonával rontottak az országba. — Ha Borics Kálmán fia volt, úgy Magyarföldön új testvérháború támadott. Azonban a szerencse Bélának kedvezett. A királyné itt is talált módot, miszerint férjét minden veszélytől megmentse. A két tábor szemközt állott már; akkor a ma-

gyarokhoz azt a kérdést intézé a király, valljon Borics törvényes fia-e Kálmánnak vagy sem? Némellyek tagadták, mások igent mondanak, s ismét mások bizonytalan dolognak állíták. De szaván fogják a harist: ezen utóbbiak, mint Boricsnak titkos hivei megtámadva, Béla parancsára leölettek. Ezúttal az árulóktól kitisztult Béla tábora s ő a Sajón átkelve Borics ellen akart indulni: az alatt a magyar urak öszvebeszélvén, Boricsot elhagyták s ez Lengyelországba kényszerült menekülni. Nem is volt baja vele Bélának, ki most csak országának élhete; de abban hibázott, hogy a magyar tartományokat fiai közt osztá föl: Gejzának adta Magyar, Horvát és Dalmat országot, Lászlónak Bósnyaföldet, mit nejével szerzett vala, Istvánnak pedig a Szerémséget hagyta. Megholt Ilonáját soká nem tudta elfeledni s bűját elüzendő, a borral bővebben kezdett élni s bekapott állapotjában némelly galád udvarnokainak azt engedte s ajándékozta, a mit csak kértek. Meghalt legszebb korában 1141 évben. Gyakran azt szokta mondani, mikint a szerencsétlenség Istennek nagyobb ajándéka a szerencsénél; a szerencse könnyelművé és kevélylyé, a szerencsétlenség pedig okosabbá, és jámborrá teszi az embert; a ki soha nem szenvedett, nem tudja igazán megítélni, milly jó a jó!

II. Gejza (1141—1161ig 20 évig) mint vak Bélának legidősb fia, tíz éves volt, midőn király lett: kormányzókká Bélus nádorispán, az esztergami érsek és Uróz, a király nagybátyja választattak, mi igen is szükséges volt, miután Borics háborút indíta Gejza ellen. Sehol sem találhatván segítséget az ausztriai hercegtől még is kapott kis sereget, mellyel Posony várát s a vármegyének egy részét elfoglalta: csak hogy a kormányzók nem sokára Posony birtokából kiűzték. Újra jött Magyarországba ezen szerencsétlen herceg és pedig álruhában akkor, midőn az új keresztes csapatok vonultak Jeruzsalembe. Ezeket VII. Lajos francia király vezette: de nem tudván, hogy táborában Borics is van, elcsodálkozott rajta, midőn Gejza, Lajos komája Boricsot kérte tőle. A böcsületes francia király Boricsot, ki oltalma alá került, kiadni nem akarta,

hanem magával vitte a szent földre. Szépen viselte magát Magyarországon ez a franczia sereg, nem olly galádul, mint azok, kik Konrád császártól vezérelve 1147ben rontottak a magyar hazára; ekkor hetven ezer német lovas és kétszáz ezer gyalog ment Jeruzsalembe, kik a magyarokat majdnem kirabolták.

Gejza orosz herczegnét, Eufrozinát birta nőül, ki-nek rokonai miatt sok háborúba keveredett az oroszokkal. Görögországban is viselt háborút, hol akkor egy híres császár, Mánuel uralkodott, ki Gejzának és a magyaroknak tömérdek sok bajt okozott; Boricsot, ki nála barátságot keresett, két izromban segítette s Magyarországra küldé harácsolni. Miután pedig Boricsot egy kún vitéz agyonsújtotta, akkor Mánuel Gejzának megszökött testvéreit Lászlót és Istvánt segítette s a szerencsétlen testvérháborúk újra nyomták a magyar hazát. Azalatt II. Gejza meghalt. Fiai voltak III. István, III. Béla, Árpád és Gejza. E király alatt a Szepesség és Erdély szélyei a kunok berontásai miatt nagyon kipusztúlva állottak: a két vidéknek lakosokat szerzendő Gejza király, Bélnádor tanácsára Németországból a szorgalmas és munkás szászokat és flandrokat hívta meg az országba: ezekből származik a mai szepesi német, meg az erdélyi szász. Sok várost építettek ezen németek hazánkban; a magyarokat sok szépre és hasznosra, kivált a kézművek és földművelésben sok jó fogásra tanították.

III István, II Gejza fia tizenkét éves vala, midőn megkoronáztatott s azért könnyű volt Mánuel császárnak neki ellentállani, miután roppant sereggel Belgrádhhoz jöven, azt követelte a magyar uraktól, miszerint elszakadván III Istvántól, II Gejzának öcsjét, IV Istvánt fogadják el királyul. És részint félelem, részint görög pénz oda csalta a magyarokat, hogy III Istvántól elpártoltak; de IV Istvánt még sem akarták, hanem bátyját, II Lászlót választották királynak; IV Istvánnak az ország harmadrészt úri nevezettel kellett átengedniök: az eddigi király III István pedig elhagyatva Pozsonyba vonult, hová őt

csak Bánfy Lukács esztergami érsek s még néhány püspök követte. II László fél év múlva meghalt; aztán öcsje IV István lett király, de a kit a magyarok nem sokára elűzván III Istvánt hívták meg Pozsonyból, s ez uralkodott 1162—1173 = 11 évig, noha a IV István mellett fölkelő Mánuel soká zavarta még Magyarföldön a tiszta vizet.

Végre látván Mánuel, mikint erőszakkal a magyarok ellen mit sem mivelhet, csalárd fogásokhoz nyúlt s azt üzenté a magyaroknak, hogy miután neki nincs fia, adják neki Béla herceget, a király öcsjét; ő Konstantinopolban fogja nevelni és császárrá teszi: de Bélával örökségét is kívánja ám, tudni illik a Szerémséget. A király a hamis pénzt szinaranynak tartván, örülve adta oda testvérét, ki idővel görög császár leendett. Béla Konstantinopolban Elek nevet kapott s nagyon tiszteltetett. De meg lásd, kinek higgy! Mánuel nem sokára Dalmátországot is kívánta Béla osztályrészeül, s mindjárt elis foglalta; sőt még ezután is sokszor háborgatta IV István miatt a magyar királyt: midőn pedig fia született neki, akkor Bélát elmellőzte s leányát sem adta neki hitvesül, mint megígérte, hanem a császárné testvérét. Az alatt III István méreg által múlt ki a világból 1173ban, még alig huszon négy éves korában. Azt hiszik Mánuel munkája volt ez, hogy ezúttal Bélától megmeneküljön, kit azonnal seregestől Magyarországra kísért, a zavarosban haszonnal halászni remélvén.

III Béla II Gejza fia, III István öccse (1173—1196ig 23 évig) soká nem lehetett magyar király, mert a püspökök és főurak féltek tőle, mint a ki görög hitben nevelkedett s azonfelül megtudták, mikint Béla megesküdni kényszerült Mánuelnek, miszerint míg ő él, ellene nem fog hadakozni, Szerémet és Dalmátországot vissza nem kéri. Legnagyobb ellensége volt Bánfy érsek, ki őtet még akkor sem akará megkoronázni, midőn azt a római pápa parancsolta. Ők Béla öcsjét, a derék magyar ifjává nőtt Gejzát szerették volna királyul s édes anyja Eufrozina

is Gejza pártján állott. De III Béla győzött s mivel mindenkinek maga felé hajlik a keze, Gejzát, sőt saját édes anyját is, mivel lázadozott, bezáratá: Vatha grófot megvakította; István kalocsai érseket pedig, mint szinte Gejza barátját hivatalától megfosztá. Gejza tizen öt évig tespedett börtönben, mi jobb volt, mintha szabadon bocsátva, az országot testvérháborúba keverte volna. Azért III Béla békében s boldogságban uralkodott; népeit az által örvendezteté meg leginkább, hogy a tenger sok rablót és tolvajt, kik a hosszú háborúkban elhatalmasodtak, kiirtotta. Addiglan az volt szokásban a Magyaroknál, hogy a pörlekedők személyesen mentek a királyhoz, s élő szóval adták elő panaszukat; ha a királyt jó kedvében találták, boldogok voltak; néha a kihallgatásra a király rá sem ért s úgy a pörök nem mindig jól végeztettek. III Béla ennek jó módját tanulta meg Konstantinopolban; udvari kancelláriát alapított s rendelte, miszerint ezentúl írásban adja elő kiki kívánságát s írásban is fogja venni az ítéletet. A köznépre nézve, melly eddiglen nyaratszaka többnyire csak sátorok alatt lakék, Béla rendelte, miszerint mindenik házat építsen magának.

Bölcs egy király volt III Béla. Mig Mánuel élt, tartományait az eskü miatt nem bántotta, de holtá után mind Szerémet, mind Dalmátországot visszavevé; az oroszoktól Halicsot ragadta el s ifjabb fiát Endrét küldé oda kormányzóul. — Béla idejében történt Ásiában, hogy ama híres török zultán Szaladin a kereszteseket kihajtotta. Nagy rémülést okozott ennek híre a keresztyénségben; Fridrik német császár iszonyú nagy hadat vezetett ki ellene, s Ásiába mentében III Bélához befordult, vele barátságot kötött, s oda birta, hogy öcsjét Gejzát a börtönből kiereszsze, kit ő magával akar vinni a szent földre: mi meg is történt. — Béla maga is elment volna velök; de a velenczeiek, s a korontok háborúval fenyegették őt, s akkor megfogadta, miszerint mihelyt rá ér, Jeruzsalembe fog menni, melly fogadást helyette csak fia, jeruzsalemi Endre teljesített. Nem sokára Béla meghalt 1186ban. Alatta I László király a szentek sorába iratott. III Bélának két fia vala, Imre,

ki király lett és Endre, kinek sok kincsel hagyott a végelt, hogy sereget gyűjtván, Jeruzsalembe menjen.

Imre III Bélának idősb fia (1196—1204ig, 8 esztendeig) békében királykodhatott volna, ha öcsje Endre herczeg Magyarországot testvérháborúba nem dönti. Apja rendeleténél fogva Endrének szent földre kellett volna utaznia, minek fejében, mint tudjuk, sok szép kincseket kapott. Azonban Endre pénzének nyakára hágván és elszegényülve, most Imre királytól Horvát és Dalmat földet kívánta, kívánságát öszveszedett hadakkal túlvitte s a pápának intésére sem ügyelt. Az első öszvekoczkodás után Endre horvát herczeg lett s a szép birtokkal nem elégedvén, új háborút támaszta Imre ellen, mellyben meggyőzetelt, mindenét elveszté s Leopold austriai herczeghez kényszerült futamodni. Akkor a németek közbevetették magukat s békét szereztek a két testvér közt olly föltétellel, miszerint mind a kettőnek Jeruzsalembe kellett volna mennie s harczolnia: addiglan Magyarföldet Leopold fogja kormányozni; Imre halála esetében a visszatérő Endre lehetett volna király. De Imrének más dolgai voltak, ő azalatt Szerbiát és Bolgárország részét, tudni illik a macsói bánságot foglalta el s kisded fiát Lászlót királylyá nevezeltte ki az ország rendeivel, 1203ban. Ezt megértvén Endre herczeg, ujan föllázadt s roppant sereggel támadta meg királyi testvérét. A király megszeppent, látván mikint a magyar urak többsége Endre táborába megy: de a legnagyobb szükségben legközelebb az Isten. Imre neki bátorodván, midőn a seregek csak a harcz jelét várták, minden fegyvert elhányt, aztán fején királyi koronát, kezében pedig vesszőt tartva, egyes egyedül indul Endre táborába, katonáinak harsany hangon kiáltván: „majd meglátom én, ki merészli büns kezeit a király szent személyére emelni?” A meglepett s bámuló harcz sorok ulat nyitottak a királynak, ki mint úrhoz s fejedelemléhez illik, méltóságosan lépdelt el mellettök, mig Endre sátorába nem ért, a lázadó testvért karján fogta s vitézei közül kivezette; aztán a királyi katonáknak átadva Keeno várába záratta.

Soha Magyarföld történeteiben olly nagyszerű dolog nem láttatott, mint volt Imre királynak ezen diadala. A népek tisztelettel ismerték el, mikint a király személyét bántani iszonyú bűn, melyet legszörnyebb büntetések szoktak követni. — Zárva is maradt Endre mind addig, míg Imre halálos beteg nem lett, mi mindjárt következő évben történt. Akkor magához bivatla a testvért s kérte, miszerint kisdénének, László gyermekének apja legyen, de tisztelje egyszersem mind törvényjes királyát. De farkasra bizta a nyáját. Mihelyt szemét örökre hűnta be Imre, azonnal Endre a kormánynyal a kised kincseit is elfoglalta s anyját Imre özvegyét, Constantiát futamodásra kényszerítette. Constantia Lászlóval s a koronával Leopoldhoz illott Austriába, ki érte fegyvert ragadván, Endrét megverte volna, ha azalatt a kis László meg nem hal, s ezúttal a királyi jog törvényesen Endrere nem száll. Történt mindez 1205 évben. Ezzel végeszakadott a testvérháborúk korszakának, melly szent István első király óta majdnem kétszáz esztendeig dült az Árpádok házában s a magyar nemzetet iszonyatosan megfogyasztotta.

9. Jeruzsalemi II Endre király.

T a r t a l o m.

Gertrud királyné megöletése.

II Endre pénzt szerez s Jeruzsalembe indul.

Az akrei elfogadás; Thábor ostromlása; Endre veszélye s vissza utazása; zsidók s ismaeliek elhatalmazása.

Az arany pecsétes levél írása; a templomok bezárása Róbert érsek alatt.

Endre gyermekei.

Jeruzsalemi, vagy is II Endre 1205—1235ig 30 esztendeig uralkodott, de nem úgy, mint töle, ki annyiszor kereste a koronát, várhatták volna. Gertrud királyné volt az úr s mit ő akart, Endre megtevé; a királyné testvérét Bertoldot, ki még huszonöt éves alig vala, kalocsai érseknek választatta; a római pápa hiábainté Endrét, hogy az egyházi

törvényen, melly püspökben legalább harmincz esztendő megkíván, erőszakot ne ejtsen. Egy magyar, Bankbán nevezetű főúrtól a horvát bánságot elvevé s ezt is Bertoldra ruházta, meg Bács és Bodrog megyei főispánná is nevezte őt. Mind ezért gyűlölni kezdék mind Endrét, mind kivált a királynét a magyarok, és történt, hogy midőn a király az oroszok ellen harczolni ment, addig a főurak a megszökött Gejza III Béla testvérének fiai után küldének Konstantinopolba: mi még sem sikerült s az özszeesküvők büntetésbe estek. Azonközben a királyné másik testvére Ekbert, egykor bambergi püspök, most a királyi udvarban tartózkodott s megpillantván Bankbánnak, ki nádorispán lett, nejét, ezt elcsábította, mire a nádor, Simonbán s Péter, bihari főispán haragra gyűladva, a királyi palotába rohannak, Gertrud királynét megölik s özszevagdaltják; a szobák kiraboltattak s már most csak Ekbert és Bertold kerestetett halálra. Dejókor illott elmind a kető; Bertold azonfelül azt a hét száz aranyat is elvitte magával, mellyet Gertrud nála gyermekei számára hagyott. Endre, Gácsországból visszajöven, a bűnösöket, Bankbánt kivéve, nejestől gyermekestől kivégezteté: de a bajon az által nem segíthetett. A nemesség fölforrott ellene s idősb fiát, Bélát akarta királyul koronázni, és csupán III Inczének, ama nagy lelkű római pápának, ki-höz a kisszivű Endre folyamodott, köszönhette, hogy a trónon megmaradhatott.

De azért Lucze pápa unszolta is ám Endrét, miszerint keresztfogadalmát apja helyett végre teljesitse, s Endre miután ifjabb fiát Kálmánt gács királyul megkoronáztatta, Bélára Magyarország kormányát bízta, Szentföldre kezdett készülni. Hogy pénzt szerezzen, sok vártelket, és királyi falut nemeseknek adott el; az eddiginél rosszabb pénzt veretett, az arany, meg ezüstbe réze, meg ónot vegyítvén; minden vámokat, sóhivatalokat, pénzházakat a zsidóknak s izmaelieknek adott bérbe; kik kegyetlenül sarczelták a népeket. Így pénzt szerezve és hadakat gyűjtve Jeruzsalembe indult, vele Leopold austriai Otto

meráni herczeg, Ekbert német püspök, Ugrin kalocsai érsek, Péter győri, Tamás egri főpapok, tíz ezer magyar lovas és számos magyar meg német gyalog. Utját az adriai tengeren vevé; Spalatro városában bérelt ki velencei és jadraí sajkákat, mellyekkel Cyprus szigetére ért, hol reá s társaira Jeruzsalem királya Brienne János és Rudolf, a szent város patriarchája várakozott; Cyp-rusból valamennyien Akréba vitorláztak, melly város a szentföldi partokon épült és ott egyesültek a francia szent Iván vezéreivel. A városon kívül terjedelmes völgy vonul, hol a magyar, német és francia keresztesek hosszú táborát ütnék. A törököknek vitéz zultánjai Zéfadin és Korradin a keresztesek hírért csak hallván, megfutamodtak. A keresztes vitézek elfogadása südvözlésére 1217ki szent András hava harmadikán, minden szentek napja utáni pénteken Akre városából nagy keresztjáró menet indult a keresztesek táborába; a menet vezére Rudolf patriarcha volt, ki Christus urunk szent keresztjének egy részét vitte: Endre király s Leopold herczeg mezitláb mentek a drágalátos ereklénynek elébe s térden állva csókolták meg az emberek megváltásának e szent jelét. Azután sorban járták be a szent föld helyeit, Geneza-reth tengerét, Bethsaida városát s a hegyet, mellyen Megváltónk a népet oktatni szokta volt. Öröm könnyekre fakadott a magyar, midőn hazájától olly távol s olly szent helyeken járhatta; jámbor elérzékenyülés fogott el mindeneket, s éjjel nappal imádkoztak. Nazarethben is, hol Jézus nevelkedett, voltak: Nazareth városától egy mértföld járásra haladván a keresztesek, magok előtt látják a gyönyörű Tháborhegyet, hol Urunk színe megváltozott: a szép hegyen törökök tanyáztak, hol erős várakat építettek s hetven bástyatoronyt emeltek rajta.

Endre, Leopold s a többi keresztes urak, vérszemet s kedvet kaptak Thábor ostromolni s a törököt onnan elhajtani. Már erősen neki is szegültek a magyarok, s a törököt végső szorongás kezdé bántani, midőn a francziák és németek közt villongás támad; sokan állanak el az ostromtól s a magyarokat cserben hagyják. Nem volt Endre

a vétkes, hogy sok haszontalan viadal után mindenektől elhagyatva, kevés magyarjaival a bajt kiállani nem akarta s Thábor hegyéről visszavonult. S még akkor is szívesen hadakozott volna Endre a pagányokkal, csak őt s életét az áruló francziák ne bántották volna. De mérget adtak be neki, mit Endre megtudott ugyan, de későn, midőn a halálos italt már megkóstolta volt, mitől hirtelen megbetegedett s orvosai nagy nehezen kigyógyították. — Tripolis városában, hová vonúlt Endre, megtudta, mikint Magyarországon öszve vissza megy minden, a pártütések egymást érik; szegényebb alattvalói a hatalmasoktól kiraboltnak, s ha gyorsan haza nem tér fiai, Kálmán Gácsországban, Béla Magyarföldön meg nem állhatnak: mire a király minden további hadakozással a szent földön fölhagyott. Jobb is magának hamut, mint másnak lisztet takarítani. Hiába iparkodtak a keresztesek őt még néhány hétig ott marasztalni; hiába, miután ez jó szerével nem ment. Rudolf jeruzsalemi patriarcha egyházi átkot is monda reá s minden rosszakat kívánt neki, ha nem maradna; az egyszer olly rosszul fogadott s elkeseredett király ezen emberek közt tovább tartózkodni nem akart.

Tengeren menni nem bátorkodott, mivel a mérges ital rágasából teljesen még nem gyógyult föl s a szárazon indult hazajába. Antiochiára jövéen, a város királyával atyafiságot kötö s az ő leányát saját fiának, Endrének jegyezte el; a mint tovább haladott a ikoniumi törökök zultánja Erzerum városából megtisztelte Endrét, azt igérvén, ha hogy egyik leányát vagy rokonát neki feleségül adja, keresztyén leend: de Endre a török szavában nem bízván, erre nem állott. Nikea városában, melly útjába esett, Endre a bölcs görög császárhoz, Laskaris Tivadarhoz tért be s ettől emberségesen fogadtatott, sőt leányát is nyerte fiának, Béla királynak számára. A menyasszonyt Máriát, Endre mindjárt magával elvitte. Bolgárországon keresztül Magyarföldhöz közeledvén, Azan János bolgár királytól megállítatott s nem bocsájtatott elébb haza, mig idős leányát hitvesül nem igérte Azannak. — Annyira becsülték

az idegen királyok s népek, ha a magyar királlyal atyafi-
ságba juthattak.

Magyarország állapotja nagyon zavaros vala. Kálmánt
Gácsországból az oroszok üzték el, a nemesség minduntá-

lan lázadozott s adósságai miatt a zsidók és izmaëliek torkában hevert, kik a szegény népeket nagyon szívták s uzsoráikkal koldúsbokra vezették. Maga Endre is a zsidók erszényébe esett s mivel haszontalan pazarlásai miatt mindig a pénz szükében nyomorgott, a magyar korona és királyi jószágait a zsidóknak adta bérbe; azonfelül a püspöki jobbágysokat adó alá vetette, s más törvénytelenégeket követett el annyira, hogy fia Béla fölkelt ellene s majdnem háborúra került a dolog: de a botrányos harczot megelőzték a püspökök s békét kötöttek az apa és fiú közt; aztán 1222ben országgyűlést tartván a király ama híres arany bullát, vagy is arany pecsétet levelet készíttette, mellyben a magyar nemesség szabadságát s birtokát épségben föntartatni határozta; a zsidók és izmaëliek elmellőztetnek s rendeltetik, miszerint sem a király sem a fő urak a szegény népet törvényes adóján kívül, semmi adóra ne szorítsák. A király megengedte alattvalóinak, hahogy ezen törvényeket vagy ő, vagy unokái valamelyike megszegné, akkor a nemesek ellenszegülhetnek neki. Ezen utolsó határozat későbbben sok zenebonát okozott hazánkban, s okosnak épen nem nevezethetik.

Az akkori nádorispán Dénes oka volt, hogy Endre s fia Béla közt a béke soká nem tartott, míg neki a király Erdélyt s Tisza mellékét át nem engedte. Nem sokára a nemesség és papság sok új panasszal jött a király elébe, mire Endre az arany pecsétet levelet újra kihirdette s ha meg nem tartaná, az esztergami érseknek megengedé, hogy akkor őt, a királyt a templomba se eressze. De mind erről megfélekezvén, régi barátjain a zsidók és izmaëlieken kitenni nem tudott; mi miatt Robert érsek minden templomokat Magyarországon bezárata. Nem szabadott akkor senkinek templomba lépni; a papok egyedül és csak egyszer misézhettek hónapjában, de akkor se volt senkinek is szabad jelen lennie; az oltári szentséget csak betegeknek szolgálták; a templom fekete posztóval be volt vonva; benne az orgona nem zengett, tornyán a harang meg nem kondult: szomorú napokra virradott akkor Magyarország. Így tartott

ez 1332ki Karácson havától fogva egész a 1233ki Kisasszony haváig. Végre népének fájdalmain megindúlva a király, szentül ígérte, miszerint a zsidókra és izmaeliekre többé semmit sem bíz s az ejtett bántásokat jóvá teendi: mire Robert érsek a szigorú tilalmat megszüntette, a templomok megnyitak s az újongó népnek ezerjei tódultak az Isten házába, hogy már egyszer imádkozhassanak is.

II. Endre meglelt napjaira harmadszor meg házasodván Beatrix nevű olasz grófleányt vette el feleségül s kevés idő múlva meghalt 1235-ben; nyugodott az egresi, egykoron Maros partján állott monostorban. Fiai voltak: Béla király, Kálmán, Endre; Beatrixtól Endre holtá után született István, III. Endre király apja. Jeruzsalmi Endre leánya volt szent Erzsébet, Lajos thuringi fejedelem hitvese.

10. A tatárjárás Magyarföldön.

Tartalom.

IV. Béla szigorúsága; Fridrik elverése.

A mongol s tatár mozgalmak.

Kún beköltözés,

Magyarok hadi készültségé.

Ugrin kicsapása.

Kuthen agyonüttetik.

A saji tábor s ütközet; tatárdúlás; a király futása.

Roger kanonok.

Visszavonás következtetése.

A künság, városok, várak keletkezete.

Austria urtalan lön; Ottokár s Béla osztognak rajta.

Tatárok visszaverése.

Háború apa s fiú közt.

Béla halála.

IV. Béla, II. Endrénak idősb fia (1235—1270 = 35 esztendeig) bölcs, szigorú és rendszerető király vala. Mindenek előtt Dénes nádort, mint minden bajok okát, szemtől megfosztatta; a zsidókat és izmaeliakat teljesen mellőzte; a magyar uraknak megtiltotta eddigi szokás szerint ülni a király jelenlétében, mire nézve székeiket megégette; a törvénytelenül nyert jószágokat visszaadni parancsolta. Ez által a szigorú király ellen összeesküvés történt, de a melly senki másnak nem ártott, mint az összeesküvőknek. Ezek Fridriket, austriai herceget föllóvalták, hogy csak a határon mutassa magát s ezren meg ezren szegődnek hozzá s királlyá teszik; de Béla megtudta a fondor levelezést s meg-

fogatván a bűnrészeseket, a várakozó Fridriket nagy veszteséggel megszalasztotta. Mindezért Bélának sok ellensége volt Magyarföldön, még pedig titkos, és olyan, ki hűséget mutatott és szívében gyűlöletet táplalt, pedig leggonoszabb bántani az olyan emberrel, ki nem oda csap, a hová néz.

Mig Béla király az ország dolgaival foglalkodik, az alatt Ásiában rettenetes háború állott. A Volgán túl kelet felé hosszú és széles sivatag terjed, hol sem víz, sem fa, sem egyéb nem találtatik; az emberek pedig vadak, és csupán marha meg lóhúsból élnek s kanczatejet isznak. Ezek a tatárok, mongolok, kalmukok. Legközelebb laknak hozzánk a tatárok, a tatár szó pedig annyit tesz, mint béres vagy adózó. Ez a tatár népség legyőzve a mongolok által adózóva lett s a mongolok táborában ő is hadakozott. A mongolok nagy császára Dsingiz kán majdnem az egész Ásiát elfoglalta; milliommnyi sereggel járt kelt a világon, a hová csak lábát tévé, ott mint főúr uralkodott: ez az a híres tatárjárás a világon. Dsingiz khán még jeruzsalemi Endre korában halt meg s helyébe IV Béla alatt Oktay khán kezdett hatalmaskodni és tenger seregeit nyugotnak eresztette; Batu, Monku, Bajdár és Kajuk mint Oktaynak fiai vagy unokái voltak a vezérek. A Volgán átkelve ama tatár lovasok, a magyarok régi honára, Etelközre ütöttek; hol akkor tájban a vad kúnok és bőszőrmények tanyáztak; királyuk Kuthennek nevezetett. Kuthen kétszer verte meg Batu khán seregét, de harmadszor viaskodván, a csalát elveszté s futásnak eredett, hol a Kárpátok völgyeibe rejteztek. Azonban tudván, mikint a tatárok még is nem sokára ott is megkeresik a szökevényeket, követeket küldének IV Béla királyhoz s magokat neki alávetve hajlékot s földet kértek, megígérvén, miszerint mindent megtesznek, mit tőlök kívánand. Megörült az ajánlatnak Béla király, s kikötvén, hogy keresztyén hitre térnek, a kúnokat szíves örömet fogadta be 1239 évben; az ország határig ment a kúnok elébe s a Duna és Tisza közben telepíté le őket.

De a magyaroknak ez nem tetszett. Miután mintha ellen-

ség földére jutottak volna, a kúnok rabolni, dúlni s dözsölni kezdenek s csak néhányon keresztelkedének meg, a többi pedig régi pogány módjában maradt, a magyarokban neheztelés és gyűlölet nőttön nőtt. Rosz néven vették a királynak, hogy magyarjaival nem elégedvén, idegeneknek is királya akar lenni. Hogy e bajoknak vég vetessék, Béla nagy országgyűlést hirdetett Kevy monostorba a Tisza mellett, hol elvégeztetett: a kún közlegények ezentúl Csálóköz szigetének egyik vidékén, meg a Temes, Maros és a Körös közt fognak lakni s dolgozni; mert „kaparj kurta, neked is lesz.“ A kún nemesek s vezérek vármegyénként osztattak föl, maga Kuthen pedig Béla királynál fogott lakni. — Ezen határozat szörnyen ette a kúnokat, kik úgy elválva és elszélesztetve többé nem rabolhattak, nem garázdálkodhattak a nélkül, hogy a magyarok néha meg nem kongatták volna oldalközüket. Azért visszavonás volt minden részekén a magyarok, kúnok s a király közt, mi semmi jóra nem vihette a magyar hazát. Mert hol kettő czi vakodik, ott többnyire a harmadik a nyertes.

És ez a harmadik már a határokon leselkedett. Batu khán s társai, miután az oroszokat Kiöv, Wlodimir, és Gácsban tönkre tették, a Kárpátokhoz közeledtek. Ennek híre világszerte járt; minden ember a tatárok közeledését csak hallván is, már rémült; de a magyarok a hirnek nem hittek s elbizottságukban megkeményedvén, folyvást csak a kúnokat és Béla királyt vétkelték, mint a ki vakon, s oktanul fogadta be a kúnokat; azt mondták, a kúnok csupán a tatárok utkésztői, kémei, mert magyarul sem tudnak. Illyen kifakadásokra a király megszorodott; hogy pedig az ország teljes védetlen állapotban ne maradjon, Héderváry Dénest, nádor ispánt Beregs Mararosba küldé egy kis csapattal; aztán a felső és a Tisza melléki vármegyéket maga járta meg, a nemességet fegyverrántásra buzdítá: mind hiába! A nemesség még akkor sem mozdult, midőn Mihály és Dániel orosz fejedelmek futamodva érkeztek Magyarországra s a veszedelem nagyságát eleven színekkel lefesték: csak igen

kevesen csatlakoztak a királyi dandárokhoz. Az 1241ki nagy bőjt elején nagy országgyűlés állott Budán, hol még is hinni kezdő már a magyarság, milly veszedelemben forog: de végeztetett, hogy Kuthen, mintáruló, bezárassék; Fridrik austriai herczeghez követeket küldének segítségért: a király Esztergam, és Fejér vármegyében katonaságot szedett, s Pest mezején tábort ütött. E pillanatban lélekszakadva vágtat be Pestre a nádorispán s jelenti, mikint a tatárok a vereczkei szorosban betörve, nyilaik záporával őt kevesed magával visszaverték s negyven ezer ácsot fogadtak, kik a rengetek beregi s marmarosi erdőket előttök vágják le, s hogy ötszáz ezeren nyargalnak Pest felé.

A király vitézeket várt s nem sokára elérkezett Horvátországból Kálmán herczeg, Mátyás esztergami, Ugrin kalocsai érsek, meg más főurak és nemesek, kiki maga fegyvereivel. — Batu khán Bereg, Ungvár, Zemplin, Borsod, és Heves vármegyén keresztül iramodva, Pestig és Váczig ért, mialatt, még nem elég erős táborral bírván Béla, Budára költözött. — A tatár igen gyors és könnyű lovas s lován nincs is más, mint csekély takaró, mellyen ül, puzdra, nyilak, ív, kard, vagy lándsa. Még a nagy bőjtben, Judica vasárnapon történt, hogy a tatárok Pest környékét pusztították. A király még most minden megtámadást megtiltott, hogy ez által a magyarok ereje ne gyengüljön. Azonban Ugrin kalocsai érsek a tatárok pusztításait nem nézhetvén, hadi ruhába öltözve, nehéz mellvasán keresztet viselve, maga dandarával a Dunán átkel s bátran neki rohan a tatároknak: harcz támadoz s alig kezdődik, a tatárok futnak, Ugrin s kis csapata utánok. A tatárok egy mocsár felé hajtatra, könnyű lovaikkal az iszapos vizen keresztül ügetnek mint a nyíl: ellenben Ugrin s nehéz fegyveresei utánok rándulván, az agyagos vízfénékre tapadnak s mozdulni sem tudnak. Ezt várta a tatár s körülvevén a mocsarat, nyilaival egytől egyig leöldöste: csak Ugrin, negyed magával előbb gázolván ki, menekült Pestre. Vác város a tatárok kezébe esett s fölgyújtatott.

Ekkor megtudták a magyarok, mikint Batu seregében

igen sok a kún, kit tudni illik még a régi hazájában megfogtak vala: de ők magyar kúnoknak s árulóknak gondolván, Kuthent nejestől, gyermekestől meggyilkolják, fejét az utszára vetik s neki esvén a többi kúnoknak, annyira üldözik, hogy ezek öszvefutva a vármegyékből s kétségbeesetten a tatárokhoz szegődnek, Jaj most neked szegény Magyarország! Az ellenségek legdühösebbi benned járnak s megsértve, majd megveszik rajtad a sérelmek árát! És így is történt. Hiába várta nemeseit s magyar urait dandárostól Béla: legtöbben úgy jártak, mint Bulcsu csanádi püspök, ki az Arad, Torontál, Temes, és Krassó vármegyei nemességgel a király táborába indulván, a megbántott kúnok kezébe esett s fölkonczoltatott. Erdélyből senki sem jöhetett, mert ott Kajuk khán hatalmaskodott. Béla tehát több bajnokot nem gyűjthetvén, hatvanöt ezer vitézzel Batu ellen haladott; ki e hirre Zemplimbe vonta magát vissza: Béla Sajó partján, a Mohi pusztán tábort ütött; köröskörül Bába, Papi, Onod, Keresztúr helységek láttattak. Batu megörült, midőn egy közel halomról látta, milly szorossan ütik egymás mellé sátraikat a magyarok s a tábort társzekerekkel rakják körül: mert csak neki eshetett, mint a sürrűn álló fünek s lekaszálhatta kénye szerint.

Soha se jó az elbizottság: a sajói magyarok ezt szomoruan tapasztalták. Egy orosz szökevény azt földözé föl, mikint a tatárok éjjel akarják megtámadni a magyar tábort. E végre Kálmán, s Ugrin s mások csapataikkal a sajói hidnál örködtek egész éjfélig s a valóban átkelő tatárokat visszaverték. Aztán nyugalomra feküdtek le. Azonban a tatárok éjen át a Sajó sekélyes medrét átúszva reggelig teljesen körül vették a magyarok szekérvárát s iszonyú nyilzápport bocsátottak az aluvókra. Felébredtek a magyarok, de csak halálra: az álm kötve tartá még lelkeiket; a veszedelem pedig elkábítá s mig az iszonyú zűrzavarban a szolgák uraikat: a lovasoklovaikat, a vitézek zászlójukat keresik, mindenik csak fegyverre kiált, de senki sem tudja merre búvjon ki, az ellenség minden rést elfoglalva tartván, a magyar sereg úgy hullott, mint midőn késő őszben erős szőlvész rázza a

lombos erdőt s a sárga leveleket horzsolva szórja szét a puszta sivatagon.

Soha nemzetünket illy baj nem érte. Reggel történt mind ez, s ha azon nap megnéztétek volna a Sajó partjait, meg a Mohi pusztát, ott már csak a halál országát láttátok volna! Még déltájban a csata ott volt leghevesebb, hol Béla király tartózkodott; csak őt kereste Bathu khán, megvetvén minden más hasznát a győzelemnek. De épen Bélát környezték legtöbben; oldalán harczolta magyar főpap, Bertalan pécsi, György győri, Rajnold erdélyi, Jakab nyitrai püspökök; Lipolt Sándor, Forgács Endre és János stb. Kálmán herczeg meg Ugrin érsek legnagyobb tűzben csatáznak: az utóbbi elesik s Kálmán sebesülve vágat el. Semmi segítséget nem várhatván Béla, miután a püspökök is mind levagatának, futásnak ereszti lovát; ez kifáradva urát nem bírja már; akkor Forgács János oda engedi magáét Bélának, s ennek elfáradtával Forgács Endre is oda adja lovát a királynak, ki szerencsésen megmenekül. Thúróc vármegyében van egy vár, Znio vára, Forgács Endre birtoka; ott nyugodott ki a szökevény király. Kálmán Zágrában halt meg sebeiben.

— A tatárok Pest felé rontottak, a várost fölgyújták, s magyarország pusztításához fogtak. Pest körül két nap járásra a föld telve volt heverő tetemekkel; mellyeket eltakarítani rá nem ért senki: köztök sok szerencsétlen élt még, de halált-színele, a tatárok félelme miatt. — Nagyváradon lakott akkor egy kanonok, neve Roger, olasz származású s igen tudós férfiú. Ő látta a rémitő dolgokat, miket a tatárok mivelének; mindent egy krónikában leirt, s a mit itt olvastok, az mind ama krónikában találhatik. Roger kanonok írja, midőn a tatárok közeledését meghallák a váradiak, melly városban akkor igen sok gazdag és fényes úr lakott, mind a várba szökött; Roger maga a hegyekbe futamodott. A várost lángok martalékává tevén a tatárok, távoztak, hogy a váriakat kicsábitsák; aztán hirtelen reájuk ütöttek s fölkonczolták. Erdélyből Kajuk khán, utána Bajdár fris tatár csordákkal érkezett s győztes Batu khánnal

egyetemben dúlták; város, falu, csárda mind fölgyújtva,
hamvasztva; az emberek vagy leölve, vagy szökve a he-
gyekben lappangtak; hol barlangok, sziklarések s hegyszö-

rosok lakul szolgáltak a szerencsétleneknek. — A mi csak Dunán innen s a Tisza melléken magyarnak neveztetett, mind tönkre vala téve.

De most a tatárok azt a veszedelmet gondolák meg, ha ez így megy, miután ők sokan vannak, és a földet művelni restelik, nem sokára éhezni fognak; emlékeztek, mikint a sajói csatán Miklós prépost a király titoknoka is meghalt, kinél az ország pecsétjét találták; azonfölül sok papot foglyul birtak. Ezekkel tehát illy leveleket irattak: „Ne féljetekek többé ama tatár ebektől; bizvást térjetekek haza; mit ugyan a tábort elvesztettük a tatárok ellen; de azért erősen állunk még, s ha imádkoztok Istenhöz, ez fölsegít s mi győzünk: most kiki azonnal haza térjen.“ — Ezer meg ezer illy leveleket, a királyi pecséttel megerősítve küldének országszerte a tatárok, mire a magyarok helyeikre, házaikba térének s a tatárok nem bántották most, hanem velők laktak, magyar leányokat vettek feleségül s kedveztek a népnek egész nyáron át. Sőt találkoztak olly magyarok is, kik a tatárokhoz állottak s pogányok lettek. Miután a szénatakaritás, aratás, gyümölcszedés, és szüret ideje elmúlt, akkor megparancsolta Batu khán, miszerint minden magyar férfi, asszony, gyermek, bizonyos helyre gyűljenek, s ajándékokat hozzanak a tatároknak, és akkor egyszerre, s mind valamennyien irtoztatosan megkinozva, kard élére hányattak.

E közben Béla király Túróczból Posony felé indúlt, melly várat János cziszterczy apát addiglan megerősít vala s hol gyermekeivel a királyné tartozkodott. Fridrik austriai herczeg Hainburg várát ajánlotta nekik, mint a hol biztosan élhetnének, mit Béla elfogadott s nejét gyermekestől a dalmát tengerpartokra küldé s meghagyá neki, miszerint Székes fejezérváron keresztül utazván, ott a királyi sirboltból Szent István tetemeit s a kincseket vigye el magával; Vancsa Istvánt, váci püspököt a római pápához s német császárhoz küldé segítségért s ezeket elrendelvén, nejét akarta követni. Azonhan a farkas után a holló is akar élni, mond helyesen a magyar. Mintha a tatárok nem szereztek volna neki elég bajt, Fridrik vissza

élve a magyar király balsorsával, addig nem bocsátá el, míg minden pénzét neki át nem adta; azonfelül Mosony, Soprony, és Vas vármegyének elfoglalását meg nem engedte. Így pogánytól üldözve, keresztyéntől és szomszédától ki rabolva, és pénz nélkül indult utnak Béla király: ha egy Mladik nevű orosz szökevény neki harmincz marka aranyat nem kölcsönöz, a magyar király gyalog kénytelen folytatni utját. A tatárok a Dunán átkelni nem tudván, a Dunántúlba még nem érkeztek; Béla Győrnek vette útját s megállott Somogyban. Az alatt beköszön az 1242ki nagy tél s boldog asszony havának vége felé a pesti Duna megfagy: Kajuk khán azonnal átvezeti seregét, ó-Budát meghamvasztja, Esztergamt megátadja. Esztergamt várát akkor tájban egy spanyol gróf, Simon, máskint Miczbán védelmezte s olly vitézül, hogy ez az első hely vala hazánkban, melybe a tatár nem léphete. Bosszúsan távozott onnan a pogány s része szent Márton hegyét, másika Fejérvárat ostromolta: azonban félvén, hogy Béla az alatt megszökik, a két helyet abban hagyván, utána rándultak Somogyba, Zágrábbba s tovább: de Béla már a tenger réveiben volt, hol a horvát s olasz urak mint Pousa, Dragos, Junk, Hudina, Frangepáni tisztelettel fogadták s nagyobb biztosság végett a közel Veglia szigetére vezették el. Kajuk Horvátföldön senkit sem talált, az emberek jókor ki vár omladékokba, ki rengetegbe meg barlangokba rejtezhén: de ő Spalatróig s egészen a tenger partjára ért, még mindég remélvén, hogy Béla megfogja; aztán Ragusa mellett Bosnya, Szerb és Bolgárföldre ment, hogy ott a Dunán átkelvén, Batauval egyesüljön.

És ekkor híre jött, miszerint Ásiában a tatárok nagy khánja, Oktay khán meghalt s mindnyájának haza kell mennie. Csak ez mentette meg tőlök a Magyarhazát, kik külön tanyát ütöttek talán örökké benne maradtak volna. Tenger sok népet hurczoltak magukkal s ölni is megunták már az embereket. Erdélyen keresztül vonultak, hol Roger kanonok, az ő tatár urával is vala; azonban sokad magá-

val a székelv hegyek szorosaiba szökött. Sok ideig járt Roger egy társával egyedül a rengetegben, mindig félvén, hogy a tatárok újra megcsípi: végre szabad mezőre értek, kiéhezve, kifáradva, de szemeik csak ember tetemekre, vagy farkas rágt embercsontokra, koponyákra találtak; városok, falvak helyét magas fű lepte el s csak néhány romladék, dőlt fal, vagy roskatag torony jelölte ki a helyet, hol az előtt ezer meg ezer vigadni sokott vala. Pest körül tizenöt napjárásban csak rothadt tetemet, csontot lehet látni, mellyen a farkasok egész falkái tivornyáztak. Ez által megromolván a levegő, döghalál üte ki, melly iszonyatosan tizedelte a kevés lakosokat. És milly kétkedő félelemmel, alig bátorkodva lépének elő rejtekeikből a kevés szökevények! Mert igen megkevesbült a vármegyék népszáma, és maga ezen kevésszám és pusztán találása a helyeknek, rémitette el az emberket. A tatárok elmente okát senki sem tudta s új cselt gyanított mindenki. Béla király a Frangepáni grófokkal és szent Iván vitézeivel a tenger mellékről visszatérve, régóta az országban volt már s ők a szegények még folyvást lappanganak. Az éhség annyira elhatalmazott, hogy sok helyeken emberhúst is bocsájtának áruba; egy ember később az vallá, mikint nyolcz barátot, és hatvan gyermeket vágott le emberhús árulása végett.

Igy tartott az soká, miglen a király gabnát s marhát nem hozatott külföldről, mellyel alattvalói életét megtarthassa. Hült helyét találta a régi magyaruraknak és nemeseknek Béla, sügy látszott, mintha az egész nemzet elenyészlett volna. Nehéz volt az ostor, mellyel a Gondviselés megverte hazánkat, s megmutatta, mire vezet a népeket a galád visszavonás egymás közt, az elbizottság, szófogatatlanság a király, a törvény s fölsőség iránt. Ha baj ér olyan nemzetet, akkor rajta a legjobb király, mint Béla volt, sem segíthet. — Azonban talán azt gondoljátok, hogy ezen országos szerencsétlenség okosabbá tette a magyart? hogy kebléből a visszavonás gyomát kiirtotta? Csalatkoztok. Történeteink sorában látni fogjátok, mikint ugyan ez okból még többször esett gyászba a magyar u. m. Várna és Mohács mezején.

Magyarországot Bélának újra kellett alapítania; ki-
pusztult városai s falvaiba új lakosokat hívott meg Austriá-
ból, Morva, Cseh, Lengyel, Koronföldről, kiknek, hogy
jöjenek, sok szabadságot és birtokot kellett adnia. S ekkor
támadott legtöbb német város hazánkban; a király ki-
vette a földes úr hatóságából a várost, csakhogy a földet
mivelje, a kézműveket üzze és híve maradjon. Akkor na-
gyobbodott vagy keletkezett Pest, Buda, Selmecz Zó-
lyom, s más szabad városok. — A szegény kúnokat,
kik eleinte a magyarokon boszút állván, később még is a
szivetlen tatárok kegyetlenségeit megutálták, s Bolgárör-
szágba vándoroltak, most Béla király visszahívta. Akkor-
tájban keletkezett a mai nagy Kúnág. Azonfelül tapasztal-
tatott, mikint a tatárok nem igen szeretik a várakat,
hanem csupán a sik mezőt barangolják be s hogy illyfor-
mán, ha új betörést szándékolnak Magyarföldre, a nép hegyi
várakba biztosan menekülhetne: azért Béla király számos
várat mind maga építe, mind nemeseit is buzdítá arra. És
innen keletkezett hazánkban a sok vár magas sziklákon,
meg sötét rengetekben, vagy hegyszorulatokban, mint pél-
dául Tátika, Csobáncz, Ghymes stb. mellyek om-
ládakain járván, jusson eszünkbe, miszerint a korszak, mi-
dön épültek, igen szomorú vala.

Elrendezvén dolgait Béla király megemlékezett, mint
segítették légyen őt a németek! mikint a császár rá nem
ért ugyan segedelmére, de legalább békével hagyta; hanem
mikint bánt vele Fridrik austriai herczeg! — És bosszút
állandó, sereggel indult ellene. Nagy dolog történt ebben a
harczban s azért méltó, miszerint figyelemmel legyünk reá.
1246ban történt, hogy Béla Fridriket legyőzte; a kún-
ok, kik közé esett, reá rohontak, és Frangepáni Ber-
talan, olasz gróf agyon szúrta. Ezen Fridrik utolsó sar-
jadéka volt a Babenberg nevű családnak, és Austria
urtalan lett. Soká veszekedett Ottokár cseh királlyal mind
Béla, mind fia, V. István a miatt, ki uralkodjék ezentúl
Austriában, mellyet Ottokár elfoglalt vala. Meglátjuk
nem sokára, mi vége lett a dolognak. De Béla az egykor

elvesztett Mosonyt, Sopronyt és Vas vármegyét vis-
szavette.

A tatárok Oktay halála után hamar rendbe jöttek; Kajuk khán lett a császár, ki Magyarföldről nehezen feledkezvén, oda Nogaj és Telebug khánokat küldé, kik újra pusztítsák el: de Sajónál hullván el azok, kik a királynak ellenkeztek, Béla a tatárokat erős sereggel fogadván, úgy megverte, hogy sok időre el múlt kedvök bántani a Magyarokat. Mivel most szépen egyesültek a magyarok, győztek; mert az egyetértés legjobb paizs.

Nagyot hibázott Béla, midőn idősb fiát, V. Istvánt megkoronáztatta s Erdélyt és Kunságot reá bízta. Az ifjú uralkodni vágyott, a kevés helyett az egészet akarta birni, s három izromban támadott apjára fegyveresen. Azonban ifjú vént haraggal, ne illessen csúffal, de tisztelje, mint atyját, régi mondás. Míg Béla élt, Istvánnak semmi uralkodása nem volt. Béla király meghalt 1270ben. Hamvai Esztergamban nyugsznak. Mint szent István után második alapítója Magyarországnak megérdemli, hogy boldog emléke minden háladatos magyar keblében éljen!

11. Árpádiak kihalta.

Tartalom.

V István magzatai.

IV László kiskorúsága, s Rudolf császár szövetsége.

Kún barátság.

A király bezáratása.

Magyarok veszteségei; László halála.

III Endre vetélytársai.

Rákosi országgyűlések.

Lázadás.

Endre halála.

Az Árpádok eltemetése.

V István (1270—1272) a két év alatt, mellyen uralkodott, majdnem szakadatlanul Ottokár cseh király ellen hadakozott. Két fiút hagyott maga után, kún Lászlót és Endre herceget; azonfelül több leányt, kiknek egyike Mária, olasz országban a nápolyi király fiához, Károlyhoz ment férjhez, melly rokonság későbbben Mária és Károlynak olasz maradékait a magyar trónra emelte.

IV László (1272—1290 = 18 évig) kúnnek is nevezetett azért, mert anyja Erzsébet kún vala s László

ló mód felett szerette a kúnokat. — Csak tíz éves gyermek volt, midőn megkoronáztatott, azért kormányzók lettek: Erzsébet királyné, és Pektari Joákim, brebiri gróf s horvát bán. — Az országos dolgok e tájban olly rendetlenül mentek, hogy kiki azt tevő, mit akart; a lázadók Erzsébetet Turul várában börtönbe zárták; egy Kaplony Endre nevű nemes, a gyermek királyt korbáccsal verte meg, a mint László országosan is panaszkodott később. — A háboru, melyet Ottokár cseh királlyal viselt, győzelmesen végződött. És igen nevezetes háború vala ez. Ottokár sok magyar urakat csalt magához; várakat meg városokat csak foglaltatott; Magyarországot Austriából megtámadván, egész Győr s Komáromig tüzzel vassal pusztította; a római német birodalomban akkor nem volt császár, kiki kénye szerint garázdálkodott. Ugy volt többi közt a cseh Ottokár is: de találtak neki is urat nem sokára. A németek sok tétovázás után egy svajczi, magas termetű, sovány, de nagyon vitéz és becsületes grófot választottak császárnak, tudniillik habsburgi Rudolfot, ki a német birodalomra nézve az volt, mi egykor szent László magyarföldön, u. m. vitéz, erős és bölcs fejedelem. Ottokár ellen, ki Csehországot és mint tudjuk Austriát is birta, számos panasz érkezett minden részéről Rudolf császárhoz, ki garázdálkodásának véget vetni akarván, kún Lászlót fegyvertársaságba hívta, Ottokárra támadott 1276ban és 1278ban husz ezer magyar meg kún harczolt Ottokár ellen a Morva partjain, ki legyőzve a csatában agyonszurattott. Rudolf császár Austriát és Stajerföldet fiának Albrechtnek ajándékozta, és azóta uralkodik Austriában a főséges habsburgi Ház, mellyből később királyait választotta, s bírja a magyar nemzet maiglan.

Kún László e háborúból haza térvén, majdnem egészen megváltozott; az ország gondjait hanyagon viselte; azt tevő, mit a kúnok kívántak; kúnok, leginkább pedig kún leányok közt egész napokat tölte; kún öltözetet s erkölcsöt vőn magára: a magyarokat pedig megvetette. II István is illyen volt: de kún László fölülhaladta amazt.

A kúnok, még pogányok, magukat elbizva a keresztyéneket csúfolták; a papokat elűzték; a magyar urak jószágain rabolást és erőszakot követének el. Mi a magyarokat leginkább busította, az volt, hogy az egész árpádi családból csak ő, meg öcsje Endre, azonfelül még egy Endre, a jeruzsaleminek unokája élt Velenczében: meghaltával öcsje épen csak a király volt még életben. Tudták pedig, milly nyomorú állapotba jut az ország, ha királyai kihalnak, s minden jobbágy király szeretne lenni; hogy akkor vége van a békének és boldogságnak. És kún Lászlónak semmi magzata nem vala, mert feleségét, a jámbor olasz Izabellát nem-szerette, hanem kún leányokkal fajtalankodott. A püspökök Miklós pápához folyamodtak, ki Fülöp formiani püspököt küldé Magyarföldre s a királyt jobb életre meginté. Fülöp papi gyűlést tartott Budán: László azt gondolta, miszerint ellene akarnak végezni valamit, és a polgároknak megparancsolta a papok kizárását a városból; Fülöpöt elfogadta, s kún kedveseihöz szegődött: újra akkor fölkel a magyar püspökök és főurak rende, s Fintha nádorispán vezérlete alatt a királyhoz mentek, a kúnöket elhajtották melőle, magát a királyt pedig hitvesével, a kolostorba záratott Izabellával kényszeríték élni. És ezen kényszerítés, aztán a pápának, meg a nápolyi királynak, László ipának intései használtak: László jobbult, mit látván a kúnok föllázadtak, s Oldamur vezérlete alatt az országot pusztítani kezdék, mig László őket Hód tavánál Csongrád Vármegyében meg nem győzte, s az országból kikergette. Csak kevesen maradtak békével, s ezen kevés, de békés kúnoktól származnak a mai kún atyafiak.

De csakhamar a régi rosz életre tért László. Miután a tatároknak új beütését Magyarországra visszaverte, szép és jámbor nejét a nyúl-szigeti (Buda mellett) kolostorba záratta; s tudván, miszerint szeretőknek sebe nem idéz törvénybe, a feslett életre adá magát újra; mialatt kedves hazánk naponta alább hanyalott. A szerbek foglalták el a macsóibanányságot Bolgárországban; a velenceiek a tenger-melléket, a fialicsi vajdák elpártoltak; Albrecht austriai

herczeg Köszeg et más harmicz helységgel vevébe; Trencsin vármegyében pedig ama híres és gazdag Csák Mátó trencsini főispán, mint király uralkodott, megvetvén a kicsapangó László nak gyáva parancsolatait. Azon felül László öcsje, Endre halála által Árpád nemzetsége kihalóban volt: csak még egy árpádi herczeg lakott Velenczében, tudni illik Endre, Istvánnak fia s a jeruzsalemi Endrének és Beatrixnek unokája. A mágnások sürgetésére László ezen Endrét Magyarföldre hívta s horvát bánnak nevezte.

— László halála irtózatoss volt. Kun szeretőjét Edvát elhagyván, Mandula és Kupcsek nevű tatár leányokat kezdte szeretni, és Edva rokonai, Arbócz, Törtöl és Kemencse a királyt Bihar vármegyében Keresztszeg mellett megilkolták 1290 évben. Míse nádorispány iszonyú boszút állott a király gyilkosain: Edvát megfojtatta, Arbóczot ketté vágatta, Törtölt fölnégylettette s atyafiságukat egész az anyai emlékün csuggó kisededekig kípúszttította.

III. Endre (1290—1301 = 10 évig) az Árpádfiak utolsója vala a magyartrónon s kormánya nyugtalan, valamint élete. Apja, István jeruzsalemi Endrének holta után Beatrixtól született fia Velenczére költözött s Morosini Katalin nevű gazdag olasz leányt vette el nőül s így III. Endrénk velencei születésű vala. Azonban sokan vonakodtak őt Árpád nemzetségűnek elismerni s a magyar korona sok veszedelemben forgott. Leginkább dolgozott ellene kún Lászlónak nénje Mária s azt követelte, miszerint fivérei elhaltával ő ismertessék el örökösül Magyarországon. Mária férje nápolyi Károly volt s fiuk Martell Károly még Olasz földön magyar királynak üdvözlötetett. — Rudolf császár is maga részéről Endrét megvetvén, fiát Albrechtet, Austria urát ajánlotta királyul. De Endrét szerette a nemzet s ő győzött; Albrecht lemondott minden követelésekről; csak az olasz Martell Károlyt, a római pápa is segítvén, kívánatától elütni nehéz volt, kivált miután a római pápa őt magyar királynak meg is koronáztatta. És Magyarföldön is voltak barátjai, ugymint a brebéri grófok, kikből később a Zrinyiek származtak, a német újvári gróf Iván, ki a királyt megtámadta s börtönre vetteté, a mellyből még is hívei által kiszabadítatván a király, Iván grófot az országból kípúszttította. — Rossz jelei voltak ezek a magyar hűségnek s nem sokára Rorand erdélyi vajda is föllázadott, de elnyomatott. Endré király dolgai mind rosszabbul mentek, kivált midőn Martell halála után fiát, a fiatal Robert Károlyt magyar királynak megkoronázták: ennek részére most a római pápa unszolására Gergely esztergomi érsek is állott. Illy formán az ország zenebonába

bonyolult. — Endré alatt kétszer volt országgyűlés Rákoson Pest mellett: de ez sem használt az ország megnyugtására s a Róbert Károly pártiak a római pápa által fölsegítve és oltalmazva, Károlyt Horvátországba hozták és Gergely érsek Zágrábon újra megkoronázta. Endre király nemesi fölkelést (insurrectiót) hirdetett ellene s az 1301. ki kikeletkor Károlyt horvátországból kidobni szándékozta, midőn készület közben még a tél derekán meghalt. — Tetemét a magyar urak bánatos szívvél vitték Fejérvárra,

hol Árpád fejdelem utolsó unokáját takarították el. — Öt vezért, és huszonhárom királyt adott e nemzetség a magyarnak s 889—1031ig, négy száz tizenkét esztendeig igazgatta Magyarföldet.

13. Olasz származásu magyar királyok.

T a r t a l o m.

Venczel s Róbert Károly megkoronázása; Venczel ellenségei s eltakarodása.

Otto bajor herczeg balesetei.

Fráter Gentilis Rákoson s Károlynak negyedik koronázása.

Csák Máté.

A király új nemesei; új törvények.

A visegrádi király palota; Zách dühös megrohánása.

Bazarád független vajda lett.

Nagy Lajos vitézsége; a nápolyi királyrokonok; Endre herczeg meggyilkolása.

Lajos kétszer indul Nápolyba.

Új törvény a nemesi birtok- s a kilenczedről.

Velence, s a Török meg alázása.

Lajos magzatai s örökös rendelése; a lengyel korona.

Nagy Lajos érdemei.

Mária nem kell a lengyeleknek; horvát mozgalom.

II. Károly balsorsa Budán.

Mária s Erzsébet fogságba kerül Horvát földön; Zsigmond megszabadítja nejét Máriát.

Mária halála.

Zajos és nyugtalan vala II. Endre király kormánya: de a zajos és békételen élet Magyarországbán még inkább s igazán csakugyan Endrének holtával állott be. Eddiglen a magyarok, ha meghalt egy király, a dicső árpádi családban könnyen szemeltek ki mást s koronás fő úr volt mindenkor az országban. Jelenleg egytől egyig ki halván azok, kiket mint Árpád ivadékait illetett a királyszék, sokan voltak, kik uralkodni szerettek volna. II. Endrének egyetlen leánya Erzsébet, még csak kilenczedik évében, Venczelnek, cseh király fiának el volt jegyezve s a dicsőséges Árpádok iránti eleven tiszteleből a magyarok legtöbbje a cseh Királyt kívánták megkoronazni, mint a ki II. Béla unoka leányának fia vala s remélték, miszerint fölserdült fia, Venczel s Erzsébet is követik majd az uralkodásban. Ezt ohajtotta János kalocsai érsek; sok püspök, Csák Máté nádorispán s trencsini gróf, Domonkos tárnok mester, Iván német újvári gróf s más hatalmas fő urak; az alatt

mások, kik még III. Endre alatt az olasz tizenhárom éves Károlyt, V. István leányág szerinti unokáját Zágrábon megkoronázták volt, most Esztergamban újjolag s ünnepélyesen magyar királyul kiáltották ki. A cseh pártiak, miután a cseh uralkodó a magyar koronát fiának át engedé, a fiatal Venczelt nagy pompával hozták a hazába; apja nagy sereggel kísérte, melly Csák Máté bajnokai hozzá járultával tetemesen szaporodott. Így megszalasztván Károlyt és olasz meg magyar harczosait, érkeztek Esztergomba, onnan Fejérvárra s a tizenkét éves Venczel fejére tevék fel a szent koronát 1301ben; de nem Venczelnek, hanem Lászlónak nevezték.

Ezuttal a magyarnak egyszerre két koronás királya lett, az egyik tizenhárom, a másik tizenkét esztendő: harmadik korona vetélytársul Albrecht austriai herczeg kínálkozott s követe által pártosokat keresé az országban. De nem sokára elvált, mikint Albrecht kevés gyámolra számolhatott, s hogy még is legalább rokonát, az olasz Károlyt segíthesse, Venczelnek jegyesét, Erzsébetet magához vitette s apáczának szánta. Venczel ügyét VIII. Bonifacius pápa is üzőbe vette s Róbert Károlyt pártfogolta. És Venczel hívei nagyon kevesbültek, kivált midőn fő pártfogója János kalocsai érsek meghalt s helyébe a pápa Istvánt azon föltétel alatt nevezte érseknek, miszerint Károly híve legyen. Aztán egyházi átokkal fenyegette mind azokat, kik Venczeltől nem állanának: miáltal történt, hogy a dunántúli vármegyék majd mind Károlyhoz elpártoltak, Venczelt Budán ostromolták s a jól védelmezett erősítvénybe nem juthatván, a budai szőlőhegyeket pusztíták; Rudolf császár és Albrecht háborut akartak indítani Venczel ellen, ki majdnem mindenektől elhagyatva végső veszedelemben forgott már: midőn apja, a cseh király nagy sereg élén jő Budára. Sok magyar gyült akkor táborába, kik előbb azt a kívánságot jelenték ki, miszerint fiát királyi korona- és szent István palástjában szeretné látni. A magyar urak teljesítették az apa óhajtását s Venczelt koronás fővel kísérték hozzá: de ő álnokúl a koronát s pa-

lástot fegyveresei által lefoglalván, Esztergamba indult, a primási és káptalani levéltár kincseit elrabolta s a nagyszerű zsákmánnyal s fiával Cseh országba 1305ben távozván, oda hagyta Magyarföldet, mint szent Pál az oláhokat.

Mind a mellett az olasz királyfi még sem uralkodhatott. A magyar urakat leginkább az ette, hogy Károlyt a római pápa nem csak ajánlotta, hanem olly hatalmasan segítette is, miáltal király választási jogukat vélték bántatni, melly az Árpádok kihaltával a nemzetet illette. A gyalázatos bánásmód, mellyet a cseh király, fia elvitelénél mutatott, még inkább föllázzítá őket s arra bírta, hogy Venczeltől elpártolván, Otto bajor fejedelmi ivadékot, szinte III. Béla unokáját megválasztának királyul azon föltétel alatt, miszerint a szent koronát Venczel kezeiből kiszabadítsa. Otto el érkezett s uralkodott 1305—1308ig. A szent koronát viszanyernie könnyű volt, miután az öreg cseh király meghalván, az ifjú Venczel Csehország kormányát át vette. Otto hozzá ment s kevés pénzért a magyarok fő kincsét viszafoglalta. Magyarországra Austrián keresztül kellett mennie, hol Károly barátja az austriai herczeg leselkedett reá. Ismeretlenül kocsiszott Otto, a szent koronát egy fakulacsba rejtven és kocsijához köttetven: így ért kevesed magával egész Fisamentig (Austriában, közel a magyar határhoz), midőn a folyamon át vitelve észreveszi, mikint a fakulacs s a korona elveszett; sok lótás futás után szolgálja azt egy óra járásnyira egy mocsáros uton megtalálta. Rosz előjel volt ez s arra magyaráztatott, miszerint Otto nem sokára az országot is elveszti. Sopronyban fogadták parthívei s Fejérvárott Benedek veszprimi püspök által megkoronáztatták. Ebből új háboru keletkezett Károly hívei, Rudolf austriai herczeg és az új király közt. Otto ellen most már az ország primása Tamás érsek is fölállott; Csák Máté, trencsini gróf majdnem az egész Kárpátvidéki Magyarország ura Ottóval nem gondolt; Apor László erdélyi vajda Erdélyben királykint uralkodott; a romai pápa V. Kelemen Róbert Károly mellett újra kiállani készült: mire a megrettent Otto, mintha lábszárába szállott volna az

esze, Apor vajdához simulván csalfa barátságát kereste s leányát kérte feleségül. A vajda oda ígérte leányát a királynak s midőn ez látogatóra jött Erdélybe, őt a koronával együtt lefoglalta. Mert bagoly is biró barlangjában.

Az alatt Károly hívei nagyon erősödtek. Tamás érsek s a jobb lelkűek megsajnálván a szerencsétlen országot, mely annyi évek óta a pártviszály és belháborgás minden nyomorainak kitéve veszélyben forgott, 1307 évnek vége felé nagyszámmal gyűltek össze Rákoson s esküvel kötelezők le magokat Károly hiveiül. Aztán két körülmény döntötte el Károly királyságát: az első az vala, hogy Otto a vajda hatalmából, de korona nélkül kiszabadulva Magyarországot titkon s örökre elhagyta s hazájába tért; második kedvezőleg eldöntő körülmény vala, hogy a római pápa kövele, frater Gentilis cardinál Magyarországra érkezett, Rákosra új országgyűlést hirdetett s Károly mellett hatósan felszólott.

Azonban kevésbe mult, hogy az ügynek jó állását teljesen meg nem rontotta, midőn Károlyt, mint a pápa kegyenczét ajánlotta s a pápa jogairól a magyar trón betöltésében szolt; ezt hallván Magyarország előbb morogni kezdett, aztán zajt ütve a cardinál beszédét félben szakasztotta, és sokan kijelenték, miszerint a pápától királyt nem fogadnak el. De frater Gentilis hamar föltalálta magát s azt monda, a szabadon választott magyar királyt, Károlyt a pápa csak megerősíti. Ez 1308ban történt, következő évben pedig Róbert Károly harmadszor koronáztatott meg valamely új koronával; mert a szentet Apor vajda kiadni nem akarta. Azonban teljes béke a hazában még akkor sem uralkodott, midőn Tamás érsek és Omode nádorispán közbenjárultával a szent korona Apor kezeiből kiváltatott, mely is 1310ben Károly fejére tétetett Székesfejérvárott, s ezuttal Károly negyedszer megkoronáztatott.

Az alatt a Kárpatok tövében Csak Máté hatalma napról napra öregbült; a legtehetősb magyar urak, mint Omode nádornak hat fia, Nagy Aba, Csobánka Pál stb. Csák

pártjára állván, a Vág mentiben fekvő királyi várakat elfoglalták, morva és cseh rabló nemesekkel egyesülve Nyitrát, Barsot, Zólyomot, Tornát, Gömört megszállották; maga Csák Esztergamat pusztította s Komáromban letelepült hadával. Más vezérei Abaujvárat és Zemplint tartották. Három esztendeig égett Magyarország a zenebonában. Csak 1312ben gyűjthetett a király elégséges hadi erőt, mellyel Csák Máté ellen indulván, Sároost ostromolta, nem sokára még is felhagyván az ostrommal, Tarcsa mentében hátrált s a rozgonyi völgyben tábort ütött. 1312ki Junius 15kén szent Vid napja volt, mellynek reggelén Károly király nagy istentiszteletet tartatott a táborban, vezérei s bajnokaival együtt meggyónt s áldozott: az ellenség szemközt állta, a csata elkezdődött, és sok meghosszu öldöklés után, hol ismét magyar magyar ellen vont kardot, a fölkelők hada levágotott; Omodé két fia, Aba és Dömötör a halál fiai lettek: a király győzött. De Csák Mátét még nem törte meg, ki, midőn a király Velencze és a szerbek ellen hadakozni kényszerült, hatalmát ismét helyre állította, a Vág völgyében király gyanánt uralkodott, pénzt veretett, sőt nádort, kincstárnokot s egyéb udvari tiszteket tartott. Trencsin vára volt Csák Máté udvara, hova a vári bástyák, vadas kertek s a fejedelmi fény bámulókat vonza; Csák nádora volt Zách Felicián.

Igy két felé oszolva Károly és Csák közt soká maradt a magyar nemzet; az ország, kivált a szegény nép legnagyobb kárára. Számos nemes, a helyett hogy védte volna a köznépét, szikla váraitól rablásokat üzött s legkeményebb ostora lett; Csák Máté elnézte ezt, hogy híveit megtarthassa; a királynak pedig ereje nem volt a garázdálkodókat rendre igazítani. Végre a halál ki ragadván az élők sorából Csák Mátét, Zách Felicián s a többi pártosok, Károly kegyelmébe ajánlkoztak. 1318ban és 1324ig a király békét szerzett az egész országban; bírákat küldé szét, kik az ejtett sérelmeket orvosolják; az elrabolt vagyont birtokosának visszatérítsék, a rablókat kipusztítsák. Mivel azt tapasztalta, hogy a magyar hadi erő nagyon gyöngye, mert

eddiglen állandó katonaság még nem vala, a vár szolgálkából nemeseket alkotott; a jászokat a fő nemések szolgálataiból kiszabadította s a királyi sereg fegyveresei közé visszasorozta; a nemések közt német módon lovagi játékokat rendezett, és fényes czímereket kezdé osztogatni a magyar családoknak; a zászlós uraknak megengedte, miszerint vári fegyvereseiket czimeres lobogójuk alatt vezethessék a csatákra, melly csapatok dandároknak nevezettek. Arany és ezüst bányákat szorgalmasan műveltete. Róbert Károly aranyai maiglan a legszebbek közé tartoznak, mellyek a florenczi aranyok alakjára verettek, s azért diákul florenusoknak, magyarul pedig forintoknak hivattak; de illy forint a régi időben 90 ezüst fillérben számíthatott.

Igy jó katonával és értékes pénzzel ellátva, országának belső békét szerezve Károly a külföldre veté szemeit; az austriai Albert és Otto hercegekkel meg János cseh királlyal szövetségbe lépett; sógorát Kázmért lengyel herceget a pártosok ellen védelmezte s a lengyel trónra föl segítette, miáltal Károly jogot nyert a lengyel koronára is; a tatárok nagy seregét, melly a lengyel határokat pusztította, visszaverte. Visegrádon szokott volt székelni, hol királyi s fejedelmi vendégeket gyakorta fogadott, úgy mint János cseh, Kázmért lengyel királyt, a morva s austriai hercegeket stb. Olly nagy tekintete volt, miszerint ha ezen fejedelmek czivódtak is egymás közt, Károlyt választák bíróul s biráskodásával megelégedének.

Két nagy veszélyen ment keresztül Károly király. Visegrádon, a király udvarában sógora, Kázmér mint herceg tartózkodott 1330ban s a királyné, mint testvére tudtával Zách Felicián Klára nevű leányán gyalázatot ejtett. Az atya, Zách ezt meghallván, haragra s bosszura gyul, kardot ragad; a király tanácsosa lévén, ennek kamráiba bebocsájtatik: a királyi család ébédnél ült, midőn a böszült Zách azt meglámadja, a király karját megsebesíti, a kis királyfiakra eresztvén kardját, az őket védő királynénak négy ujját elvágja, s talán mindnyájokat lekonzolja, ha az oda

sietett szolgák hátul nyakon nem ragadják s lerántják, kik a gyilkost legott darabokra összevagdalták. Klára orr és fülcsontjait hurczoltatott körül a városon, a Zách nemzetiség harmadiziglen kivégeztetett, vagy az országból ki hajtatott.

Más veszély érte Károlyt Havasalföldön. Ennek fejedelem Bazarád Mihály Károlyt mindig uralta s adóját pontosan szokta volt fizetni: de az erdélyi vajda mint szomszédával szüntelen pörpatvarkodott. A vajda a királyt föl ingerelte ellene, ki is Bazarád alázatos könyörgéseit megvetve, haddal nyomult Havasalföldre. Az oláhok Bazarádtól betanítva addig hátráltak, míg Károlyt a hegy szorosokba nem csábitották, hol aztán egy völgy torokban a magyarokra ütvén, mindeneket fölkonczoltak; maga a király is csak paraszt köntösbe öltözvén, menekülhetett a bizonyos haláltól. Az olly fonákul kezdett s olly szerencsétlenül viselt háborúnak az volt következése, hogy Bazarád a magyarokat elhajtva, függetlenül uralkodott országában.

Károly 1342ben halt meg Visegrádon; temetésére, mely Székesfejerváron történt, jelen volt barátja Kázmér lengyel király és a morva herczeg. — Azonban csak öt napig tartott a gyász Károly után: hatodik nap, nagy Lajosnak koronázási öröm napja vala, ki noha 16 éves ifju, önviselte által legszebb reményeket ébreszte a magyarokban; Csanádi István esztergami érsek tévé föl fejére a szent koronát: a lengyel és morva fejedelem jelen voltak. Lajos uralkodása 1342—1382ig tartván merő győzelem, hódítás s a magyar nemzet boldogítása volt. Bölcsessége s igazság, szeretetének hírére a föllázadt erdélyi szászok s a oláh vajda a királynak hódoltak a nélkül, hogy csak egy ember vére is ontatott volna. Legmagyarosabban viselte magát Lajos Nápolyban, hol ez időben nagyon fontos események hírültek el. A dolog hosszabb elbeszélést megkíván.

Lajos király, mint tudjuk, olasz származásu volt, az anjoui családnak sarjadéka. Sánta Károly egykoru nápolyi királynak három fia vala, Lajos toulousi püspök, Károly Martell és Róbert. Midőn Károly Martell és

halála után, fia, Károly Róbert magyar királynak koronázott, a nápolyi koronát Róbert nyerte el: és így az anjoui család két ágra oszolt: az idősbik Magyarföldön, az ifjabbik Nápolyban uralkodott. Károly Róbertnek fiai voltak nagy Lajos király, Endre és István. — Anápolyi Róbertnek csak egy fimagzata volt, ki 1328ban meghalván, két leányt hagyott maga után, Johannát és Máriát. Róbert és Károly Róbert a pápa jóváhagyásával abban egyeztek meg, miszerint Johanna Nápolyban királyné legyen, és a magyar Endre hercegnek Károly Róbert második fiának eljegyeztessék. Mi meg is történt még 1333ban, a midőn Róbert nápolyi király Endrét trónörökösül nevezte.

Azonban Róbert, tul élván Károly Róbertot, halálos ágyában fölforgatta a 1333ki szerződést, és Endrét kizárván, egyedül Johannára hagyta a nápolyi koronát; aztán meghalt 1343ban. Johanna nagyon szép, csak 16 éves, de kicsapongó vala s Endrét gyűlölte, mellőzte, a ki is faggatásait nem tűrhelvén, bátyját nagy Lajost közbenjáról szólítá föl. És Lajos király leginkább anyja Erzsébet sürgetésére kieszközölte ugyan, miszerint a pápa parancsolatjára Endre is, valamint Johanna megkoronáztassék: az alatt Endre a koronától és életétől megfosztatott 1345ben, Aversa városban; hol Johanna titkos rendeltére selyemzsinórral megfojtatott, holt teste pedig az ablakon kifüggesztetett, aztán elvágatva a kertbe hányatott le.

A gyalázatos bűn hallatára rémült a világ. Lajos király szerelte testvérét s boszút esküdött. A római pápatól előbb azt kívánta, miszerint Johannát országától megfossza; a büntettesek fölött szigorú ítéletet tartson. És birói nyomozások meg is kezdetének; sok nápolyi főúr és hölgy, mint részes, a hóhér pallosa alatt vérzett vagy a maglyára hányatott; mások a város utczaiban hurczolva fölkoncizoltattak: csak a fő bűnöst nem érheté az igazság karja, Johannát, ki férjének erőszakos halála után tizenegyedik hónappal taranti Lajossal házasságra lépett. Az ügy eldöntése egész 1347ig kihalasztatott; Lajost a velencei hajók gátolták nápolyi

utazásában: végre szárazon készült megtenni a hosszú utat. A magyar dandárok előtt nagy fekete zászló vitetett; rajta a meggyilkolt magyar herceg képe ábrázoltatott: így jutottak Olasz országon keresztül Aversába, hol Lajos öt királyi herceget elfogata; egyiköket, a legbűnös Durazzo Károlyt ugyanazon teremben, hol Endre megfojtatott, lenyakasztatta; a többi Visegrádba küldé. Johannát hiába kereste: ill a berek, nád a kert. Johanna s férje Francia országba szöttek, az Avignon városában lakozó pápához folyamodván, közbenjárásáért esedezván. Lajos nápolyi királyul állott föl s miután az olaszokat hűség esküjével magához leköté, Apor vajdát seregestől ott hagyván, Magyarföldre visszatért. Három év múlva ismét oda kelle rándulnia, hogy a szorultságba jutott Apor vajdát segítse s akkor Nápolyt másod ízben foglalta el. Ekkor a pápa közbe vegyült a dologba s Johannát ártatlannak jelentvén ki, csupán a hadi költség fejében 300,000 arany fizetésére szorította, mit Lajos megvető nagy lelkűséggel elengede s Nápolyból haza vonult. A Visegrádon fogva tartott hercegeket is haza bocsájtotta. Ez vala vége a költséges olasz táborozásoknak.

De a magyaroknak sok évi lakása Olaszföldön nagyon nevezetes dolgot vont maga után. A magyar nemesek látták, mikint Olaszföldön birtokával az olasz szabadon nem rendelkezhetik; azt a fejedelem tudta nélkül el nem adhatja, hanem gyermekei vagy testvéreire hagynia kell, miáltal a nemes családok föntartatnak. Eddiglen a magyar birtokos elcserélhette, vagy eladhatta jószágait, mint neki tetszett. A 1351ki országgyűlésen meghatározták, miszerint a nemesi jószág eladására senkinek joga ne legyen; ha a nemesnek magzata nincs, javait rokonai fogják örökölni; ha rokon nincs, a nemesi jószág a királyra száll, ki azt valamelly érdemes hazafinak elajándékozza. — Ezen országgyűlés még azért is nevezetes, mivel azon a kilenczed adója róvatott a földművelőkre. Ennek oka az volt, hogy olasz származású királyaink alatt sok és nagyon költséges háboruk tartattak, mire a nemes urak nem csak személyesen

fölkelni, hanem számos fegyvereseket is tartoztak kiállítani. Rendes katonaság nem létében mind ez elkerülhetlen rendszabály vala. Olyan fegyverest a nemes úr fizete és eleseggel látta el. Már most hogy tartotta volna el például az esztergami érsek hat, vagy nyolcz száz emberét, és szintannyi lovat, ha honmaradó jobbágysági élelemmel nem látják el a harczfiakat? Szintannyit kellett az egi püspöknek is kivezetni a király táborába; a többi püspökök és apátoknak két, egy száz, ötven stb. lovast; a Zászlós urak s más nemeseknek is ki vala rendelve, mennyi fegyverest tartoznak kiállítani.

Következő évben a moldvai tatárok ellen Lajos a vitéz Apert, erdélyi vajdát küldé, ki őket legyőzvén Moldvát elfoglalta; maga Lajos király 1354ben a lengyel királyt zaklató litvánokat iszonyú csatában megverte, s jogait a lengyel koronára, melyeket Róbert Károly alapított, most tétleg meg is érdemelte. — Velencze ellen, mely a dalmat városokat részint birta, másokat a magyaroktól elszakadásra csábítgatott, két hadat rendelt; az egyiket Csusz János, horvát bán alatt Dalmátországra küldé, a másikat maga vezérlé Istriába, s olly szerencsével harczolt, hogy a kevély olaszok a pápa közbenjárásával békét kértek Lajostól, s Dalmátiát visszaadták. Sorban következtek aztán a tartományi hódítások, Bosnya, Szerbország és macsó-i bánság, melyek mind a vitéz Lajos hatalmába hajoltak.

Ez időtájban lopakodtak Európába az ásiai törökök, máskint ozmanok vagy mozlemek; megvervén több csatában a görögöket Drinápolyt bevették, s a bolgár fejedelmet Sismannt fegyveres szövetségbe kényszeríték magokhoz állani. A görögség megrémült, s maga a pápa is félté keresztyéneit. Azért többször meginté Lajost, miszerint a benyomuló s mind inkább terjedő pogányok mozgalmait szemmel tartsa, kik a bolgárakkal egyesülve, Havasalföldet és Szerbiát fenyegeték. Magyarföldről ugyan távol voltak még, de helyes mondása a magyarnak: ha szomszéd háza ég, ne légy te akkor vig, mert hamar bú találhat,

És azért Lajos hadait öszveszedé, s a bolgár Dunántúlba érkezvén, nyolczvan ezernyi bolgár török sereget megvert s Bolgárföldet a magyar korona hatalmába ejtette; a tartomány fővárosának neve Bodon (Viddin), hol Palaeologus János görög császárral a magyar király frigyre lépett, és segítséget ígért neki a törökök ellen.

Azalatt meghal Kázmér, a lengyelek királya, kivel mind ő, mind apja Károly sok szerződésben állott: a lengyel korona Lajosra szállott. E végre anyjával, a lengyel születésű Erzsébettel, Krakóba ment, s magát megkoronáztatta 1370ben; négy év múlva a lengyel rendekkel országgyűlést tartott Kassán, hol lengyel örökösödési jog Lajos leányaira terjesztetett ki, mert a hősi Lajos királynak símagzata nem vala. Katalin legöregebb leánya meghalt: a másodikat, Máriát Zsigmonddal, IV Károly császár fiával öszveházasította; Hedviget Vilmos ausztriai hercegnek jegyezte el. Ezuttal Máriát magyar s lengyel királynénak rendelte. Nápoly elfoglalására Durazzo Károly herceget mint rokonát küldé, és segíté, miben Velence meg akarta őt gátolni s új háború ütött ki, mellyben Velenczének minden szomszédai és a Genuaiak vettek részt: de az volt ennek is vége, hogy Velence megaláztatott s a magyar királynak hét ezer aranyat kényszerült évenként fizetni; Durazzo Károly pedig, miután esküvel ígérte meg Lajosnak, miszerint leányait a magyar birtokban nem fogja bántani, magyar sereggel Nápolyt elfoglalta, a híres Johannát pedig elfogtván, börtönben megfojtatta 1382ben.

Ezen év az erejében naponta fogyó Lajosnak is haláléve volt. Zólyomban lengyel országgyűlést tartott, hol a rendek Máriát lengyel királynul elfogadták; aztán Durazzo Károly segedelmére leendő hadosztályt küldött Nápolyba: ezeket végezvén, meghalt életének 56, kormányának 41 évében. Tetemei Szek és Fejérvárott nyugosznak. — Nagynak nevezte őt az utókor s ő a nevet megérdemelte; a hazában békét, a külföldön tiszteletet vívott ki magának; a magyar korona új tartományokkal szaporí-

latott. Alatta a szepesi városok, Posony, Besztercze és Nagybánya, Szakolcza, Kőszeg s többen nyerték szabadalmaikat. Igen ájtatos király volt Lajos: kormányát azzal kezdé, hogy szent László sirjához zarándokolt Nagyváradra; az óhitűek egyesítésében a római egyházal sokat fáradozott; a pogány kúnokat teljesen meg téríté; a zsidókat pedig, kikkel térítői buzgalmával semmire nem me-
hete, az országból kiűzte. — Új buda hegyén királyi palotát emelt s udvarát Visegrádról oda tette át. A római pápa e nagy királyt egybe csak „egyház zászlósa- s kapitányának“ czimezték: oly ájtatos, és egyszersmind engedelmes vala mind azon dolgok kivitelében, miket a kereszténység java tőle megkívánt.

Azonban a dicsőségnak, mellyet nagy Lajos a magyar-
nak kivívott, halála után nem sokára vége lett. Mária tizen-
két éves korában megkoronázva, férje Zsigmond az or-
szág gyámjaul ki lön nevezve: az ország kormányát Lajos
özvegye, Erzsébet és Gara Miklós nádor viselte. A
hajók kezdete Lengyelországból jött. Itt Zsigmond, Mária
férje kormányzott, de oly könnyelműleg, hogy a lengyel
urakat sokszor megbántotta. Leginkább azt sajnálták, hogy La-
josnak egyik leánya sem lakik a lengyel hazában: miért is
látván, mikint Mária Magyarországot oda nem fogja hagyni,
Hedviget kérték meg az ország kormányára s 1384ban
Krakóban meg is koronázták; férjeül választották Jagielt,
litván fejedelmet, ki pogány lévén, hogy országot és szép
nőt nyerhessen, megkeresztelkedett s Vlászlonak hívatta
magát.

Lengyelország elvesztése Magyarországot vont maga
után Máriára nézve. Minden baj oka anyja Erzsébet,
és a kevély Gara nádor volt, ki Horváthy János hor-
vátországi bánt, személyes ellenségét bánságától megfosz-
totta. Az elégületlen nagyok Horvát és Dalmátországban la-
zadást készítettek ellenek; a lázadás czimborái: Horváthy
János bán, Horváthy Pál zágrábi püspök és öcsje László,
Palisna János vránói pörjel, Apor Laczkfy István
vajda s mások Máriától elpártolván a nápolyi Durazzo

Károly hívták ki Magyarországra s 1386ban Fejérvárat meg is koronázták; II. Károlynak neveztelett. Midőn Budáról a koronázás helyére mentek, Erzsébet és Mária is kénytelen volt kísérni Durazzo Károly kocsiját, mit látván a Magyarok, megszánták nagy Lajos szerencsétlen leányát; leginkább növekedett pedig a szánakozás, midőn a koronázási szentegyházban, hol a királyi koporsók is voltak téve, a királynék nagy Lajos sirjára borultak s hangos zokogásra fakadtak.

Észrevették Erzsébet és Gara, mikint sok magyarban megújult a nagy Lajos leánya iránti ragaszkodás: azért Károly iránt barátságot színelték ugyan, de kéz alatt rémitő dolgokon fondorkodtak. Őszvefőzvé a titkos terveket, minthogy Károly a királyi palotában együtt laktak, 1386ki karácsonyhavának, a koronázás után 36ik napon, Erzsébet magához kéreté Károlyt azon ürügy alatt, hogy Sigmundtól érkezett leveleket közöljön vele. Eljött kevés olaszok kíséretében a király; nem sokára Gara, Forgách Balázs, Bebek Imre is megjelent; az olaszok unatkozva a várban elszéledtek. Akkor Gara jelt ad Forgáchnak, ki ruhája alatt rejtett csákányát ki huzván, a király fejébe vágja, hogy ez lerogyott; az olaszok a várból kihajtottak. Másnap Károly hiveinek Budán se hire se hamva. Ön maga pedig a visegrádi börtönben hallatlan fájdalmak közt adá ki lelkét; tetemei pedig, mivel a megbántott pápa őt az előbb a kereszttyén közösségből kizárta volt, temettetlenül hagyattak. Mária ismét uralkodni kezdett.

A világon egy baj soha sem érkezik egyedül, hanem többeket vonz maga után; és legtovább tart, a mi böcsületes. Károly pártosai Horvátországba vonultak, hol boszszút állólág sergeket gyűjtének. A veszedelem nagy vala; Gara vérontás nélkül akarta elejét venni s a két királynénak azt tanácsolta, miszerint Horvátországba utazzanak, talán személyes jelenlétökkel elnyomhatván a lázadást. Ez megtörtént, de szerencsétlenül. A királynék kísérete Gara és Forgách meg kevés fegyveresből állott, midőn Diakovár környékében a lázadók közé estek; Gara és Forgách lefejeztettek;

a királynék pedig fogva Novigrád dalmát várba zárattak. Legdühösebb ellenségek Palisna volt, ki őket meggyilkolt Károly özvegyéhez küldendő, ha ezt a velencei hajósok nem gátolják; azért boszúját csak azzal hivesíté, hogy Erzsébetet, leánya láttára börtönében megfojtotta, holt testét pedig vár falain kivetelte. — Az ártatlan Máriának, mint föl-kent magyar királyné személyét azonban nem merte bántani Palisna, mert híre járt, mikint férje, Sigmond, félelmes cseh sergekkel közeledik, ki is valóban 1387 elején Budára érkezett, országgyűlést tartott s Mária mellé királynul választatva, megkoronáztatott. És azon évi nyáron Máriát a lázadók egyike, Horváthy János bán szabadon bocsájtotta. De nem élt soká a gyöngéd, szerencsétlen királyné s meghalt 1395ben a nélkül, hogy magzatot — mely vagy Lajos emlékét föntartaná, hagyott volna. — És ugyhalt ki olasz származásu királyaink nemzetsége, miután II. Endre halála óta 95 esztendeig uralkodott Magyarföldön.

13. Magyar királyok egyszersmind rómainémet császárok.

T a r t a l o m.

Sigmond kegyetlensége; nikápolyi balsorsa.

Bezáratása Siklóson; mint római német császár Budán fejedelmi gyűlést tart.

A kosztinczi zsinat.

Brankovics.

Hunyady győzedelme a törökökön.

Sigmond szomorúsága s halála.

Szabad királyi városok jogai.

Uj urbéri törvények.

Magyar főurak hatalmaskodása.

Törvényszéki kinzások.

Austriai Albert igérete, megváltása, hadjárása s halála.

Sigmond ötven esztendeig uralkodott Magyarországon, 1387—1437ig. Indulatos s hevének kitérőseiben durva, a magyar urak iránt kevély vala; velők megvetőleg bánt. Horváthy Jánost megfogatván, Pécsen kegyetlenül tüzes fogókkal csipdestette, lófarkon hurczoltatta s föl négyeltetvén, a város kapuira kifüggesztette. Illy iszonyu büntetéssel remélte a lázadókat megijeszteni: de csak magára gyujtotta a házat. Huszon három esztendeig Sigmond békés kormányal nem birhatott. Sokan a jogot is el tagadták tőle a koronához, mint a melly őtet csak Mária által illeté, kinek magtalan halála hírére a kárpáti részek Hedviget s vitéz férjét, Jagiel Vlászlot, lengyel királyt kívánták magyar királlyul; a Dunántuliak és a horvátok pedig a meggyilkolt Károly fiát Lászlót hívták meg Nápolyból. A lengyel király meg is jelent az országban, és csak Kanizsay János esztergami érsek birhatta reá őt, hogy visszalépett; László pártját Sigmond azzal remélte gyöngíteni, hogy a harminczkét pártost, kik a Száva tájain Konth István alatt kalandoztak, kézre kerítvén, noha kegyelmet ígért vala nekik, minden kihallgatás nélkül s királyi szava megszégésével Budán megölette.

Nagy zugás támadott ebből az országban: Sigmond vitézség által ki akart tűnni s megnyerni a magyarok kedvét, midőn török háborút indított. Azonban ki a békét nem bősüli, hadakozni sem tud. A magyarokon kívül e táborlatban

tizenkét ezer franczia és számos német vön részt; a magyarok utálatos visszavonásban élve, legtöbben hon maradtak s az egész Magyarországnak még ekkoron igen nagy számához képest csak kevesen követék dandáraikkal a királyt: mindazonáltal ama külföldiek segedelmével, Sigmond táborá hatvan ezeret tön s Nikápolynál Bolgárországban tanyát üte. Elbizottan várták valamennyien Bajazid zultánt: maga Sigmond a szép lovagok s gyalogok számtalan sorait szemlélvén azt mondá: „illy láncsaerdő, mint a millyent ezen vitézek képeznek, a leroskadó eget is képes volna föltartani“. Bajazid két száz ezer embert hurczolt magával s a keresztyéneket úgy megverte, hogy maga Sigmond is csak nagy nehezen érheté el a Dunát, hol ladikra szállván a fekete tengeren keresztül Konstantinopolba elevezett. Egy évbe mult, mig Magyarföldre térhete, hol Laczkovics vajda új pártot ütött s a nápolyi Lászlót sürgeté s ohajtá az országba; de Sigmond a körösi országgyűlésen Laczkovicsot elfogatta s ki sem hallgatván, lefejeztette: aztán Csehországba utazott, hol bátyja Venczel császár s cseh király veszélyben forogván nagy szorongással várt reá. Mig békét szerzett bátyja és a csehek közt Sigmond egy évig odamaradt, mialatt az özveesküvés egyetemes lön Magyarországon. Kegyetlen bánásmódja, az urak kevésbe vétele s önkényei senkinek sem tetszettek. Bebek Imre, keresztes pörjel Vranában, leghevesebb ellenzője vala Sigmondnak. A mint elvégre Budára érkezett a király, a magyar egyházi és világi urak fegyveresen a palotába indultak, őt elfogták és Visegrádon, utóbb Siklóson a Garaiak birtokán, bezárták azon szándokban, hogy királyúl többé el nem ismerik. Azonban jó barátjai, mint a lengyel Stibor, Gara, Perényi, Bessenyei, a stajer Cilley gróf s mások tizennyolcz hét mulva őt kiszabadították, esküvel fogadtatván meg vele előbb, miszerint a fogságba tétel miatt boszút soha senkin állani nem fog. De a béke csak 1409ben szállott le a magyar tartományokra, miután Sigmond barátjai, Gara, Frangepáni, Cilley Hermann az ő ellenségeit legyőzték; ki aztán ezen Cilley leányát, Borbálát nőül

vevé s ez alkalommal a sárkány lovagrendet alapította a hadi érdemek megjutalmazására.

És ez idő óta szerencsésen uralkodott Sigmond, 1410ben a német választók római német császárnak üdvözltek, melly méltóságot királyokon annyira megböcsülték a hiv magyarok, hogy a posonyi országgyűlésen örömet megígérték neki, ha gyermeke nem születnék, leányát Erzsébetet ismerik el. És ezen ígélet nagyon fontos vala. Mert midőn Sigmond 1412ben fejedelmi gyülekezetet tarta Budán, hová Jagiel király, az austriai herczegek, más 19 fejdelem s herczeg, 24 gróf, 58 főúr s 1400 nemes megjelent, Albert austriai herczeg Erzsébet férjeül választatott, mi a fönséges austriai Házhöz szorosban kötö a magyar nemzetet. — Az ekkor Velenczével viselt háboru is szerencsésen végződött; mert ezen város 200 ezer aranyat kényszerült fizetni Sigmondnak.

Mint császár a keresztyén Egyházzal azt a jöttevé, hogy Kosztniczon nagy egyházi gyűlést tartatott. Már 35 éve folyt, hogy a világon egyszerre két, sőt utolsó négy év óta három pápa volt: mi botrányos szakadást okozott a keresztyének közt. Az egyik pápa Rómában, a második Franczia, a harmadik Spanyolországban lakott. Mind ezen országokat bejárta Sigmond, hogy a királyokat egyházi egyességre visszavigye: a kosztniczi zsinaton a három pápának letételét s V. Márton választását kieszközölte. A cseh hit újító Huss János és prágai Jeromos e zsinatra idézve, mert új tanításukról lemondani nem akartak, máglyára íteltettek: miből a csehek nagy háborut indítottak Sigmond ellen, mint a ki cseh király is vala egyszersmind.

Ez alatt az aldunai tartományok új veszélyben forogtak. A török zultán seregei Hayasalföldön és Szerbországban győzelmesen kalandoztak. E tartományok fejedelmei Dán vajda és Brankovics György Budára futamodtak, melly alkalommal számos szerb család települt le Magyarországon, maga Brankovics a magyar főnemeselek sorába vétetett föl. Maróthy János vezérlete alatt a magyarok Dán vajdát országába visszahelyezték, de Szerbföldön Murad zultán ellen szeren-

csétlenül hadakoztak, mi miatt Brankovics fejedelem, ha országát végső pusztítástól megakarta menteni, a törökhöz állani, sőt leányát Murad zultánnak nőül adni kényszerült. De midőn a zultán Szendrő várát is kívánná tőle, Brankovics a telhetlen törökre fölbobbanván, ellene indult. Szép magyar sereg állott Szendrő közelében, mellyett Tallóczy Mátyás, s a fiatal Hunyady János vezetett: Murad megveretvén, negyven ezer katonát veszte s futásban keresett menedéket.

Ez 1437ben történt s hire nagy örömmel tölté el Sigmondot, aggsága miatt naponta gyöngült. Öreg napjait leginkább szomorította az, hogy neje Borbála alattomosan készületeket tön, miszerint Zsigmond halála után ne leánya Erzsébet és Albert foglalja el a trónt, mint azt a régi szerződések megkivánták, hanem hogy legalább a csehek őt, a 44 éves aszszonyt ismerjék törvényes királyul s a 14 esztendő Vlaszlóval, lengyel királylyal házassítsak össze. Ezt megtudván Sigmond, Borbálát elfogatá: de Magyarországira sietvén oda többé nem érkezhett, Znaym morva városban meghalt 1437ben élete 70, magyar királysága 51 évében. Tetemeit, a mint rendelkezett, a magyarok Nagyváradon tevék le.

Fontos változás történt a magyar országgyűlésen Sigmond alatt. Eddig tudniillik csak a főpapok és nemesek szoktak volt megjelenni az országgyűlésen. Sigmond 1405 óta a szabad királyi városok követeit is meghívta, és pedig azért, mivel a főnemesek nagyon gazdag és hatalmasok lévén gyakorta sok bajt okoztak a királynak annyira, hogy velök kevésre mehetett; a városok lakosai többnyire nemesek hivebben ragaszkodtak hozzá s védelmezték. Azóta, Sigmond parancsára, illy szabad királyi városok falakkal vétettek körül, megnyerték a vérhatalom jogát, mely szerint a főbenjáró pöröket a polgárok közt úgy dönthetik el, mint a többi főúr vagy a vármegye; a polgári kézművesek cseheket alkottak s fegyverkezésben gyakorolták magokat. A földmivelő jobbágyokra nézve határozottatott, miszerint a parasztnak, ha tetszik, falujából kiköltözni szabad; minden jobbágyi tartozás, melyet a földes úr hat hét alatt be nem hajt, megszűnik s a jobbágy nem tartozik semmivel. — Illy törvények és változások szükségesek voltak ezen korszakban. Mert ekkor az elnyomás, fosztogatás és hatalmaskodás nagyon kezdett szokásba lépni, a nemesek várakat építettek erdők és hegyekben, hol őket, ha vétkeztek, az igazságnak megkeresni nehéz volt; pedig sokan közülök rablásból is éltek, védetlen falura vagy városra törtek s megfosztották a lakosokat a nélkül, hogy

e miatt valaki büntethette volna. A magyar főurak közül sokan királyokhoz voltak hasonlók, egész vármegyéket birtak, mint például Gara, Cilley, Kanizsay, Frangepáni, a lengyel Stibor s többen: mivel a királynak nem volt mindig elég ereje, mellytől féltek volna, ezen hatalmas birtokosok a szegény emberrel azt tették, a mit akartak. Csak Sigmond törvényei, mint előbb láttuk, védelem alá vették a közembert.

Más változás a magyar törvényben az volt, miszerint a jobbágyság is tartoztak ezentúl katonaszkodni. A birtokosnak minden 34 jobbágyság föl kellett fegyverkeznie, vele ment a hadba; kisebb birtokosok közösen állítottak ki egy fegyverest. — Törvényszéki vallatásoknál kínzások voltak gyakorlatban, mi rossz s oktalan dolog vala: mert gyakorta megtörtént, hogy a kit kegyetlenül kínoztak, végre azt vallotta, a mit a bírák tőle kisajtoltak.

Sigmond első volt a magyar királyok közt, kit a németek császárrul választottak. Halála után a magyarok Budára gyűltek, hol Sigmond vejét a dicső Austria háznak egyik tagját, Albertet választották királlyá (1437—1439) azt kívánván tőle, miszerint tudtok s megegyezésök nélkül a császári koronát el nem fogadja: mert jól emlékeztek, mily sok időt Sigmond csak azért kényszerült tölteni az országon kívül, mivel császár vala; mikint egykor hat esztendeig Magyarországot nem is látta. Albert megígérte, mit hív magyarjai kívántak s a császári méltóságot csak akkor fogadta el, midőn a magyarok, a base-li püspökgyűlés által erre megkérve, a dologban megegyeztek. Ezután a csehek is megküldék Albertnek a koronát.

De csak két évig uralkodott, mialatt harczba indult Murad zultán ellen, ki Erdélybe rontván, hetven ezer embert vitt ki rabságra, Szendrőt elfoglalta s Brankovics fiát fogságba téván szemeitől megfosztatta: most pedig már Bosnyára szándékozott törni. Hunyady János szörényi bán s a Rendeek országgyűlést sürgettek, mellyben hadi seregket kellett gyűjteni. A gyűlés végeztével Albert huszon

négy ezer vitézzel sietett Szendrő felé, hol nem sokára vérhas betegség útján ki a táborban ragályosan terjedett: a magyarok megfutamodtak a nélkül, hogy csatára került volna a dolog. Maga Albert vérhasban szenvedvén, Budára, onnan Bécsbe ment, s betegségét vigyázatlan dinnyeelés által megnagyítván, Neszmélyben meghalt.

14. Hunyadyak kora.

T a r t a l o m.

V. László gyermek király, s I. Ulászló koronázása.

Erzsébet elzalogítja a szent koronát.

Hunyady János a török ellenében. Kemény Simon.

A török békének megszegése; a varnai ütközet.

Hunyady fogsága az oláhoknál.

Királyválasztás.

Hunyady gubernator.

A rigómezei ütközet; Hunyadynak kétszeres veszélye.

Losonczi árulás; László visszavétele.

Cillei Ulrik.

Hunyady s szent Capistrán Nándorfőjérvárban.

Cillei fondorkodása.

Hunyady László pár viadala s elítéltetése.

Szilágyi Erzsébet s barátjai emelkednek; a király meghal Prágában.

Hunyady Corvin Mátyás királyválasztása.

Erzsébet öröme.

Új pártosok Friderik császárnál; Mátyás győzelmei s koronázása; háboruja a rablók, Podjebrad, lázadók, csehek meg lengyelek, Velence s Friderik ellen; Austria elfoglalása.

Mátyás király veszélyes kalandjai.

Báthory s Kinizsy a kenyérmezei csatában.

Mátyás tudomány s igazság szeretete.

A magyar urak gazdagsága.

Corvin János reményei.

Mátyás király megbetegülése s halála Bécsben.

Érdemei s nagy lelke.

Halála előtt Albert azt rendelte, miszerint a magyarok egykori ígéreténél fogva az ő várandós neje Erzsébet, Sigmond leánya viselje a magyar szentkoronát. És ez meg is történt: csak hogy Erzsébetnek hatalmas ellenségei voltak, mint Héderváry Lőrincz nádorispány és Rozgon Simon egri püspök, ki azt fájlalá, hogy a királyné esztergami érseknek nem őt, hanem Széchy Dénest nevezte. De hív jobbágysai, Széchy érsek, a Cillei grófok Ujlaky Miklós erdélyi vajda, Hunyady János stb, mellette állottak és azt javasolták neki, mivel a magyar trónon erős férfiú szükséges, a fiatal Vlászoló lengyel királylyal lépjen házasságra. Vlászoló csak 15 éves lévén, a 30 esz-

lendős Erzsébet vele öszveházasulni eleinte vonakodott s kívánta, miszerint legalább szülése várássók be; ha fiut szülné, ez úgy is magyar király lévén, a házasság szükségtelen volna: de végre engedett s Vlászlóhoz követek küldettek. Az alatt fia lett Erzsébetnek, s tüstint futárokat küldé Lengyelországba, kik a követeket haza hívják: ezek azonban Vlászlóval már mindent elvégeztek; s míg Erzsébet hivei, kívált Széchy akiskirályfit, Lászlót Székesfejérvárott megkoronázzák, Vlászló megérkezik Magyarföldre, Budán országgyűlést tart s szinte Fejérvárra indul hiveivel, hogy megkoronáztassék. Csak ekkor vették észre, mikint a szent korona Erzsébet hatalmában hagyatott, ki vele s fiával Posonyba menekült. Vlászlót tehát csak egy, a szent István sirján heverő koronával koronázhatták s pártjára most Hunyady is állott.

Fájt Hunyadynak, hogy olly pillanatban, midőn török veszedelem fenyegeté a kedves magyarhazát, polgári háború villámlik föl, melly Magyarországot utoljára föl is emésztheti. Mert Erzsébet a szent koronát, meg Sopronyt más magyar várakkal Fridrik császárnak zálogba adván, a bányavárosokra s felső Magyarországra Giskra Jánost cseh vezért küldötte, kiazon részeket kegyetlenül pusztította. Mig így Erzsébet és Vlászló hivei országszerte verekednek, a derék Hunyady, mint szörényi bán, temesi gróf és nándorfejérvári kapitány a török ellen védelmezé az édes hazát.

Sok csatában meggyőzte a török csapatokat; legjelesb vala a szebeni ütközet Erdélyben. Mezedbeg, török vezér Ompoly vizénél az erdélyieket úgy meg verte, hogy a csatán Lépes György erdélyi püspök lováról leesve agyontiportatott s maga Hunyady is ez egyszer hátrálni kényszerült. Azonban rövid idő múlva megjelentek Hunyady táborába a kolosi, tordai, küküllői, hunyadi, fogarasi és székely dandárok és Hunyady most erősbén bocsátkozhaték a bajba. Egyik kéme a szent Imre nevű helységnél tanyázó Mezedbeg táborába lopakodott s a törökök hadi tanácsán észrevétlen jelen lévén hallotta, mikint a bég Hu-

nyady termetét és pánczélát a törököknek leírja s néhány legbátrabbnak azt parancsolja, miszerint az ütközet hevében csak a magyar fővezért keressék ki s öljék meg: akkor Erdély mulhatlanul a török hatalomba esik. A kém ezt Hunyadnak bejelenté, ki azonban nem félt semmitől.

Volt a magyar táborban egy jeles ifju, Kemény Simon alvezér, ki termetére nézve Hunyadhoz nagyon hasonló, addig kérte Hunyadot arra, hogy pánczélát s lovát cserélje vele, miglen Hunyady végre engedett. Ezúttal a harcz folytában a törökök Hunyady helyett Keményt üldözék s meg is ölték; árát azonban megadták nem sokára. Mert midőn a győzelmet magok részén lenni vélték s csata-

rendőket megzavarva ide s tova szaladgálnak a törökök, hirtelen rájuk ront az igazi Hunyady s rövid idő múlva tönkre veri; maga Mezedbeg és fia futtában fölkonczoltatik. Erdély megmentetett és megmentését csak Kemény Simon önfeláldozásnak s Hunyady vitézségének köszönhette. Ezen ütközetben a magyar katonák először éltek puskákkal s Hunyadynak néhány ágyúja is volt. — Eddiglen többnyire lándsákkal és nyilakkal szoktak vala hadazkozni az emberek.

Mig Hunyady és vitézei a török ellen diadallal harczolnak, addig Erzsébet és Vlászló czivódtak; végre a római pápa a közbenjárása békét szerzett köztök a végett, hogy a keresztyének közös ellensége a török ellen indításuk roppant s közös háboru. És a 1443ki országgyűlésen, Budán a háboru meghatároztatott; mellyre Julian cardinál a németek és csehek közt katonát szedett; rövid idő múlva Hunyady táborába 40,000 magyar, lengyel, cseh, német, szerb és oláh vitéz gyűlt, kivel a hős vezér öt hónap alatt öt török vezért legyőzött; a zultán sógorát Mahmud cselebi pasát fogságba tévé s gazdag martalékkal tért Budára 1444ben.

A győzelem hire Európában örömjongást okozta s a vitézeket új diadalokra serkenté. Murad zultán megszeppent, hallván, mikint új magyar had van indulóban, mellyhez a konstantinopoli császár, az olaszok s más fejedelmek is akarnak csatlakozni: a római pápa az egész keresztyénséget fölizgatta a muzlemek ellen. Azért békét kért, Szerbországot, Havasalföldet visszaadni ígérte s fogoly sógoráért 70,000 aranyat ajánlott. — Olly szép békére Vlászló, maga Hunyady is ráállott s 10 eszdeendőre minden háboruszkodás megszüntetett. Az így elhirtelenkedett békét Vlászló király esküvel erősítette meg.

E közben hire érkezik Magyarországra, mikint az olasz, görög és szerb bajnokok ezerjei csak a magyarokra várakoznak, hogy a minden részről zaklatott s gyöngé zultánt meg támadják. Igen sokan megbánták most, hogy olly hamar s olly időben kötöttek békét, midőn egész Euró-

p á b ó l is teljesen ki lehetett üzni a törököket. Most újra háborút sürgettek a magyar urak; Julian cardinál egyenesen kimondta Vlászlónak, mikint a törökkel más keresztyén fejedelmek megegyezte nélkül ő mint magyar király békét nem köthetett. Hunyady ellenezte a béke megszegését; végre engedett ő is. Castriota György másképp Skanderbég Epirus fejedelme harmincz ezer fegyveressel ígérkezett hozzájuk, mihelyt a csata helyéhez közelednek. Az olaszok hajóhadat ígértek fölállítani a tengeren, melyet Ferencz florenczi cardinál a konstantinapoli tenger szorosba akart vezetni s az ásiái törököket az átmenetben meggátolni. De jól modja a magyar: prókatorra pöröd, új orvosra élted ne bíz! teljességesen. — Mindazáltal Vlászló meg Hunyady a török ellen indultak, noha táborukban húsz ezer zsoldosnál több nem vala; az egyenetlen, most is lázongó magyar urak közül igen kevesen vezették el dandáraikat: a többiek országszerte kalandoztak. Illy csekkély haddal Orsovánál átment a Dunán; de sem Brankovics szerb, sem Castriota epirusi fejedelem, sem Drakuloláh vajda, sem végre a görög császár hozzájuk nem csatlakozhatott; Murad zultán pedig Ásiából, hol rossz dolga vala, hirtelen Európában termett; magok az olaszok, kiknek a dardanellai tengerszoroson őt fölkellett volna tartóztatniok, megvesztegetve, a zultán harczosait teték át sajkáikon Európába.

És Murad boszútól lángolva, hogy már a keresztyének sem hihetett, a magyar seregtől egy mértföldnyire ütött tábor; közepén Vlászlónak esküvel pecsételt béke levelét hosszú póznára kifüggesztette. A Karna közelében tanyázó magyar táborban fekete zászló lobogott. — Hunyady talán megverte volna a hatszorta erősb török csapatokat, mivel ezek Hunyadynak jeles hadviselése következtében a zultánnal együtt már futáshoz láttak: ha akkor Vlászlónak lengyel testőrei Hunyady kérelmét, hogy a király magát semmi veszedelemnek ki ne tegye, megvetvén, addig nem unszolják a húsz éves ifju királyt, míg ez elragadtatva a futó jancsárok közé nem rohan: ott Vlászló egy öreg jancsártól szem-

be fogva keresztül szurattott. Oldalán el esett az országzászlóját vivő Báthory István, Perényi Miklós és többen; Vlászló feje elvágatva hosszú lándzsára tűzetett föl s nagy kiáltozások közt hordatott körül a futók soraiban: a magyarok, királyuk fejét megpillantván, rémülve eresztik le a fegyvert s ki merre rést talál, arra szalad. Hunyady látván, mikint a csata rendje megzavarva lévén, a futókat meg nem állíthatja, maga is sebes paripáján elüget s egész a Dunáig hátrál, mellyen átkelve az oláhoknál keres menedéket. Julián cardinál futás közben megöletett. — Ez ama híres varnai ütközet, mellyet sokáig sirata a magyar, mert benne igen jeles, fiatal, legjobb reményű királyt és számos rokont veszte.

De a Magyarság mind a mellett még erősen és biztosan állott: mert minden veszteségei közepett birta még Hunyadyját, a lelkes és hív hőst, ki Havasalföldön keresztül Erdélybe szándékozott menni, midőn váratlanul Drakul vajdától letartóztatva elzáratott. Talán Muradnak ki akarta őt adni Drakul; midőn fogságáról hirt vevén a magyar urak, követeket küldének az áruló vajdához, azzal fenyegetvén, ha szabadon tüstint nem bocsátja Hunyadyt, az egész nemzet fölkelend ellene és apróstul csöpöstül semmivé teendi. Úgy szabadult csak ki Hunyady; aztán a fejérvári országgyűlésre sietett, hol Erdély és a Tisza kerület kapitányjává neveztetett.

Király választás volt és Hunyadyval a többség Lászlót, Albert és Erzsébet fiát ismerte el királyul. László Fridrik császárnál növelkedett s csak öt éves vala. És a császár, kinek gondjára őt anyja Erzsébet bizta vala, nem akara magától elbocsátani. Ez oknál fogva a királyválasztó gyűlés rendelkezése Magyarországot őt kapitány kormányozta; Héderváry Lőrincz nádorispán, a kapitányok jelesbei Hunyady János és Ujlaky Miklós. A hazaelleneségei számát kevesbítendő Hunyady az áruló Drakult az oláh földről kiverte és Dánt rendelte havasföldi vajdává. — Nem sokára Hunyady országos kormányzó (Gubernator) lett; Ujlaki Erdélyi vajdának, Gara László horvát bán-

nak neveztetett. — Mind igen hatalmas főurak voltak ezek Magyarországon, kikhez Hederváry, Cilley és Giskra is tartozott. Szüntelen versenyeztek egymásközt s csupán a köztöki alávaló irigykedés volt oka, hogy Hunyadynak soha sem lehetett elégséges harczosa a török ellenében sigy történt, hogy többnyire kevesed magával kenyszerült az ozmanok törmédek sokasága ellen harczolni.

Ez volt oka annak is, hogy a rigómezei csata sem ütött ki olly szerencsésen, mint Hunyady óhajtott. Visz-szaakarta tudni illik a kölcsönt adni a töröknek Hunyady s a varnai ütközet gyalázatát lemosni. De a magyarnak külsegítség is kellett, mit követek által a római pápánál s a német fejedelmeknél gondosan kereset. A pápa most hadat nem küldhete; Brankovics György pedig, kinek védelmére indult vala a Gubernator, Murad zultánt mindenről tudósította s Hunyady szándoká telárulta. E gyalázatosember megbüntetésére Szerbországba rontott Hunyady, midőn a zultán érkezéséről vesz véletlenül tudósítást. Van Szerb és Bolgárország határán egy tágas mező, mit Rigó me-zőnek hívnak: itt ütött huszonhat ezere d magával Hunyady tábor t; Murad zultán száz ötven ezernyi hadat hurczolt magával; míg egy kis folyam on csak át keltek is három nap volt szükséges. A török félve, békét ajánlott a gubernatornak: de ez harczolni akart. És ki is tört 1448 ki szent Lukács napján a véres csata, mellyhöz hasonló kevés történt a világban. Reggeltől fogva egész estig vagdalkoztak, egy magyar legénynek majdnem hét török esvén. Azt írják krónikáink, miszerint a vér patakul folyt Rigó me-ző lapályain. Az éj eloszszlatta egymástól a harczosokat rövid pihenésre; de másnap a verekedés megújult, mialatt Vlad oláh vajda csataközben övéivel a törökhöz pártolt. Ezt látván a magyarok, bátorságukat vesztvén hátráltak, utóbb rendetlen futásnak eredtek. Muradnak csak árulás szerzett győzelmet; 17,000 magyar, de 40,000 török terítetett a gyöpre.

Maga Hunyady, miután tábora török kézbe esett, futásnak indúlt, s öveitől történetesen elszakadván, egyedül

s fegyver nélkül bolyonga ide s tova, midőn hirtelen két szerb rabló kezére esett. A Hunyady mellén függő kereszt mind a két rablónak megtetszett. De mivel nehezen alku-

szik meg két eb egy csonton, a kereszt birtoka miatt öklözni kezdik egymást a botor zsványok: azon pillanatban Hunyady, ki lelke jelenlétét sohasem veszté, egyik rabló hüvelyéből a kardot ki rántja s ezt tüstént le is vágja; a másik ezt látván elszaladott. Így kiszabadulva tova ballagott Hunyady s egy szerb parasztot megkért, miszerint Nándorfejérvárra vezesse. De az Szendrőre vezető őt Brankovicshoz, kit árulása miatt az előtt megbüntetett volt Hunyady. Bizonyosan kiadta volna Brankovics a ma-

gyar hőst a zultánnak, ha ez maga olly nemtelen cselekvénytől irtóztatva, az ajánlatot vissza nem utasítja. Brankovics csak akkor bocsájtotta szabadon Hunyadyt, midőn az országos rendek háborúval fenyegeték; akkor is kénytelen volt Hunyady megigérni, miszerint Brankovicsnak visszaadja magyar jószágait, addiglan is fiát Lászlót kezesül hagyja Szendrőn.

Igy végre haza érkezett Hunyady, hol első gondja s lépése volt fiát Szendrőből ki szabadítani; aztán Giskra kapitány garázdálkodásainak véget vetni, ki cseh czinkosai-val a felső részeket pusztította, zsebeit a szegény ember vagyonszájából töltögeté s a kormányzónak sem akart engedelmeskedni. De egyetértésben volt Brankovicssal, Ujlakyval, Garával és Cilleyvel, kik mindnyájan Hunyady irigyei valának. Azért midőn a kormányzó Giskra rablóvárát ki akarta dönteni, Losonc közelében Giskra seregével megütközvén, a főuraktól elárultatott s kevésbe mult, hogy életét nem vesztette. — Fájt ezen bánásmód és árulkozás Hunyadynak, ki ezekből semmi jót a hazára nem várt. A magyar hazát talán senki sem szerette olly hön és olly hiven, mint Hunyady s midőn ennek szolgálni akart, nemtelen árulók szövényeibe esett s életét kockáztatta.

A kormányzói hivatal, melyet az ország reá egy lélekkel, egy szóval ruházott, annyi sok irigyet támasztott ellene. — Hogy tehát senkinek árulkozásra s ez által a haza veszteségeire okot ne nyújtson, a kormányzóságáról le akart mondani: de előbb László királyt Fridrik hatatmából ki kelle szabadítania. Lászlót többi alattvalói, mint az austriaiak, csehek és moryák is kívánták vissza; e végre Bécsben gyűlést tartottak s a magyarokat is meghívták oda. A négy nemzet követői azt határozták, miszerint László Posonyban neveltessek.

Erővel lehele csak őt Fridrik kezeiből szabadítani, ki most nevelésével Cilley Ulrik grófot bizta meg. S ez nagy baj vala. Cilley Ulrik Hunyady irigyeihez tartozott s a fiatal királyt fonákul nevelte. A királyi udvarban egy mulatságot más váltott fel; tanulásról szó sem vala; sze-

szes italok, kora szerelmeskedés s minden kicsapongás megvala engedve a koronás gyermeknek a végett, hogy fiatalan, ki merült, botor férfiú váljék belőle egykoron.

László 1453 elején a kormányt át vevé s az országrendek sürgetésére Hunyady Jánost beszercei gróf, s főkapitány czimmal megajándékozta, fiát, Hunyady Lászlót pedig horvát bánnak nevezte.

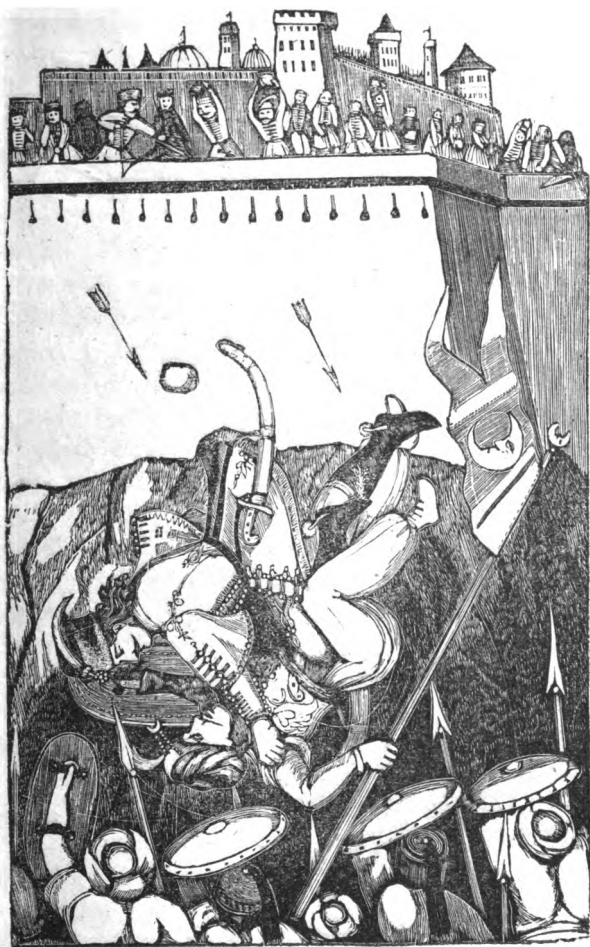
Ezen esztendő rettenetes volt a keresztyénekre nézve. Híre járt, mikint a görög birodalom fővárosa Konstantinopol Muhamed zultán hatalmába esett. Szombeni és bárfai kereskedők, kik azon tájakról tértek haza, beszélték, miszerint Mohamed kinyilatkoztatta, valamint egy Isten van ez égen, úgy egy úrnak kell lenni a földön s hogy Magyarföld legelső áldozatul fog esni a török kardok alatt. A szerb fejedelem Brankovics megremülve s feledve a megbántásokat, Hunyady Jánoshoz sietett, hogy őt mind ezekről tudósítsa és segédelmet kérjen. Mint Nándorfejevári kapitánya Hunyady mindig készen állott a török csapatok méltó elfogadására, 1454ben Firusbeget 30,000 török vezérét tönkre verte. De a háborút nagyobb szerű erővel kellett viselnie. A 1455ki országgyűlésen megígérte Hunyady, hogy saját költségén tíz ezer embert állít ki, csak hogy a többi magyar urak is hasonló tegyenek; a német birodalmi rendek tíz ezer lovast, 32,000 gyalogot, a burgund és a szerb fejedelem tíz tíz ezeret ígértek. III. Calixtus pápa fogadást tön a török háborút egész erejéből elősegíteni; most pedig Európának minden fejedelmeit megkérte, most lennének segélyül a vitéz magyaroknak, kik Hunyady Jánosuk által könnyen ki verhetnék Európából a mozlemeket, bünbocsánatot hirdete mindazoknak, kik a keresztes hadba szállának Mohamed ellen.

A keresztyények közt ugy is az a jövendőlés járt, miszerint a törököket csak akkor vethetik ki Ásiába, midőn Konstantinopolt fogja birni. Szent Capistrán János ferenczi szerzetes Austriában s Magyarföldön ide s tova járt s az embereket a török hadba szállította. A 1456ki országgyűlésre a hír jött, mikint Mohamed zultán tömérdek moz-

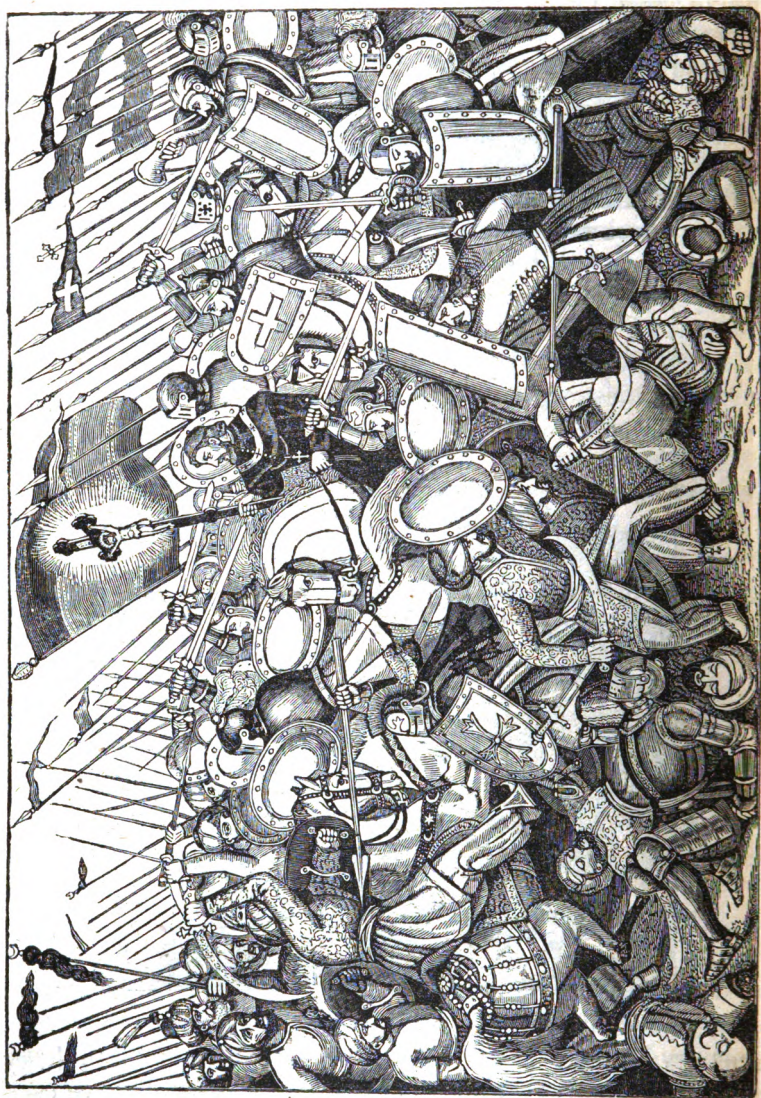
lem sereggel már Nándorfejérvárra siet, onnan Magyarországot elnyelendő. Gyorsan fölkellett ülni s a király megígérte, hogy régi szokás és törvény szerint, ő fogja vezetni a nemes hadat; Hunyady a háború fővezére volt.

De az ígélet szép szó, ha megadják nagyon jó. Az alávaló Cilley Ulrik, ki Ujlakyval s Garával Hunyady ellen követ fűt s életére régóta leselkedett, a király titkos tanácsosa lévén, ennek besugdosta, hogy Bécsbe szökjék, magát a veszedelemnek ki ne tegye s Hunyadyt sárban hagyja. S úgy meg is történt; a király Cilleyvel Bécsbe szökött, de Hunyadyt az isteni Gondviselés megtartotta a magyaroknak. Szent Capistrán Jánossal egyesülve, mivel az annyira ígért segedelem sehonnan sem érkezett, saját költségein szedett katonát, fia László és sógora Szilágyi Mihály által Nándorfejérvárt eleséggel és fegyveressel megrakatta; a Dunán és Száván pedig számos sajkát készíttetett. Midőn Hunyady szent Capistránnal Szegednél megállott, már távolról hallotta az iszonyú ágyúdörrenést, melyet Mohamed 150,000 töröke három száz ágyúból Nándorfejérvár ellen bocsájtott. Ez elrémitette a közelben lakó parasztok- meg polgárokat s ki kaszával, ki bottal vagy csákánynyal fölfegyverkezve Hunyadyhoz siettek. Ezuttal táborra hatvan ezerre szaporodott. A magyar főurak dandárai sehol sem mutatkoztak: tehát csak ama gyakorlatlan néppel kényszerült a törököt megtámadni Hunyady. De a bátor szivekkel szerencse társalkodik: a Dunán első győzelmet nyertek; a török naszádok a Dunába sodortattak.

Igy a várba vetette magát a keresztyén nép, hol Mohamed ostromolni kezdé; a vár alatti várost elfoglalás a vár falainak indult. Már egy török legény fölís hágott a falra s annak ormára fölakarta tüzni a török félholdas lobogót, midőn egy közvitéz Dugovics Titus, a mozlemet eléri s vele birkozni kezd: hosszú tusakodás után, midőn látta, hogy a falról le nem taszithatja az izmos törököt, elszántsággal a török testén körülfogózva magával együtt rántja a mély árokba. — Kegyetlen volt a harcz mindenütt. Végre Hunyady,

kirohonván, úgy kezdé konczolgatni a pogányokat, hogy ezek futásnak eredtek s maga Muhamed megsebesítve csak Sófia bolgár városnál állhatott meg. A 300 ágyút a magyarok foglalták el; 50,000 török leváगतott.

De e győzelem után a drága Hunyady nem élt soká;
húsz nap múlva, életének 56 évében meghalt. Két hólnap

mulva szent Capistrán is ki mult e világból: két testi lelki barát, kinek egyedül köszönhette Nándorfejevár megtartását a magyar. — Nem volt jelesb és hívebb fia Hunyady Jánosnál e hazának soha. Milly tiszta vala élete, oly épületesek voltak végórai is. Fiait istenfélelemre s engedelmességre a király iránt, a jelenlévő nemeseket egyetértésre inté. Barátjaszent Capistrán az Úr testét nyujtá neki örök

útra s karjaiban tartá, midőn lelke bucsút vön a testtől. Hunyady kimultát az egész keresztyénség érezte s gyászolta; a római-pápa III. Callixtus „a hit védének“ nevezte s bíboros főpapjaival ünnepélyes gyászmisét monda érlette szent Péter templomában. A magyar soha sem feledhette

nagy Hunyadyja érdemeit: és még sem fogtok látni valahol szobrot s oszlopot, melly a jeles hősnek, a hív s érdemes hazafinak emlékére emeltetett volna. Éljen tehát lelkeinkben Hunyady emléke s ha ő nem, legalább az ő hűségének s haz a szeretetének lelke maradjon közöttünk!

Csak Cilleynek vala kedves a hír, melly Hunyady holtát jelentette s nyilván kimondá, miszerint addig nem fog nyugodni, míg az egész „Hund“ nemzetséget ki nem irtja. A szép Hunyady nevet a „Hundra“, mi ebet jelent, elferdíté gunyból. — A király Cilleyt kormányzóvá, Ujlakyt főkapitánnyá nevezte, mind ismert ellenségeit a Hunyady háznak. Hunyady János özvegye, Szilágyi Erzsébet Temesvárbán lakott; két fia László és Mátyás most Nándorfejérvárban tartózkodott, hol László várkapitány vala. És nagyon szerencsétlenül járt ezen Hunyady László. A dolog így történt.

Cilley arra birta László királyt, hogy Nándorfejérvára menjen, a romokat s a csatamezőt megtekintendő: az alatt ő a két Hunyady életének tört vetett. Nem is kételkedvén arról, hogy terve sikerülni fog, Brankovicsnak megírta, mikint nem sokára két laptát küld meg neki, mellyel kénye szerint jog játszadozhatni. A két lapta alatt a két Hunyady fejeit értette. Azonban a tolvaj lopásra addig jár fosztásra, míg föl nem akasztják. A Brankovicsnak szánt levél Hunyady László kezébe esett, ki belőle az egész gonoszságot megtudta. Midőn László király Nándorfejérvára érkezett, Hunyady őt, Cilleyt és szolgait bebocsájtotta, de a többiek előtt a kaput elzáratta, a vár kulcsait a királynak nyújtván át. A király imádkozni ment a szentházba s Cilley Hunyady Lászlónál vala. Ekkor Hunyady panaszosan kérdezé tőle, mivel érdemlett atyja és ő annyi gyűlöletet Cilley részéről? Mivel Cilley vonakodott felelni, a Brankovics féle levelét oda nyújtá neki olvasásra, mire Cilley, mint a ki a haragot elnyeli, szitkozódott s árulónak nevezte Hunyadyt s kardot ránta reá: de ez új gyűrűjével s kardjával fogta fel az iszonyu csa-

pást, mialatt barátjai a kardcsattanásra berohanván, Cille'yt, noha vasfonalos ingelt viselt köntöse alatt, fölkonczolták s lefejezték.

Hunyady sebezve volt s vérzett. A nélkül, hogy bekötte lett volna, a királyhoz sietett s a levelet is meg mutatta neki s bocsánatot nyert. Azonban a király csak tetteté magát, mert majdnem egyes egyedül volt Hunyady várában, noha ez a legböcsületesb ember vala. Nándorfejérvárról Temesvárra rándult László király, hol Szilágyi Erzsébet, Hunyady János özvegye gyászruhában jött elébe s addig nem nyugodott, míg a király esküvel és írásban nem ígérte, hogy fiai Cille'y miatt soha bosszút nem álland. Megtörtént ez is: de mihelyt Budára érkezett a király,

Gara nádor és Újlaky vajda ármányos sugdosai következtében, kik kigyót, békát kiáltottak a gubernátor fiaira, a két Hunyady testvért s minden barátaikat megfogatta; Lászlót

minden pör s védelem nélkül halálra ítélte s 1457ben est felé, hogy zenebona ne támadhasson, a várban le is fejeztette.

Ebből nagy baj keletkezett. A kivégeztetés hírére nagy csoportok gyűltek az utczákon; a nép kiáltozta, hogy Hunyadyt ártatlanul ölték meg; csak a katonaság közbenjárulta verheté szét a lármázókat. — Az országban, miután a szörnyű esemény megtudatott, elegütelenség s majdnem lázadás tört ki, és az országgyűlésre, melyet a király Budára kihirdete, alig jelent meg néhány nemes. Legtöbben a magyar urak közül Temesvárra rándultak, Hunyady János megszorított özvegyét vigasztalandók. Fiának elvesztése mély fájdalommal árasztá el anyai kebelét s bánatában boszut esküdött fiának gyilkosai ellen. Vagyonát katonagyűjtésre áldozta s rövid idő múlva talpon s fegyverben állott ezer meg ezer harcos; Hunyady né a sereg ve-

zéreül testvérét, Szilágyi Mihályt nevezte, ki Erdélyt majd nem ellentállás nélkül elfoglalta. Barátjai, mint Kanizsay, Rozgonyi másutt foglalgattak várakat s Budához közelgettek; Szentmiklósi Pongrácz lipői főispán a felső vidéken munkálódott.

Ezek hírére a király Hunyady Mátyást magával vive, Prágába vonult, hol jegyese Margit kevés nap múlva váratott. De itt csehország kormányzója Podjebrad György s Rokiczana hussita érsek László királyt megmérgezték 1457ben; meghalt Kelemen napján, ugyanazon napon, melyen egy év előtt bocsánatot és barátságot esküdött a Hunyadyaknak. A magyar történetekben tizennégy esztendő alatt a várnai szerencsétlenség ideje óta két esküszegést látnunk s tapasztaljuk, mikint mind a kettőt a bűnösökön rettetesen boszulta meg légyen az Isten.

A világon egynek elesése másnak fölkelése. — Magyarországon nem volt király. A Hunyady László halálát boszuló fegyveres pedig minden szegletben. Hogy az édes magyar Hazát a fejetlenség olly rémitő korszakában valami veszély ne érje, Gara László nádor, Ujlaky Miklós vajda és Széchy Dénes érsek országgyűlést hirdettek Rákosra, hol királyt kellett választani. És Gara nádor, valamint Ujlaky vajda is nagyon szerettek volna megválasztatni királyul, melly végre alattomos adakozások, ígéretések által hiveket keresének. Azonban félre botor, jön az erdő: a magyar nemesség többsége régóta és anynyira tisztelte a Hunyady nevet, hogy Szilágyi Mihály az ő pártoltja Hunyady Mátyás megválasztásában bizonyos lehetett. Szilágyi lobogója alatt husz ezer erdélyi s Tisza kerületi nemes állott; az özvegy Hunyadyné pénzén, a vezér más husz ezer csehet, morvát és lengyelt fogadott, kiket egyenesen Rákos mezejére, hol a országgyűlés álla, magával hozott.

Megszeppent Gara nádor s az ő pártosai, kiket a Hunyadyn elkövetett bűnök terheltek, midőn a nagy hatalmat látták, és elhagyván Rákost Budavárba vonultak. Most két helyen tartatott az országgyűlés; Gara emberei Budán,

a Szilágyiék pedig Rákoson tanakodtak. Boldogasszony hava első napjai multak; a hideg nagyon növekedett s a Dunán nagy jégdarabok jártak, hogy miattok Budára élet veszedelem nélkül nem is lehetne jutni. Azért a nádor látván, mikint Szilágyi emberitől tartania nem kell, a rákosiakkal semmit sem gondolt. De azon hó 5kén a Duna teljesen befagyott s Gara Rákosra kényszerült jönni.

Eleinte kikellett hallgatni azon külföldi fejedelmek köveit, kik magokat királyul ajánlották, ugymint egy franczia királyfi, Vilmos szász herczeg, Kázmér lengyel király. Aztán Szilágyi emelt szót s testvér unokáját, a besztercei gróf Hunyady Mátyást ajánlotta. Gara máskint beszélt s hogy pártját megerősitse, ülést több napig nem tartott: az alatt tömérdek nép tódult öszve Budára s Pestre, kik mindnyájan Hunyady Mátyást kívánták királyul. Csak 1458ki szent Pál fordulása napján birhatták Garát arra, hogy a Rendeket egybe hívja s akkor egész álló nap tanakodtak. Szilágyi erőszakot nem akart tenni s embereit a városhól kitakarítván, a megfagyott Duna hátára fölállította. Az est beköszönt; a legények fáztak s a főurak folyvást vitatkoztak, a király választásban meg nem egyezének: egyszerre nagy rivalgás támad a fegyveresek közt, kik egyhangulag Hunyady Mátyást kívánják királyul; a fegyveresek zajához csatlakozott a tenger népség és a Hunyady nevet tisztelő Rendek, utoljára a Garáék szava is: Mátyás magyar királynak választatott. És mivel Mátyás csak 15 éves vala, öt évre kormányzóul Szilágyi neveztetett.

Mátyás király még fogságban volt Podjebradnál, kihöz Szilágyi Vitéz János váradi püspököt küldé, kiszabadítására. És negyven ezer arany forintot, meg drága ajándékokat kellett fizetniök s azt is ígérniök Podjebradnak, miszerint ennek leányát Katalint házastíják öszve Mátyással. Van Morva vizének partján egy Strassnicz nevű város, hová Vitéz, Szilágyi, sok más magyar főur és asszony Mátyásnak elejébe ment: ezen asszonyságok közt állott Hunyady Jánosnak annyira és annyiszor s olly mélyen megszomorított özvegye, a szent életű s minden

rendeknél tisztelelben álló Szilágyi Erzsébet, a fiatal királynak édes anyja. Ő, ki egy év folytában férjét, s fiát vesztő, egyetlen fenlevő magzatának olly megtiszteltetése hárpotló vigasztatást lelt szenvedéseiben akkor, midőn szép természetű s erkölcsű fiát, most a magyarok királyát anyai karjai közé szoríthatá. — Úgy lépett Mátyás király a magyar földre, számos hivek és örömiől ujjongó seregek népek ezerjein keresztül; minden városon meg falun, hová érkezett, harangzugás s éljen kiáltások kísérték őt Budáig, hol az esztergami és kalocsai érsek, tizenkét püspök s a magyar urak főbbjei üdvözölték. ♣

Csak a koronázás volt még hátra, s ez soká maradt el; a szent koronát, mióta Albert özvegye Erzsébet királyné Fridrik császárnak elzálogosította volt, a császár semmiképen nem akarta kiadni. Sőt Gara, Ujlaky és Bánfy, a Hunyadyak régi ellenségei titkon meg kérték a császárt, miszerint inkább ő foglalja el Magyarországot. Mind erről Mátyás mit sem tudott még, és ellenségei számát nagyon szaporította az által, hogy nagybátyja Szilágyival szigorúan bánt. Szilágyi tudniillik mint kormányzó korlátozni kezdé a fiatal király akaratát, s a beszterczei szászokkal kegyetlenül bánt, miért ezek Mátyásnál panaszt tőnek, minek következtében a király Szilágyit Világos várba csukatta. Kiszabadult ugyan, s nem sokára ki is békült Mátyással Szilágyi: de Gara társai ezt a bánásmódot okul használták, s új pártosokat találván, újra föl szólíták a császárt, hogy a szent koronát Mátyásnak ne adja ki: mit a király megtudván, az árulókat hivatalaiktól megfosztotta; Gara helyébe Ország Mihályt nádornak, Rozgonyi Sebestyént vajdának nevezte. A hivatalvesztettek azalatt Fridrik császárt magyar királynak megkoronázták Német-újvárratt, miből polgári háboru keletkezett. Közbeveté magát II Pius pápa a végre, hogy a két keresztyén fejedelem kibékülvén, inkább a Törököt, mint egymás tartományait pusztítsa: de a béke csak akkor hozatott létre, midőn Mátyás a német zsoldosokat a hazából kiverte; Gara s Ujlakynak

régi hivatalaikat visszadta, sőt Ujlakyt királynak nevezte ki Bosnyában.

Most a Törökre indult Mátyás király. Szilágyi több csatában győztes, egyik bolgárföldi ütközetben török fogságba esett, s Konstantinápolban lefejeztetett. Ezért a király a szerb meg havaşalföldi fejedelemmel, azonfelül velence és Raguzával frigybe állván, 1463ban Muhamed zultán száz ötven ezernyi hadát Szerémben megtámadván, szétverte; Jajczát, bosnya fővárost megvette, s mintegy hatvan várat elfoglalt. Diadalmasan tért 1464 elején vissza Budára, mialatt a szent korona is drága pénzen, hatvan ezer aranyon Fridriktől kiváltva, megérkezett. Azon évi virágvasárnapon fényes országgyűlés tartatott Székesfejérvárat, hol a fiatal, bátor és diadalkoszorus Mátyás király a magyar országrendek koszorujában Széchy Dénes primás és cardinál által megkoronáztatott. Muhamed zultánt, ki azonközben Jajczát új ostrom alá veté, Mátyás csupán annak hírével, hogy haddal indul ellene, futásra birta: olly nagy félelem járta ált a törököket, ha Mátyásnak csak nevét is hallották.

Legnagyobb és hosszú ideig tartó baja volt Mátyásnak az öreg Giskrával, ki a kárpáti megyékben meghonosulva hatalmaskodott; őt királyul elismerni vonakodott, s a lengyel királyt erőnek erejével hívta Magyarországra. Ezt is maga részére nyervén meg Mátyás, bizonyos Svehla cseh vezér rablásait, ki 7000 cseh s morva legénnyel Posont és Nyitrát pusztítá, végre megszüntette; Kosztolánt, hol Svehla lakott, megvevé; a főczinkost 25 társaival kivégezteté; a háromszáz hadi fogolyt pedig a budai csonka toronyba záratá; honnan őket Czobor Mihály egyenkint a Dunába fojtatta. — Annyit és olly emberek ellen kellett harczolnia Mátyás királynak, ki azt akarta, miszerint kivált szegény jobbágya békében s bátorságban mivelje földet s nem tűrte, hogy a verejtékkel szerzett vagyonkája holmi rablók martaléka legyen.

Mátyás király sok új tartományt szerzett a magyar koronának, mint Morvát, Sléziát, Luzácziát, végre

Austriát, és Stajerországot. Mind ezt fegyveres kézzel hódította meg háborukban, miket Podjebrad és Fridrik császár ellen viselt. Podjebrad eleinte cseh kormányzó vala, s V. László halála után, épen midőn Mátyás magyar királynak választatott, ő az urtalan cseh koronát megragadta és cseh király lett. De az a baj, hogy Podjebrad nem volt valódi keresztyén catholicus ember, hanem a husitákkal tartott, catholicus jobbágyait nyomta, miből panasz támadott a római pápánál. II Pál pápa, Fridrik császárral egyetértvén, Podjebradot a római egyház ellenségének nyilatkoztatta; Fridrik császár pedig Németországban fejedelmi gyűlést tartott, hol a német fő urak, kik közé a cseh király is tartozott, kijelentették, mikint Podjebrad a koronát nem érdemli meg, s azt tőle el kell venni.

Csak hogy könnyebb vala kimondani, mint végrehajtani a szigorú ítéletet. Podjebradot a csehek szerették, s hada harmincz ezer elszánt bajnokból állott. Fridrik császár nem merte őt bántani: miért a pápa az elnyomott catholicusok ügyét s a cseh trón elfoglalását Mátyás királynak ajánlotta. Mátyás Erdélyből, hol lázadókat büntete, Egerbe érkezett hadával, s itt már a pápa, a császár s a cseh catholicusok követei reá várakoztak; a zultán küldöttei békét kértek. Az egri országos tanácson a Törökkel béke kötött; s a csehek ellen háboru határoztatott. És verekedtek aztán avagy hat esztendeig a csehek és magyarok; Mátyás Csehországot azért nem foglalhatta el, mert Podjebradot a lengyelek segítették, a lengyel király fiának Vlászlonak megígérte Podjebrad, miszerint cseh királylyá fogja koronáztatni, mi meg is történt, és Vlászló, Podjebrad halála után lengyel létre cseh király lett 1471ben; — Mátyás csak Morvát, Sléziát és Luzáciát tarthatta meg.

Azonközben, még idegen koronáért harczolt Mátyás, kevés híja volt, hogy két szék közt a földre nem esett. A cseh háború rémítő pénzbe került, mellyet az országnak kellett szolgálnia; azonfelül a püspökök tizedeit a király egy részeit lefoglalta; Vitéz János esztergami érsektől pedig egykor hét ezer aranyat osikart ki, hogy a hadi költségeket

fedezhesse; úgy a nemesség is gyakorta kényszerült adózni a háborúra. Mind ez annyira föl ingerelte Vitézt és más főurak és nemeseket, hogy öszveesküdvén Mátyás ellen, Kázmér lengyel királyt megkérték, küldené el nekik tizenhárom éves fiát, kit királyul akarnak üdvözölni. És a lengyel király már elfogadta volt az ajánlatot, s hadat készíté Magyarországra: de ben törött a késők. Mátyás Csehföldön hadakozott, midőn egyszerre levelet kap az esztergami káptalantól, hol a nagy veszedelem tudtára adatik. De sok kárt tesz a csapláros, míg rajta kapják. Most a király hazasietett, s a budai országgyűlésen a Rendek kívánatait teljesítvén, elleneseit kibékéltette; Kázmért, ki későn érkezett Nyitrára, az országból kidobta; Vitézt Visegrádon becsukatta, s így mindennek vége lett.

Most uj erővel indult a lengyel király ellen, ki Fridrik császárral szövetségbe, rossz indulattal viseltetett Mátyás iránt. Sléziában találta föl Mátyás a hatvan ezernyi lengyel és cseh tábornak s parasztruhában személyesen vizsgálván meg állását, látta, mikint nyílt csatán nem győzheti le a lengyeleket, melly okból a magyar tábornak Boroszló mellett besáncoztatta. Volt Mátyás királynak nevezetes katonasága, mellyet ő legerősebb, fiatal s ügyes legényekből szervezvén, fekete seregnek nevezett, mivel fekete dolmány s mentében harcoltak. Ezzel csapott ő ki időről időre s véletlenül a lengyel tábornokokra, kisebb csapatokra, kivált azokra, mellyek eleséget vittek társaiknak: a foglyok már nem értek Boroszló s a magyar táborba, s Mátyás katonái a foglyok arcát megsebesítvén visszaküldék a lengyel köz legényeket. Ez által körmére pörkölt, és olly nagy szorultságba hozta a lengyel táborban tartózkodó lengyel és cseh királyt (Kázmért és fiát Vlászlot), hogy ezek békét kértek Mátyástól, mit ez csak olly föltétel alatt engedett meg, ha a két király személyesen kéri a békét. Nagy gyalázatul vevék ezt a szorongatott királyok: de „elveszi szegény János azt is“ Mátyás király csak a kölcsönt adta vissza; rajta is nagy gyalázatot ejtettek mult évben azáltal, midőn Kázmér leányát nőül kérvén Mátyás kosarat kapott, s a lengyel ki-

rályné még azt mondta volna, mikint leányát nem nevelte a királyi vérből nem származó Mátyásnak. Most tehát a két tábor közt nagy sátort emeltek, hol mind a három király megjelent: Kázmér meg Vlászló békét, és eleséget kért éhes seregének Mátyástól: ki drága gyémántokkal kirakott magyar ruhában fogadta a kérőket, s a kérelmet teljesítette.

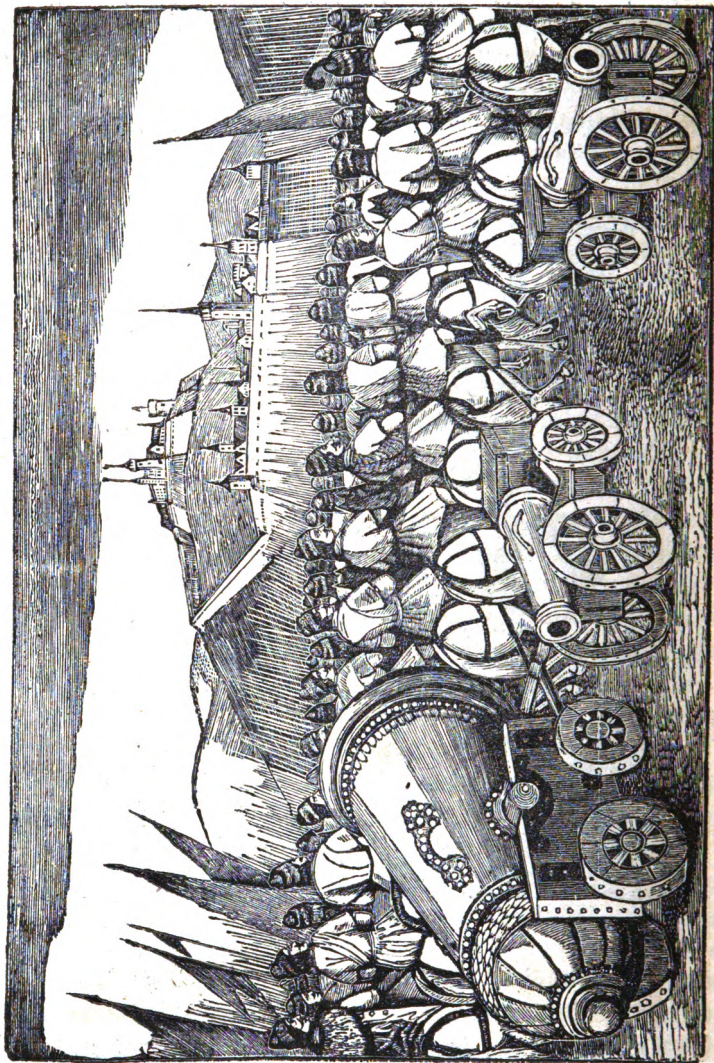
Alig végzé ezen háborut az éjszakon, már is délszakra kényszerült rándulni a Török ellen, ki Szabácsot elfoglalván a Dunapartokon garázdálkodott. Rövid idő múlva Szabács Mátyás kezére került, akkor a várban két hordó nyilat találtak, s a rajta kivéssett bélyegből megtudták, hogy azt Velenczében vette a Török, mire a király megboszonkodván, Velenczének háborut üzent. Megszeppentek az olaszok s követet küldvén Budára, porcellán s más drága edényekkel akarták megszéllítenni a királyt. Válasz helyett Mátyás a követet ebédre hívta, melly alatt a király meghagyása szerint egy szolgálta a hozott edényekbe megbotlik, s mind összezúzza. Se baj! az asztal, hol az edények voltak, újra arany poharak s edényekkel rakatik meg, s midőn a szolgálta ezeket is a földre rántaná, mosolygva jegyzé meg a király: „Szép porcellán edény, de törékeny, mert belső becső nincs: az arany, ha meggörbül is, becsét megtartja.“ A velenczei követ megérté a célzást, máskor aranyokat hozott, min Mátyás megnyugodott. Úgy kellett a kalmáros Velenczének, mellynek mindegy volt, akár keresztyénnek, akár pogánynak adjon el fegyvert, csak pénzt szerezzen. —

Mátyás 1476ban fényes menyegzőt tartá Beatrix nápolyi király leánynyal, kit meg is koronáztatott. Az ünnepet megzavarta Fridrik császár, ki hosszabb idő óta ellensége Mátyásnak, most a magyar határokat pusztította. Ez boszulatlan nem maradhatott; a király Austriába akart betörni s a köpcsényi sikon Berg alatt tábort ütött; Zápolya Istvánt az ellenség kímélésére küldé ki. Az egész hadi erő, mellyet Austria védelmére állíta föl a császár három ezer lovag vala, ki Hainburg meg lajtai Bruck közt téren fölosztva lesben állott. Ezek közé jut most kevesed ma-

gával Zápolya s harczolva bár foglyul vitetik el; társai a táborba hozzák a szomorú hirt s Mátyás Posonyba vonul. De itt terem nem sokára Zápolya is, ki Bruck közelében lóvén, a két őt vezető német egyikének kardját kirántja, a vezetőket villám sebességgel lekaszabolja s haza tér. 1482ki szent

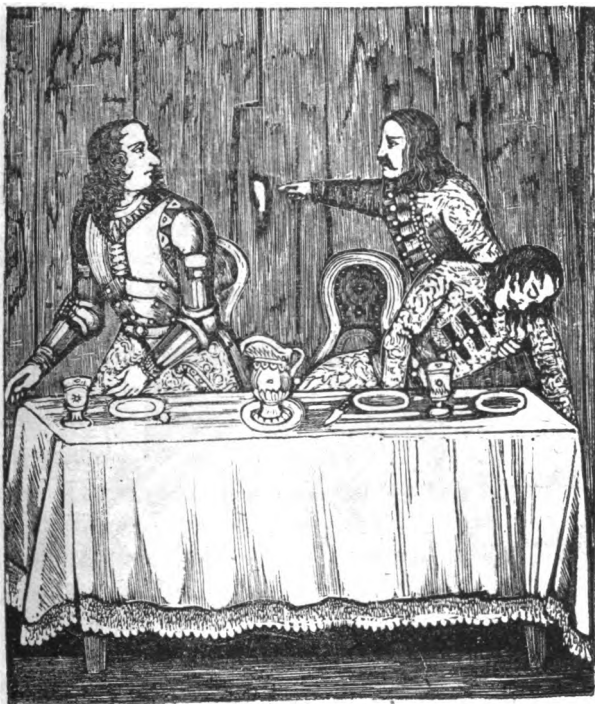
Péter és Pál hetében történt ez s szent Márgit napjára a Budáról ide rendelt ostromszer megérkezett, többi közt a rémitő vargamoszár is, melly iszonyú golyókat s köveket hányhatott. Hainburg a király kezébe esett, ki Fridriknek magyarországi birtokait, azonfelül hetven austriai várait meg városait elfoglalta. Austria meghódításában Zápolya Istvánon kívül a királyt leginkább segítő Ujlaky Lőrincz

herczeg s Gara Péter. A háboru Fridrikkel, ki maga
 goha sem harczolt, hanem csak halogatással akarta kifárasz-

tani Mátyást, egész 1485ig tartott, melyben Bécs is magát megadta s Mátyás mig élt, Austria ura maradt.

Nagy veszedelemben forgott Mátyás király, midőn Bécsset ostromolván, Ebersdorfbán tartózkodott. Cseh titoknoka Jeroszláv elárulta a németeknek a helyet, hol a király vacsoránál ülni szokott. Egykor egy halászgunyhóban vacsorált Mátyás, mellette Ország Mihály nádor s mások, midőn a várból lövés jő a kamrába, hol voltak; de a golyó nem Mátyást, hanem a nádort találta el, ki tüstént ki is adta

lelkét. Jeroszláv kivallá később bűnét s Bécsben lenyagztatott.

Mátyás király nagy lelkű s bátor vala, de meg kell val-

lani, mikint ön maga többször nyilvános veszélynek tévé ki magát, mint például Bécs ostroma alatt. Némelyek beszélnek, mikint álrühában a városba lopakodott a város gyöngé részeit látni s maga hasznára fordítani akarván. Mátyás épen falatozik Bécsnek egyik vendéglőjében, midőn fön hangon hiresztelik körüle az őt nem ismerő németek, miszerint Mátyás király a városban mondatik lenni. Mire ő a tréfát elégelvén ki felé indul; a parancsnok rendeletére a kapuk elzárattak, midőn egy tót szűrös fuvaros közeledik a kapuhoz s egy új kereket forgat ki. A kapu őre kibocsátja, de

még sem eresztheti szárazon a késedelmezőt s hátára huzván néhány botot, azt kiáltja utána, "hisz nekem úgy látszik, úgy mond, olyan orrod van, mint Mátyás királynak." Azonban a fuvaros adósul maradt a felelettel s a magyar táborba érkezvén, valóban Mátyás király is volt.

Azután csak a Törökkel volt dolga. És nevezetes csaták- meg győzelmeket nyert rajtok Mátyás és vezérei. 1479ben történt a híres Kenyérmezei ütközet. Hatvan-ezer török Havasalföldön keresztül Erdélybe rontott s fogoly-megmartalékkal terhelve már haza felé indult, midőn az erdély vajda Báthory István útját állá el Gyulafejérvárnál, hol kenyér mezőn tábort ütött. Azonban az ellenség igen erős lévén, Báthory nem merte egyedül ki állani a sarat, hanem gyors futárokat küldé Kinizsy Pál temesi főispánhoz, és segítséget kért tőle. Ezen Kinizsy nagyon izmos és erős ember, molnár fia volt s magyar Herkulesnek hivatott. Atyja malmát ő néha, midőn a víz leapadt, egy maga is elhajtotta; egy akos teli hordót szabadon fel tudott emelni szájához; egy fegyveres vitézt fogai közt fölemelt s tartott; malom követ vállán vihete. Ezek hírére őt Magyar Balázs, mint hadvezér nem régiben saját seregébe vette föl s bámulva tapasztalta, mikint Kinizsy a Török ellen két karddal egyszerre szokott harczolni. Úgy történt, hogy Kinizsyt a király is megismervén, hadvezérnek, és temesi főispánnak nevezte.

Azóta Kinizsy Pál és az erdélyi vajda Báthory István mint szomszédok s jó barátok, sok kösőt ettek egymással. Ez utóbbi, mint említők, Kenyérmezőn táborozott; a török had nem sokára megjelent. Báthory a csata előtt misét mondata, mellynek végeztével minden vitéz az Úrvacsorához járulván Báthorynak egyenkint kezét adott s megfogadta, mikint harczolni s halni is kész a hazáért. Akkor bajnokaihoz fordulván Báthory „amott az ellenség melly számmal meghalad bennünket, úgymond, de bátorságban mi előbb állunk. Isten részünkön van, mert az ő dicőseégeért a pogány ellen harczolunk mint keresztyének. Az Úr Isten fölsegít bennünket, csak ti ott álljatok s harczol-

jatok, a hová foglak rendelni; emlékezzetek meg, mikint a hol legveszélyesb lesz a harcz, ott Isten és Báthory mellettetek álland. Induljunk most Jézus nevében: kevés óra múlva vagy győzünk, vagy mint Isten bajnokai meghalunk, s őseinkkel találkozunk öszve Istennél.“

E szavak után a fegyvereseket csata rendbe állította; a szebeni szász kapitány Hecht György vezeté a jobb szárnyat; bal oldalon lovagolt Kendi Antal székely gróf; nehéz lovasaival Báthory vajda a középből igazgatta a huroczoló vitézek mozdulatait. Első öszvekoczanásra a szászok, oláhok és székelyek megverettek. A nagyon számos török már a magyarokat is megkeríté, kikkel Báthory oda érkezett; a dühös harcz számtalan halált oszt s Báthory alatt két ló meglöveték, ön maga megsebezve vérzék s roskadoz; vitézei minden oldalról döfdösve futásról kezdenek gondolkodni: körmére égett Báthorynak, ki már a hallottak tetemei közt félig halva hevert; az ő szaladó lovas legényei rajta nyargaltak haza felé; a vezér el volt vesztve. — Egyszerre rettenetes szózat dördül le a hegyekről, melly a csata zaját is fölül lármázta. Kinizsy Pálnak hatalmas szava volt, ki a veszedelem hírét vevén, épen jókor termett csapatjával a véres mezőn s kedves barátját, Báthoryt kereste. Báthorynak, a mint barátja szavát meghallja, új erő éled lelkébe, fölkapaszkodik és oroszlánként harczol mind addig, mig Kinizsy érkezik, ki két karddal kaszálja maga előtt az ellenséget s ha az ég szakadott volna most vállaira, azt sem igen bánja, csak barátját Báthoryt szabadithassa meg. Mi

meg is történt. Harmincz ezer török esett el e harcban; a többi elfutott. A győztesek roppant áldomást készítettek, hol az elesett törökök testei asztalokul szolgáltak. Lakoma közben Kinizsy egy török pasa holttestemét fogai közt tartván,

járta a magyar toborzót. — Sok illy győzelmet nyert a törökön Kinizsy, Báthory, a szerb Brankovics, Rozgonyi s Jaksics társaságában. — Ez időtájban ötven ezer szerb költözött Magyarországra, hol földet kaptak.

Olly dicső és diadal teljes volt Mátyás királynak országlása. A lengyelek, csehek, németek, olaszok s leginkább a törökök félték tőle; a magyarok pedig szerették s bocsúlték. Sok isko-

lát emelt, különösen Posonyban és Budán ollyast, hogy benne 40,000 ifjú elért. Az igazságot mindenütt és szigoruan kiszolgáltatta, miért maiglan is halljuk mondani: „meghalt Mátyás király; oda az igazság“. Mátyás király igen nyájas és szíves volt jobbágysai iránt; vitézeit egyenkint ismerte; nevökről szölliötta; sebeiket gyakorta önmaga kötözgette. A földmivelöket nagyon pártolta. Egyszer Gömörben mulatván, sok nemes urakat megvendé-
gelt s ebéd után egy szőlőbe vezetö el öket kapálni. A szokatlan munka csakhamar ki fárasztá az urak gyöngéd kezeit s a királytól, ki nevetve kapált előttök, más mulatságra kértek engedelmet: akkor meginté öket Mátyás, miszerint meg-gondolván, mennyi verejtékébe kerül a szegény embernek természetni mind azt, mit ök olly könnyelműen elparazolnak, a mérséklethez szokjanak, a jobbágyokat pedig becsben tartsák.

És még is nagyon fényes udvar tartott, kivált mi-

olta az olasz Beatrixot vette nőül, kivel sok olasz költözött a magyar hazába; ezek hozták be a vella használatát is a magyar lakomáknál. A magyar főurak gazdagságát bizonyítja az, hogy Ujlaky Miklósnak olly kardja volt, melly hatvan ezer aranyba került; Zápolya Istvánnak, kit alacsony sorsból grófi rangra emelt Mátyás, csak egy nyakláncza hetven ezer aranyba került. — Ezen gazdag uraknak ajánlotta Mátyás király, ha meghal, fiát Hunyady Corvin Jánost választanák magyar királynak. Mivel ezen Corvin János törvénytelen ágyból származott, igen sok magyar urak vonakodtak tőle. De mivel a király őt Hunyady gróffá, liptóí és slésiai herczeggé nevezte, neki roppant birtokot és pénzt hagyott, és Biankával, a majlandi herczeg leányával öszveházasította, némellyek megígérték, hogy királyul fogják választani.

Mátyás király a 1490ki nagy bőjtöt nem élte túl. Az úgy nevezett fekete, vagy Judica vasárnapon tölté be ötvenedik esztendejét s erős meg egészségesnek látszott még. Királyi udvarát a fényes Bécs városban tartotta s azon évi virág vasárnapon reggel az isteni tiszteleten több óráig mulatott. Szent házból a királyi várba térvén nagy gyöngülést érezett s valami frisitőt kívánt, mire anconai fris figével szolgált neki az udvarmester s ő mohón evett belőle. Midőn egy két rothadott figét megpillantana, igen megboszonkodott, valamint közönségesen nagyon haragos vala. Ez egyszer Beatrix királyné megnyugtatta őt. Nem sokára fejszédülést kapott a király, szemei előtt mindig nagyobb homály borongott; gyomrát éles fájdalom kezdé szaggatni, mi miatt hangosan jajgatott; végre a fájdalom alatt csak nyögött. Est felé már szavát vesztette s eszmélet nélkül feküdt az ágyban. Más nap fölébredett kis korig: de fájdalmát enyhíteni senki sem vala képes. Harmadnapra, kedden, reggeli nyolcz óra tájban Mátyás király az örök életre átszenderült, uralkodásának 34ik évében. Tetemét a szomorkodó magyarok Székesfejerváratt takarították el.

Nagy s vitéz király volt ez, valamint a magyar nemzetben hagyott örök emléke tanúsítja. Ő ismerte a magyart s

ezen ismeret szerint kormányozta az országot; lázadásokat elnyomott; célját elérte többnyire; külső fejedelmekkel s azok követivel is tudta éreztetni hatalmát. Így midőn Bécs-újjvárost ostromolta, a török követ, ki békét kérőleg jött s nagyon rátartotta magát, Mátyás király a város falai közelében ágyuk rettenetes dördülései közt fogadta.

Megszeppent a török s alig tudott néhány értetlen szót dadogni: min a király megboszonkodva a követet visz-

szautasította. Azonban egész könyvet kellene írni, ha minden tetteit s nyilatkozásait akarnók rajzolni. Igen dicső s nagy lett alatta Magyarország.

15. Lengyel származásu magyar királyok.

T a r t a l o m:

A magyar szent korona kérdi; Zápolya István II Vlásló részére nyilatkozik; vetélytársai ellenkedése.

A zápolyaiak céljai, s Miksa császár szilárd föllépése; házassági szerződések.

A kurucz háború; Zápolya János kegyetlenkedése; urbéri határozatok. Vlásló halála.

II Lajos nevelői, s Magyarország hadi állapotja.

Nándorfejérvár bevétele; Tomori Ferhad pasát megveri.

VII Kelemen pápának segedelmezése.

Bakics Pál.

Visszavonás a magyar főurak közt.

Burgio Antal pápai követ hadfogadása; a király parancsolatjára véres kard hordoztatik körül a vármegyékben.

A tolnai tábor száma; Tomory a kényszerített fővezér: a mohácsi vereség; Magyarország pusztítása.

Mária királyné Posonban.

A maróthi sánczolat; Dobozy Mihály. Zápolya, Várdai erőködése.

A lengyel származásu királyok emléke honunkban; a bajok főoka. —

A nagy Mátyás királynak igen kicsiny utódai valának a magyar királységeken. Mivel törvényes örököse nem volt, halála után a magyarok országos király választásra gyűltek. És a trónkövetelőknek nagy volt száma Rákoson. Legelső vala Corvin János, kinek még apja életében megígérték a Rendek, hogy királynak választják; hatalmában volt a szent korona, Budavár, Visegrád, más főbb várak, s a 400,000 aranyra rúgó királyi kincs. Második vetélytárs volt Vlásló cseh király, kit leginkább pártolt Zápolya István, Austria fő kapitánya; harmadik vala Vlásló öcsje Albert lengyel herczeg, kit Báthory vajda fölbi-vott; a negyediket, tudniillik Miksa római királyt, Fridrik császár fiát, Beatrix Mátyás özvegye szerette volna magyar királyul, s férjeül egyszersmind. De rossz fát tett a tűzre Miksa az által, hogy köszönő levelében Beatrixot édes, szeretett anyjának czimezte; miáltal őrletsére adta, mikint a házasságról semmit sem akar tudni: mire meg-

boszonkodván Beatrix; Vlászlóhoz szitott, ki neki reménységet nyujta, miszerint majd nőül fogja venni.

Mig a Rendeek Rákoson tanakodnak, az alatt Zápolya és Vlászló öszveszűrték a levelet Bécsben. Vlászló ha király leend, a Szepességet ígérte meg Zápolyának. És Zápolyának más barátjai, kik Rákoson jelen voltak s azon ígéretről semmit sem tudtak, hanem benne, mint becsületes, gazdag s hatalmas férfiuban bizakodtak, azt javasolták az egyenellenemeseknek, hogy a királyválasztást Zápolyára bizzák: kit ez választ, azt királyul ismerjék el mindnyájan. — Mint austriai főkapitány Bécsben lakott Zápolya; Mátyás király őt esztergomi hajdu kapitányból emelte olly nagy méltóságra: de háladatlan lett Mátyás családja iránt. És a háladatlanságnál nincsen csúfosb vétek a világon. Midőn az országgyűlési követek Rákosról Bécsbe jöttek Zápolyához, már ő tudta, mit kelljen cselekednie. Volt kis fia, ama híres Zápolya János, kit karjainál fölemelvén, mondá: „ej csak ekkorára nőttél volna már fiam, most magyar királylyá emelnélek.“ És akkor azt felelte a követeknek, miszerint ő csak Vlászló cseh királyt kívánja a magyar királyszéken látni. Ezen válasz sokaknak tetszett, s 1490ki nyáron II Vlászló magyar királynak kiáltatott ki.

Ez volt ama király, ki mindenre azt felelt „bene“ vagy csehül „dobzse“, mi magyarban annyit tesz mint „jó van.“ Ez oknál fogva a magyaroknál „Dobzse Lászlónak“, a csehek meg lengyeleknél „Vladislaus bénének“ hivatott. — Társai, kik vele a koronáért vetélkedtek, háborut indítottak ellene. Corvin János, szelid ifju létére könnyen nyugalomra bíratta magát, s a bosnya királyságot nyerte el; de Miksa Austriát és Bécset visszafoglalta, s egész Budáig nyomult seregével; békét nem is engedett addig II Vlászlónak, mig ez neki Austriát s azt meg nem ígérte, ha gyermeke nem leend, Miksa, vagy utódainak egyiké leend magyar király. — Albertot is csak a sléziai herczegségekkel és pénzzel hozhatta békére, mi mind Magyarország rovására s kárára történt.

Sok országgyűlést tartott, hol az ország belső békéjéről akart intézkedni. Mert gyöngé lelkű, félénk és igen jószívű lévén II Vlászló mindenben engedett azoknak, kik körül állottak, úgymint Zápolya Istvánnak, kit nádorrá nevezett; Bakács Tamás egri püspöknek s más fő uraknak. Mások ellenségei voltak, úgymint Ujlaky Lőrincz, ki a királyt közönségesen „ökörnek“ merete szidalmazni. Ezen urak kényők szerint azt tévék, mi nekik tetszett; az alsó nemeseket, jobbágyokat el nyomták; a király szavát nem fogadták, ki őket meg sem merete büntetni, s olly szegény volt, hogy Zápolya nádor gyakorta eleséget is ajándékoztatott a király udvarának. És hatalmasan nőtt Zápolyának vagyona; neje volt Hedvig, tesseni herczegnő, fiai János és György. Midőn Corvin János és fia meghalt, erőnek erejével le akarták roppant jószágait foglalni; Hedvig napokint azzal szokta bevégezni imádságát, vajha fiát egykor a királyi széken láthatná! És Zápolya János, meg pártosai merészsége annyira nőtt, hogy a 1505ki országgyűlésen a király leányát, Annát nőül kérnék János részére, miszerint annál könnyebben fölsegíthessék a királyi trónra. De erre a király nem állott. Aztán azt végezték, miszerint külföldi fejedelmet királynak nem választanak.

Ezzel Miksa, most már római császár reményeit megakarták hiúsítani, ki a Vlászlóval kötött szerződés szerint magyar király lett volna. És meghallván ama rákosi végzést Miksa, nem verte falba fejét, hanem vitézül háboruba készült; meg sem nyugtatta őt semmi, mint megerősítése a régi ígéreteknek, mit megint Vlászló csak az országgyűlési törvény megszegésével tehete. Az ország azonban mind erre elhallgatott, miután Vlászlónak leánya Annán kívül, fia is született, kit Lajosnak kereszteltek: nyomban házassági szerződések kötettek Miksával, mik szerint ennek unokája Ferdinand Annát vegye nőül, Ferdinand testvére Mária pedig Lajos neje legyen.

Lajos születése anyjának életében került; miáltal özvegyülvén Vlászló vigasztalhatlan lőn; az ország gondjairól lemondá; mindig sohajtozott, panaszkodott, szakállát

hosszúra növesztő, s gyász ruhában járt: azalatt a Haza ügyei nagyon rosszul folytak. Zápolya János s anyja Hedvig annyira vitték a dolgot, hogy Ulászló testvére Zsigmond lengyel király Zápolya nővérét Borbálát nőül vevé, s így Zápolya a magyar király sógora lett. Tekintetét azonban és érdemeit leginkább az által nevelte Zápolya, hogy a kuruczokat meggyőzte. A kuruczoknak s az általok támasztott háborúnak története ez.

Szelim zultán alatt a Törökök új pusztításokkal kezdék látogatni a magyar vármegyéket; miért a pénztelen s félénk Vlászló király Rómába követet küldé, ki a pápától pénzt és fegyvert szerezzen. Épen akkortartózkodott Rómában Bakács Tamás esztergami érsek s Cardinál is, ki a pápától engedelmet nyert, mihelyt haza tér, kereszt háborút hirdethetni. És 1514 ki tavaszán, midőn a mezei munkának ideje beköszönt, az egész ország lakosainak tudtára adatott, miszerint valaki fegyvert ragad a török ellen, ha megtalálna a harczban halni, teljes bűnbocsánatot nyer, s lelke idvezül. Ennek hallatára a földmivelők tömegek száma, oda hagyván a mezei munkát, oda a szegény családot, fegyverhöz nyult; kevés idő múlva Pest környéken 40,000 paraszt üte sátozt, úgy Fejérvár, Kalocsa, Nagyvárad vidékein, mintegy harmincz ezeren gyűltek, mindnyájan a törökökkel harczolni, s a Keresztért meghalni készek. Vezérül ezen csapatok élére a cardinál Dozsa Györgyöt állította, ki székely születésű, derék katona volt, s néhány nap előtt Nándorfejérvárnál egy török katonatiszttel harczolván, ezt leteríté, s Vlászlótól ezért nemességet s aranylánczot nyert. Ezen fegyveres parasztok ruháira a Kereszt jele varatott, mitől aztán (németből kreutz) kuruczoknak neveztettek.

Ezen kuruczok nagy veszedelembé döntötték az országot. Mert sok nemes úr nem nézhette jó kedvvel azt, hogy a munka hátrahagyásával számos földmivelő család kenyér nélkül hagyatik; az úr dolga, s az adó pedig vész. Azért némelyek erőszakkal is visszatartóztatták jobbágyaikat s a kereszt fölvetelésében gátolták: mit a parasztok úgy magya-

ráztak, mintha az örök üdvösség útjáról ragadtatnának vissza; mások pedig megunván a munkát, inkább szerettek volna harczolni vagy henyélni a táborban, mint földeiket művelni. Mind ezért sok panasz, ingerültség s ellentállás támadott; a földes urak kénytelenek voltak engedni. Az alatt Dózsa, midőn látta, milly sok ember van neki alárendelve, kevély lelkében azt a szándékot kezdé forgatni, miszerint a parasztok segítségével királyi méltóságra is föl vergődhetik; embereit, mint szilaj vadokat, szétereszte; a nemeseket kiket talált, fölkonzoltatá s olly szerencsével járt, hogy Csa-

nád környékén Báthory István főispán és Csáky temesi Miklós püspök seregeit megverte; Csanádot pedig elfoglalta. Aztán leveleket küldött szét a vármegyékre, hol minden parasztot és köznemest fegyverre, a földes urak s a király megölésére szökölt. És kegyetlenül bántak aztán mindazokkal; kiket kézre keríthettek a kurucok s azt írják, hogy négy száz nemes urnál több, azonfelül Csáky püspök s más főurak rettenetes kinok közt végeztettek ki. Dózsa Csanádról Temesvárra sietett, hol Báthoryt másfél hónapig ostromolta. A szükség s veszély igen nagy volt már Temesvárral; mindnyájan a kegyetlen halál szemébe néztek, midőn Báthory kérelmeire Erdélyből Zápolya János vajda rendes sereggel Temesvárhoz érkezik. Dózsa elszántan várta s fogadta őt társaival és harczba rohant: de a szerencse olly galád embernek nem szolgált; Dózsa emberei megverettek s futásban kerestek menedéket; maga pedig s testvérei Zápolya bajnokaitól megfogattak. A kurucz háborúnak vége lett, s most a büntetés ideje beköszönt.

Régi s igaz magyar mondás: „ha háborgattatik s ok nélkül bántatik a nemzetes nemes vér“ nehéz azt kérlelni és megengesztelni, míg magában meg nem tér.“ Most is bezzeg a karóba vonásnak, keréktörésnek, tagcsonkításnak, meg a halálig való verésnek alig szakadt vége. Zápolya táborában a fogoly Dózsa negyvened magával ki éheztetett; aztán Dózsát, ki király akart lenni, tüztől izzó vas trónra ültették; fejére tüzes vas korona tettek, s kezébe tüzes királyi pálczát nyújtottak. Midőn így sülve, félig élve ült Dózsa, testét vasfogókkal szaggatták s akkor a több napig koplaltatott czinkosait neki eresztették, kik rettenetes s mohó vágygyal falták föl a reájok nevető vezért. —

Olly iszonyu és vad emberek voltak az akkori parasztok; de uraik sem voltak sokkal különbek. Zápolyát e kegyetlenségekért Isten az által bünteté meg, hogy, mint a régiak írják, valahányszor a szent misében az Ur teste fölmutattatott, ő a szentséget nem volt méltó látni, s mindig néhány perczenetre megvakult; nem is szabadult meg e bünte-

téstől elébb, mint két év múlva, — anyja s testvérének sok imádságai és kegyes tettei által.

Ezen kurucz háboruban hetvenezer paraszt veszté életét. A kik haza menekülhettek, a lázadás büntetését el nem kerülhették, mert a nyomban tartott országgyűlésen határozatott, miszerint a nemesek kárát megtérítsék; a parasztok elvesztették szabadságukat, többé szabadon nem költözhattak; földes uraiknak örökös szolgasággal vettettek alá; minden házzal bíró jobbágy és zsellér, kinek három arany jövedelme volt, egy aranyat fizetett az urnak; robot napok hetenkint egygyel megszorítottak; a kilenczed minden földtermékre kiterjesztetett. — Mindezt sok ideig kellett büntetésül mivelnie a magyar parasztnak, és csak későbbén határozatott némi enyhítés ezen szigorú rendeletekben, mint ezt a történetek folyamában látni fogjuk. De „a ki követ vet égre s ez leesik fejére, nem jajgathatja sebet“; mond a magyar közbeszéd.

Vlászló királynak nem sokára fényes gyűlése volt Posonban, aztán Bécsben, hová Miksa császár, Sigmond lengyel király, meg más fejedelmek jöttek. E gyülekezésben megerősített a régi szerződés, melly az Vlászló gyermekei s Miksa unokái közti házasságot illette, minek végeztével Vlászló meghalt élete 61, uralkodása 25 évében, 1516ban. Eltemettetett Székesfejerváron.

II Lajos, Vlászló fia tiz éves korában kezdett uralkodni. Gyámjai voltak: a császár, a lengyel király, aztán Bakacs Tamás cardinál, Bornemisza János, és György, brandenburgi gróf. Lajos uralkodását nagyon háborgatta Zápolya János, ki mint láttuk, már Vlászló alatt nagyra vágyott, s most ország kormányzója akart lenni. És talán jobb lett volna, ha Zápolya kormányozza az országot, s Lajos neveltetésére gondot fordít: mert Lajost a szilaj indulat s kicsapongó brandenburgi gróf nagyon megrontotta; épen úgy tett, mint Cillej Ulrik V Lászlóval egykoron; ő is csak mulatságokba vezette a gyermekkirályt, a rendet, munkát és a fontos foglalkodást utálatossá tévé előtte. E közben az alattvalók azt tettek, a mi

nekik tetszett; igazságról nem volt többé szó; az erősb elnyomta s kirabolta gyöngébbet s fegyvert viselni nem akart senki. Azonban a gyümölcs idővel szokott érni. Szelim zultán nagyon készült Magyarországra, Bosnyacságot elfoglalta s mindinkább előre nyomult. A magyar vitézségnek, melyet Mátyás király korában remegve tapasztalt a Török, se hire, se hamva nem volt már; a fekete sereg, melly Mátyás alatt csudákat mivelt a harczban, széteszlott; a magyarok közt az egyenetlenség, a visszavonás ördöge tanyázott; minden, a hová csak pillantott az ember, szomorú állapotban vala. Mind ezt jól tudta Szelim zultán, kit még az is bosszontott, hogy a minap keresztháborút akartak indítani ellene; noha az rosszul sült ki és neki nem ártott.

A szegény magyaroknak balcsillaga föltűnt; ezóta majdnem két száz esztendeig folyvást vesztek. Nem volt áldás benne, ha fegyvert ragadtak a Török ellen; de ha a török megbékült is s más ellenség sem mutatkozott a határon, akkor egymás közt veszekedtek; egyik a másikának vagyona s élete után agyarkodott, meg nem gondolván azt, mikint csak magok alatt vágják a fát.

Szelim zultán 1520ban meghalt s utóda a harczos Szulejman követeket küldé Budára, kik a békéről alkudozzanak; igazán pedig, az ország állapotját kémléljék ki. Az alatt húsz ezernyi sereget Szabácsra ereszte; maga 200,000 emberrel Nándorfejérvárnak indult. És Szabács, bármint iparkodott is Logody Simon védelmezni azt, török kezére esett; minek hallatára Lajos király a török kémekeket Tatán vízbe dobatta; futárok küldettek a római pápához s minden keresztyén fejedelmekhez, hogy segítséget hozzanak; a magyaroknak egyetemes fölkelés parancsoltatott. Tolnára kellett gyülekezni minden vitézeknek. De nagyon kevesen gyűltek össze és Szulejman Nándorfejérvárat Móra Mihály árulása által bevette.

Mint villámcsapás, úgy volt Nándorfejérvár elvesztésének hire a magyar fülében. A budai országgyűlésen minden jobbágy és kézműves kéményétől egy arany forintnyi füstpénz, minden nagyobb baromtól öt fillér, a zsidóktól

fejenkint egy arany határozottatott, minden egyházi s világi birtokos jövedelmének felét, a birtoktalan nemesek egy aranyat áldoztak a hadi költségekre: de nemes fölkelésről so-
kat beszéltek, a dolgot csak a zsoldosok által kívánván vé-
gezni a Törökkel. Sőt ama megajánlott adó s pénz is csak
tizedelve került a király kezébe, ki rajta alig néhány várat
javíthatott ki; Jajczát, Zenget, Krupát, más dalmat
várakkal kijavítani és katonával ellátni már nem birta, ha-
nem sógorának, az austriai Ferdinand védelmére bízta.
Tomory Pált, ki jó katona volt, de mivel két jegyese
épen a menyekző előtt elhalt, mintegy Isten ujmutatására fe-
renczi szerzetes lett, kalocsai érseknek s egyszersmind fő-
kapitánynak nevezte. És Tomory olly szerencsés vala, hogy
Ferahád pasát, ki tizenöt ezer törökkel Szeremet pusztítá,
teljesen levágta. Azonban a többi nemesek nyugodtak; tör-
ök elleni készülletekről szót sem hallatván, pedig a vesze-
delem nagy vala s annak hire, hogy Szulejman rémitő se-
regekkel készül Magyarország elnyelésére, a külföldieket is
megijeszté s a római pápa VII. Kelemen, ki édes hazánk
sorsát nagyon szíven hordozta, igen nagy somma pénzt kül-
dött az országba, de csak akkor parancsolta azt kiadni a Ren-
deknek, miután ezek a hadakat kiállították már, nehogy a
pénzt előbb elköltsék, mintsem fegyverhöz nyulnak.

Ferahád pasának titoknoka Bakics a magyarokhoz át-
szökvén megkeresztelkedett s Pálnak neveztetett. Ezen Ba-
kics Pál sok és szép szolgálatokat tön a magyar hazának,
miért szép jószágot kapott. Az ő fölfedezéseiből ki tudatott,
mikint jövő tavaszon Szulejman nagy háborut akar indi-
tani s Magyarországot elfoglalni: de a magyarok ismét, nem
hogy magok voltaképen készültek volna visszaverésére, most
is a külföldieknél s Rómában kerestek segédelmet. És a
pápa igen sokat tett, hogy Magyarország sorsát jobbra for-
dítsa; Lajosnak hadi költségre ötven ezer aranyat kül-
dött; azonfelül a császárt, a francia és angol királyt sür-
getve szólította föl, hogy emberek s vagyonukkal ők is
segítségül legyenek a magyaroknak, kik az alatt egymás

közt czivódtak; Zápolya, Verböczy, Báthory egy gyékényen árultak s az izgágának főtámasztói valának; a köznemességet, mint az ő saját hasznuk megkivánta, majd a király részére tolták, máskor pedig a király ellen ingerelték föl. Országgyűlésről országgyűlésre járt a király, de a nyilvános s olly félelmes háborura semmi készülöket nem tehetett; a meghatározott hadi adó be nem hajtatott, vagy nagy részint a behajtók erszényébe csuszszant, maga a király pedig háztartásban olly szegény vala, hogy gyakorta jó saruja sem volt; hogy asztalát elláthassa a szükséges eleggel, kénytelen volt ezüst kanalait is elzálogosítani a budai zsidóknál.

A rettenetes Szulejman kétszáz ezer emberrel s háromszáz ágyúval közeledett. Az mondja a magyar, a vén eb ugatására méltó kitekinteni. Azonban Tomory egyes egyedül indult ki a török elébe s a dunai sajkásokat a ki nem fizetett zsold miatt olly ingerültségben találta, hogy már hajóikat oda akarták hagyni. Másutt sehol sem mutatkozott katonára, ki a törököt megállíthatta volna. A király tehát, hogy hamarjában pénzt s ezzel fegyvereseket szerezzen, a templomok kincseit, arany s ezüst edényeit elszedette, mi eladatván, a pápa pénzével nem kis sommát alkotott. Midőn Szulejman a Dunához ért, akkor Budán sem katonára, sem ágyú még nem vala; tábori eleségről pedig épen senki sem gondoskodott; még csak most küldék Hardeck grófot Bécsbe, hogy ágyúkat, puskákat s puskaport vásároljon. Legserényebben viselte magát ezen időben egy idegen pap, ugyanaz, ki által a római pápa a pénzt küldé Lajosnak. Burgio Antal volt neve s ő ama pápai pénzen a magyar szélyeken cseh és morva zsoldosokat fogadott: a magyar urak pedig vigalmakban dözsöltek, másutt meg veszekedtek. Olly nagy átok látszott lebegni akkor a magyar nemzeten, hogy minél közelebb állott a veszedelemhez, annál gondotlanabb volt.

Épen úgy és szomoruan láttuk IV. Béla történeteiben, mikint akkor is, mint most csak a visszavonás, egyenetlenség és leginkább a könnyelműség verte meg a magyar-
 Digitized by Google

kat. Lajos király s az ő udvari tanácsa más módját nem tudta már, mint lehessen fölébresztteni mánoros álmából a nemzetet, mint azt, hogy a hajdani magyarok szokása szerint véres kardot hordoztatott körül a vármegyékben. Ennek láttára összefutott legalább a község s így Tomory táborába nem sokára ezer gyalog és öt száz lovas érkezett: de ő ezzel semmit sem kezdetett Szulejman óriási hatalma ellen s a Tisza melléki nemességet fölülésre szállította. Ők azt válaszolák, miszerint addig mozdulni sem fognak, míg a király személyesen nem fogja őket vezetni a háboruba.

Megindult végre Budáról a király, de kíséretében nem volt több ezer két száz lovas, és harmad fél ezer gyalognál, kit Burgio a morvaszéleken fogadott vala. Erd és Ercsi falunál több napokig várta Lajos, hogy a nemesség hozzá csatlakozik; aztán Tolnára indult, hova Zápolya Jánosnak is kell vala jönnie és sok fő nemes dandára begyűlt. Szulejman Péterváradot elfoglalván, magát Budát akarta ostrom alá venni: most Eszék nagy veszélyben forgott. Annak védelmére Lajos a nádort, Báthory Istvánt küldé el néhány nemessel, kik azonban kimondák: ők a nádorral nem mennek, mert csak a király lobogója alatt kötelesek harczolni. Haragra gyult ezen nemtelen kifogásokra a király s mondá: „Látom én, hogy mindenik csak velem mentegőzik; én kész vagyok az ország szabadságáért életemet is veszélybe dönteni; holnap személyesen megyek el oda, hová nálam nélkül menni nem akartok, hogy ezután velem senki se mentegesse hanyagságát.”

Azon napig már mintegy húsz ezer embere s nyolczvan ágyúja volt Lajosnak, mellyel Mohács felé indult, hová Szulejman is, Eszéket fölgyűtván, egész seregével sietett. A magyar sereg fő vezéreül senki sem akart állani; legény kellett a gátra s a király Tomory Pált, kalocsai érseket voltaképen kényszerítette arra, hogy a harczra ügyljen föl. Előre látta, Tomory, mikint egy maroknyi néppel, mint a millyen a király serege, a vitéz Szulejmannak hadban gyakorolt s tenger sok népét le nem győzheti s csak addig vállalta el a fővezérséget, miglen Zápolya Já-

nos megérkezik Erdélyből, ki tizen négy ezer fegyveressel már Szegedig haladott s kérte a király, meg ne ütköznék addig a törökkel, miglen ő nem csatlakozik hozzá. Frangepáni Kristóf tizenöt ezer horvátal is uton volt Mohács felé. És szép sereg gyűlt volna egybe, ha mind ezeket bevárják a magyarok: de a nemesség, melly a király zászlója alatt állott, midőn naponta több urak s dandárok, különösen Batthányi Ferencz, Tahy János bán, Bánffy János, Erdődy Simon zágrábi püspök muzsika szóval érkezének, olly lelkesedésre gerjedett, hogy a többit be sem akarta várni, hanem türellenül kívánta a török elleni vezettetését.

Beköszönt a 1526ki kisasszony hava 29dik keresztelő szent János fejevételének napja, szép, csöndes, meleg nap, mellyen a magyar csapatok csatarendbe állittak; középhen a hadvezér Tomory érsek; háta mögött a király állott; körüle Báthory nádor, az esztergami érsek, a zágrábi, pécsi, szerémi s a többi püspök meg fő nemes: a királyt s a körüle lovagló urakat ezer nehéz lovag védelmezte, kiknek közepett az ország zászlójával Drágfy János állott. A király előérezte a jövő veszedelmet; midőn a hadi sisakot fejére tették, halálszinte elsápadott. Midőn konyha mestere, Gondos Illy és kérdezé tőle, hol készítse el ebédjét, valljon a táborban vagy pedig Földváratt? felele szomoruan: „Isten tudja, hol fogunk ma ebédelni.“ A váradi püspök Perényi Ferencz azt mondá: „ezen csata napján húsz ezer magyar martyr fog meghalni s Brodaries püspököt jó volna Rómába küldeni, hogy a pápa, és a cardináloknak, kik őt ismerik, a martyrok szentté neveztetését előre kérje.“

Mohács mezején néhány domb emelkedik, mellyeket a magyarok elfoglalni elmulasztottak. Ez nagy hiba volt. Szulejman azokon, a magyar tábor irányában, tanyát üttete s köz imádkozást rendelt táborában; a török vitézek lovaikról leszállván, földre borultak; a zultán pedig ég felé kulcsolván kezeit, Istentől segélyt és győzelmet kért. A csata aztán délutáni három óra tájban elkezdődött s csak másfél óráig tartott: rémitő ágyú dörrenés, füst felleg, kardcsatantás, és a harcosok sikoltó lármája volt minden, mit látni,

mit hallani lehetett. Midőn a füstgomoly elosztott, a magyar tábor nem volt már látható. Ezen másfél óra alatt elesett a

török ágyúk golyóitól huszonkét ezer közvitéz, maga T o m o r y, az esztergami érsek, más hat püspök, 28 zászlós ur. A király harmad magával a csatából elfutott: azonban a rendetlen futás közt elszakadt társaitól; Csellye nevű mocsárhoz ért s azt át akarta lovával ugratni; a part magassága s a sáros iszap mélysége miatt hanyatt esett s lovától a mocsárba nyomatott. — Így hullott el a magyar nemzet virága.

Olly váratlan végezetét e csatának maga Szulejman sem várta, hanem a magyar csalasorban senkit sem látván, cselt gyanított s azt gondolá, Mohács környékén valahol még más magyar tábor lappang. Mert meg nem foghatta, mikint olly vitéz nemzet csak illy csekély haddal szálljon

ki ellene! De csakugyan meggyőződött később, hogy ő a győztes s a futamodókat üzőbe vevé, a magyar nyolczvan ágyút lefoglalta; seregeit pedig rablásra ereszté a Balaton, Duna és Győr közti vidékbe. Nehány nap múlva egybegyűlt a török tábor s Pécsre érkezvén, lakosait a piacon fölkonczolta; a várost fölgyújtá s Budának rándúlt, honnan Mária királyné s a lakosok nagyobb része Posonyba futottak: a hátramaradt polgárok a város kulcsait egész Földvárig vitték Szulejman elébe. A magyaroknak szüz városa, hol hajdanta nagy Lajos és Hunyady Mátyás, mint a félvilág fejedelme uralkodott, a török zultán hatalmába esett. De az isteni Gondviselés szerette a magyarokat: a zultán saját szemeinek sem hitt s mindig valamely hadi cseltől tartott; a várost meg nem tartotta, hanem miután az fölgyúlva hamura leégett, tovább indult.

A török martalóczok raboltak, gyilkoltak, égettek körös körül; a városok meg falvak népségei futásban kerestek menedéket. A Vértes hegyek közt Maróth mellett húsz ezer ember gyűlt egybe, hol egy tó mellett sánczokat vetvén föl, köröskörül szekereket raktak; bátorságban gondolták magokat, midőn oda is érkeznek a mozlemek s mind valamennyit levágták. A nagy számból nem is menekült más, mint Dobozy Mihály, ki reszkető nejét maga mellé lovára vevén elvágtatott; a vérszomjas törökök utána rándulnak s majdnem utólérik már; akkor a félénk asszony bátorságra gyúl s kéri férjét, miután menekülniök lehetlen, ölné meg őt; mert töröktől meggyaláztatni neki iszonyubb volna a halálnál. Az idő rövid vala. Dobozy agyonszurta nejét; maga aztán kétségbe esetten a pogányok közé rohanván drágán adta el életét. — Úgy jártak a bácsiak is, hol szinte mocsarak s árkok közt szekerekkel zárta el magát sok ezer ember.

A töröknek szabad garázdálkodását senki sem állította föl. Zápolya János, mihelyt értesére esett, mikint a mohácsi csatán a nemzet java s futásban maga a király is elveszett, seregével hátrább ment s a királyi szék elfoglalásáról gondolkodott. — Várday Pál egri püspök gyűjtői ugyan Miskolczon sok dandárokat egybe; a Karpátok alatt

szabad városokat is föl szólítá fegyveres egyesülésre: de mind ez csekélység volt a török hatalomhoz képest. — Aztán mind ez annyi lett volna, mint eső után köpönyeg. Szulejman, miután csapatai gazdag zsakmány és fogolylyal terhelve a gyilkolásban már kiis fáradtak, a magyar városok meg falvakat kipusztították, végre maga takarodott ki az országból.

— A lengyel származású két király II. Vlászló és II. Lajos nagyon szomorú emléket hagyott maga után Magyarföldön. — A mennyire a magyar nemzet föl emelkedett a dicsőség s hatalom polczára Mátyás király alatt, annyira alább sülyedett le utána, minek főoka volt az, hogy II. Vlászlón, mint igen jószívű s gyöngé királyon némelly nagyravágyó urak kifogtak; a királynak senki sem fogadta szavát; a nemesek pedig egymás közt egyenellenkedtek. És ez állapotban, midőn magok nyakára fojtották a kötelet, jött egy harmadik, ki erősb vala s az egész nemzetet királyostól együtt sirba sujtotta.

16. I. Ferdinand s a török hódítása.

T a r t a l o m.

I. Ferdinand, V. Károly császár öcsjének jusa a magyar koronához; Zápolya, utóbb Ferdinand megválasztása s koronázása.
Zápolya török segítséget hív föl; Szulejman Buda alatt; Nádasdy.
Bécs ostroma.
Laczky, Gritti, Martinuzi.
Rogendorf Buda alatt.
A polgári háború dühödése.
Mohamed bég foglyokat szed.
Gritti s a törökök galád szándéka.
Perényinek újabb árulása.
Jurissics Köszegét vitőzül védelmezi.
Az áruló Gritti kivégeztetése.

Zápolya békét köt, megházasodik s meghal.
Martinuzi Budát védi Rogendorf ellen.
Athády s Révay cselvetése.
Szulejman Budát csellel veszi be; Izabella Erdélybe takarodik.
Török hódítások.
Fráter György, vagy is Martinuzi halma; Ferdinandhoz tér Erdélyfel s a szent koronával; megöletik.
Zondy Drégelyvárat, Dobó s Mecskey Egert, Losonczy Temesvárot védelmezi.
Tenfel Erasm veresége Palástnál.
A bajok oka.

Midőn Szulejman a Magyarság javát Mohács mezején kivágta, semmi sem állhatta volna útját; akár merre s pedig

győztesen fordulhatott volna Magyarföldön; édes honunkat ellentállhatlanul verhette volna Mohamed igájába: de akadályul a Töröknek az volt, hogy a magyarok része Ferdinándot, Austria főherczegét választotta magyar királyul. Ezen pillanattól fogva a magyarok sorsa a Török ellenében biztosítva lett. Mert Ferdinand, ama nagy fejedelemnek, ki római német császár, egyszersmind spanyol király, fél Olaszországnak, német Alföldnek, és fél Amerikának ura vala, tudniillik V. Károlynak öcsje volt, azonfelül Austriát, Stajerországot, Krajnt, Koront és Svábországot, meg a cseh koronát mind a négy tartományaival, ugymint Cseh, Morva, Slézia, és Luzáczíával együtt birta. Olly nagy hatalom ellen a Török el nem foglalhatta az egész Magyarországot.

Ferdinand joga a magyar koronához abban alapult, mivel nőül Annát, II. Lajos testvérét birta; azonfelül a posonyi országgyűlésen Báthory István nádor s a többi magyar urak által királyul választva volt. És Venczel, Otto, Károly Róbert, Mária, Zsigmond, Erzsébet és Albert választásaiból világos, hogy a magyarok mindenkor arra néztek, miszerint a fiu nélkül elhalt királyaik leányait s ezeknek férjeit választották királyokul.

Azonban Ferdinand választásának sokan ellenmondtak, s Tokajra gyűlvén Zápolya János vajdát kiáltották ki magyar királynak. Mind a két király választása két hónap alatt, tudniillik Mindszent és András havában történt. Zápolyának legelső s hatalmasb pártosa volt Perényi Péter temesi főispán s koronaőr, ki a mohácsi veszedelemből futással menekülvén, Sárospatak birtokát megszállotta s kijelenté, hogy a két korona vetélkedő közt annak részére fog hajolni, a ki az elrabolt birtokban őt háborgatni nem fogja. Mivel Perényinek, mint koronaőrnek hatalmában volt a szent korona, nagyon fontos dolog vala, őt barátul birni. És Zápolya megígérte neki azt, mit kívánt s a koronát nyerte megérette. Ugy történt, hogy épen azon napokban, midőn a posonyi országgyűlés Ferdinándot csak vá-

lasztotta, Zápolyát párlosai már megkoronázták Székesfejérváratt, 1526ki szent Márton napja után.

A háborút nem lehetett elkerülni. Ferdinand vezérei fél év alatt Zápolyát Magyarországból kiűzték; Budára országgyűlést hirdettek, mellynek következtében Zápolyának majdnem minden barátai Ferdinand részére pártoltak; maga Perényi Péter, ki Zápolya alatt erdélyi vajda lett, miután Ferdinand minden birtokait s hivatalait megerősíté, Budára s onnan Székesfejérvárra sietett a szent koronával, melly is az első austriai Főherczeg fejére nagy pompával föltétetett 1527-ki szent András havának harmadik napján. A mint Szalkay esztergami érsek elesett Mohácsnál, Várday Pál neveztetett primásnak; de mivel, mint szokás, pápától megerősítve még nem vala, nem koronázhatott. Azért mind Zápolya, mind most Ferdinand és neje Anna királynénál Podmaniczky István nyitrai püspök teljesíté a koronázói hivatalt.

Ez által ketté szakadott a szerencsétlen haza. És mivel Ferdinand vezérei még Erdélyből is kütték Zápolyát, ez Lengyelföldre szökött, a honnan követeket küldvén Szulejman zultánhoz, ettől Ferdinand és hivei ellen kért segítséget. Annyira viheti az ember szívét a nagyravágyás ördöge, hogy miatta hazáját s Istenét is feledi; a legundokabb bűnre is vetemedik; elárulja rokonát s barátjait s végre ön magát is a gonosznak átadni kész. Irtózott minden böcsületes magyar, midőn Zápolyának ezen szörnyű árulását meghallotta és seregenként pártoltak Ferdinandhoz. A zultán kegyesen fogadta Zápolya követét, a lengyel Laszky Jeromost; a kívánt segítséget megígérte. Ferdinand is küldött követeket hozzá s Nádorfejérvárt, meg az utolsó háborúban elfoglalt helyeket kérte vissza. A zultán a kerevetről, hol ült, felugrott mérgében s kimondá: „menjete most, mondjátok meg királytoknak: ime hadaim készek a harcra, én indulhatok. A követelt várak kulcsait nyakamba akasztom s eljövök Mohács mezejére: királytok ott legyen ám s a kulcsokat nyakamról átveheti. Ha itt nem találkozom vele, megkeresem én Budán s ha

ide sem jő, majd meglátogatom Bécsben.“ — És már 1529-ki kisasszony havában Magyarországra indult. Mohács mezején várakozott reá Zápolya hat ezer magyar lovasal; onnan mind a ketten Budára indultak.

Szulejman azt gondolta, Laszky-nak csalfa beszéde szerint az egész Magyarság Zápolya részén áll s Budát Ferdinand német harczosaitól könnyű szerével veheti el: azért minden ágyukat Nádorfejeérvárban hagyott. De mint csodálkozott, midőn Budához érkezvén látta, mikint Nádasdy Tamás budai várkapitány erősen készül az ellentállásra! Nádasdy hűségre s kitartásra esketé meg a német katonákat, kik rettegve mindent ígértek: de a török sátorok ezerjei Buda körül pirosolván, rettegéssel tölték el nyulszíveiket s csak alkalomra várakoztak, mellyben elhagyják a várat. Elesett bátorságuk végképen, midőn Szulejman aknákat furatott Budavár hegyébe s puskaporral töltetvén be azokat, a várat levegőbe akarta röpíteni. Nádasdy nem birt velők többé. Hogy a vár átadásában őket Nádasdy ne gátolhassa, a németek börtönbe zárták; a török zultántól csak a szabad elköltözésre kértek engedelmet. Szulejman utálattal vette ezen árulást s midőn a várkapu kinyílt, a német zsoldosokat jancsárai által mind levágatván, a börtönből kivezetett Nádasdyt hűsége miatt megdicsérte s szabadon bocsátotta Pestre, hol Zápolya hivei táboroztak. Ferdinandnak egyszer hűséget esküdött Nádasdy, s elállani nem akart; azért Zápolya őt hiába csábíttatta részére, de csak akkor bocsátá szabadon, miután Nádasdy megígérte, hogy ellene harczolni nem fog.

Másod izben foglalta el Szulejman Budavárt, de meg nem tartotta, hanem Zápolyának adta át: ön maga Bécs felé indult, hogy beváltsa szavát, miszerint Ferdinándot, ha Budán sem találja, meglátogatja Bécsben. Őszi napok voltak, midőn Esztergam környékére érkezett; eleséget százhatvan hajón vontata a Dunán fölfelé. Az érsek, Várday Pál kénytelen volt a várat átadni s háromszáz vajkai meg verebélyi nemessel Szulejman elébe ment s igen em-

berségesen fogadtatott. Tatáról, Komáromból a németek elfutottak; noha a zultán e helyeket nem is bántotta. Győrből s más erős várakból ágyú s minden fegyver Bécsbe vitetett. Szent Mihály napján Bécs el volt mára török által zárva. De mivel útjában Szulejman mindent elpusztított nem sokára élelmi fogyatkozás miatt kénytelen volt hátrálni. A veszedelem megszűnt: Szulejman előbb Budára, aztán Sztambulba távozott, (az az Konstantinápolyba mint a törökök nevezik e várost).

Zápolya ismét magyar király lett, de szomorú segítséggel. Leghívebb barátjai voltak most Laszky Jeromos, ama lengyel ur, ki a török követséget vállalta el részére; Gritti Lajos egy gazdag olasz, kivel Laszky Sztambulban megismerkedett; mindenek előtt pedig pártolta Zápolyát egy remetebarát, ki horvát születésű lévén, a németet szerén túl gyűlölte s még akkor, midőn Zápolya mint szökevény Lengyelföldön tartózkodott, többször ki s bejárta Magyarországot; a nemes urak udvarait meglátogatta s bujtogatva titkos pártosokat törekedett megnyerni Zápolyának. Neve ezen remetebarátnak Martinuzzi György vala; a magyarok közönségesen csak Fráter Györgynek nevezték. És nagyon híres ember vált belőle a magyar történetben. — Mint nyolcz éves gyermek Corvin János udvarában, meg Hunyadon lakott; húsz esztendősen korábban Zápolya anyjánál Hedvig hercegnénél még csak kályha fűtő vala. Aztán a remetebarátok közé állott, mint szolga, hol olvasni, írni s diáknak tanult beszélni. Nagy esze miatt nem sokára misés pap, és végre pörjel lett. — Az ő tanácsán járt többnyire Zápolya, ki ellen Ferdinand háborút viselt, és Budavár elvesztését leginkább sajnálván, visszafoglalására Rogendorf Vilmost küldé. Rogendorf nagyon lassu s halogató, azonfelül bizalmatlan ember vala. Budavárhoz későn érkezett; ez teli volt már Zápolya katonaságával; aztán közeledett a tél, sűrű köd, hideg szél, eső s jég nagyon elkedvetleníték Rogendorf zsoldosait; kik többnyire csehek, németek, s az V. Károly császártól küldött spanyo-

lok voltak. Végre kétezer töröknek érkezése arra bírta az ostromlókat, hogy haza távoztak. Most Zápolya megakart jutalmazni hiveit; Grittinek ajándékozta Marmaros vármegyét; Laszkyt erdélyi vajdának nevezte; Perényi Pétert, mivel Ferdinándot elhagyta, Abaújjárral ajándékozta meg.

Ezuttal a szakadás a magyarok közt igen szélessé s félelmissé változott. A háborúnak nem volt vége hossza; de ez nem olly háboru volt, hogy sereg sereg ellen vívott volna: hanem ez polgári háboru vala; a legrémítőbb harcz, hol egy vármegye a másikra, város városra, falu falura rontott; szomszédjától nem volt biztos az ember; az apa fiu ellen, a gyermek szüléire ránta fegyvert, rabolt, gyilkolt; mit magával nem vihete, azt megégeté. És így cselekedtek a hatalmas nemes urak is, mint Perényi, Kosztka Szepesben, Basó Csábrágon, Balassa Léván és Szitnán. Illy zenebonában pedig leginkább a szegény ember lakott, ki a rablóknak ellent nem állhatott, kitől utolsó fillérjét is elszedték. Ha panaszt tett s a törvényszék maga elébe idézte a galád rablókat, ezek sátorfájukat fölszedvén, a másik királyhoz pártoltak el. Az ő emberei szint azt tevék s midőn életöket vizsgálni akarta, az előbbenihez szöktek. Mindnyája oda hajózott, a hol a szél legjobban fújt.

Ehhez járultak aztán a törökök pusztítása, mióta Zápolya barátságot kötö velök. Ferdinánd könnyű szerével kiűzte volna országából a török barátot, valamint kétizromban cselekedett is: de Zápolya mind untalan a zultannál keresett segítséget. Midőn ez az országba érkezett vissza verte, akkor Zápolyának szemeit be kellett hunynia, midőn a pogányok a magyar falvakat égették, a lakosokat fogságba vitték s vagyonukat Török földre hordták el. Egykor Mohamet bég sok ezer törökkel érkezett Budára, épen akkor midőn Rogendorft futásra lóditották: az ellenség nem mutatkozott s ő a Vág és Nyitra közti környéket hat nap alatt hamuvá égette; tíz ezer nemest és földmivelőt elfogott s Budára hozott. Senki sem tudta, mi fog velök történni. Mohamed parancsolatjára a foglyok hajókra

rákattak s megtudván, hogy S t a m b u l b a szolgásgára vitetnek, olly panszló jajgatást támasztottak, hogy a larmát Z á p o l y a is meghallotta Budavárban s a királyi palota ablakaiból láthatta, mi történik földieivel. Hiába kérette M o h a m e d béget, bocsájtaná szabadon a magyarokat, mint hozzá tartozókat. A szerencsétlenek ozman rabigába hurcsoltattak.

S z u l e j m a n minden török zultánok közt leghiresb vala. Leginkább azt sajnálta, hogy F e r d i n a n d o t valamelly csatára ki nem csalhatja. Most ujra fölkészülvén, 1532-ben megparancsolta Z á p o l y á n a k, miszerint Visegrádot, Esztergamot, Komáromot elfoglalja s bátorságos utat készítsen a török seregnek, melyet ő a Dunán B é c s ostromára vezetni fog. És a háromszáz ezernyi sereg meg is indult már S t a m b u l b ó l. De más czélja volt ennek, mint B é c s ostroma. Ezt híresztelték ugyan és alattomban más gazságokon dolgoztak. Tudniillik G r i t t i tanácsából S z u l e j m a n azt is parancsolta Z á p o l y á n a k, hogy Budára országgyűlést hirdessen: az alatt pedig G r i t t i n e k Erdélyt kellett volna elfoglalnia; S z u l e j m a n Budát s az országgyűlést megakartá támadni; a magyar urakat Z á p o l y á v a l együtt fogságba vinni s Magyarországot török tartományul megadóztatni és semmivé tenni. Ez titok volt, de még is G r i t t i író deákja által elárultatott, ki azt N á d a s d y T a m á s n a k megmondá. Ez okból Z á p o l y a a dunaparti helyeket elfoglaltatá ugyan, de országgyűlést csak tettetéssel hirdetett: a magyar Rendeek megtudván a gonosz szándokot, országgyűlésre nem jelentek meg.

E közben P e r é n y i P é t e r soká ingadozott F e r d i n a n d és Z á p o l y a közt; végre kitörvén a járomszeget, azon gondolatra jutott, hogy török segítség mellett magát a királyi székre emelteti. Már az előtt S t a m b u l b a nagy somma pénzt és kincseket küldött, a török tanácsokat megnyerte a végre, hogy jó szót mondjanak érte a hatalmas zultánál. Most, midőn S z u l e j m a n érkezését meghallá s látta, mikint Z á p o l y a csak Mohácsig megy elébe, ő még előbb akarta üdvözölni s E s z é k r e ment. Hat száz lovas

kisérletében hódolt meg Szulejmannak, ki őt szinlett szivességgel fogadta s magával vitette Mohácsig, hol Zápolya várakozott. Perényi előadta kívánatát: akkor Szulejman megparancsolta jancsárainak, hogy őt lóváról rántsák le; valaki csak ellenkezni is bátorkodott, nyomban levágott. Aztán Perényit lánczokban adatta át Zápolyának, ki megkegyelmezett neki. A török tábor most Fejérvár s Kőszeg felé indult: onnan a zultán megüzente a császárnak, miszerint német tartományait akarja meg látogatni.

Kőszeg igen nevezetes város lett ezen időben. Szulejman tábori útja mellette ment. A városnak akkor igen vitéz várka-

pitánya vala, Jurisics Miklós. Tenger nép futott össze a Török előtt Kőszegre s erős falai közt keresett menedéket. De a sok

leány, öreg asszony, gyermek a várost nem védelmezhetle; mert védelmére fiatal legény kellett. Jurisics hétszáz legényt választ ki az ember sokaságból, kiket fegyverben gyakorolt; a többiek más szolgálatokat tettek. És ezen maroknyi nép ellen hadokozott most annyi ezer meg ezer török. Három nap alatt a város falait már lelődözték: a községi fával, szekerekkel tölték be a falréseket; igen sok jancsárt öltek meg, és huszonkét napig erősen helyüket állották. Akkor Ibrahim pasa, a zultán fővezére alkudozni kezdett Jurisicscsal, azt kívánván tőle, habogy békében hagyatni akar, legalább azt engedje, miszerint tíz jancsár mehesen a városba s falaira török lobogót tűzhessen ki: mi meg is történt. Jurisics a tíz jancsárt bebocsátotta s megitatta erős borral, a lobogót pedig, mintha harczban foglalták volna el, maga embereivel tűzette föl Kőszeg falaira. Szulejmannak ez elég volt s egész táborával Stajerszágba takarodott. De ott sem mulatott soká, hanem meghallván, hogy V. Károly császár hetvenhat ezer zsoldossal indulóban van ellene, haza felé mozdította táborát.

A magyarok legnagyobb ellensége volt Gritti Lajos. Gonosz szándoka ez egyszer, mint láttuk, nem sikerült. Most újra azon fondorkodott, hogy Zápolyát s némelly hiveit megölvén, ő foglalja el Magyarországot, meg Erdélyt, miből Szulejmannak adót ígért. És valóban Moldvarországon keresztül Erdélybe is rontott már; az erdélyi vajdát magához hivatván, megölette: de nincs olly agg róka, mellynek egykor bőre a csávába nem kerül. Az erdélyi urak fegyverhöz nyulván, Majláth István vezérsége alatt Gritti ellen mentek s Megyesen, hová vonult, ostromolták. Magok a megyesi polgárok adták át Majláth kezébe a várost. Gritti futásban megfogatott s a vezérek rögtön ítéletet tartottak a százszoros áruláson. Hóhárokkul cigányok használtattak, kik Grittinek reggel karját, délből labait, este fejét vágta el. — Perényi és Gritti sorsából kitűnt, milly hitvány kereset az árulkodás.

Teljes tizennégy esztendeig tartott ezen szomorú állapot, mellyben a polgári háboruátka nyomta a magyar hazát.

Végre békét kötöttek a királyok, de ez Zápolya kívánságára mély titokban tartatott, hogy Szulejman valamiképen meg ne tudja. Ekkor Magyarország ketté szakasztatott: a Duna kerületek egy részét Ferdinand, Budavárat, a Tiszakerületeket és Erdélyt Zápolya tartotta meg; ennek halála után az egész ország Ferdinandra szállott. Akkor Zápolya, noha ötven két éves vala már, házasságra lépett Izabella lengyel király leányával, kit aztán Székesfejervárra megkoronáztatott. Csak egy esztendeig élt ezután; midőn Erdélyben tartózkodott, azt az örvendetes hirt vevé, hogy fia Sigmond János született, mire Zápolya nem sokára meghalt, 1540ben. Felesége oltalmazójának s fiá gyámjának Fráter Györgyöt rendelte, ama remete barátot, kit nagy váradi püspöknek nevezett, aztán Török Bálintot s Petrovics Pétert rokonát. Utolsó órájában ezeknek szívére köté, miszerint fiát királyul koronázzák meg s a törökbarátságtól el ne álljanak. Holt testét Fráter György a magyar királyok sirboltjába, Székesfejervárra vitette.

Jelenleg a nem régiben kötött békeszerződés szerint az egész ország Ferdinand hatalmába tartozott, ha a Zápolya rendelte gyámok a békét meg nem szegik. Rákon országgyűlést tartottak s a gyermek Zápolya Sigmondot királynak kiállották ki: minek hallatára Ferdinand Budavár elfoglalására sereget küldö. Ama lassu Rogendorf volt a fővezér s Budát ostrom alá vevő. Budavárban lakott fiával Izabella, Fráter György, és más főurak. De voltaképen itt nem uralkodott más mint Fráter György, mit ez akart, annak meg kellett történnie. Ő bihari főispán, királyi kincstárnok, a váradi és csanádi püspökségekhez tartozó jószágok birtokosa, királyi helytartó s főbíró vala. Midőn Rogendorf Budát minden részről elzárta, a remete barát meg esküdött, miszerint inkább meghal, sőt török lesz inkább, hogy sem Budát fel adja a németnek. Csuklyáját s a szerzetes ruhát letévén, zöld mentébe öltözött s fegyvert ragadván mint bármelly katona, úgy dolgozott a budai erősítvénybe. A királynét némelly tanácsosai arra bir-

ták már, hogy magát Rogendorfnak adja meg, de Fráter György a tanácsosokat s Rogendorf embereit a várból kihajtotta; a királynét pedig öröztette.

Es még is bevette volna Budát Rogendorf, ha a magyarok iránt gyanakodó nem lett volna. A budai város bíró Athády János egy biztos embert küldött Rogendorf táborába Révay Ferenczhez, ki a magyarokat vezérelte. Révayt egy titkos ajtón éjféltájban ígérte a városba bocsájtani, de csak úgy, ha magyarokat hoz magával; mert a németektől félték a budaiak. Tudni való, hogy ezen időben a magyar s a német mérges ellensége volt egymásnak. — Révay a dolgot a fő vezérnek bejelenté, ki rá is állott, és csalfán azt gondolta magában, hogy a meghatározott időben magyarok helyett németeket küld Révayval. De a vén róka a jelszavat (lózungot) elfeledte megkérdezni Révaytól. Éjfél volt, midőn Rogendorf német zsoldosai Révay nélkül a titkos ajtón belopakodnak: a bebocsátók a jelszavat kívánták; a németek káromkodni kezdenek s tovább rohannak a városba, melly csatajra az örök fölébredvén, egy szempillantásban az egész budai katonaságot mozgásba hozzák, a németeket kiverik, és ezekkel Athády is elillott.

Az alatt, Fráter György s a királyné sürgetésére, ropant táborral közeledett a rettenetes Szulejman. Első csapatai Rogendorfort Buda ostromától elverték, húszezer ember hullott el seregéből, ön maga Somorjába futott s meghalt. Szulejman Óbudán ütött föl táborn, Izabellának drága ajándékokat küldé a várba s kéreté, miután neki, mint török embernek nem szabad Izabellát meglátogatni, fiát, a kis Sigmundot tanácsosai kíséretében vitesse le a török táborba. A 1541ki kisasszony havának 29ke volt, ugyan azon nap, a mellyen tizen négy év előtt a mohacsi mérszárlaton hullott el a magyar sereg, — Zápolya fia, Fráter György kíséretében Szulejmanhoz hozatott. A remete barát leginkább azért csüggött annyira a török barátságán, mert Ferdinánddal, ki országát a török hatalom ellen még ekkor nem vala képes kellőleg óltalmazni, nem tarthatott s azt remélte, hogy ezen színlelt barátság legalább a végső vesze-

delemtől meg fogja óvni a magyarokat. Ezen oknál fogva mindent került, mi által a zultánt bosszúra ingerelhette volna; akaratját pontosan teljesíté mindenben.

Azonban a remete szörnyen csalatkozott. A törökök ez egyszer rászédtek csuful a magyarokat. A gyermekkirály s a főurak Szulejmannál mulatoztak Buda alatt; a városi nép ki tódult a nyílt kapukon, a szép katonákat nézni; a nép közé vegyültek a zultán jancsárai, kik legvitőzebb katonákhoz tartoztak. A nép s vele a jancsárok egész csoportja a kapun ki s be ment, míg a törökök a várost megnézni

kivánnán, mindig többen maradtak a városban, mint kimentek; végre már ezeken meg ezeken barangoltak Buda városában: egyszerre jel adatik, a törökök megszállják a kapukat s társaikat be eresztik. Ezuttal a város törökhatalomba esett a nélkül, hogy csak egy csep vér is ontatott volna: mi Szulejman tudára adatván, Izabella fiát a várba küldé, az urakat pedig visszatartá a táborban. Nehány nap múlva megüzené a királynénak, hogy Budavárat ő akarja birni; Izabellának Erdélyt s a Tiszán tuli vármegyéket ajándékozza s mindig kész leszen segítségére, ha ezen birtokban Ferdinand őt netalán háborgatná. Így a fejedelmi Budavár török kézre esett; a harangok föl olvasztattak, (mert a török nem szenvedti a harangozást) a szép templom, II. Béla, nagy Lajos és Mátyás királyok dicső temploma török mecsetté változott, a szent képek s oltárok ki dobhattak: Szulejman ünnepélyes menetben jött oda s moxlem ajtatosságát végezte benne. A királyné sirva távozott nem sokára Budavárból, vele a remete és Petrovics Péter.

Csak ekkor nyíltak meg Fráter György szemei s átlátta, hogy a török barátság csak csalfa szemfényvesztés, melly a Magyarországot veszedelmét siettet. És valljon nyúl agarat és szunyog madarat néz e jó szívvel mellette? — Ezen pillanattól fogva csak egy szándokot forralt keblében: a szent koronát, melly mindig a Zápolyaéék hatalmában volt, és az egész országot Ferdinandnak átadni; vele szövetséget kötni s így az édes hazát egyesült erővel a csalárd török ellen védelmezni. Szulejman Budával úgy sem elégedett meg, hanem Vácot Visegrádot, Fejérvárt, Tatát, Nógrádot, Hatvant, meg Lippat más számtalan várakkal hatalmába ejtette. Több mint fele a magyar hazának a zultánt uralta; a többiért s Erdélyért mind Ferdinandnak, mind Izabellának nagy adót és drága ajándékokat kellett küldeni Stambulba, a sok elrabolt jószág és ember veszteséget ide nem is számítván.

Illy ellenségtől meg szabadítani a hazát még most lehetlen volt: erre a külföldi keresztyének segedelme is megki-

vántatott volna. De hogy Szulejman Erdélyt s a Tisza-környéket el ne nyelje, azt meggátolni lehetett. És Fráter György lelkében csak az a gondolat élt, miszerint ezen tartományokat a szent koronával együtt a törvényes királynak Ferdinandnak át adja. Mivel pedig ő nem volt az ur, hanem Izabella, meg fölserdülő fia Zápolya Sigmund, ki szerfölött anyás gyermekül neveltetett. Fráter Györgynek fő törekvése a vala, miszerint Izabellának semmi hatalmat ne hagyjon, hanem ő tehessen mindent. Ezt el is érte; Szathmár, Arad, Bihar, Szolnok, Békés megyékből ő huzta a jövedelmet, Erdélyben sok várral s várossal birt; a lakosok s polgárok szerették, mert igazságos ember vala s mivel a törököt soha sem bocsátá Erdélybe. Milly hatalma volt Fráter Györgynek Erdélyben, megmondja egy régi irás, mellyben ezen versek foglaltatnak:

Sir vala gyakorta a királyné asszon:

Semmi birodalma néki az országon:

Az Fráter György tartja fiával abrakon:

Kedve szerint nincsen, gyakran bánkodik azon.

Fráter Györgynek titkos alkudozása Ferdinand királylyal Stambulban kiárultatott s a zultán azt a parancsot küldé Erdélybe, miszerint a remetét lánczokban hozzák Stambulba, vagy legalább fejét. Ekkor a remete Váradon volt: visszatérvén minden ellenségeket levert s a zultánt drága ajándékokkal megszelidítette. De késedelmeznie nem volt tanácsos; 1551ben a szent korona, Erdély s minden zápolyai birtok már Ferdinand hatalmában volt, ki azonban annak védelmére nem magyarokat, hanem spanyolokat rendelt Castaldo vezérsége alatt; Fráter Györgyöt pedig esztergami érsekké s ország primásává, Erdély kormányzójává nevezte; azonfelül a római pápa Fráter Györgyöt római cardinálnak választotta s meg engedé neki, miszerint fejez remete szerzeti ruha helyett pirosat, mint cardinálhoz illik, viselheszen.

Castaldo és az új cardinál nem voltak jó barátok. A spanyol vezér Ferdinandnál megköté a remete koszoruját s bevádolta őt, hogy a törökkel egy bordában sző s a

császár embereit veszedelemnek ki akarja tenni. Az ellenségeskedés köztük annyira növekedett, hogy Castaldo gyilkosokat fogadott, kik Fráter Györgyöt saját várában Alvinczen megölték; miből nagy zenebona támadott Erdélyben, a honnan öt év mulva Ferdinand seregei kiűzettek; Izabella visszatért s azóta Erdély Ferdinandra nézve el volt vesztve.

Ezuttal Magyarföld védelmére a török hatalom ellen semmi sem történhetett. A törökök az ország foglalásában folyvást haladtak; Veszprim városa s az egész vármegye bevételre. A magyar bányavárosokba, ugymint Bakabányára, Selmeczre, és Bélabányára a drégely palanki vár miatt a török nem juthatott, mi őt nagyon bosszantotta.

Drégely vár Hont vármegyében magas és meredek sziklán épült; Zondy György volt kevesed magával védelmezője. Ali pasa tíz ezer törököt vezetett a vár ellen; falait hatalmas ágyuival lerombolta; a várkapu fölött nagy torony ledől s az alatta munkálódó vitézek Zoltay Jánossal agyonsújtattak. Ekkor a török vezér, a nagyorosi Márton papot küldé Zondy várkapitányhoz, őt a vár föladására szólítván. Zondy kevés magyarjaival utolsó leheletig akarta oltalmazni a várat s a törököt harcra hívta föl. Pénzt, eleséget s minden drágaságokat a vár udvarába rakatott s folygúztatott; a lovakat megölette, hogy így semmi haszonvehetőt a török ne találjon; aztán elkészülve a halálra, társaival a törökre rohant, kik a ledől falak résein számosan tódultak a várba. Zondy úgy hadakozik, mint oroszán: ekkor egy golyó térdét hasítja szét; de ő más térdére állván, iszonyuan vagdalkodik a törökök közt s midőn számosat leterítte már, fejbe s mellybe találva lerogy. Fejét Ali pasa mint győzelem jelét hordatta szét a várban, a magyar bajnokok leapritattak s Ali olly nemes indulattal viseltetett a foglyok iránt, hogy csodálván vitézségöket, őket szabadon bocsátá; Zondy tetemét ünnepélyesen eltakarította a hegyen s lándsáját meglobogóját föl tüzette a sir dombra, mellyet sok esztendő után még akkor is látni volt, midőn Drégely a törököt uralta.

A honti s nógrádi lakosok meghallván Drégely elestét, mind megfutamodtak; Ipolság, Balassagyarmat, Szécsény vérontás nélkül hajolt Ali hatalmába. Szintaz történt Hollókő, Buják várával.

Zondy példája remekül szolgált a többi magyar várkapitányoknak, hogy sokan előbb meghaltak, hogy sem a várat vagy várost, melly az ország által bizatott reájok, földadták volna. Úgy történt Egerben, mellyet Dobó Istvánra bízott volt a király. Ahmet pasa sok győzelmet nyert már a magyarokon s kevélyen üzené meg Dobónak, adná föl Egert s a nagy zultán kegyelmét fogja tapasztalni. Válaszul Dobó a török követeket vasra verette, a közel vármegyékből nemes urakat s katonákat szolítá be s öszves seregét két ezerre emelte: ezek mind magyarok voltak; Zoltay, Figedy, Bornemisza, Gyulay, Fekete is behozták embereiket; egy pécsi lakatos fia kétszáz ötven karabélyost szedete s Dobóhoz jött. Ezekhöz Mecskéy hét kovácsot, kilencz molvárt, nyolcz húsvágot, tizennégy kenyérsütő s serfőző asszonyt szerzett s úgy záratta el magát Eger várába, melly körül Ahmet mozlemai dőzsölve s lármázva táboroztak. Valaki a „föladás“ szavát csak említi is a várban, halálfia, úgy rendelte Dobó és Mecskéy. Nyolcz nap múlva a város leégett s a lakosok a várba vonultak. Egy török vezér ágyuiból a várat is fölakarta gyújtani, de e végre Dobó már az előtt nedves bőröket terített ki ott, hol gyúlható szerek feküdtek; Pethő és Zoltay pedig embereikkel csöndesen kirohánván, a török vezért ágyuitól elhajtották, sok százat leöltek s a várba vissza illantak. Mit a török agyúk golyói nappal megrontottak, azt éjjel át Dobó mindjárt befalaztatta, nagyobb fal réseket földdel töltött hordókkal rakatott be. Soká tartott az ostrom s a törökök utolsó, de hatalmas megrohanással akarták bevenni Egert: akkor kétségbe esetten harczoltak a Magyarok; asszonyok és leányok köveket, izzó szemet, forró vizet meg olajt erőztettek a falmászó törökök fejére, más erősbnők kardot rántának s lesegíték taszítani azokat, kik már a falra fölmásztak; — olly hevességgel folyt ezen harcz!

A törökök szörnyen meg verettek s oda hagyván poggyászuk s kincseiket, elszaladtak Budára. Eger megszabadult.

Nem volt olly szerencsés a temesvári várkapitány Losonczy István, ki sok hétig tartá ki a leghevesebb ostromot Ahmet ellen. Ez katonáit kitűrésre serkenteni akarván, meg esküdött, hogy valaki a Törökök közül, mielőtt a város a város be volna véve, hatrálni meréssel, azt kinpadra vonatja s halálig fogja szaggattatni. Ez okból a vár megrohanása hallatlan merészséggel történt; Losonczynak magyar és spanyol bajnokai fogytak; a városból pedig a polgárok részéről küldötség érkezett a várkapitányhoz, melly a keresztényen nők meg gyermekek számára irgalomért könyörgött és sürgeté, miszerint Losonczy alkudozásba bocsátkozzék a pasával s az ostrom nyomorúságait szüntesse meg. Mind hiába! Losonczy ki jelenté, ő utolsó óráig harczolni kész a hazáért smig, a spanyolok derék vezére Diego Mendoza élt, Temesvár földadásáról szó sem lehetett. Mendoza nyomosan bátorította spanyolait s azon mondással ébreszté föl vitézségöket, hogy a spanyolok a magyaroktól nem fogják tanulni a harczot. De Mendoza meg sebesítve el halt s nem volt egész Temesvárba férfiu, ki Losonczy szándokát gyámolította volna. Kénytelenségből a pasával ki alkudta, hogy a katonaság s a polgárság szabadon kiköltözvén a Törökök Temesvárat megszállhassák.

De jámbor fogad fogadást; pogánynak hinni nem lehet. — Ahmet olly szorosan állitá föl harczosait, hogy Losonczy emberei s a polgárok csak egyenkint léphetének el közöttök; elő vontattak a pogyász-szekerek a sebesültekkel, azután jött Losonczy magyarjaival, végre a spanyolok s a polgárság, mindenki butorát czepeelve hátán. Midőn Losonczy a török tábornak mintegy közepére ért, akkor a törökök özsze vonultak s a poggyász után nyultak zsákmányolni; Tomory Endre vitte a várkapitány aranyos sisakját, mellyet többen elakartak ragadni, ebből csata támadott s Losonczy látván, mikint gonosz és áruló kézben forog „fegyverre legények“ kiált s a kardok kishognak a hüvelyből; dühös harcz keletkezik, mellyben ezek

mindnyájan levágattak. Maga Losonczy utolsó maradott még életben, de majdnem kivérzett már — fogságba került s nem sokára meghalt. Fejét a török vezér Stambulba küldé győzelem jeléül. — Ezután Lipa, Lugos, Káránsebes s a többi bánági s aradi várak jutottak Temesvár sorsára.

Az alatt Ferdinand király római német császárul is választva több hadi erőnek hatalmában lévén, a mint ezen szomorú eseményeket hallá, sereget küldött Magyarországra, melly Drégelyt s a többi Nógrádi várakat vissza szerezze; a sereg vezére Teufel Erasmus vala. Sok magyar úr csatlakozott hozzá, mint Keglevich György, Sándor Ferencz, Ágoston váci püspök. A nélkül, hogy többeket elvárt volna Teufel, Palást közepében harczra kelt Ali pasával, ki szörnyű sereggel támadta meg a keresztyéneket; de a csatán a magyar, német, cseh és olasz katonák mind valamennyien megölettek; Teufel fogságba esett. A török a hová csak fordult, mindenütt győzött. Isten megvonta áldását oly néptől, melly számos évek óta visszavonásban élt; Istenét, törvényét elhagyta s lelkét a hit tévedéseiben elvesztette. Mert ezen időkben kezdődött magyar földön a catholicus keresztyének közti szakadás, melly szerint egyik catholicus, másik lutherista vagy kálvinista lett; Erdélyországban azonfelül a háromság tagadók és szombatos keresztyének is keletkeztek. Mint történt mind ezen vallási változás a Magyarok közt, a következő fejezetben fogjuk látni.

17. Luther és Calvin hitszakadásának terjedése Magyarföldön.

Tartalom.

II. Lajos korában a német szerzetes Luther engedetlen a pápa iránt s új tanítást kezd.

Miért tetszett tanítása az embereknek, papoknak, meg fejedelmeknek? Magyar diákok s kalmárok hozzák hazánkba.

Országostörvény a lutheristák ellen.

Magyar püspökök Mohácsnál; néhány főurak jószágragadozása.

Új ecclesiák.

Calvin, Zvingli, Biró Mátyás újabb tanítása; a reformátusok eredete.

Blandrata orvos Erdélyben.

Zápolya Sigmondnak négyféle vallása volt.

Szombatosok; új keresztyének.

Mozlemek.

Török uralkodás terjedelme; keresztyének csábítása.

A magyarság fogyasztása.

Milly emberek szállották meg a magyar hazát.

Egyedüli barátja a magyarnak a nyomor napjaiban Austria.

Mind azon ideig, midőn II. Lajos uralkodott, minden magyar ezen széles és szép hazában catholicus vala, néhány görög óhitű meg zsidó ember is találtatott. II. Lajos korában, 1517ben két szakadás történt a catholicus magyarok közt, és ezen hitszakadásnak kezdője volt egy német barát s tanító a vittenbergi főiskolában, Luther Márton. A római pápának rendeletei s némelly visszaélések a szent dolgokkal neki nem tetszettek, a miért aztán a római pápa ellen is kikelt s az engedelmességet neki fölmondotta. Mivel azt is tanítá, miszerint bőjtölni nem kell, a papoknak szabad házasodnia s más illyeseket, ez okból az ő tanítása igen sokaknak megtetszett; midőn pedig azt jelenté ki, miszerint a püspököktől szabad el venni a jószágokat, néhány német országi fejedelem pártolta Luthert s azok birtokait szépen magának tulajdonította.

Ezen, a papi jószágra vágyódó fejedelmek, úgymint a szász, meg hassiai s mások pártolása olly számos követőt szerze Luthernek, hogy ama hatalmas V. Károly császárnak is ellenszegültek, ki föllázadt alattvalóival sem mire sem mehetett. Luther tanítását Magyarországra néhány magyar ifju hozta, kik Vittenbergben tanulás végett tartózkodtak; visszatérvén hazájokba ama diákok közül ki pap, ki tisztviselő lett s mindenütt hirdették azt, mit maga Luthertől tanultak. — Az erdélyi szászok s szepesi németek mint kalmárok gyakorta fordultak meg német országban s Luther könyveit Magyarföldre hozták: miáltal a hit szakadásra sokan vonattak. A kik a szakadásba kerültek, templomba nem jártak, nem gyóntak, nem áldoztak, a szent misét német nyelven, nem diákon s azt is iskola házaknál mondták; a papokat kerülték és csufolták, mások meg is verték; szent Máriáról s a szentekről illetlen dolgokat beszéltek.

Még II. Lajos királykodása alatt történt ez némelly helyeken s az országgyűlés fülébe is jött, mire Magyarország Rendei 1525ben, egy évvel a mohácsi ütközet előtt azt határozták, miszerint minden lutherista valahol csak találtnék megfogatva, minden vagyonát elveszsze; önmaga pedig égettesék meg. De Magyarországon ez időtájban a törvények igen rosszul tartattak, és a mint a régi írásból tudjuk, ezen szigorú törvény is csak a papiroson maradt; miatta egy lutherista sem veszté életét. Azon felül Szulejman berohanása, a mohácsi ütközet s a török félelem miatt az ország lakosai inkább védelemről, vagy biztos menedékről gondoskodtak, mint a lutheristákról.

A mohácsi csatában elesett, mint tudjuk, hét magyar főpap, és sok időbe került, míg helyökbe mások vagy olyanok tétettek, kik a catholicus hit tisztaságára s a papok életére vigyáztak volna. Ez volt oka, hogy a hitszakadás nálunk nagyon terjedett; találkoztak magyar főurak, kik ama nemet fejdelmek módjára, csupán csak azért csatlakoztak Luthernek hitszakadásához, hogy papi jószágokat vehessenek el; olyan volt például Perényi Péter, Zápolyának erdélyi vajdája; Bodi Ferencz, Török Bálint, Thurzó Ferencz, és többen. Mivel pedig Magyarországon ez időtájban nagyon kevés és csak szegény iskolák voltak, a magyar ifjak többnyire a németországi iskolákba jártak, hol akkor mást nem tanulhattak, mint a mi az új hitszakadásnak kedvezett. Illyenekből aztán plébánosok lettek; mert más tanult s erre alkalmas ember nem is volt az országban. — Ezuttal nem csak a magyarországi s erdélyi németek és tótok, hanem a magyarok nagyszáma is lutherista lett; úgy keletkezett sok eccleziá nem csak Erdélyben, hanem Szepes, Gömör, Sáros, Abauj, Zemplin, Hont, Bars vármegyében, a török hatalomban levő városokban, úgymint Budán, Pesten, Szegeden, Baranya s Tolna vármegyében, hol a lutheristáknak jó dolguk volt.

Luther hitszakadási tanítása azonban soknak nem tetszett még azok közül is, kik eddiglen lutheristák voltak. Mit ezen német szerzetes tanítani kezdett, azt egy fran-

czia kanonok, neve Calvin, és egy svajczi német plébános, neve Zwingli, máskint tanították s új hitszakadást gondoltak ki. Illyformán csak Luther szakadott el az anyaszentegyházról; Luther tanításától pedig Calvin és Zwingli váltak el s külön eccleziákat alapítottak. Mind ez Francziaországban és Svajczban történt.

Tartózkodott ezen országokban egy magyar lutherista, neve Dévai Biró Mátyás, egykori szent Ferencz rendű Debreczenben, ki Calvin és Zwingli tanítását Magyarországra hozta. Pajtása lett Kálmáncseky Sánta Márton, egykori kanonok Erdélyben, aztán debreczeni lutherista prédikátor. Ezek és mások az ő magyar eccleziáiknak Calvint és Zwinglit ajánlották; Luthertől elszakadtak s a francia Calvin meg német Zwingli tanításait magyar hitnek adván ki, a magyar lutheristákat calvinistákká változtatták, és reformátusoknak nevezték magokat. A magyarországi s erdélyi német és tót lutheristák csak lutheristák maradtak s evangelicusoknak irták magokat.

Eddiglen tehát a catholicuson, görögön és zsidón kívül Magyarországon evangelicusok és reformátusok voltak. De ez nem volt még elég. Nem sokára egy Sozzini nevezetű olasz új vallást kezdett tanítani, ki a szent Háromságot tagadta, tőle a tanítást Blandrata György nevű olasz orvos eltanulta; de olaszországból ki csapva, Lengyelföldre, onnan Erdélybe érkezett, hol Izabellának fia Zápolya Sigmond erdélyi fejedelem őt udvari orvosának fogadta. Zápolya Sigmond eleinte catholicus volt; mert jámbor anyja csak a catholicus tanításnak kedvezett. Halála után az ifju Zápolya a lutheristákhoz szegődött; néhány év múlva calvinista lett; utoljára házi orvosa Blandrata által a legújabb háromság tagadó vallásra csábítatott. Sok erdélyi calvinista azt a vallást követte, mellyen a fejedelem volt s melly unitárius vallásnak hivatott. Erdélyt még egy, már negyedik új vallás szállotta meg, a szombatosok vagy is zsidózó ke-

resztyének, kik vasárnap mellett a szombatot is megülték mint a zsidók: de ezek legkevesebben voltak. — Magyarországon ezeken felül az ugynevezett „új keresztyének“, máskint anabaptisták vagy is keresztség ismétlők voltak Nyitra, Posony, Trencsin vármegyében. Ezen hitszakadásban levő emberek kétszer kereszteltették meg gyermekeiket, kised és fölserdült korukban; az ő ecclezsiájoknak nem volt papja, hanem seniora, ki a papi kötelességeket végezte; azt írják rólok, hogy házasságban sem éltek.

Mind ezen hitszakadásokhoz járult a mozlem vagy is mohamedi vallás, melyet a törökök hoztak hazánkba. És igen sok magyarországi lakost csábítottak el magok vallására az uralkodó pogány törökök. Ezen történet folyamában láttuk, mikint a Törökök Budavárát elfoglalták s Magyarországnak felénél többet birták. Vegyének kezetekbe Magyarország földképét s nézzétek meg a magyar vármegyéket, melyeket a Török birt; ezek voltak: Pest, Pilis, Solt, Fejér, Veszprim, Tolna, Baranya, Szerém, Pozsega, Bács, Bodrog, Torontál, Temes, Kraszó, Békés, Arad, Csanád, Csongrád vármegye. A magyar és török határ: Légrádon (Somogyban), innen fölfelé Kiskomár, Zalavár, Kapornak, Keszthely, Egervár, Szent gróth, Simegh, Veszprim, Palota, Pannonhegy, Győr, Komárom, Esztergam, Visegrád, Vác, Hatvan, Nógrád, Szécheny, Fülek, Putnok, Balogvár, Diósgyőr, Ónod, Tokaj, s Nagyváradon ment. Ezen helyek többnyire a magyarok birtokában, de már a török halalommal határosok valának.

Eme roppant magyar birtokában a Török mindenkor azon volt, miszerint a keresztyénből mozlemet tegyen. A kit arra bírhaták, hogy mozlem (az az török) lett, olyan embert egy keresztyén templomhoz vezettek s követ kellett a templomra hánynia s megpökdösnie. Leginkább csábíták a magyar asszonyokat, kiknek a török czifra öltözet községesen tetszett. Ha valamelly magyar nőt el nem csabíthatott a Török, egy almát nyújtott neki oda; mihelyt utána

nyult az asszony, már a Töröké volt. És be lehet a mérget cukorban is adni. A ki török lett, annak adót többé nem kellett fizetnie; még más, kivált a földmívelő a sok adó terhe alatt nyögött. Illyetén elszakadt magyart város vagy falu birájának tettek s ez aztán gonoszul sarczolta egykori atyáfiat. — Eszék táján gyermek dézsma volt szokásban; a keresztyénektől minden tizedik gyerek elvétetett s töröknek volt szánva. Másutt egész falvakat szállítottak Törökországba, hol földeket adtak a Magyar lakosoknak, kikből, noha eredetileg magyarok voltak, most már valóságos törökök lettek, kik maiglan élnek. Olly rémitő korszak volt ez Magyarföldön!

Ellenben a magyarok hazáját Török országból csak a népsöpredéke árasztotta el: ugymint kegyetlen törökök, család zsidók, s az ugy nevezett vadráczok vagy görögök. Mindnyájan azt tették a szegény, tudatlan magyarral, mit akartak, és ezen időből származik a magyar közmondás: „három zsidó, három török, kilencz pogány“.

És Istenén s az ő szent catholicus vallásán kívül e nehéz időkben csak egy barátja vala a magyarnak: tudni illik a főséges Austriai Ház, melly Magyarföldből kevés hasznot arata, de igen számos ember s pénz áldozatokat tön, sok veszteséget szenvedve miatta: mind azon által nem nyugodott meg addig, miglen teljesen ki nem hajtá édes Hazánkból a Törököt, mi azonban később, csak száz esztendő mulva sikerülhetett.

18. Miksa s Rudolf császár királykodása.

T a r t a l o m:

Miksa háboruba bonyolul Zápolya Sigmonddal, miből török háboru támadoz.
Alapy Sikós alatt; Zápolya fogadtatása Zimonyban s baklövése.
Szigetvár ostroma; Zrínyi védelmi rendelkezései, Szulejman halála; a szigetváriak kirohanása s leölése.
Szelim zultán békét köt.

Karácsonyi, vagy is a fekete ember története s balsorsa Debreczenben.
Erdély fejedelme Zápolya holtával Báthory István utóbb lengyel királyul választatik.
Rudolf király alatti török béke milyen volt? Erdődy bán vitézsége.
Szinan pasa háborut indít Rudolf ellen.

A római pápa rokona Aldobrandini a magyarok mellett harczol.
Pálffy meg Schwarzenberg Győrt.

Báthory Sigmund erdélyi fejedelem győzelme, állhatatlansága s hibája.

I. Ferdinand nyolcz évre békét kötött Szulejman zultánnal, kinek harmincz ezer aranyat kellett évenként fizetnie s meghalt 1564ben. Fia, Miksa császár magyar királyul már egy év előtt meg koronáztatott s mindjárt kormányza kezdetében Zápolya Sigmonddal háboruba bonyolódott. A király vezérei szerencsésen hadakoztak Zápolya ellen, hogy ennek Szulejmannál kellett segélyt keresnie. És Szulejman, noha a nyolcz éves béke még tartott, fenyegetőzve fordult Miksához, ha ez védenczét, az erdélyi fejedelmet Magyarország pusztításában háborgatni fogja. A zultán maga alig várhatá el az alkalmat, mellynél fogva az országot megtámadhassa, s régi szándokát teljesíthesse, mi Szigetvár, Eger, végre Bécs bevételéből állott. Alighogy észre vette volna valaki, már tenger seregek indultak ki Török országból, velők Szulejman. Lassan mozogtak ezek s Mohamed pasa előre ki vala küldve, hogy hidakat készítsen a Dráván a sereg átszállítására. E végre Mohamed háromszáz török lovassal Siklós alatt tanyázott; a közeli Szigetvár kapitánya Zrinyi Miklós a fiatal Alapy Gáspárt küldi ki ellene s ez Mohamed csapatját egytől egyig levágja. Az alatt Szulejman száz ezerjei Nándorfejővárra érkeznek.

Van Zimony mellett egy váromladék, mellyben hajdanta Hunyady János lakott vala; ezen omladék dombján a törökök hatalmas zultán számára igen fényes tábort emeltek. Zápolya Sigmund kéz csókolás s hódolásra jött Szulejmanhoz, ki őt atyakint nyájasan fogadta, nagy vezérének szigoruan megparancsolta, miszerint Zápolya kívánságát mindenben s pontosan teljesítse; ama két ezer falut, várat meg várost, mellyet Zápolya kívánt, a Tisza s Duna melléken neki legott szerezzze meg. Aztán az alázatos Zápolyához fordulván a kevély Szulejman, mondá neki: „Kérd az Istent fiam, hogy engedjen győznöm minden ellen-

ségeimen s én háromszorta olly nagygyá teszlek téged, mint vagy“. — Szép kinézés nyílt Zápolyának: de csak fogas ebnek való a csontrágás. Zápolya nem sokára maga alatt vágta a fát, midőn a nagy vezér magához kéreté őt, nagy dolgokat vele közölni akarván. Zápolyát a kevélység annyira meg szállotta, hogy a nagyvezért ő hivatná magához, és ez által dönté el a teli fazékat. A nagy vezér erre szerfölött megboszonkodott és semmit sem teljesített abból, mit Szulejman parancsolt vala, hanem himezve hámozva csak mindent ígérgetett, és Zápolyának ágon mutogatott madarat.

A török sereg most Szigetvár ostromára indult, mert ama Mohamed, ki Alapy megrohanásában megöletett, Szulejmannak kedves embere vala. Szigetvártól egy ágyu lövésnyire állottak a zsibolti és szemliki szőlő hegyek, melyekre a zultán fejedelmi sátora fölvonatott s midőn ez érkezett, minden török ágyu elsüttetett; a törökök kiáltották:

„Allah! Allah!“
mi Istent jelent; a szigetváriak „Jezus“névének hangos kiáltásával válaszoltak. A várkapitány Zrínyi Miklós két ezer ötszáz magyar s horvát bajnokot számlált a várban s hatvan ágyuja vala. Puskapora meg elegendő. 1566ki kisasszony hava 6kán Zrínyi Miklós a várudvarra hívta össze legényeit s ekké-

pen szólott hozzájuk: „Atyámfia, bátor vitézek! Nyakunkon az ellenség, ki halalmában meg sokaságában kevélykedik. Reményünk Istenben van, kitől egyedül jöhet számunkra segítség, ha eleven hittel hozzá folyamodunk s a szeretet és egyetértés angyala egyesít bennünket. Vetélkedés, viszárvonás, gyűlölet távol legyen tőlünk; a böcsületes-ség és jó akarat uralkodjék köztünk, esküdjünk s igérjük meg ezeket Istennek, a királynak, a szorongatott hazának, s egymásnak. Erre esküszöm én a legelső: ti is esküdjete, mindenitek menjen oda a kapu alá s fölemelvén jobb kezét, Istent hívja tanúul s kezét kapitányának nyujtsa. Ez leszen a ti eskütek. És most vigyázzatok mit akarok mondani: ha a halál korábban ragadna el engem körötökből, helyembe Alapy Gáspárt, atyámfiát nevezem kapitánytokul, fogadjátok szavát ellen mondás nélkül. Kimondom pedig nyilván mindnyájatoknak: valaki tisztje iránt engedetlen; valaki levelet fogad el az ellenségtől s azt tüstint a várkapitánynak ki nem adja; valaki morog s elhagyja állomását; valaki pajtásától csak egy fillért is lop, — — akár nemes, akár nem, kegyelem nélkül fölakasztatik. A várba lőtt nyilakkal érkezett leveleket a kapitánynak át kell adni, ki azokat olvasatlanul a tűzbe dobja.“

Ezen szavakat mondván Zrinyi hiv bajnokaival, a vár védelméhez látott. Az új várost a török fölgyújtá; a többi elfoglalta. Az ostrom elkezdődött s folyt mintegy négy hétig már, midőn szent Mihály havának elején nagy szomorúság érte a törököket; mert azon kívül, hogy a várat megrohanván iszonyu vérességgel hajtattak vissza, az alatt a hatalmas Szulejman zultán életének hetven hatodik évében meghalálozott. Jaj lett volna a törököknek, ha a zultán halálát megtudja Zrinyi, vagy Miksa király, ki száz ezer emberrel Posony vármegyében táborzott. De Szulejman halála csak néhány török fővezérnek vala tudva s mély titokban tartatott; a zultán zsidó orvosát, hogy a török katonák előtt a titkot ki ne cseveghesse, inkább megfojtották. A zultán sátora előtt a tisztelgő örök asztán is csak úgy állottak mint az előtt; sőt midőn némelly török alvezérek még is

gyanakodni kezdének, a fővezérek kéntelenek voltak, Szulejman tetemét fényes öltözetben fejedelmi széken ülve, mintha élne, csak távolról mutatni. Mind ezeket csak azért tették, hogy a török katonaság ne zenebonáskodjék, míg Szulejman fia, Selim a zultánságot át nem veszi. Ezeket megtévén, kijelentették a török táborban, ha Szigetvár három nap alatt török kézbe nem esik, az alvezéreknek halált üzen a zultán.

Nagy szorgalommal s ügetéssel fogtak most az alvezérek a dologhoz s tüzet dobtak Szigetvárba, melly magas lángokat vete s már a puszkapor kamrához közelgete. A víz hiánya gátolta az oltást. Harmincz három napig tartott már az ostrom; mert sok kéz hamar kész, és a magyarok kifaradtak. A nagy szorultságban nem volt más menekvés, mint az égő várat abban hagyni, magát a török fegyvereken átvágni, vagy meghalni. Zrinyi ezt kijelenti bajtársainak; ön maga könnyű mentét s dolmányt vesz magára; fejére szép kócsag tollas bársony kalapot tesz, mellyet máskor csupán menyekzőkön viselt; zsebébe ereszt száz aranyat mondván: „a ki megöl s kifoszt engemet, holt testemet boszorkodással ne hagyja.” A várkulcsait magához veszi s egyik kezébe kardot, másikban a királyi lobogót tarva, a vár udvarba lép, hol emberei már nem egészen hat százan reá várakoztak.

„Barátim! úgymond, csak olthatlan lángok s a fojtó tűz győz meg bennünket, nem az ellenség: ez a Mindenható akarata s büntetése magunk s az egész magyarság számos bűneiért. Rajta tehát, viseljük el ezt is keresztyén elszánással; mit harmincz négy nap előtt megígértünk egymásnak, azt most teljesítsük: haljunk meg egyetemben az utolsó harcban; de életünket drágán adjuk el! Most utánam barátim.” És háromszor híván föl Jézus nevét Zrinyi, a királyi zászlót Juranics Lőrincznek nyújtja át s férjfiassal lépessel megy a kapunak, utána a vitézek; minden vitéz oldalán az ő felesége, vagy leánya férjfi ruhában. A kapu elébe hozatik egy kartácsos ágyú, melly mihelyt a retesz megnyílt, elszűtve, hatszáz töröknek életét eloltja s iszonyu csataj köz-

ben sűrű füstöt okoz. És ezen füstön keresztül iramodik Zrínyi Miklós, utána az egész szigetvári őrség a törökre s a

harczoknak legdühösbike kezdődik. Ezer meg ezer nyíl röpül képeikbe; egyik Zrinyit is eltalálta mellén: de ő folyvást harczolt s Istent híván segítségül másokat is bátorita. Egy puska golyó ment szeme s füle közt fején keresztül: akkor ki adta lelkét, életének negyven nyolczadik évében. Elestét nagy z sivajjal jelenték a Törökök, kiknek Szige tv ár bevétele harmincz ezer emberben került. Zrinyi bajtársai, hatot kivéve, mind levágattak; fejét a török fővezér Miksa királyhoz küldé s azt izente neki: hogy a holttestét, mint olly nagy hőshöz illik, tisztelettel takaritatja el.

A török tábor még eddig sem tudta meg Szulejman halálát, melly értésére csak Nándorfejérvárban adatott, és csak akkor, midön Szelim oda érkezett s a zultánságot átvette. Nem sokára béke kötöttet Miksa és Szelim közt; Zápolya Sigmond on a törökök kiadtak s a kevély fejedelem kénytelen volt követeket küldeni a magyar királyhoz s békét kéretni 1570ben, mellyet meg is nyert.

Ez évben elhíresült a fekete ember története is. Volt tudni illik Pest vármegyében keblezett Szilágy nevű faluban egy izmos, erős legény, neve Karácsony György, kit a falusiak közönségesen fekete embernek hvtak. Azt képzelte magának, hogy Istentől a török megrontására s Magyarország kiszabadítására küldetett. Olly nagy erővel birt, hogy a legerősebb patkót csupán kezével darabokra tördelte; a legvastagabb ekevasat nyíllal szurta keresztül s más jeleit is adta majdnem csudálatos testi erejének. Élete pedig szigeru, tiszta, hite szilárd, tántorithatlan, és beszéde folyékony s megigézö vala. A földmivelök s parasztok nagyon tisztelték s olly számosan gyűltek melléje, mintha az egykori Józsua vagy a Makkabeok apja Mathathias kelt volna föl. Volt fölszentelt zászlója, mellyet a debreczeni pusztán tűzött ki, hol tábort ütven egész nyáron át csak népet gyűjtött, azt fegyverben gyakorolta s a rend és fegyver fenytékhöz szoktatta. Hiv társa mindenben s ugyszollván jobb keze egy nagy bányai László nevezetű szöcs. Egerből a várkatonaság egészen ki tudult volna a fekete ember zászlója alá, ha várkapi-

tánya Magócsy Gáspár meg nem akadályozza. A fekete ember azt várta, hogy majd a nemesség is hozzá csatlakozik, és akkor elindult volna a törökre; azonban igen kevés nemes fogta pártját s ő a fegyverben gyakorlatlan falusi legénységet haza bocsájtotta, azon kijelentéssel, miszerint jövő kikeletre számosabban és vétkeiktől tisztultan jelenjenek meg.

Meg is jelentek többen ötszáznál a táborban; dobszóval adatott jel az imádkozásra, mellyet háromszor napjában s téd-den állva kellett végezni; jaj annak, ha ki káromkodott volt vagy egyébként illetlen szavat mondott volna. Mind ez jó volt: de a kit Isten hívott, azt el is készítette, mond a magyar. Karácsonyiban nem volt hadvezéri elme és okosság. Jelenleg legnagyobb bajul nyomta őt az eleség hiánya; a legénység haborogni akart. És kezdenie kellett már valamit, hogy hire hiába ne járjon. Debreczentől nincs távol a török szent miklósi vár, mellyet Karácsony a töröktől visszaakart foglalni: de italpénzt nem érdemelt. A legénység pórul járt; a törökök lesbe csalták a hatszázból álló csapatot s leölték. A fekete ember még sem csüggedett lelkében s ezt a csapást az ő titkos vetkeiknek tulajdonította.

A debreczeniek azzal bántották meg őt, hogy kiéhezett katonáitól az eleséget meg tagadták, mit ő megboszulni kívánván, négy száz választott legényével a városba ront. Kardos József házában megáll; oda hivatja a polgármestert, ki oka volt a minapi kenyér megtagadásnak s ki szidván azt, Kardos előtt föl akarja akasztatni: azonban az egybefutott nép nem engedé, hanem fegyvert ragadván, a fekete ember legényeit a városból kidobja, őt magát fogva a polgármester hatalmába keríti, kinek parancsolatjából a cigányok lenyakazzák. De Szöcs László, a lefejezett Karácsonyi barátja a hajdukat s a közel levő falvak lakosait föllázítja, Debreczenbe siet, a várost romlással fenyegeti. És talán tüzzel vassal pusztították volna a nagy helyet, ha Báthory Miklós Ecsed várról a sikra le nem száll s a parasztokat szét nem hajtja. — Úgy a külö-

nös ember viszontagságai s az általa okozott bajoknak vége szakadott.

Ez alatt Erdélyben fontos változás történt. Zápolya Sigmond látván, hogy a töröktől elhagyva, egyedül a magyar király ellen háborút nem viselhetett, békét kötött s nem sokára súlyos nyavalyába esett. Aszüntelenidőzsölés, kicsapongások és fárasztó vadászatok testi erejét annyira megfogyasztották, hogy életének harminczegyedik évében meghalt. A magyar király és a török zultán megengedték az erdélyieknek, miszerint fejedelmet szabadon választhatnak. Ők tehát nagy számmal gyűltek össze Gyula fejérvárban s noha többnyire már lutheristák, calvinisták, vagy háromság tagadók valának, még is nem a calvinista Békésy Gáspárt, Zápolya fővezérét, hanem a catholicus Báthory Istvánt kiáltották ki Erdély fejedelmének. Mert Békésy ármánykodó s irigy, ellenben Báthory igen szives, igaz uton járó s igazság szerető ember vala, kit valamennyen szerettek és kit maga zultán is fényes dicséretekkel s ajándékokkal tisztelt meg. Hatalmas ur volt Báthory István Magyarországon is, Lengyelföldön sok barátokkal birt, kik közül a jeles Zamojszky János lengyel fővezér vala. És ezeknek köszönhetette Báthory István, hogy mint erdélyi fejedelem a lengyel király székére is meg hivatott 1576ik évben.

Csak két magyar viselte a lengyel koronát, nagy Lajos: mint ezt az olasz származásu magyar királyok történeteiben láttuk, és Báthory István, ki olly bölcsen s igazságosan uralkodott, hogy a lengyelek maiglan is emlegetik nevét, sirhalmához pedig, melly a krakói vár boltjában áll, tisztelettel járulnak. — Helyébe fejedelmül testvér bátyját Báthory Kristófot választották az erdélyiek; utána Kristóf fiát Báthory Sigmondot emelték a fejedelmi székre. Az alatt Magyarországon Miksa császár s király meghalálózván, fiára Rudolfra hagyta a császári s királyi koronákat 1576ban.

Rudolf császár megújította a békét Murad zultán-nál, de a török soha sem tartá meg a békekötést s azt gondolta, csak nagy ármádiával nem szabad neki járni az

országban, ha' kisebb török csapatok szerte barangolnak a magyarok falvain és városain, embert, marhát és vagyont rabolva, ezt csekélységnek és szabadnak tartották. Innen történt, hogy a budai, gyulai, temesvári, szigeti s más török vezérek folyvást pusztíták a közel lévő keresztyén helyeket s azt mondták, ezuttal a magyaron csak fegyvereiket köszörülik, hogy meg ne rozsdásodjanak. Megadták ugyan sokszor a rablás árát, ha őket véletlenül vagy Zrínyi György, Miklós fia, vagy Erdődy Tamás horvát bán, vagy Istvánfy István veszprimi varkapitány valahol utólérte: de ezen hadakozás módja a magyar népet, melly naponta foggyott, csak még inkább fogyasztotta; a Törökre pedig csak annyi volt, mint ha egy felől kivernek, más felől bemegyek.

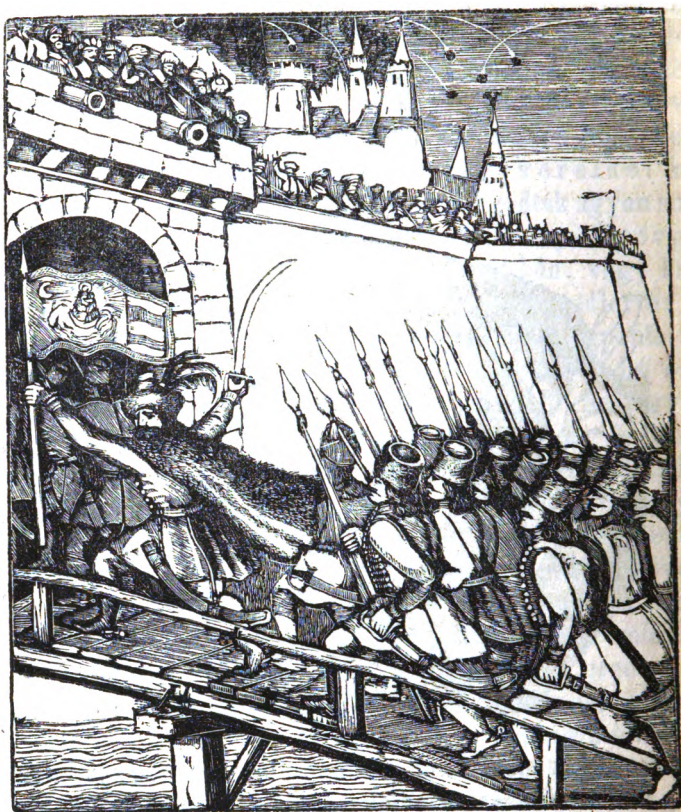
Illyetén kölcsönös marakodásokból a magyar és török határőrök közt nem sokára nagy török háboru támadott 1591ben, melly tizenöt esztendeig tartá. Murad zultán ugyan békeszerető ember vala s a háborutól irtózott: de fővezére Szinan pasa noha öreg, még is nagyon hadakozó lévén, a határokon őrködő török vezéreket titkon fölbujtotta, hogy üssenek a magyarokra. Erdődy Tamás talpon vala s a berontókat véres fejekkel hajtotta vissza. Csak erre várakozott a nyolczvan éves Szinan pasa; nyomban százötven ezer fegyverest szed össze s Magyarországra indul. Es egyszer hadakozásának a szerencse nem mosolygott. A magyarok segítségére érkezett németek Mátyás főherczeg, Rudolf öcsjének vezérlete alatt harczoltak; alvezérei, mint Zrínyi György, Pálffy Miklós, Nádasdy Ferencz Forgács Sigmond magyar csapatokkal üldözték az ellenséget; Fejérvárat, Nógrádot visszafoglalták. Illy szerencsés harczok után Mátyás főherczeg Esztergamt akarta kiragadni a török kezéből; de ez izzasztó munkába került; a törökök derekasán védelmezték magokat. Végre miután a római pápa is tiz ezer olasz katonát küldé, kiket rokona Aldobrandini Ferencz vezetett, Pálffy Miklós megszállotta s elfoglalta Esztergam várát, nem különben Visegrádot meg Vácztot.

Ezen győzelmek hiro háladattal tölté el Isten iránt a ma-

gyarokat, kik most mindenünne fegyvert ragadva az édes haza kiszabadítására riadtak; Erdély fejedelme Báthory Sigmund, kiadván a török barátságon, a magyar királyhoz simult; sergeit a magyarországiakkal megerősíté és Szinán pasát Oláhországban megverte, ki futamodva nem sokára meghalt. Az alatt Pálffy és Schwarzenberg Adolf Győrt foglalták vissza. Azonban Eger-árulás által török kézre került.

A török háboru folyvást tartott Magyarorszában, midőn Báthory Sigmund nagy hibát ejtett Erdélyben az által, hogy álhatatlan lévén, ezen országot ma Rudolfnak, holnap meg másnak akarta átengedni. Végre át is engedte Báthory Endre cardinálnak, ki harczí-ember nem lévén, Mihály oláh vajdától országa s életétől megfosztatott. Ez

által nagy és hosszú zavarok akadályozták az erdélyieket abban, hogy a magyarországiakkal egyesülve ki nem verték a Törököt. És vajha csak akadályozva maradtak volna az erdélyiek a Török üldözésében! de a magyar hazának szerencsétlenségére a lázadás Magyarországon is kitört; a király keze megkötöttet s az ozmanok kihajtására szánt seregek a lázadók ellen küldetének; mire a Török énekszóval dülhatott az ország kebelében. A királynak egyszerre két ellenséggel volt dolga, a Törökkel és a lázadokkal: mint ezt a következő szakaszban látandjuk.

19. Bocskay István, Bethlen Gábor, Rákoczy György lázadása.

Tartalom.

A lázadások színelt oka.

A protestánsok elhatalmasodása; catholicus templomok elvétele.

Rudolf a kassai templomot vissza kívánja a protestánsoktól; Belgiojoso hatalmaskodásai.

A lippai ütközetben Bethlen oda hagyja ruháját s a leveleket, melyekből Bocskay István lázongása ki-sült.

Bocskay a hajdukhöz illott s megkezdé a polgári háborút, elfoglalja az országot s követeket küld a zultánhoz különös ajándékokkal.

Mohamed pasa és Homonnai fővezér; Bocskay koronát kap.

Rudolf király békét köt a törökkel s Bocskayval Bécsben.

II. Mátyás király utóbb császár is; Erdélyben Báthory Gábor fejedelem. Gyalázatos bűnei; Bethlen Gábor fejedelem.

A catholicusok állása jóra kezd fordulni; Pázmán Péter; Forgács Sigmund nádor II. Ferdinand nehéz kormányja.

Thurn cseh vezér s a bécsi protestánsok.

Bethlen ok nélküli támadása; országfoglalás s a posonyi megbesztercei országgyűlés; a török fölhívása segítségül Ferdinand ellen.

Alvinczynek szerényi kívánata.

Ferdinandot fölsegíti Istene, kit szüntelen szolgálja.

Catholicusok gyarapodása; Eszterházy nádor.

III. Ferdinand kormányát megzavarja Rákoczy francia megsvéd segítségével; azonban a zultán békére kényszeríti őt.

Linczi békekötés.

IV. Ferdinand kora halála.

Átnézés Magyarország állapotjára.

A hajduk dulásai.

Bocskay birtokot ad nekik Zabolcsban.

Mi oka volt ezen lázadási kihágásoknak? Iskolák alapítása; a jezsuiták tanításai.

Pázmány meg Kisdy főiskolája.

Mi teszi az embert jóvá?

Nagy lázadások kora állott be Magyarföldön most, mely 1604ben kezdődvén 1647ig, negyven három évig tartott. A lázadás támasztói erdélyi fejedelmek voltak, kik azt szokták volt hirosztelni, hogy a protestáns vallásért harczolnak, melyet a magyar királyok el akartak nyomni; és mindig a törökkel szövetekezve harczoltak, raboltak, öltek, pusztítottak; a mit Mátyás főherczeg s a hiv magyar vezérek eddiglen vissza foglaltak a Töröktől, ezen zavargásokban mind elveszett; sőt, mint látni fogjuk, a Török vérszemet kapván, tovább is harapózott a magyar hazában. Az első, Bocskay István lázadásának ez vala kezdete.

Luther, Calvin, Szozini s más német meg olasz új hit tanítóinak követői Erdélyben annyira meg szaporodtak, hogy a catholicus püspököt kiűzték az országból s nem akarták engedni, hogy a catholicusoknak csak papjaik is legyenek. Magyarországon is ezt akarták tenni a protestansok; a catholicusoktól elszedték a templomokat; papjaikat elkergették s helyökbe lutheri s calvini prédikátorokat állítottak. Ekképp történt, hogy egész városok meg falvak Luther vagy Calvin tanítására hajlottak, nem lévén, ki a catholicus hitben oktassa s megtartsa az embe-
reket. Nagy baj volt ez: mert a catholicusok nem azért nyomattak el, mintha hitök hamis lett volna; ellenben a protestansok nem azért jutottak az uralkodáshoz, mivel hitök igaz, hanem mivel erősebbek voltak. Rudolf királynak fájt, hogy az ő és az ősi magyarok vallása, a római catholica vallás olly méltatlanul mellőzve s elnyomva van s mennyire tőle kitelt, azt fölsegíteni iparkodott. Midőn Eger kézre esett, a káptalan s a püspök Kassára vonult. Azonban Kassán minden nagy templom a lutheristák hatalmában állott, különösen a szent Erzsébet-ről nevezett régi templom, mellyet Károly Róbert hitvese Erzsébet a lengyel királyné s fia nagy Lajos emelt.

Ezt a templomot Rudolf király a catholicusoknak visszaadni megparancsolta. Mivel a kassai polgárok nem engedelmeskedtek, a király hatalomkarral vétette el; az ő vezére Belgiojoso gróf a templomot katona erővel elfoglalta, a lutherista prédikátorokat Kassáról kihajtotta s a huszonnyolcz falut, melly Kassa városnak tulajdona vala, a király részére hódította. Ebből nagy zaj támadott a közel vármegyékben. Azon időtájban az erdélyiek már régóta nyugtatlankodván, Bethlen Gábort fejedelmül kiáltották ki, de a ki, pénze ereje kifogyván, magát a fejedelmi széken főn nem tarthatta; azért a temesvári s budai pasánál segedelmet kért. Így az erdélyi s a magyarországi nyugtalankodók egyesülvén, a gazdag Bocskay Istvánt szolliták föl, lenne vezérök, foglalná el az erdélyi fejede-

lemséget s Magyarországra rontván, Belgiojoso grófot verné ki.

Eddig mind csak alattomban történt, a hatalmaskodó Belgiojoso ellen senki sem mert fegyvert emelni. Egyszerre a temesvári pasa s vele Bethlen kevesed magával Lippánál terem azt megrohanni szándékozván. — De a várkapitány neszét kapja a dolognak, a hajdu kapitányt, Lippay Balázst segítségre szóllítja s a kis török csapatot éjjel véletlenül megtámadja; ezek futásnak erednek, maga a pasa s Bethlen alig birták szemeikből ki rázni az álmot s ruhájokat is hátra hagyták a táborban. Bethlen mentéjében levelek voltak, melyekből kitudatott, hogy Bocskay István részese a lázadásnak. Bocskay az elárulattásról mit sem tudván, az ő szentjobbí várában kényelmesen mulatott, midőn Belgiojoso mint árulót, a király a táborba idézte, hogy ártatlanságát mutassa meg. De Bocskay elillant s Lippay Balázs hajduihoz érkezvén, panaszkodott, hogy Belgiojoso őt üldözi; a magyarokat vallásuktól megakarja fosztani s az ő bihari falvait már mind elfoglalta. A hajduk, többnyire reformatusok lévén, Bocskay részére állottak s Belgiojosonak egyik kapitányát seregestől megszalasztották.

E győzelem híre szerte szárnyult a Tisza kerületek- és Erdély megyékben; a győztes Bocskay tábora rövid idő alatt olly szörnyen növekedett, hogy avval Belgiojoso már nem bírván kénytelen volt hátrálni; midőn Kassára be akart menni, a polgárok a város kapukat elzárták szeme előtt s így a királyi vezér szepességbe vonult. Bocskay nyílt leveleket küldö szét az országba s mindeneket pártosságra szólított: mire a nemesség nagy része, a felső Magyarországi városok, úgy mint Kassa, Bártfa, Eperjes, Késmárk stb. mind hozzá állottak; legtöbben kénytelenségből szegődtek a lázadókhöz, különben jószágaik tüzzel vassal pusztitattak volna. Ha valaki Bocskaynak ellenszolgált, halálfa volt; a hajdu kapitány, Lippay Balázs, noha Bocskay pártosa, mivel ő is parancsolni akart, lakoma alkalmával darabokra vagdaltatott. Így edzette meg ha-

talmát Bocskay; a szerencsi várba országgyűlést hirdete; a lázadóból majdnem király lett; az egybegyűlt pártosok őt Magyarország, Erdély, Moldva s oláh föld fejedelmévé kiáltották ki s a török zultánhoz fényes követeket küldének, segítséget kérvén a pogánytól a magyar király ellen. A követek drága ajándékokkal megrakva mentek Stambulba s magokkal számos német gyermekeket vittek sarlát ruhában s püspöki süveggel gunyosan ékesítve, a zultánnak velök kedveskedni akarván.

Az alatt Bocskay vezérei a bánya városokat, Nyitrát, Trencsént, Csalóközt s a Dunántuli vármegyéket hódíták részére; Bácsy Benedek, a hajduk, tatárok s törökök vezére folyóújtotta Bazint, Szentgyörgyöt, Szenczet, és Csekleszt. Somogyban Horváth Bálint a veszprémi püspöknek, Ujlaky Lajosnak fejét hasította szét, mások foglyokat szedtek a magyar, horvát s német vidékeken s csekély áron adták el a tatárok s törököknek. — A szerencsi követek Stambulban jól fogadtattak; a zultán mindenben meg egyezett; Bocskayt fejedelemnek megerősíté s Mohamed nagy vezérét küldé segítségére, ki Esztergomot, Visegrádot és Váczt a keresztyénektől elvevé s a lázadókkal versenyt pusztítá szegény hazánkat.

Szerencsére történt, hogy a nagyvezér s Homonnai Drugeth Bálint, Bocskay főpártosa meghasonlottak. A török nagyvezér azt kívánta, miszerint minden magyarok, kik mint a magyar király hivei fogságba kerültek, a töröknek foglyul adassanak el; mit a jószívü s böcsületes Homonnai ellenzett. Azért a nagyvezér a pártosoktól akarván állani, titkos követeket küldé Rudolf királyhoz s békét akart kötni: mit meghallván a pártosok, megszeppentek s ők is hajlandóknak mutatkoztak a béke kötésére. De a pogány hitében bizni nem lehetett, mert Mohamed Rákosra híván meg Bocskayt s főembereit, koronával kínálta meg őt s valamelly görög koronával magyar királynak meg is koronázta: Bocskay aztán a koronát fejről levevén, azt monda, hogy magyar király létében ő azzá nem lehet; ma-

gyar király Rudolf, kinek élteben ő magát meg nem koronáztathatja.

● Rudolf az alatt, mivel a háborúnak szerencsés folytatására ereje megfogyott, a béke megkötésén dolgozott, mint a Törökkal, mind Bocskayval, melly ügy nem sokára végre hajtatott. Komárom alatt van hely, hol Zsitva vize a Dunába omlik: ennek irányában a tulsó párton Almás falu áll s itt tanyázott a török tábor; a Zsitva egyik partján Rudolf katonái, másikan Zsitvatoroknál Bocskay pártosai táboroztak: ezen helyen kötötték meg a béke, melly szerint a mit a Török elfoglalt eddiglen, azt megtarthatta; a magyar király adót többé nem fizetett; a keresztyén falvak, mellyek török szomszédság miatt eddiglen mind a Töröknek, mind a magyar királynak adóztak, ezentul a Töröknek, semmit sem fizetnek. — A föllázadott magyarok Bécsben kötöttek békét, melly szerint Bocskay mint fejedelem megtartja Erdélyt s a Tisza tulját; ha meghal, a magyarországi vármegyék a királyra szállanak; Luther és Calvin követői az isteni tiszteletet szabadon gyakorolhatják, de úgy, hogy ez a római catholicusok kárával ne járjon s catholicus templomok többé el ne foglalassanak.

E békekötésén leginkább Mátyás főherczeg és Bocskay részéről Illyésházy István dolgozott. És ennek következtében Mátyás királlyá koronáztatott s Illyésházy noha lutherista, nádorispány lett, a miben Rudolf megegyezett s magának csak a császári méltóságot tartotta fön 1608ban. — II. Mátyás király nem sokára császár is lett; alatta a magyarok állapotja üdülni s jobbra kezdett fordulni. — Bocskay halála után az erdélyiek Báthory Gábort választották fejedelemül; és a bécsi szerződés ellenére a Tiszántuli vármegyéket is visszatartották s így ők szegték meg legelőször ama híres békekötést, mellynek kieszközlése annyi vérontásba került vala.

Báthory Gábor fejedelem erkölcstelen s gyalázatos ember vala; alattvalóinak nejeit és leányait török pasakint tulajdonának nézte; minden szégyent s istenfélel-

met feledve visszaélt velök s a megbántott férjeket, apákat vagy testvéreket, ha tiltakoztak, a hóhér pallosára el szokta itélni. A catholicusoknak szigorúan megtiltá, miszerint ezentul semmi papot tartaniok nem szabad. Radul oláh vajda barátságban állott vele: de Bathory azt hirtelen megtámadta, fővárosát elfoglalta s miután az oláh nőket fajtalanul három hónap folytában meggyalázta volna, haza tért. — Illy botrányos férfiú nem uralkodhatott soká. Az ő fővezére, ama híres Bethlen Gábor s vele az ország nagyobb része elpártolt Báthorytól, ki Nagyváradon meggyilkoltatott: Bethlen Gábor Erdély fejedelme lön.

Ez időben a catholicusok száma Magyarföldön már nagyon csekély volt; a protestansok mindenütt uralkodtak. Mivel Erdélyben a calvinista Bethlen volt fejedelem, Magyarországon a lutherista Illyésházy után Thurzó György ország nádorispán is lutherista vala, úgy látszott, hogy mind a két magyar hazából teljesen kipusztul a catholica hit, melyet a királyon kívül már csak kevesen vallottak. De az isteni Gondviselés jobbra fordítá a dolgokat s egy férjfiut ajándékoza a magyaroknak, ki az elnyomott szentegyházat helyre állítsa s a magyarok nagyobb részét azon vallásra térítse vissza, melyet szent István és László, II. Béla, nagy Lajos s Corvin Mátyás korabeli őseik vallottak. Ama férfiú volt Pázmány Péter jezsuita, kit II. Mátyás király és császár előbb thuróczi prépostnak, aztán pedig esztergami érseknek s az ország primásának nevezett. Pázmán nagy eszének, meg szép magyar beszédeinek sikerült, hogy igen sok magyar grófi, bárói s nemesi család a catholica hitre visszatért, úgy mint: Forgács Sigmond, Eszterházy, Illyésházy s mások. És ezen Forgács Sigmond rövid idő mulva nádor ispánnak választatott, mi annak jele vala, hogy a catholicusok száma növekedni kezd s hatalma gyarapul. — II. Mátyás halála után császár s király unoka öcsje II. Ferdinand lett 1619ben; igen jámbor fejedelem, de szerfölött nehéz időben uralkodott. Alatta ütött ki Csehöldön ama nagy zendülés s ennek következtében, mivel a zendülőket

más fejedelmek pártolták és segítették, kezdődött a harmincz esztendő s háboru.

A csehek vezére Thurn gróf seregestől előre nyomult egész Bécsig s II. Ferdinand nagy szorongásba jött; a német lutheristák őt a császári palotában ostromolták, sőt egyikük, neve Thonräd el András, olly merész volt, hogy a császár szobájába lépven, őt köntösénél ránczigálta s föladásra nagyon gorombául sürgette. Ekkor Ferdinand a feszület elébe borult s imádkozott; imádsága az égbe hatott: mert azon pillanatban, midőn a legnagyobb veszedelemben forgott, Bécs közeléből ötszáz vasas német érkezett s a jambor fejdelmet a szemtelen üldözőtől megszabadította. Thurn kénytelen volt haza térni s mivel csehei a császár boszujától féltek, Bethlen Gáborhoz követeket küldö Erdélybe, magát fegyveres pajtáságba ajánlván.

Es Bethlen kész vala fegyvert ragadni s nagy lázadást támasztani Magyarországon, noha a jambor II. Ferdinand neki semmi okot reá nem nyujta. Sőt Ferdinandnak inkább igazságos követelései voltak Bethlenen s az erdélyieken, kik Bocskay halála után a magyarországi vármegyéket letartóztatván, a békét megszegték. De a ki verekedni akar, hamar talál botot. Bethlen azt mondotta: a szegény cseheken segíteni kell, mivel a császár őket lázadásért büntetni akarja. S valósággal hadait öszveszedvén, be is rontott az országba Bethlen, s mivel Ferdinand katonasága a csehek ellen harczolt, a vármegyéket védetlen állapotban találván, egész Posonyig nyomult; Forgács nádort, ki Posony várban magát védelmezé, a városba le csalta; a magyar szent koronát elfoglalta; a fogoly nádort pedig arra kényszerítette, hogy magyar országgyűlést hirdessen Posonyba; pártosainak, mint Thurzó Szaniszló és Imrének megengedé, miszerint papi javakat, plébániai, apátsági, püspöki földeket vagy falvakat szabadon foglaljanak s ajándékozzanak, a kinek tetszik, csak-hogy ezen elrabolt jószágok adásával több pártosokat szerezzenek.

Sokan gyűltek Bethlen parancsára Posonyba s az erdélyi fejedelmet Magyarország fejedelmének kiáltották ki; a föllázadott csehek s morvák követei is jelen voltak s Bethlennel fegyverszövetséget kötöttek Ferdinand ellen; más követek Stambulba mentek a tizen-nyolcz év óta nyugvó Törököt is a magyar haza pusztítására fölhivandók.

Más országgyűlés tartatott Beszterczebányán, igen fényes és népes, hol a német birodalmi, a lengyel királyi, cseh és morva követek is jelen voltak. Bethlen Gábor magyar királynak választatott: de megkoronázlatni nem akart. Az ő reformatus udvari papja Alvinczy Péter nagyon sürgetvén a koronázást, kérdéző Bethlen „ki fog engem koronázni?” Alvinczy felele, miszerint csak kegyes parancsolatját várja, s ő tüstint fölteszi Bethlen fejére a koronát. „Igen ám, válaszolt Bethlen, ha te esztergami érsek volnál! miután Magyarországbán csak ez koronázhat királyt.” — Alvinczy mondá: „hát nevezzen engem esztergami érsekké, s én érsek leszek s megkoronázlak.” — Alvinczy szemtelensége nagyon messze ment, s Bethlen azzal végzé a nevezetes szóváltást: „ennek sem tehetlek úgymond; esztergami érseket csak koronás király nevezhet.”

Ezzel megmutatta Bethlen, mikint az ő pártosai roszul cselekedtek, hogy őt királynak kiálták ki; magok a pártosok is megindultak e változáson, s titkon Ferdinandhoz kezdenek hajolni. Azonban a háboru még egész 1622ig dühöngött, akkor békét kötöttek a királylyal: Bethlen Magyarországbán két vármegyét s igen nagy birtokot, Sléziában pedig két herczegséget nyert.

Isten az ő hiv s jámbor szolgálait nem hagyja elnyomatni; úgy történt II. Ferdinándal is, kin teljesülni látszott a közmondás, minél jobb keresztény, annál nagyobb a keresztje. Ellenségektől mindenfelől környezve, mindenektől majdnem elhagyatva, még is győzedelmeskedett, s az ő ivadéakai maiglan is dicsőségesen uralkodnak: míg ellenesei egymás után letiporva, a sirba szállottak a nélkül, hogy belőlök

valami más maradott volna meg, mint ama szomoru emlék, hogy lázadásai által sok rosszat ejtének a Magyarországon.

Hogy ha ki nyakon vert, s töled görcsöst nem nyert, máskor dorongot hoz rád. Ennél fogva Bethlen még háromszor támadta meg, és pedig a törökök és tatárok gyönyörű társaságában Ferdinand királyt: de nagyobb hasznót az elsőnél egyszer sem aratott. Midőn 1629ben az özvegye, brandenburgi Katalin meghalt, a catholica hitre tért. És a protestansok megtérései nagyon gyakoriak lettek kivált a magyar fő uraknál; többnyire a nagy Pázmány Péternek műve. Ez uttal a catholicusok annyira erősödtek Magyarföldön, hogy 1625 óta, melly éven három lutherista nádor után végre a catholicus Eszterházy Miklós választatott meg nádornak, mindig csak a catholicus főurakból lett nádorispán. II. Ferdinand halála történt 1637ben, melly után fia, III. Ferdinand foglalta el a magyar királyszéket.

III. Ferdinand alatt tört ki a harmadik lázadás Magyarországon, mellyet Bethlen utóda az Erdély fejedelmi széken, Rákoczy György támasztott. Fősvény és más birtokát éhező ember volt ez; sok erdélyi urat, akár catholicus, akár evangelicus volt, gyakran ok nélkül pörbe bonyolított, hogy jószágát elszedhesse, s magának tulajdonítsa. A Töröknek sok ezer aranyat ígért, ha őt a Tisza kerületi vármegyék birtokába állítja. A török segítségről már bizonyos volt, s most még a franczia és svéd nemzethez küldé követeket, s azt kívánta tőlök, miszerint, midőn ő Erdély felől támadja meg a magyar királyt, ők akkor Németországba nyomuljanak, s III. Ferdinánd ezuttal mintegy két tűz közé szoríttassék. S ugy is történt. Miután minden el volt alattomban készítve, Rákoczy György kevesed magával Sárospatakra, az ő birtokát megnézni rándult, hogy megtudja, valljon fognak e hozzá gyülekezni a magyarországiak, vagy sém? De alig érkezett oda, s a protestansok nagy száma körülvette, az alatt erdélyi serege is meg jött, mellyel aztán III. Ferdinánd ellen indult; az egész országot elfoglalta majdnem ugy, mint egykoron Beth-

I en és Bocskay, mert Ferdinand Németalföldön a Franciaák meg Svédok ellen hadakozván, sergeit oda szállította, s Magyarországot védtelen állapotban hagyni kénytelen volt.

És bizonyosan tovább is garázdálkodott volna Rákoczy Magyarországon, ha a király követe a zultánt arra nem bírja, hogy az erdélyi fejedelemnek minden további hadakozást és békeszegést megtiltsa. Annyira a török torkában állottak az ekkori erdélyiek, hogy a zultán tudta s akarata, vagyis engedelme nélkül nem is mozdulhattak. Most még azon csudálatos dolog is történt, hogy a pogány maga kénytelen volt megtiltani: hogy magyar a magyar ellen ne harcoljon. Meg is tiltotta a zultán a további hadakozást Rákóczynak, s midőn a fősvény s birtok hajhászó fejedelem engedelmeskedni vonakodék, háborút üzent neki Erdélybe, s erőnek erejével békére akarta tanítani. Csak úgy tette le Rákoczy a fegyvert s III. Ferdinand mind azon vármegyéket meg hagyta neki, mellyeket Bethlen birt vala, s még ennél többet is Magyarországhban. A békekötés Linczen austriai városban íratott alá, mellyben a Bocskayféle bécsi békekötés megerősítetett; a protestánsoknak a régi szabadság, vallási szertartásaikkal élni meghagyatott. Mind ez 1647ki országgyűlésen a magyar törvény könyvbe is beigtattatott. Ama béke pedig linczi békekötésnek nevezetik.

Ezen a háborgáson kívül III. Ferdinand kormányja Magyarországon csöndes vala: de megszomorítá őt nem sokára fiának IV. Ferdinand már meg koronázott magyar királynak halála, kinek helyébe második fiát I. Leopoldot koronáztatta meg; III. Ferdinand meghalt 1657ben.

Tekintsünk most egy kissé hátra, s vizsgáljuk meg, mivé változott Magyarföld annyi sok s némtelen lázongás, török szövetkezés, rablás meg pusztítás után? A haza fia egymás iránt még bizalmatlanabbak lettek; a féktelen dúlás, öldöklés igen gyakori s majdnem büntetlen vala. Az országban nagy hatalomra kaptak az úgy nevezett hajduk vagy hajtók, a mint eleintén hivattak. Ezek kezdetben pásztorok, ökörhajtók, csikósok voltak; kardosan s puskával

jártak, utonállókká lettek s mivel bátor, sőt vakmerő legények voltak, a hadvezérek seregökbe fogadták zsoldért. Mint az előbbeniekből tudjuk, a hajduk első vitézei voltak Bocskaynak; nélkülök a zendítő nem kezdetett volna semmit; számuk akkor kilenczezer háromezre ment, mind calvinista emberek. Bocskay előtt szétszórva éltek, s tartattak az országban. Ha valamely vár urának rabolni, a szegény ember véres verejtékéből dözsölni kedve jött, az csak néhány száz lovas és gyalog hajdut fogadott: ez uttal dúsgazdaggá zsiványkodott. Ha ki a büntető igazság kezeiből kisikamlott, biztos menedékre talált köztök. Aztán neki eredtek a falvak s kisebb városoknak; pénzt, marhát, ruhát elraboltak; leányokat, asszonyokat meggyaláztak; a házat meg fölgyújtották: a siránczó ügyefogyottak panaszaira kacagással feleltek s ittassan tova rándultak. Tenger panasz érkezett ellenök egymásután tizenkét országgyűlésre; ök a legszigorubb törvények alá estek: de senki sem merte bántani és pedig csak azon oknál fogva, mert sok úr velök tartott. Bocskay azonfelül Zabolos vármegyében öt mező várost ajándékozott nekik, miáltal legalább egy helyhöz kötve, a többi országot nem bántották. — Azonban nem csak a hajduk, hanem másoknál is elharapozott a rablási szabadság. Mint a durva állatok, nem már mint emberek állottak egymáshoz e hazának lakosai.

Mind ezen szomorú dolgoknak a volt oka, hogy a szüntelen török s lázadási háboruban megszűnt minden iskola és oktatás az országban; az emberek mint a vadak, minden vallás és istenfélelem nélkül nőttek föl. Azért a püspökök meg más főurak leginkább azon voltak, hogy iskolákat alapítsanak, hol a nemesi, városi s falusi nép gyermekei neveltessenek. Még I. Ferdinand korában támadott Spanyol országban egy tudós szerzet, melly jezsuitának hivatott s a nép nevelésére igen alkalmas volt. Ezeket a barátokat hozta be magyarországra Rudolf király idejében Draskovics kalocsai érsek s cardinál; Erdélybe pedig Báthory István fejdelem. Ezen jezsuiták sok jószágot kaptak, számos iskolát nyitottak föl nemesek úgy,

mint pórok számára. Szokásuk az volt, hogy a szegény ifjút, ha jó esze volt s iparkodott más tehetős nemes ifjunak ajánlották; a szegény a gazdagnak vagyonából élt s tanult. Ama híres esztergami érsek s cardinál Pázmány Péter is jezsuita volt, nagy iskolát alapított, melly későbbben a magyar fővárosba Budára, onnan Pestre vitetett át, hol jelenleg is van. Szint olly nagy iskolát emelt Kassán Kisdy Benedek egri püspök. Ezuttal az iskolák, az oktatás, a nevelés öregbülvén Magyarországon, reménység volt, miszerint az emberek is jobbak, böcsületesbek s jámborok lesznek. — Mert nem a jó nemzetség, hanem jó fölneveltség tesz kegyessé és jámborrá.

20. A Török kiűzése Magyarföldről.

T a r t a l o m.

I. Leopold tulajdonságai.

Rákoczy Györgynek szándokát ajlengyel koronára meghiusítja; ennek balesetei.

Erdélyi fejdelmek.

Apaffy; Nagyvárad elvesztése; magyar hősök; német vetekedés.

Forgács Adám veressége s Érsekújvár elhagyása.

A török hadi szerencsének bal fordulata.

A Zrinyi testvérek tettei; Zrinyivár földulása; szent gothardi ütközet.

E magyar határhelyek sora; a főurak összeesküvése, befogatása.

A királynak gyertyavilági életveszedelme.

Kivégeztetések.

A magyarok elnyomása; német gubernátor; Caraffa ítélőszéke.

A bujdosók Erdélyben.

Tökölyi Imre fölkelése s magyar fejedelmi beigtatása Fülel romjain.

A török s keresztyén hadkészületek.

A köpcsényi serognézés.

Karamustafa Bécs alatt; a bécsiek insége.

Szobjesszky s lotharingi Károly isten

szolgálata s győzelme Bécs mellett

Párkány közelében; várfoglalások.

Karamustafa kivégeztetése.

Leopold bünefedést hirdet.

A külföldi s magyar hősök sora, kik Magyarföld fölszabadításában részesültek.

Tökölyit vasban viszik el a törökök; Petneházy a királyhoz áll.

Törökök félelme s futása.

Budavár visszavétele.

Mohácsi győzelem.

A 1687ki országgyűlés nevezetes két határozata.

I. Józsefnek örökös magyar királynaki koronázása.

Tökölyiné fogsága.

Erdély Leopoldnak alávetve.

Folytonos várfoglalások. A török nép lázadása Stambulban; a zultán ajánlatai neveltségek.

A franczia király uj ellenségeket bujtott föl Leopold nyakára.

Piccolomini szép magatartása; Csernovics szerződése.

Kiuprili Mustafa nagy vezér szilárd had viselése.

A keresztyén vezérek hibája.

Mustafa sultán hadvezetése; Veterani meghal.

A dunai sajkászok jó szolgálata.

Savoji Jenő herczeg zentai győzelme.
A carloviczi békekötés pontjai.

Következik a magyarok történetének legfényesb s örvendetesb része, a Török kiűzésének édes magyar házánkból s Magyarföld fölszabadításának dicső korszaka; de a mellyett igen sok s igen szomorú esemény, zenebona, háború s pusztítás előzött meg. Fontos szakasz ez e könyvecskében, és mivel az itt elő számlálendő történetek következései maiglan is meg vannak, azért a következő kétszáz esztendő történeteit az előbenieknél terjedelmesben el fogjuk beszélni.

II. Ferdinand holtá után a már előbb megkoronázott I. Leopold (uralkodott 1657—1705ig) császár fogta föl a kormány igazgatását Magyarországon. Még csak tizenhét éves ifju vala, termete kicsiny, szeme kék, haja szőke, arca halován. Alsó ajka kitünőleg vastag s kidudorodva volt, a mint ez a fenséges Habsburgi Ház minden tagjain kisebb nagyobb mértékben, mind családi bélyeg, észrevehető. — Mig bátyja, IV. Ferdinand élt, papságra, különösen a passauai püspökségre neveltetett; nevelői jezsuiták valának, kiktől szép tudományt, helyes szokásokat, jó erkölcsöket, leginkább pedig mély Isten félelmet s vallást örökölt. Szelid, jó s bizodalmas indulatu volt.

Uralkodása elején lengyel, aztán török háborúba bonyolodott. A lengyel háborúnak oka ifjabb Rákoczy György erdélyi fejdelem volt, kit Károly Gustáv svéd király fegyvertársaságba szólított Kazimir lengyel király ellen. Gustáv még győzelem előtt Lengyelföldet elakarván foglalni, maga csak egy részét szándékolta megtartani, a többi Rákoczynak engedé át a lengyel koronával együtt. De mind ez még harcz s győzelem előtt történt. S így meg sem fogták, már kopasztották. A svéd király még is könnyen föl lovalta a hiu Rákoczyt, hogy ez magyarok, oláhok és erdélyi szászokból sereget gyűjtván, a kozák kapitánynyal Chlemeniczkyvel egyesülve Lengyelországra rontott.

De végén szokják a dolgot megdicsérni. Az pedig balul ütött ki. Rákoczy épen azt hiesztelte mindenütt lengyel vidékein, a mit apja György, Bethlen meg Bocskay, midőn Magyarországra törtek, s lázadást akartak támasztani, hogy tudni illik a lengyel protestansokat akarja védelmezni. El is ámított Rákoczy sok lengyel urat szabadság és védelem ígéreteivel s arany kegyeket várt, noha igen sokan hátrálásra intették; a török Zultán egyenesen meg tiltá neki a lengyel háboruszkodást s Leopold császár is ki jelenté, miszerint illy nyilvános és galád rablást, mint a millyen a lengyel háboru, nem türhet. S valóban Leopold császár Kazimir király segedelmére tizenhat ezer katonát küldé Haczfeld vezórsége alatt. E közben Lubomirszky György lengyel vezér Rakoczynak beregi, ugocsi meg szathmári birtokaira ütött, hogy így Lengyelországból hazatérésre kényszerítse. Az alatt Rákoczy Krakóba érkezett, s nem sokára a svéd királylyal egyesült.

Most kezdődött a szappan nélküli mosás Rákoczyn nézve: Gustávnak háborut izent a dán király, s tüstént haza kellett Svédországba sietnie; a kozák kapitány gazdag zsákmányt beszédvén s legényeit hiába fogyasztani átallván, eltakarodott; a fogadott oláh, német meg rusznyák zsoldosok megszöktek; Haczfeld vitézei közeledtek; Tavorovnál pedig Czareczky lengyel vezértől utólérve Rákóczy irgalmatlanul megveretett, s Krakóba akart zárkózni, de a fővárost Haczfeld birta már, s katonáival a Kárpátok szoros utjait is meg rakta, hogy Rákoczy büntetlenül haza ne illanhasson. Más oldalról Czarneczky Lubomirszky vették üzőbe; a tatárok is elle-ne mozdultak. Harmincezer embert s huszonhét ágyút számlált Rákóczy táborában: de a folyton folyó balesetek után olly gyáva lett, hogy a lengyelekkel megvívni nem bátorzkodott; békét s szabad elmenetet kért és nyert, de azon föltétel alatt, ha esküvel fogadja meg, miszerint mihelyt haza érkezik, legott követeket küld a lengyel király, a tatár khán és a zultánhoz bocsánatért esedezendő a miatt, hogy Lengyelföldre hadat vezetni merészkedett; a lengye-

leknek azonfelül kárpótlásul egy milliom két százezer forintot fizetend.

Úgy szabadon bocsáták R á k o c z y t a lengyel vezérek, de a szerencsétlen csak csöbörből vödörbe esett. A tatárok határán menvén le Erdélybe, megrohantatott s huszonhárom ezer embere tatár fogságba esett; ön maga nagy nehezen menekült háromszáz lovaggal Marmarosba, honnan olly kudarczvallottan mutatni sem akarta magát. Szamosujvárra országgyűlés hirdetett, és R á k o c z y bajai csak most állottak be igazán.

Az országgyűlésre sok úr s követ jelent meg, többek közt hatszáz nemes asszony gyászruhában, mind özvegyei vagy árvái azon férjek, apák vagy tesvéreknek, kiket R á k o c z y lengyelföldre vezetett s a harcban vesztett vagy a tatár fogságba kerülteket elhagyott. Iszonyu panasz és láрма támadott e miatt a fejedelem ellen, miglen a foglyok megváltását saját erszényéből meg nem ígérte. Azonban alig hogy kigázolt e bajból, néhány nap mulva a török Zultán követe érkezett meg, urának azon parancsát jelentvén ki a gyűlésen, miszerint R á k o c z y, mint a ki a török akarata ellen a lengyel háborút indította, letétetik, s a Rendekre új fejedelem megválasztása parancsoltatik: különben az egész országra tűzzel és vassal pusztító csapatokat ereszt. Mindnyájan engedelmeskedtek, R á k o c z y a kormányról lemondott; a Rende pedig fejedelmül választották R é d e y Feren czet, kit böcsületessége s okossága miatt mindenik tisztelt.

Fájt Rakoczynak ezen új megalázás, és zsoldosokat fogadván, R é d e y t lemondásra készíté, magát ujra fejedelmül meg választatta: s most új háborút indított a Török ellen. De a balgatag merényre az erdélyiek nem hajoltak félelemből; a törökök pedig kaczagtak. És nem sokára eláradott Erdélyben a törökség; maga a tatár khán, az oláh, bolgár, moldva vajdák, a török nagy vezér, a budai pasa föl kelt R á k o c z y ellen, ki már csak sűrű erdők meg szoros völgyekben bujkálva menekülhetett. Az erdélyiek hamar válaszlottak más fejedelmet, Barcsay

A k o s t, magyarországi nemest, de gyáva s tudatlan embert, ki az ország bajain nem segíthetett. Magok az erdélyi országos Rendek akár rossz nevelés által elfajulva, akár a szüntelen zaklatások miatt kétségbe esve, a helyett, hogy országgyűlésen tanácskoztak, a háboruban fegyvert ragadtak s harczoltak volna, csak lakomákat tartának; ittas állapotban végeztek a legfontosb dolgokról, mi Erdély országot az örvény szélére hozta.

Az alatt a tatár foglyok haza érkeztek, köztök **K e m é n y János** igen tapasztalt, bölcs és böcsületes fővezér, kit maga **Barcsay** kért meg a fejedelemség átvételére. Gyakorta minél jobban gyógyítják, annál inkább öregbedik a nyavalya. **Rákoczy** Erdély elvesztését sehogy sem tudta feledni, s azt mondá: „ha ő nem bírhatja Erdélyt, más se bírhasa; tudom én úgymond, hogy az erdélyiek tarisznyahitűek; hitet hitre raknak“, s ő mindent el akart követni, mi által az uralkodást visszanyerhesse: de egy török csatában megverve, négy sebet kapott; a negyedikre, melly fejt s agyát érte, lerogyott s Nagyváradon meghalt 1660ban.

Ez által Nagyvárad **Rákoczy** embereinek gyűlhelye lett, mellyet a győztes törökök **Aly pasa** vezérsege alatt körülvettek, s elfoglaltak. **Rákoczy** fővezére, a jeles **Kemény János** Magyarországból Erdélybe szökött s pártja nagyon növekedvén, fejedelmként viselte magát, **Barcsay** lemondott, s az erdélyiek **Keménynek** hódoltak. **Veselényi Ferencz** nádor, **Lippay György** primás levelekkel tisztelték meg, s **Montecucoli** császári vezér segedelméről biztosították. Azonban **Aly** nagy vezér, ugyan az, ki Nagyváradot elfoglalta, **Keményt** fejedelmül elismerni vonakodott, s helyébe **Apaffy Mihályt**, gazdag s békeszerető mágna st ajánlotta, kinek megválasztása a marosvásárhelyi gyűlésen végre is hajtatott. **Montecucoli** és **Kemény** egyesültek, s mintegy negyvenhét ezer katonával birtak; **Aly**ról híre járt, hogy hatvanezer törököt vezet, mire **Montecucoli** megszeppent s Magyarországra távozván, **Keményt** sárban hagyta, nem sokára egy török csapat harczra csalván, megverte; a fejdelem a többivel

szaladásnak indul, a lóról lebukik, s agyon tiporva meghalt; teteme soha sem találtatott meg. Erdély fejedelme Apaffy maradt.

Az alatt Leopold követei hiába panaszkodtak Stambulban, hogy a törökök minduntalan megzavarják a békét Magyarországon; és Nagyvárad elvesztése aludni sem hagyta a királyt, ki nagyon jól tudta, hogy a nagy erősítvény birtoka mintegy kulcs a karpáti vármegyék elfoglalására. — Mind a mellett Stambulban békéről beszéltek a törökök, de alattomban a legnagyobb hadi készülteken izzadtak. Mohamed zultán nagy vezérül a huszonkét éves, a tűz Ahmed Kiuprilit nevezte, ki alig várhatta be az órát, mellyen Magyarországra törhessen: mi 1663ban meg is történt; azon évi nyár derekán hetvenöt ezer jól fegyverzett s bátor török bajnokkal állott meg Mohács mezején.

Édes hazánknak ezen idő tájban sok jeles hadvezére vala, mint Zrinyi Miklós és Péter, Pálffy Miklós, Veselényi Ferencz nádor, Montecucoli stb. De köztök, kivált a magyar meg német vezérek közt a visszavonás, irigykedés, versenyezés ördöge honolt, s minden sükert meghiusított. A németek azt mondák: a magyar nemzet gyöngé már és tehetlen; német segítség nélkül föl nem üdülhet; a magyarok azt viszonozták: nekik német katonára nem kell, ők magok is fogják védelmezni a fenyegetett hazát. Azonban a németeknek csakugyan igaza volt, leginkább azért, mert a magyarok egymás közt sem tudtak megegyezni; a calviniak a catholicusokkal nem egyesültek, sőt üldözték egymást; az erdélyi magyarok pedig a Török torkában heverték s a magyarországi török háborukban részt nem vettek. Így midőn az egyik jobbra nézett, a másik közönségesen balra fordítá arcát; mi által történt: hogy soha egyesült kézzel s erővel nem foghatták szembe az ellenséget, ki őket egyenkint csalogatta, s egymás után elnyelni készült.

Épen az történt most is. Zrinyi Miklós kijelenté, miszerint ő, Pálffy és Veselényi dandáraival egyesülve,

németek nélkül is megveri Ahmed Kiuprilit s a gyászos Mohács mezején táborozott: de a király főtanácsosa Porcia herczeg, az egyes erők veszését megakarván kimélni, azt nem engedte, hanem Montecucolit a királyi tábor fővezérévé nevezte, kinek mindnyája tartozott engedelmeskedni. Montecucoli olasz gróf, ügyes hadvezér, de a magyarok iránt igen bizalmatlan vala. Ahmed nagyvezér Érsekujvárat elakarván foglalni, sem a magyarok, sem a németek által nem háborgattatva Budáig, aztán Esztergamig, onnan hajó hidon Párkányig ért, hol a terjedelmes sík mezőn táborot vetett. Ujvár kapitánya Forgács Ádám azt a hirt vevé, miszerint az esztergami hid megrongálva lévén, eddiglen csak kevés török szállhatott a párkányi partra, kit ő kevesed magával fog tönkre tehetni. És mintegy ezer legénynyel Köbölkutig érkezett, vele Pálffy Miklós két ezer vágvölgyi fegyveressel találkozott. A kis magyar csapatot könnyen meggyőzték a törökök s hétszáz magyart vittek el Stambulba.

Ha a zavart, mely e csata után a Duna mentében uralkodott, maga hasznára tudja fordítani Ahmed, Ujvárt kard zöreje nélkül is elfoglalja: azonban, míg ő a közel falvak kirablásával foglalkodik, Montecucoli néhány csapatot bevethete a fenyegetett erősítvénybe, s a Török csak nagy Boldogasszony virradóján érkezett Ujvár alá, hová a nagyvezér parancsolatjára az erdélyi fejedelem Apaffy Mihálynak is meg kellett jelenni. Elrendezvén az ágyú telepek állásait, az erősítvény hat bástyái irányában minden nap háromszáz ötven félmázsányi ágyú golyót hányatott a várba; legényeit Esztergamtól egész Galgóczig úgy helyezte el, hogy a vidék az ő birtokában lenni látszaték. A Vág jobb partján Leopold fegyveresei tanyáztak; a megyék fegyverre szólítva Szenczre, hol a Veselényi nádor táborozott, várattak; Montecucoli maga is Spork, Heister meg Schneidau vezérek csapatait egybehuzván, Cseklész alatt állá meg. De Veselényi egyedül marada, s a nemesi fölkelésre hiába várakozott: Hont, Nyitra, Nógrád azt üzente, miszerint a török nyomás

s vesztégállás miatt lehetlen fölülnie; Árva, Thuróczy s Trencsin azt mondák, hogy saját váraik s falvaikat a száguldozó török csoport előtt védtelen nem hagyhatják; a föl-országiak megtagadtak minden járulást a hadhoz, míg a németek, őket a pogánynál irgalmatlanabbul nyomók, az országból ki nem takarodnak.

Ahmed táborában nem volt eleség: de a nagyvezér föltalálta módját, midőn huszonöt ezer ozmant, tatárt megoláhot a Vág más partjára ereszte a végett, hogy egész Morva s Austriáig rándulva raboljanak. Bátran indultak utnak s Galgócznál a Vágon átkelvén, a kevesed magával örül álló Csákyt megszalasztották; két osztályra állván, egyikök a fejer hegyen át Brünnig és Olmüczig rabolt, pusztított s tizen négy ezer embert vitt el rabszijen; a másik osztály a Kárpátok tövében Szentgyörgy városig vágatott; a falvakat fölgynjtotta s a földmivelők vagyontát magával el vitte. Látta ezt Cseklésről Montecucoli, s attól tartván, hogy Posonytól el ne szakasztassék, Posonyba vonult.

A törökök zsákmányrakottak tértek Érsekújvár alá, hol már tizenennyolczezer golyó vettetett a várba; a körülvevő viz lecsapoltatott; a falak aláásattak s dűledeztek. A félelem s kétségbeesés olly nagy volt a városban, hogy Forgács azt átadni kényszerült, s legényeivel szabadon elmehetett. Érsekújvár a Török kezébe esett 1663ki szeptember 25kén, és szent Mihály napja előtti csütörtökön délután kétezer négyszáz hetvenkét német zsoldos jól fegyverezve lépett ki a várból Komárom felé, a török sereg következő napokon foglalta el Nyitrát, Galgóczot, Lévat és Nógrádot.

Ennyire hagyta az isteni Gondviselés terjedni a mozlem hatalmat Magyarföldön: de tovább nem. Mióta első győzelmét ünnepelte a Magyarok a Török, tudni illik, Zsigmond király alatt 1396ki sept. 26kán, Érsekújvár bevételkor épen kétszáz hatvanhetedik esztendeje folyt le, szünni nem tudó harczban és vérengzésben. Most már elégnek látta az úr Isten népének eddigi ostromozását;

megirgalmazott s mentőket küldö a Magyaroknak, kiknek ez örök hálálával tartozik.

Mert mig Újvár alatt olly roszul állott a keresztyének dolga, az alatt a dicső Zrinyi Miklós a Mura, Dráva és Száva mentében, mint a hol ő otthon, s birtokos vala, csatáról csatára, győzelemről győzelemre szállott. Őt, a szigetvári Zrinyi Miklós unokáját, a Török soha sem győzte meg. Azt lehele gondolni, a szent emlékezetű Hunyadyak korszaka köszönt be Magyarországon s az öreg gubernátor halottaiból föltámadva szent Capistránnál jár kell a táborban: úgy viselte magát a jámbor lelkű, szelid indulatu Zrinyi Miklós.

Azon kis félszigeten, hol Mura Drávába önti ki hullámain, egy vár emelkedett, mellyet Horvátország és Stajerföld védelmére Zrinyi Miklós saját költségén épített és Zrinyivárnak nevezett. Ez Zrinyinek rendes lakása és fegyvertára vala; innen szokott ő kevesed magával, de jól megválasztott magyar meg horvát legényekkel kirándulgatni a Törökre. — Ezt a várat legtöbb veszély is érte az ellenség részéről, kinek legközelebb főhadi helye Kanizsa volt, hol a dunántuli határpasák, mint leg-erősb várban kincseiket szokták vala tartani. Zrinyi megrohanásai óta féltetni kezdék drága ékszereiket s egy éjjel azokat Nándorfejérvárra akarták szállítani. Zrinyi Miklós, kinek horvát, rácz és török kémei minden vidéken, sőt minden török várban is voltak, a határ pasák szándokát megtudta s két ezer legénynyel lesbe állott valamelly szoroson, hol a kincses szekereknek szükségkép el kellett vonulniok. A kocsik el is érkezének háromszáz töröktől örözve: Zrinyi az öröket levágván, a kincseket Zrinyivárba vitette.

Érsekujvár ostromában Zrinyi a többi vezérek lomhaságát s félelmét meghallván, Csálókőzbe jött, s itt ugyanazt tevő a falukon, mezőkön a száguldozó s rabló török csapatok ellen, mit a horvát vidéken az előtt ő maga, most pedig öcsje Zrinyi Péter tön, ki szinte horvát katonákkal a legszebb győzelmekeket vívta ki. Rendesen eme hős

testvérek olly török seregeket meg szoktak támadni, mellyek zsákmányt meg foglyokat czepeltek törökföldre, s a méreg ette aztán a török vezéreket, midőn sok hónapi munka s vérontás után épen olly pillanatban kellett minden jutalmukat vesztetniök, mellyen veszélyt nem is gyanítottak.

Ez okozta, hogy a török fővezér Ahmed Kiuprili átalította már a sok veréseket hallani és Zrinyivár, mint gonosz fészek földulására három ezer kiválasztott erős török meg tatár legényt küldö ki; e munkát bevégezvén, Stajerföldre kellett volna betörnie. 1663ki szent Katalin napja utáni Szerdán termett a török legénység a Mura bal partján; hidat ver s tömegben a jobb partra átszáll, hol vára védelmére Zrinyi Miklós három század magával állott; többi bajnokai téli szállásokon elszórva még csak most gyűltek egybe. Nyil záport eresztettek a kis csapatra a törökök; de az távolság miatt senkit sem ére; ezek meg azt gondolván, Zrinyi emberei megbüvölvék és sérthetlenek, vagy talán Zrinyit helyéből kicsalni akarván, a hid felé futásnak eredtek; azonban társaik, nem tudván szándokukat, utjokat állják, s a Mura jobb partjara nyomják, miből rémitő zavar támadott; legtöbben a folyamba potyognak; másokra az oda ugró Zrinyi legényei kegyetlenül vagdálnak — így tart a harcz egész nap és egész éjjel, aztán a török elszaladt.

Dicső és hasznos volt ezen győzelem a keresztyén népeknek: mert ha Zrinyi nem oltalmazza várát, ezen három ezer pogány utat tör magának Stajer és Horvátföldre, mellyen Kiuprili nagy serege követi s elborítja az országokat. Méltán magasztalták a Zrinyivári hőst mind a magyarok, mind a németek. IV. Fülöp, spanyol király Miklóst az arany gyapju rendével, XIV. Lajos francia uralkodó fejedelmi évfizetéssel ajándékozta meg; Leopold császár pedig római birodalmi herczegnek akarta nevezni: mit Zrinyi elfogadni soha nem akart.

Kiuprili nagyvezér Érsekújvár alól Budára, s onnan Stambulba indult, kijelentvén, hogy jövő tavasszal ismét meg

akarja látogatni a keresztyéneket; Bécs-et pedig három vagy négy száz ezer török emberrel akarja látni. A császár követének átnyújtja a zultán levelét, mellyben ez fenyegetőzött, miszerint „a keresztyén fejedelmeket mind ki akarja pusztítani; az alattvalókat mint ebeket ketreczek meg zuglyokban tartani; gyermekeiket, mint békákat sövényekre akasztani; a viselősöket fölkonczolni: akkor meg fogja látni, vajjon az a keresztre feszített Jesus és Megváltó fog-e könyörölni a keresztyéneken?” — De kezdett könyörölni és segített is. Kiuprili elmentével szabad kezet nyertek a Zrinyiek s Montecucoli tanácsában határozottatott, miszerint Kiuprili visszatérésének gátolására vagy nehezítésére az eszéki hid fölgyujtassék; Baranya meg Somogy vármegyéből a marha elhajtassék; az eleség vitesék ki s a két megye pusztává dulassék föl: ezzel azt akarták elérni, hogy olly rémitő meg sok ágyuval ellátott török seregek többé föl ne jöhessenek.

Fő munka e dologban volt az eszéki hid megrontása, melly Zrinyi Miklósrá bízott. A hidat nagy Szulejman zultán egykoron nem csak a Dráván, hanem a közel hosszú mocsáron keresztül nyolczezer ötszáz hatvanöt lépésnyi hosszában, tizenhat lépésnyi szélesen erős vas kampokkal egybefűzött terebély tögyekből rakatta; hat esztendeig tartott a hid verése s harmincz ezer ember mindennap dolgozott rajta. Ezt az óriási művet Zrinyi, noha Eszék várából szüntelen lödöztek reá, a tulsó végén fölgyujtotta; a nem sokára keletkezett szélvész a lángokat éleszté s a közel nádasba csapta: két nap alatt leégett a hid egész Eszék alá. Innen vissza tértében Zrinyi a baranyai török falvakat, számra ötszázat, meg a malmokat hamuvá égette: azonban Pécs-et Kanizsát bevenni a királyi vezéreknek nem sikerült. — Felső részekben Souches Lajos Nyitrát, Lévát és Párkányt visszafoglallá.

Az alatt híre járt, hogy az eszéki hid valamenynyire helyre van állitva s Kiuprili nem igen nagy sereggel közeledik. És Kiuprili Zrinyvárát kezdé ostromolni, hová tizenhét száz német zsoldos helyeztetett Davancourt francia báró vezérsege alatt; Montecucolitábora Zrinyi-

vár közelében és vele szemközt vala föl állítva; benne leghíresb hősök; mint Hohenlohe Farkas, Waldeck György, Spork János, a fiatal lotharingi Károly; magyarok közül Zrinyi Miklós, Eszterházy Pál, Nádasdy Ferencz, Batthyányi stb tartózkodtak, égve harcz vágytól, de mit Montecucoli megengedni nem akart. — Az egész kereszttyén tábor szeme láttára Zrinyi-várt a Törökök megrohanták, Dancourt agyon lőtték, aláásván a várat, puska- és gránátseggel levegőbe röpítették s a falakat lerántották.

Zrinyi magába fojtotta a fájdalmat s mint Montecucoli alárendeltje azt tevő, mit ez parancsolt. Nem sokára a német birodalmi sereg is megérkeztek, Badeni Leopold markgróf vezérlete alatt ötven négy ezer bajnok, és hat ezer franczia Coligini János alatt. Ez által Montecucoli serege hetvenezerre szaporodott; a magyarok s horvátokon kívül, mellyel Szent Gothárdnál Ahmed Kiuprilivel harczra kelvén, a törököt teljesen legyőzte, tizenhét ezer emberét fölkoncizolta; hat ezer drága köves török kardot, száz negyven zászlót, számtalan lovat, nyergot, kilencz ágyut és sok pénzt elfoglalt. A török nagyvezér Győr felé szaladott; Montecucoli Soprony tájára vonult; miután a török Esztergamnál a Dunán átkelt, Montecucoli Posony, aztán Vág felé vonta táborát, Nyitra vagy Érsekújvár alatt a nagyvezért új csatára fogni akarván. Az alatt Bécsből követ érkezik Montecucoli táborába, ki azt jelenti, hogy husz évre béke kötött a Törökkel; minél fogva minden ellenségeskedés meg volna tiltva. Bámulva s elégtelenül ereszték le kardjaikat a vitéz s győztes vezérek s a fegyveres legénységet szállásokra bocsáták.

Ezen békekötés következtében Apaffy Mihály független s a zultánnak többé nem adózó fejedelem lön; magyar végházak vagy is török elleni határhelyek voltak: Gúta, Sempthe, Nyitra, Léva, Kalló, Tokaj, Szathmár, Ecsed, Nagybánya; Szathmár és Zabolcs Magyarországhoz csatoltatott: Székelyhidat szét

kelle rombolni, a zultán megtartá Lugost, Karansebest, Nagyváradot, Érsekújvárat és Nógradot; Leopold császárnak kellett azonfelül kétszáz ezer forintnyi ajándokot küldeni Sztambulba. — Azonban a török és magyar határ helyek sorából látjuk, miszerint a török az erősbeket, a magyar csak a silány gyöngé várakat tartá meg, azért is Magyarország török rablásoknak szüntelenül és mindenütt ki vala téve. Ennél fogva a béke nagyon káros volt.

A magyarok eléggé ületlenül s morogva hallák a béke hirdetést s ekkor Magyarország főurai összeveszküdtek a király ellen. Zrinyi Miklós, Lippay György primás, Veselényi nádor a nyugtalankodó nemességet rendben tartották s azt tanácsolák, miszerint folya módás, nem pedig fegyver által keressen igazságot; a királynak esküdött hűségről soha meg ne feledkezzék. — De mind a három férfiú nem sokára meghalálozván, nem volt többé ember az országban, kinek tekintete jó rendben s fékben tarthatta volna az eléggé ületleneket, kinek fejei most Zrinyi Péter horvát bán, Rákoczy Ferencz, György fia, Bocskay István, zemplini főispán, Nádasdy Ferencz országbíró voltak s abban egyeztek meg, miszerint a nemzetet Mohamed zultán oltalmába ajánlják, a németeket pedig kiűzik az országból. — Csakhogy gazda nélkül vetettek számot. Mind ezt Apaffynak üzenték meg s kérték, küldene embert Sztambulba, ki török segedelmért könyörögjön a zultánnál. Mivel Apaffy követe törökül nem tudott, megakadt a dolog tengelye; az olasz tolmács, Panagioti mindeneket megírt Leopold császár udvarába s elárult. Az alatt Zrinyi Péter, Frangepáni Ferenczet meg Tattenbach Erazmot, gréczi kormányzót vonta szövetségbe és minden el volt már készítve, hogy a török seregek segítségével Zrinyi Magyarországot magának, Rákóczynak Erdélyt meg fogja szerezni, Dalmátországban Frangepáni, Stajerföldön Tattenbach lett volna az uralkodó. Azonban kinek szél a hite, tömlöcz az országa; a elárulás után legelőször is Tattenbach esett fogságba, kinek lakásán hat ezer fegyver találtatott; aztán Spantkau

német vezér Zrinyit és Frangepánit Csák tornyába ostromolta, honnan ők Bécs felé szöktek s Kéry gróftól, kinél éjjeli szállást kerestek, tovább eresztve, Bécsbe jöttek, hogy leborulván a császár előtt, kegyelmet találjanak. Akkor fogságba tétettek. Rákoczyt csak édes anyja, Báthy Sónia és ifjabb Rákoczy György fejedelem özvegye mentette meg a fogság s büntetéstől: mert Leopold király tisztelte az özvegyet, mivel néhány év előtt fiával együtt a catholica hitre tért. Bocskay Marmarosba, más bűnrészesek pedig Erdélybe illottak.

E közben Leopold császár nagy életveszélyben forgott. Néhány nap óta, tudni illik azt vették észre, mikint a császár elsoványodva mind inkább sápadoz, gyöngül, meg oltatlan szomjtól s bor utáni vágytól gyötörtetik. Orvosai azt vélték, hogy véres nedvei romlottak s asztkórban meg fog halálózni: azonban Borsi József, mailandi igen tudós orvos észrevevé, hogy a Leopold szobájában égő két viasz gyertya nagyon vörös lángot mutat, mellyből finom fejrőz gőz fejeledezik a padlaton immár fejérlő kérget is okozott. A császárt más szobába kellett átvinni; más gyertyával szolgálni s egészség állapotja szemlátomást javult. Akkor fedeztetett föl, hogy a gyertya egérkövel meg volt vegyve, mellyből még harmincz font volt. Az eb, mellynek néhány darabka gyertya bétl adták be husban, három óra múlva öszvezsugorodva megdöglött. — Minél nagyobb személy, annál nagyobb a veszély. — Ezen merény szerzőit meg nem tudták soha; de annyi bizonyos, hogy a dolog a magyar öszveesküdteknek soha nem tulajdonítatott, és ügyeikkel semmi öszvekötésben nem vala. Azonban arra szolgált, hogy a foglyok sorsára neheztve hatott. Mert kinek a kása megégeti száját még a tarlóját is fujja. — És midőn Lotharingi Károly Murányt, az imént meghalt Veselényi várát elfoglalta, a levéltárban sok fontos irományokra akadott, mellyekből ki-sült, mikint Nádasdy országbíró s Leopold legközelebbi tanácsosa is a lázadók sorába tartozik. Igen sok magyar főúr és nemes esett akkor fogságba; birtoka elkoboztatott; fejeik leültettek. Zrinyi és Frangepani Bécsujvárosban fe-

jeztettek le; Tattenbach Graczbán; Nádasdy Bécsben 1671 esztendő folytában.

Magyarországról szaladott, a ki csak szaladhatott Erdélybe, hol Apaffy könyörülve fogadta a bujdosókat. Miután nagy számmal oda gyűltek volna, kirohanást kísértének meg Magyarországra a végett, hogy egyetemes lázadást támaszszanak Veselényi Pál, Teleky Mihály, Petróczy István vezéreik. Főgondjuk vala a Törököt fölingerelni Leopold ellen, hogy úgy egyesülve az oszmánokkal a németekre üthessenek; XIV. Lajos francia királyhoz is fordultak segítségért; Tökölyi Imre grófot huszon egy éves ifjút fővezérül választották s a lázadás szörnyű hévvel terjedett.

Imre apja, Tökölyi István néhány évek előtt Árvában Spork által ostrom alá véve, miután fiát parasztruhában Likavára szállította, meghalt előbb, mintsem a vár bevételét volna. Fia megmenekült. — Jelenleg Tökölyi Imrénék nagy jószágai a király kezében voltak, miért ő boszút akart állani. Rákoczy Ferencz is meghalt az alatt, és özvegye Zrinyi Ilona, Péter leánya, Tökölyi szeretője Munkácson lakott: napa Báthory Zsófia ellenezte a házasságot. De mivel a magyar mondás szerint, a nősülő legény nem kiméli a költséget? ez okból Tökölyi előbb vitézkedni akart, mielőtt Ilonához közelednék.

A királyi vezérek nem bátorzkodtak neki ellentállani: oly nagy hatalma volt s Tökölyi gyorsan nyomult előre; a bánvárosokat s az egész Kárpát vidéki országot elfoglalta; ősi birtokát megszállotta. Aranyat, ezüstöt bőségben talált; tábora minden részéről naponta növekedett s most még a török segedelmet is nagyon kezdé sürgetni. Leopold békét ajánlott, mindennek jobbra való fordulását ígerte; országgyűléseket tartott: csak hogy a háboru átkát távolíthassa el Magyarföldről s a századok óta ismeretlen békét meghonosítsa: de minden törekvése füstbe ment.

Azonban e veszedelmet az isteni Gondviselés azért hagyta annyira fölérleni, hogy megmutassa, mikint a legdühösebb emberi erőködések előtte csak csekély levegő mozgás,

hogy a legnagyobb roszt is, mellyet nem gátolva lenni engedett, legnagyobb jóra tudja változtatni. Tökölyi semmikép sem akart engedni, és a Török fölhíva, megjelent: de csak veszteségre.

Mint láttuk, 1664 óta béke állott a Törökkel, melly husz évre meg lévén kötve, 1684ben végére járandott. Ez sok gondot okozta Leopoldnak, kit azonfelül, hogy a magyarországi fölkelők zaklattak, a franczia király is háboruba bonyolított. Hogy tehát a Török előtt biztosan álljon, már 1682ben követséget küldö Stambulba s a béke meghosszabításában dolgozott; más részről Tökölyit azzal akarta békére hajlítani, hogy neki Zrinyi Ilonát, a napa holtá után Munkács asszonyát, nőül ajánlotta. Azonban Tökölyi, noha igen hajlandó vala a békére, egyes egyedül a dologban már mit sem határozhatott s a nélkül is Ilonával Munkács várában a 1681ki pünkösöd utáni negyedik vasárnapon fényes menyegzőt ült, mellynek végeztével őt a török zultán Magyarország fejedelmévé nevezte rendelve, hogy Tökölyi holtával fejedelmet szabadon választának a magyarok s évi adóul csak 40,000 aranyat fizessenek Stambulba. E végre Ibrahim budai pasának meghagyta, miszerint Tökölyit ünnepélyesen igtassa be a fejedelemségbe: akkor Tökölyi Fülek alatt állott, melly várat Koháry István tizenhét napig vitézül véde, de utóbb átadni kényszerült. És ide Fülek romladékaira hívta Ibrahim budai pasa Apaffyt, Telekyt, meg más erdélyi s magyarországi urakat s a zultán nevében Tökölyit, a huszonöt éves férfit magyar királynak üdvözölte.

Még most is békét kért a zultántól Leopold: de a kevély pogány Győrt és Komáromot kívánta tőle, mit a király böcsülettel nem adhata át s most már csak védelemről kellett gondoskodnia. Miksa bajor herczeg nyolcz ezer bajnokot ígért; János száz választó egész hatalmát; a lengyel király Szobjeszky János pedig önmaga negyven ezred magával ígérkezett. A császárnak serge hatvan ezert tehetett, mellynek kitartására II. Incze pápa sok aranyat, Szepcsényi primás pedig fél milliom forintot ajándékoza.

Épen nagy péntek vala 1683ban, midőn a husz éves vasvári békét megszegve, a török zultán és Karamustafa nagyvezér kétszáz ezernyi sereg élén kiindultak Stambulból; záporosó és szélvész, mint rosz előjel kísérté őket. A zultán valóban az egyszer nagyot kezdett s kicsinyt végzett. — Karamustafának elébe Tökölyi háromszáz magyar lovassal egész Eszékig lovagolt, hol hadi tanácsot tartottak s Bécsnek ostroma, bár mit beszélt is ellene Tökölyi, meghatározottatott.

A császár serege még csak huszonnyolcz ezerből meg nyolcz ezer ötszáz magyar s horvátból állott; a fővezérséget viselte Lotharingi Károly, magyar alvezérei Eszterházy Pál nádor, Koháry Farkas, Pálffy Antal, Bathányi Kristóf és Csáky István; Szelepcsényi primás a sereg tábori püspöke. Köpcsény mezején hadi szemle (mustrálás) tartatott. Mivel a Török Győrnél, sőt a tatárok már lajtai Brucknál mutatkoztak, alig volt a keresztényeknek idejük tíz ezer gyalogot zárni Bécsbe s a védelem szereit fölkészíteni; polgárok, tanulók, számra hétézren sérényül mozogtak; a többi sereggel lotharingi Károly Marchfelden Stillfriednél ütött táborn, hol a többi német meg lengyel segéd-csapatokat várta.

Szent Jakab havának hetedik napján hagyta el Bécsset Leopold s Linczbe költözött; 14kén pedig Karamustafa serege vevé a fővárost körül s hogy eleségben fogyatkozást ne szenvedjen, nyolcz ezer törököt a Vág felé küldé, hol Tökölyi tanyázott s azokkal egyesülve Posonyt be kellett volna vennie: mit Lotharingi Károly meggátolt s Tökölyit nagy csapással vissza verte; mindazáltal a négyezer eleséges kocsi Budáról Komárom, Győr s Óvár mellett szerencsésen el jött a mozlem táborba s kiürülvén, új terhével, austriai fogolynök, gyermekek s leányokkal megrakva szintolly biztosan czammagott vissza Budára, a nélkül, hogy a nevezett erősítvények kapitányai akadályozták volna. Szent Bertalan napjáig olly jól ment a törökök dolga, a keresztények sorsa pedig olly szembetünőleg rosszabbodott, hogy Bécs elestén s Magyarországnak a török hatalomba

hajoltán senki sem kételkedett; néhány magyar főúr, mint Batthyányi, Draskovics, Zichy s a lenyakazott Nádasdy két fia, Tamás és Ferencz a teljes győzelem reményével teli Kara Mustafának táborába hódulásra érkeztek.

A fővárosi őrzet kapitánya Stahrenberg gróf végső veszélyben forgott már, midőn szent Mihály hava hatodikán a császári vár felőli bástyák és falak levegőbe röpitettek; a török csapatok meg benyomaltak. — Stahrenberg egy lovas küldte Károly herczeghez, ki a Dunán átszelve, a táborba érkezett, illy rövid levéllel: „semmi időt nem kell veszteni Uram!” mit a következő, szent Mihály havának 10ki éjjel szent István tornyáról föleresztett égő röppentjük (rakéták) is jelentettek. Ekkor az inség és veszély legmagasb fokon állott Bécsben: és ekkor, mint szokott, megkönyörült rajta az Ur Isten. Legelőbb is hasonló röppentyűk tüze, melly Weidling felől látatott, a közeledő segélyt jelentette; másnap este felé Rahlenbergen mutatkoztak az első keresztyén lobogók; ágyu dörgések hallattak. Az alatt tudniillik egybegyűltek a németek, Bajor meg Szászország felől; a lengyel király is megérkezett. Öröm és ujjongás támadott ezek láttára a szorongatott városban; mindnyájan a szent házba siettek, hálát adni Istennek a jó segélyért. Győzelemről már előre mindenki bizonyos vala; annyival inkább, mert látták, milly zavar s félelem uralkodott mostanság a török táborban.

Szent Mihály havának 12kére viradott; a szép, tiszta őszi reggelen vidamul emelkedék fölfelé a nap, midőn Aviano Mark atya, kit a szentséges pápa tábori papul küldve vala, szent misét monda Leopold hegyen; a lengyel király szolgált az oltárnál; alant a keresztyén katonaságnak forró imádsága szállott föl a mindenható Atyához. Minden el vala a harczra rendezve s őt ágyulövés jelt adott a csatára. Szobjeszky a jobb szárnyon vezette lengyeleit; középbén a két német választó herczeg a birodalmi népeket; baloldalon a Duna kősszában Károly herczeg az austriaikat. Megkezdetett a harcz, mellynek kime-

netétől nem csak Bécs, Austria és Magyarföld, de talán Európának sorsa függött. És délutáni hét óra tájban a

Törökség megverve rendetlen szaladásban keresett menedéket; csak tíz ezer mozlem öletett meg; a többi iszonyu nagy embertömeg a nagyvezérrel együtt elillott, hátra hagyván 300 ágyut, 13,000 török sátort, 9,000 kocsit két milliomm forintot. A többi zsákmány tíz milliommra becsültetett, melyből a lengyelek négy milliomot kaptak.

Ha Bécsbe jöttek, menjetek a fegyverlárba s ott fogjátok látni Kara Mustafának nagy hadi lobogóját s amaz iszonyu nehéz s hosszú lánczot, mellyel a Dunát s az eleségi hajók fölvetelét zárták el 1683ban a törökök. Most az olly soká sanyargatott városba indultak a hadvezérek a jeles Stahrenberg kíséretében, hol az ágostoniak szentházába kifáradtan s örömittasan lépven Szobjeszky a „Te deum laudamus“ hála éneket kezdé, az egész város könyek közt együtt éneklé el. — Más nap megérkezett Leopold császár a Dunán és jelen vala a szent István templomában Kollonics püspöktől tartott halaáldozaton. Az egész keresztyén világ örült e megmentésen.

Hat napi pihenés után Károly herczeg s a lengyel király Posony s Esztergam felé indultak, a megijesztett törököt üzőbe venni s Magyarországból kivetni szándékozván. És azon évi Mindszent hava 10kén utolérték a török hadat Párkánynál huszezeret levágván, Esztergamot foglalták vissza s noha a lengyel királynak haza kellett térnie, a többi vezérek mindazáltal tovább haladtak, Visegrádot, Pestet, 1685ben Érsekujvárat vették be.

— Karamustafának rosz dolga volt: az ő fejére telt most a pár lúg. Mohamed zultán, mihelyt a szerencsétlen ütközetről hírt vön, tüstint hírnököt küldé Belgrádra; hová téli szállásra kellett vonulni s a nagyvezérnek fejét vétette. A hírnök előbb csak a jancsárok vezérével közölte a zultán parancsát, ki a bécsi ütközet harmadik hónapjában Karamustafát éjjel fojtá meg a megküldött selyemzsinorral. — Azonban ez által a törökök hadi szerencséje nem javult. A kegyes Leopold, hogy a szegény magyarok, mint török frigyesek, ezekkel egyformán ne vesszenek, bünfeledést

és kegyelmet ajánlott, magának Tökölyinek is, meg a többi pártosoknak. Lotharingi Károly a bécsi hős, Magyarország egyik mentője, közben járó vala a jó királynál, s általa igen számos főúr s nemes, tizenhét vármegye, a bánya s más tizenkét város Leopold kegyelmébe ajánlkozott; noha még sokakat Tökölyi s a török hatalma tartá csak vissza, hogy a királylyal, bár akarva, kinem békülhettek. — A mentő háboru nagyszerű kiterjedésben folytatott: Leopold császár, s birodalmi vezérei Magyarországon, Szobjeszky lengyel király Moldvában, a velencei köztársaság tengeren hadakozott a Török ellen.

És meg kell közelebbről ismerkednünk azon vezérekkel, kik hazánknak a török igábolí kiszabadításában olly hős részt vettek, s kik ollyak voltak, mint a gyertya, melly midőn másnak szolgál, önmagát megemésztí. Lotharingi Károlyt ismérjük már: szelíd, nemes indulatu, bölcs és magyarszerető hadvezér, kinek családjából származik a mostani dicsően uralkodó Felséges Urunk s Királyunk. Badeni Lajos markgróf; a bajor, meg szász hercegek; Savoji Jenő herczeg, huszon egy éves ifju; Veteráni Fridrik gróf stb. A keresztyén catholica egyház főpapja XI. Incze háromszáz ezer forintot küldé; Szelepcsényi primás ebbeli hadi költségek fedezésére hétszáz ezeret hagyá; az austriai Rendek százezer mérő buzát ajánlottak a háboru folytatására. Franczia s Németországból híres katonák s pénzes emberek jöttek, hogy Magyarország fölszabadításában részt vehessenek, mint Conty Lajos herczeg, Vaudemont herczeg, Dunewald s Mercy grófok; Monastreli Pal görög ezredes; magyarok közül főbbek Pálffy Pál, Batthányi Ádám, Czobor Ádám, Erdődy Miklós, Koháry István stb.

Tökölyi már majdnem egyedül állott; az erdélyi fejedelem kiadott rajta, s a királyhoz simult; az új nagyvezér Kara Ibrahim pedig azt a parancsot küldé a nagyváradi pasának, miszerint Tökölyt vason

vitesse Stambulba. Erős télnek kell akkor lenni, mikor egyik farkas a másikat megeszi. És 1685ki Mindszent havában a lázadók vezére Váradra érkezik a végett, hogy Kassa védelmére a pasától katonaságot nyerhessen. A pasa emberségesen fogadja Tökölyt meg társait, ugyanint Petneházy, Petróczy és Szirmay ezredeseket. Mindnyájok tiszteletére gazdag lakomát csapát a török s fényesen megvendégeli őket egész a kávé szolgálásig, melyet mielőtt a szolgálk hoztak volna, a pasa mondá „hátra van még a fekete leves“, melly szavakra a jancsárok előugorván, Tökölyt vasra verik s számadás végett Törökországba vezetik el.

Azonban csak még inkább a sárba vetődtek ezáltal a törökök, mert látván a föllázított magyarok, mikint fővezérük török bilincsben sinlődik, a török barátságból már csak gyalázatot s veszélyt várhatván, csapatonként pártoltak a királyhoz, kivált azok, kiknek szeme láttára történt Tökölyi elvezetése. Petneházynek hét ezer magyar nemes vezére Caprara hadvezér táborába ment s Leopoldnak hódolt; aztán Kassára a lázadók főhelyére érkezvén, élénk színekkel állította a polgárok elébe, milly gonoszul foly a török ügye s hogy menedéket csak Leopoldnak kegyes kormányja alatt lelhetnek: mire a polgárok a király hűségébe tértek. Csak Tökölyi hitvesét, Zrinyi Ilonát szólíták hiába megadásra, sőt Munkács ostromával is föl kelle hagyniok.

A szarvas balfogást Tökölyi börtönzésében átlátták végre az ozmanok, s a hasznos pártvezért szabadon bocsáták; de csak annyit nyertek most benne, mint Bertók a csikban. Valamire való férfiú egy sem csatlakozott többé hozzá, noha legsürgetőbben hívta föl részére a magyarokat, sőt pusztitással fenyegette a konokok birtokát.

A Gondviselés, melly az ozmanok vesztét meghatározta, e végre legalkalmasb eszközt használta az által, hogy eszközket megzavarta. Mert a félénk zavart s kis lelktű ember, noha erősb, könnyebben elesik, mint a ki bátor, elhatározott s óvakodva lép elő. A paffy erdélyi fejedelem Le o-

poldnak vetette magát alá; a keresztyén vezérek pedig Magyarország fővárosa, a fejedelmi Budavár ostromához fogtak. A vállalat főemberei lotharingi Károly és bajor Miksa; táborukban Eszterházy Pál nádor; Pálffy János s Károly; Batthányi; Draskovics stb. És kedves Budavárunk visszafoglalásában segítének bennünket a számos német hercegek s grófokon kívül Francziaországból Cregui Ferencz markgróf, Irlandból Stuart Vilmos gróf, Skotiaából Hay György kinuli gróf, Spanyolföldről Escalona, Veragua hercegek, Zuniga Gáspár, Astorga Ferencz vezérlete alatt hatvan katalauni polgár stb.

Komáromból indultak le Buda felé Lotharingi Károly a Dunának jobb, a bajor Miksa balpartján; ez Pestre érkezvén a hidat föl építette s 1686ki szent Iván hava 18kán a keresztyén nép Buda körébe rakodott. Borzalom járta végig a vezérek lelkeit, ha meggondolták, hány ezer ember életébe került eddiglen e főhely ostromlása s birtoka s hány ezerébe kerülend még most visszaszerzése! De erős, Isten akarata és segítségében bizakodó megadással látván a dologhoz, Abdarrahan akkori budai pasát föladásra szólíták. Parancsa alatt tizenhat ezer török védelmezte a várat, mely Stambul után első kulcsaul nézeték a török birodalomnak.

Sok ideig ágyúdőrgésnél mást nem lehet hallani, miáltal a várfalak egyrésze leomolt, hol huszonöt férfit egyszerre keresztül mehetett rajta; mire Károly megrohanást parancsolt, de siker nélkül, sőt nagy kárara a seregnek. Mert Abdarrahan puskaporaknákat furatott s azokat épen azon pillanatban gyújtatá föl, midőn a hegyoldal ostromlókkal teljesen el volt lepve; némellyek a levegőbe röpitve, szétszaggatva hulltak le; mások égni kezdének, s utánok azonfelül puskaporzsákokat is eresztettek a várból. A kölcsönt azonban a töröknek visszaadta Gonzalez Antal, spanyol pattantyus, ki az ő mocsaraiból olly iszonyu gyorsasággal ki tudta löni a mázsányi tűzgolyókat, hogy ezek a legerősb várboltokat is átverték; néhány Budán a puskapor kamrába esett s fölgyujtván azt, a közel várrészeket szétrepeszté és a Dunába

sodorta oly erővel, hogy a hullámok a pesti partra csapongtak ki. Egy szürke barát, fráter Gábornak neveztek, a görög tüzet használta föl, melly azon rémitő tulajdonsággal birt, hogy egyszer meggyuladva, semmi okkal móddal többé el nem oltathatott; embert megfogván, nemcsak ruháját, de testét is égetve porzsólta egész a csontig.

Szintolly sikeretlen vala a második megrohanás is, hol Lotharingi Károly, Savozi Jenő, s a capuczinus Aviano Márk atya elsők voltak a tűzben: hátrálni kényszerültek még is; oly váratlan erős, valóban kétségbeesett volt az ellentállás. Török segítség érkezett most; Szulejman nagyvezér hatvan ezer mozlemmel Hamzsabég és Buda Örs közt állá meg, mi a keresztyének állapotját nagyon súlyosbítá. Két tűz közé szorultak; ha Szulejmanra esnek, addig a budaváriak foglalják el táborukat és semmivé teszik mindazon hadi műveket, mik annyi áldozatba kerültek eddiglen; ha a várt rohanják meg, nyakukra hághat fris és harczvágyas seregével Szulejman. Oly veszélyben forogtak most az ostromlók, mint Karamustafa Bécs alatt: csak Károly elméje s bátorsága mentette meg hasonló vereségtől a császári sereget.

Szent Mihály hava második napján egyetemes, de nagy gonddal kiszámított megrohanást parancsolt a várra, melly esti hat óra után hat ágyúlövéssel jelentetett. Gyorsan történt minden; Spinola, Oettingen elsők a harczban; Petneházy magyar csapatával ront bont mindent maga előtt s első éri a várat, hogy bámulva nézték őt, kik utána mentek, s azt mondák: „ez dühös orosz-lány, nem ember!” s utánna rohannak övéi a várba. Abdarrahan szörnyű elszánással vivott, s kétségbeesetten ölt, míg egy golyó földre nem teríté. Lotharingi Károly szent Gellért hegyéről nézte s kormányozta a csatázók mozgalmait, onnan láthatván legjobban, hogyan verekednek a váriak; segítséget parancsolván oda, hol a legnagyobb szükség volt reá s a gyöngébb részekre megtámadó csapatokat küldvén. — Midőn látta, Budavár a keresztyének hatalmába esett, kik neki dühödve, mint avad

állatok koncizáltak, vagdaltak magok körül, mikép szokás a csatában; embervért kimélni akarván, Souches Károlyt küldé a várpiaczra s fegyvernynyugvást parancsolt. Budavár száz negyvenöt évi megigázás után ismét a magyaré lön. A nagyvezér egy Budához közel hegytetőről nézte a törökök fölkoncizoltát s Károlyt megtámadni nem mervén, sátraid öszveszedvén Nándorfejevárra vonult.

Másnap a vezérek jelenlétében Márk atya nyújtotta be az Istennek a szent hálaáldozatot a budai Mária templomban.

Most folytatva a visszafoglalásokat Lotharingi Károly s a többi vezérek országszerte elszéledtek. A török zultán imádsági napokat rendelt az egész birodalomban, alamizsnát és keresztyének megzsidók iránti szeretetet parancsolt, remélvén ez által Istennek és prófétája Mohamednek kegyelmét lenyerhetni hadakozására. Azonban ez inkább nagyobb veszedelmére szolgált a Törökségnek, mert megértvén a stambuli főurnak ezen rendeleteit a török pasák és fegyveresek, bizalmat vesztenek önmagok erejébe, elkedvetlenültek, s így történt, hogy valahol csak kereszt mutatkozott a hadi csapatok lobogóin, már szaladtak. Az a hibás hitök van, miszerint mind a mi történik, Istentől úgy elvólna már rendelve, hogy akár mit is tegyen az ember, annak meg kell történnie s ellene az ember nem mivelhet semmit. Azt vélvén tehát, hogy birodalmukat a keresztyének kezébe adta már Isten, Kalocsáról, mihelyt Lotharingi Károlyt megpillantották, elszaladtak; úgy szereztetett vissza Simonytorna, Pécs, Siklós, Kaposvár, Szeged.

Az alatt kevés hja volt, hogy Budavár egy porosz, Fink Conrád hadnagy árulása által a fejevári pasának kezébe nem esett. Ez két ezer aranyat ígért a hadnagynak, ha az öröket megitatja s a várba a törököt vezeti: a bűn jókor kitudatott, s az áruló lefejeztetett. — A törökök békét kértek Leopold királytól.

Az alatt hie járt, mikint Szulejman nagyvezér rop-

pant sereggel tört be a Dráva mellékre s az elvesztett helyeket vissza akarja szerezni. Lotharingi Károly Budán a várművek helyreütésével foglalkodék s özszezhiván elszórt csapatait, Eszék felé indult, hol Szulejman keresztül törhetlenül körölsánczolta magát; a Dráva jobb partján hosszú sorban tátongott több száz török ágyunak halált fenyegető torka; az ágyuk mesterkezelői franczia patantyusok voltak. Károly s a bajor herczeg a Dráván átkelve, csatára iparkodtak csábitani Szulejmant, ki azonban sánczai mögől nem mozdult s ágyúinak rettenetes szavával felelt olly nagy kárt okozván a császári seregben, hogy Lotharingi Károly megverve hátra vonult s Mohács meg a harsányi hegyek közt ütött tábort. Ez hatott. Szulejman azon hiszemben, hogy tökélyetesen megverte Károlyt, utána rohant, Baranya vár közelében megállapodott s itt már csak ugyan kardra került a dolog: a csata helye Mohács mezeje vala, azon mező, hol a száz hatvan egy év előtt fölkonczolt huszonkét ezer magyarok lelkei boszura vártak. 1687ki szent Lőrincz napja utáni hetfőn, Kisasszony hava 12kén délutáni három órakor kezdődött a harcz s husz ezer török levágásával végződött. Napnyugatkor az ozmanoknak nyoma sem volt látható, kivévén a haldoklókat s az öt milliommnyi értékű zsákmányt. E győzelmet Pétervárad, Eszék, Valpó, Szerém, Pozsega visszavétele koszoruzta.

Illy dicső hadviselés által Magyarország a török hatalom alól kimentetett s Leopold király a magyarok nemzeti hálájára méltán számolhatott. A posonyi országgyűlésen, melly 1687ki Mindszent hava 18ka, szent Lukács napjára hirdetteték, Magyarföldnek jövő békéje s boldogságáról az által gondoskodott, hogy az országos rendeknek egyhangú és szíves megegyeztével a király választási jogot megszüntette s határozta, miszerint a főnemeses austriai Házból származó király legidősb fia örökölje mindenkor a magyarkoronát s ezentul a magyar uralkodók örökös királyoknak neveztesse. Ez volt az első pont; a második czikkely, mellyet Leopold kívánt s

nyert, ez vala: mivel eddiglen a magyarországi zendítők, midőn fegyvert ragadtak a király ellen, mindig azt mondták, miszerint ezt jeruzsalemi Endre király aranypecsétetes levelének értelmében szabad cselekedniök, hogy illykép a lázadás törvényes ne lehessen, ezen törvényt az aranypecsétetes levélből kitöröltetni kívánta. S erre is reá állottak a magyar Rende k.

Leopold fia I. József igen szép s erős testalkatu, közép természetű, szőke, azonfelül ájtatos s istenfélő ifju vala; a német, latin nyelven kívül még a francziát, spanyolt, olaszt, csehet és magyart jelesen beszólte. Midőn császári apjával a posonyi országgyűlésre ment, a farkas völgyi határon Fényesy György egri püspök ekképen üdvözölte: „lépj az országba, melly örökös jognál fogva Te ged illet s a magyar országos Rende k egy szivű fölhívása következtében fogadd a szent koronát a keresztyén népek üdvére s az úr malasztja segítsen Tégedet.“ Azon évi Karácson hava 9kén, Boldog asszony fogantatása utáni kedden Széchenyi György primás tette föl I. József fejére a szent koronát; ama külföldi hősöket, kik a magyar hazának fölszabadításában véröket ontották, a Rende k magyar nem esekké tették örömmel ragadván meg az alkalmat, mellyben hálájokat nemzetileg nyilváníthatják.

E közben a háboru mozgalmak folyvást állottak Magyar föld vidékein. Tökölyi kegyelmet keresett a királynál s bizonyos föltételek alatt azt is ígérte, hogy Luther tanítmányáról lemond s követőit maga is akarja üldözni: de folyamodását az ő lutherista titoknokai elsikkasztották. Tökölyi hitvese, Zrinyi Ilona Munkácson lakott, hol őt Caraffa Antal három napi ostrom után a szikla várral együtt elfogta; Ilonát tizenkét éves fiával II. Rákoczy Ferencz czel, meg leánya Juliánával, mint I. Rákoczy Ferencz, az ő első férje, magzataival Bécsbe küldé, hol az anya az orsolyák kolostorába záratott; Ferencz pedig a jezsuitákhoz adatott nevelésre. Munkácsról Caraffa Erdélybe ment, hol az or-

szág Rendeivel tanácskozván, azt eszközölte ki, miszerint Apaffy Mihály fejdelem már nem független, hanem a király alatt valója gyanánt uralkodjék; a négy vallás úgy mint: a catholica, réformata, lutherista s unitaria vallás felekezete egyforma jogok és szabadsággal birjon.

Elmenvén Caraffa Erdélyből, mivel a tatárok berontásától tartott, német serget hagyott az országban Veterani vezérsege alati; aztán a Töröknek esvén, Sólymost Aradban, meg Lippát s Lugost foglalta vissza. Dunántul Batthyányi Adám, Eszterházy János, Zichy István s a spanyol Arejzaga báró Fejérvárból verték ki a Törököt; 1688ki Boldogasszony hava 11kén Miksa bajor herczeg Nándorfejérvárnál termelt s egy hónap alatt a fontos erősítvényt bevette. Badeni Lajos herczeg a Száván tul üzte a ozmanokat; Bosnyaföldre tört s Bányalukát elfoglalta, Caprara vette be Szendrőt; Veteráni Karansebest, Orsovát s Kladovát; Heussler Passaroviczot.

Iszonyu félelmet okozott mind ezek hire Stambulban; a török népség föllázadott; Mohamed zultánt megölte s öcsjét II. Szulejmant emelte trónra. Szulejmannak első gondja volt békét kötni Leopold császárral s késznek nyilatkozott kitakarodni Magyarországból; de Erdélynek függetlenségét s Nándorfejérvár visszaadását követelte. Ezekre Leopold azt válaszolá: Magyarországból a töröknek kitakaródnia nem kell, miután onnan kihajtatott már; ha békét akar a zultán, Magyarföldön kívül Horvát, Bosnya, Szerb és Bolgárországot engedje neki át; Moldvát és Oláhföldet függetlenül hagyja s a hadi költségek fejében hat milliom forintot fizessen. Leopold frigyársai Velence és Lengyelföld hasonló követeléseket üzentek.

Csak eleinte válogat az ember a szilván; később a férges is elkél. A szorongatott Török teljesített volna mindent, ha ez időtájban Austriának illy szerencsés hadmenetet s tartományszerzéseket irigylő XIV. Lajos francia

király a német birodalom ellen hadat nem indít s a zultánt a háboru folytatására nem serkenti. Leopoldnak mint német császárnak most két felé kellett hadakoznia; a bajor stöbbi német herczegek hazájok védelmére kényszerültek menni, miáltal a magyarok oldalán sok jeles vezéri fej, számos vitéz kar kezdett hiányozni. Lotharingi Károly fővezér lett a franczia határokon. A franczia király azonfelül Tökölyinek huszezer tallért küldött a lázadás vezetésére.

S még is szerencsésen viselte a háborut badeni Lajos, mint fővezér; Szigetvárat, nem sokára Bolgárországban Vidint elfogta. Oldalán újabb hősök, mint Csáky László, Pálffy János, Deák Pál s mindenek fölött az olasz Piccolomini Aeneas harczoltak. Igazság szerető, nyájas s emberséges ember letére Piccolomini kedves embere volt a bosnyák meg szerbeknek. A hová csak érkezett, mindenütt megváltó isten gyanánt fogadtatott; az albaniaiak egyre csak királyuknak nevezték. Pristina nevű szerb városba jöven Csernovics Arzen görög patriarchával szerződést kötött, melly szerint negyven ezer szerb, rác s más görög valláson lévő, török birodalmi alatt való Magyarországra költözik, a király táborába áll s a földet műveli. Azonban Piccolomini nem sokára meghalt s a pristinieket őszintén siratták elvesztését.

Fő polczán állott a keresztyén fegyverek áldása. Szulejman újra kért békét: de a válasz csak a régi volt, miről a hallani sem akart, hanem ujult bátorsággal fegyverhöz fogott. Ama híres Kiuprili Ahmed fiát, Kiuprili Mustafát nagyvezérnek nevezte s az ozmanoknak hírül adá, miszerint Mohamed vallása s a török birodalom föntartására fegyverhez nyulni szükséges; mire azonban senki sem kényszeritetik, hanem szabad akaratból kell járulni a vallásnak ezen áldozatához. És ezen fölszóllításra hihetlen sok török nép csödült egybe, vagy pénzt, eleséget adott s rövid idő múlva a táborok legretentőbbike talpon állott Stambulban, mellyel a nagyvezér 1690 kezdetén Belgrád felé indult.

A szerencse meg látszott fordulni. Loharingi Károly meghalálozott. Erdélyben Apaffy Mihály holtá után fiát Mihályt állította Leopold fejedelmül, Szulejman zultán pedig Tökölyi Imrét nevezte Erdély urának, ki is Oláh földről rontván Erdélybe, Heusler királyi hadvezért elfogta, fejdelem lön s váltságdíjúl Heusslerért kedves Ilonáját nyerte Bécsből vissza: bádeni Lajos ki akarta őt üzni az országból s ki is üzte teljesen: csak hogy az alatt Nándorfejérvár a török kezébe visszaesett.

Nagy hiba volt az, hogy a keresztény hadvezérek mindig csak előre nyomultak s folyvást új meg új várakat hódítottak a helyett, hogy az elfoglaltakat kellőképp megerősítették s megtartásukról serényen gondoskodtak volna. Sőt Budavár is olly roncsolt állapotban hagyatott mostig, mint a minőben akkor vala, midőn azt Abderrahman kezéből Lotharingi Károly kiragadta. Csak Isten műve s kegyelme volt most is oka, hogy Kiuprili nagyvezérnek, miután Nándorfejérvárt bírta, eszébe nem jutott, az elhanyagolt Budát is visszaszerezni. Azonban e hős bádeni Lajos ellen megkezdett egyik csatában agyonlövetett. Nagyvárad a király kezébe esett.

Szambulban 1659ben új zultán lett Mustafa, ki az ozman seregeket maga vezeté Magyarországra, hol bádeni Lajos helyébe, kit Németországba kívántak, hadvezérül Fridrik August szász herczeg nevezteték; Temesvár ostroma meg volt határozva, de nem történt semmi. A szász herczeg határozatlanul czammagott a Tiszán túl ide s tova; miatta Veterani is agyonvágatott egy csatában, mellyet Mustafa zultán indított ellene. — Veteraninak, noha kevés katonája volt, harczolnia kellett s elesett. Azonban híre járt, hogy fogságban van: mit hallván az erdélyiek, Veterani iránti tisztelet s szeretetből nyomban száz ezer forint váltságdíjat ajánlottak érte a Töröknek, de a jeles férfiú halva volt. — Mustafa zultán Lugost meg Káransebest megszállván, haza tért; Tökölyt magával vivén.

Az alatt Apaffy Mihály az erdélyi fejedelemségről

lemondván, Erdély Le o p o l d királyra szállott, kinek ereje ez által nagyobbult. A hadi készületek megújultak; a D u n á n kis hajóhad alakult, melly negyven nagy hajóból s 160 sajkából állott; hajósok, vagy is sajkászok Hollandiából fogadtattak, mellyeknek ivadéki soká harczoltak a pogányok ellen. A keresztyén sergek hadvezére Fridrik August 1696ban lengyel királyul választatván, e tisztséget a köz szeretetben álló S a v o j i J e n ő herczeg nyerte el. Itt terem nem sokára Mustafa zultán roppant sereggel s meg áll P é t e r v á r a d alatt. De J e n ő is olly gyorsan iramodott éjjel nappal a török táborhoz, hogy a zultán zavarba keveredett. Hiába jávasolta neki T ö k ö l y i, hogy harczra most J e n ő ellen ne induljon, hanem inkább Erdélybe törjön, hol a lázadók reá várakoznak s erejét megszorítják.

Ennek daczára a zultán harczra akart kelni s Z e n t á n a l a Tiszán át kezdé menni, midön 1697ki szent Mihály hava 11kén J e n ő oda érkezik s megtámadja épen akkor, midön a török sereg egy része már átkelt; a hidat S t a h r e n b e r g Guido ágyukkal elzárván, megrontotta s Mustafa szeme láttára apritattak le legszebb csapatai a nélkül, hogy a tulsó partról rajtok segíthetett volna. Legtöbben a folyamba ugorva megfuladtak; a többiek, maga a zultán is meggondolták, mikint szégyen ugyan a futás, de hasznos, szaladásnak eredtek. Husz ezeren a kard alatt hultak; tiz ezeren a Tiszába merültek; köztök a nagyvezér s huszon egy pasa. Száz ágyú foglaltatott el; kilencz száz társzeker, tizenöt ezer sátor, hét ezer ló, hatvan lobogó s három milliom forint. A nagyvezér mellén függött a török országos pecsét, mellyet J e n ő a császárnak küldé B é c s b e.

Az o z m a n o k elveszték kedvüket a háborúnak, melly már tizenhat évig dühöngött, folytatására, látván, milly szemlátomást oltalmazza I s t e n a k e r e s z t y é n e k e t: a zultán békét kért s nyert. A császári s a török ügyvivők K a r l o v i c z o n jöttek öszve s következő pontokban állapodtak meg: Magyarország és Erdély a Töröktől teljesen megszabadul, kivévén a temesi bánságot, melly a mint a Duna, Tisza s Maros közt van, a zultán hatalmában ma-

rad; a két birodalom határa Titteltől fogva Boszuts Unna folyam leendő; Karanbest, Lugost, Lippát, Csanádot és Becskereket, ha akarja Leopold, hadi erősségekké teheti. A béke huszonöt évig tartson s a kereskedelem a folyamokon mind kettejüknek szabadjában álljon. Tökölyi s társainak Magyarföldre visszatérni tilos. — A szultán öket Nikomedia nevű kis ásiái városba küldé, hol Tökölyi végre csaplóroskodni kényszerült, hogy élhessen; utóbb catholicus lett s úgy meg is halt 1705ben. — Velencze Morea félszigetet nyerte s néhány dalmat helyeket; azonban Korinth meg Athen városokat visszakellett adnia. Lengyelország Podoliát s Ukrajnát szerezte vissza; de Moldvából ki kellett takarodnia.

És ez rövid vázlata azon eseményeknek, melyek közt Magyarország a Töröktől visszafoglaltatott.

21. Az örökös királyság megalapítása.

T a r t a l o m.

Az Austriai Háznak két hatalmas ága: német, meg spanyol.

A spanyol ágnek kihalta s a miatti örökös háboru.

Francia király bujtotgatása.

Rákoczy Ferencz nevelése; Leopold bizalma iránta.

Longueval elárulja Rákoczy levelét; fogsága s kiszabadulása Lengyelöldre. Pálffy hadjárásának gyanúsítása.

Pap Mihály kalandjai; Rákoczy lóbozókat oszt ki; Károlyi győzelme.

Rákoczy berontása s bajnokai növekedése. A királynak elkésett rendszarbályai.

Eszterházy nádor, meg Szécsenyi érsek közbenjárása.

Rákoczynak nemes, Bercsényinek nemtelen kedélye; Heusler nemes-sége s katonáinak kihágásai.

Dulások Austriában.

Kelemen pápa közbevetítése.

Selmeczbányán hiába alkudoznak a béke felől.

Gerencséri ütközet.

Leopold halála.

I. József jószivüisége.

A széchenyi gyűlésen Rákoczy fejedelmül választatik; Erdélyben fejedelmi beígztatás.

A francia király üzenete az onodigylésre; Thuróc sorsa.

József király magyar hivei.

A lengyel korona; trencsinyi s romhányi ütközet.

Szathmári békekötés; I. József halála.

III. Károly bizalma.

Jenő a törököt megveri; Temesvárat s Nándorfejérvárat elfoglalja; a spanyolok csínje; passaroviczi békekötés.

Austriai örökös királyság megállapítása a leányágra.

II. Károlynak új intézvényei.

A Habsburgi s Lotharingi Háznak egyesítőse Mária hazasságában.

Jenő halála.

Életének rövid vonásai.

Oroszok miatt támad török háboru.

Rákoczy Józsefnek hiu lépései.

Hadi szerencsétlenség s a nándorfejérvári békekötés.

III. Károly halála, érdemei.
Magyarföld békés állapotjának oka.

Alighogy elvégződött a tizenhat éves, noha igen szerencsés török háború Magyarföldön, már is más, majdnem szintolly hosszú s dühös keletkezett Európában a francia királylyal, mellyben Leopold császárnak közvetlen részt kellett vennie s a melly nem sok idő múlva Magyarföldre is kicsapott s nyolcz esztendeig dulta az országot. Mind ezeket, okaival s következéseivel együtt megérteni akarván, most sorban fejtjük ki az eseményeket.

Meg volt már említve, hogy a mohácsi Lajos magyar király korában a főséges Austriai Háznak igen hatalmas és nagy uralkodója vala, tudni illik V. Károly császár, ki Austrián s a német tartományokon kívül Spanyolföldet, a tizenhét Hollandi tartományt, Svábsország felét, Olasz földnek nagy részét, azonfelül Amerikának több mint felét birta. Ezen roppant birodalmat V. Károly császár két felé osztotta; öcsjének I. Ferdinandnak Austriát s a többi német tartományokat, engedte át; ki később a császári méltóságot is elnyerte; a többit magának s fiának tartotta meg mint spanyol király. Így tehát a két testvér, a főséges Austriai Háznak két ágát képezte; maradékaik folyvást uralkodtak kitüzött osztályaikban s újabb szerzeményeket iparkodtak tenni.

I. Ferdinand neje Anna által előbb Csehországot, aztán a magyar koronát is elnyerte s az ő ivadéka I. Leopoldig s tovább viselte. Spanyolföldön V. Károly fia II. Fülöp örökölte Portugal országot az ő amerikai, indiai meg afrikai roppant birtokaival s ezen öröklés által magának olly hatalmat szerze, hogy igazsággal mondhatta: „az én birodalmam határain soha sem megy le a nap!” — Azonban II. Fülöp nemzedéke azon időben, midőn I. Leopold császár a török háborút befejezte, kifogyott, utolsó ivadékát II. Károly spanyol királyban birván csak, ki már a következő évben, 1700ki Mindszentek napján meghalálozott.

Természetes és törvényes dolog volt, hogy Auszriai Háznak spanyol ága kihalván, a megürült birtokot azon Háznak német vagy is bécsi ága örökölje. I. Leopold második fiát, Károlyt rendelte a spanyol tartományok átvételére: azonban ezt a francia király XIV. Lajos, mint tözsomszéda a spanyoloknak, megengedni nem akarta, hanem unokáját V. Fülöp-et ajánlotta spanyol királyul, mint a kieletényág szerint az utolsó spanyol királylyal rokonságban állott.

A dolog háborúra került, melly Német, Francia, Olasz és Spanyolföldön dühöngött. Oda ki kellett vezetni a hadgyakorolt sergeket Magyarországból is, hol a béke a Törökkel meg lévén kötve, a nyugalom s ki pihenés ideje beköszönt. — Azonban nem soká, alig négy évig tartott ezen béke. A francia király nagy bujtogató vala. Mivel a császár mellett Anglia, a hollandi tartományok, a német birodalom, Portugal, Poroszország, meg Savoja harczolt, XIV. Lajos azon volt, hogy Leopoldnak otthon szerezzon bajokat, s ellenségeket saját tartományaiban támaszszon föl. És a német birodalomban föl is bujtotta ellene Miksát, bajor választó herceget, meg Józsefet kölni választó érseket; azonfelül tudta Lajos, mikint Magyarországbán sok elégtületlen maradt még Tökölyi szövetségéből, kiknek alkalmat, pénzt meg katonát kell nyújtani, s nyomban föllázadnak.

Zrinyi Ilonának most Ázsiában Tökölyi hitvesének, első férje Rákoczy Ferencz, ifjabb Rákoczy György erdélyi fejedelem fia volt, ki meghalván Ilonától két gyermeket hagyott, II. Ferenczet és Juliánát. Midőn 1668ban Caprara Munkácsot megszállotta, ezeket foglyokul viteté el Bécsbe, a mint ezt tudjuk is már, valamint azt is, mikint Zrinyi Ilona orsolyák kolostorába zárattott, s később Heusselerért váltság díjul Tökölyihez szabadon bocsátatott: azonban gyermekeit Bécsben tarták meg. Kollonics cardinál gyámatyjok, Rákoczy Ferencznek a jezsuiták voltak nevelői, kiknek collegiumában nagy előmenetelt tőn a tudományok s a világ ismérésében. Hugát Aspremont Ferdinand gróf vette el; ő pedig

Amáliát, egy német fejedelem leányát nyerte nőül; Leopold császár pedig herczegi czimet adott, s magyar jószágainak egy részét engedte át neki.

Huszonnégy esztendő s koráig magyarul még beszélni sem akart Rákoczy Ferencz, gyűlölte a magyarokat s azt mondá: ha tudná, mellyik oldalbordája vonza őt a magyarokhoz, kirántaná azt melléből, s eldobná. Egyedül az ette, hogy ősi javainak csak egy részét akarták neki átengedni. A franczia királynak követe Bécsben Villars Hector sokszor tudtára adta Rákoczynak, hogy a franczia király szívesen fogja gyamolítani, ha minden jószágát akarná visszaszerezni; sőt Erdély birtokára is fölsegíthetné: a böcsületes ifju ezen ajánlatokat visszautasította. De sok ellenségei voltak. A kegyes Leopold olly bizalommal viseltelett iránta, hogy szabadjában hagyta neki magyar birtokain is lakhatni, noha voltak, kik azt tanácsolták a császárnak, marasztalja Bécsben inkább az ifjat, mert Magyarországon könnyen zendülést támaszthat.

Sárosvárban lakott; szomszédai s barátja voltak Bercsényi Miklós gróf, Okolicsányi Pál, Vaj László s Mihály meg Longuevall kapitány: mind olly emberek, kik a békéhez nem szoktak, hanem folyvást rossz szándékkal voltak a király iránt s Rákoczyt nem sok idő múlva oda csábitották, hogy panaszlevelet irt a franczia királyhoz épen azon napon, a mellyen II. Károly spanyol király meghalt, tudniillik 1700ki Mindenszentek napján, s azt az épen Franciaországba utazó Longuevall kapitányra bizta: azonban csakhamar észre vette a vétkes hibát s a levelet megégetni parancsolá. Longuevall azt hazudta a herczegnek, hogy a levél meg van égetve, noha nem volt s Bécsbe el vitte, mi által Rákoczynak gonosz szándoka s lázadási merénye elárultatott.

Az alatt, mint említve volt, a franczia háboru beállott, mellybe Leopold tizenkét ezer magyart Pálffy János vezérlete alatt küldé, mit sokan gyanúsítgatva ugy s arra magyaráztak, mintha külföldi harczokban

a magyarokat csak pusztítani szándékoznék a király. De azt meg nem gondolták, hogy valamint a magyar hazának felszabadításában a németek is onták vérüket, úgy viszont igen is igazságos, ha a németek kedvéért a magyarok is nyujtanak némelly áldozatot. Úgy támadott szerte az országban az alattomos forrongás, melyly utóbb kiterjedt lángokat vete.

Első szerzői a zenebonának voltak Pap Mihály s Bige György, kik soká rablásból éltek; végre midőn már jó sokat a pórók s holmi csavargók közül bajtáságra csábítottak volna, Lengyelföldre mentek Rákoczyt megkérni, hogy legyen vezérök. — Rákóczy eleinte elutasította a rablókat: azonban nem sokára a francziák és lengyelek pénzt és katonákat adtak neki s akkor néhány zászlót küldö Pap Mihálynak azon rendeléssel, miszerint míg ő megérkezik, békében maradjanak. Magyarországra meg zendítő leveleket küldö, s fölkelésre szólította a népeket; azonban rablásokat, öldöklést, gyujtást, bármelly berontásokat nemesi udvarhelyekre, templomok s iskolákra, vagy polgár s akárki házába szigoruan megtiltott.

És alig nyilvánodott a fölszólítás, kevés nap mulva már husz Rákóczy féle lobogó hordoztatott körül, mellyen irva volt: „Istenért, hazáért, és szabadságért“, több ezer, többnyire zsvány, koldus, cigány, elszegényedett paraszt meg nemes csödült egybe, ki kaszát, ki csépet, meg más dorongot ragadva; kevésnek volt valami rozsdás puskája vagy kardja. Így fölkészülve neki estek a városok meg falvaknak, raboltak s pusztítottak mindent. De a mint úgy dölva garázdálkodnak, Károlyi Sándor szathmári főispán, néhány nemes urakkal s a hajdukkal őket Marmarosban megtámadja s a hegyekbe szalasztja; néhány zendítő lobogót elfoglal s Bécsbe viszi, hogy segítséget kérjen.

Károlyi távollétekor néhány lengyel lovas kíséretében Rákóczy kiindul Lengyenföldről, 1703ki szent Iván havának 14kén a Kárpátokon átkell, s Munká-

cson terem, de Montecucoli csapatja a hegyek közé szorította őt, hol Bercsényi legényei, sok nemes, a jászok és kunok hozzá csatlakoztak, kiknek segedelmével a hajdukat is meg nyerte; Husztot elfoglalta, s utat tört magának Erdélybe; Marmaros nemessége az ő lobogójához szegődött. Cseppenként cseppenként a hordó megtelik. — Nagyváradot ráczok, s derék kapitányuk Kiss Balás védelmezte s Bercsényi csak akkor vehette be a várost, midőn a védeket egytől egyig leölte. A zempliniek is fölkeltek s Ocskay László a lengyel határoktól egész Nyitraig s Vágvizig nyomult pusztítva, Orosz Pál Erdélyt háborgatta s Rabutin császári hadvezért kitakardásra kényszerítette. Maga Károlyi Sándor Bécsből hazatérve látván, mikint Magyarország keleti része tűzbe s fegyverben áll, a lázadók pártjához szegődött s Rákoczy örömében őt a kecskeméti pusztán jászok meg kunok vezérének nevezte. Bercsényi fővezér lett; ezredesei voltak Szennyei, Andrássy, Ocskay stb., kik a bányavárosokat hatalmukba ejték; Hontot, Nógrádot, Barsot s Nyitrát a zendítőkhez vonták.

Igen későn, csak 1703ki Mindszent hava utolsó napjaiban érkezett Magyarországra királyi katonaság Schlick Leopold gróf vezérsege alatt s a Posony meg Nyitra megyei nemességgel egyesülve Eszterházy nádor, Koháry István meg Forgács Simon kíséretében Ocskayt Lévánál megveri; a bányavárosokat visszaszerzi, s a lázadókat egész Losonczig elűzi. Csakhogy erősödven az elégtelennek tábora, mindent, a mit eddig vesztenek, hamar vissza is nyertek; Károlyi Szencz és Királyfalva közt tábort ütött s Posonyt a szent koronával óhajtotta elfoglalni.

Leopold hinni sem akarta, hogy Rákoczy fegyvere oly szerencsés haladással forgattatik s Magyarországnak több felénél, Erdéllyel együtt el volna már veszítve. Savoji Jenő, a hadi tanács elnökének javaslatára, mivel sergeket nem küldhete, királyi alkudozás útján kívánt a magyar mozgalom végére járni s mindenek előtt a szent koro-

nát, őreivel Pálffy Miklós meg Zichy Istvánnal együtt Bécsbe hozatni rendelő; aztán Eszterházy nádornak meghagyta, miszerint Rákoczyval alkura lépjen s békét szerezzen a hazában; de látván, hogy Eszterházyhoz, mint a ki imént német birodalmi herczeg lön, senkinek a fölkelők közül legkisebb bizalma nincs, a kiengesztelés dicső tisztjével a köztiszteletben álló kalocsai érseket Széchenyi Györgyöt bízta meg.

És a catholicus Rákoczy Ferencznek ájtatos, bőcsületes, egyenes lelkétől minden jót lehetett várni. Nem is volt ő azon nemtelen lázadókhöz hasonló, ki I. Ferdinánd király óta olly gyakorta megszokták volt zavarni a tiszta vizet, mint Zápolya Sigmond, Bocskay, Bethlen, a két Rákoczy György, Tökölyi, kik többnyire csak Erdély s magyar vármegyék birtokaért meg kincsekért hadakoztak; szüntelen csak vallásról s annak szabadságáról beszéltek s a vallás ügyeit utolsó helyre tévék. De Rákoczy Ferencznek egész élte napjaiban tőle nem távozó csábítója s gonosz lelke Bercsényi Miklós vala.

És csak ezen férfiú lön most is oka, hogy Széchenyi érsek a lázadókkal semmire nem mehetett. Gyöngyösön gyűlte egybe az érsek, a herczeg, Bercsényi s többen; a béke helyreállítását Anna angol királyné s Hollandia is sürgette. Mind hiába; a háború folyott. A király fővezére most Heusler Sigbert gróf vala, igen daczos, fölfuvalkodott ember, ki az érseket is megbántotta; kevés rendet és fenytéket tartott s ezuttal sokféle panaszra nyújtott alkalmat. Dunán túl a pártosokat üzvéen, Bakonyon keresztül Veszprimig hajtotta; a várost elfogta s német meg rácsembereivel kiraboltatta.

Midőn Heusler egy részen dult, Károlyi, meg a királytól elpártolt Forgács Simon, Eszterházy Antal más vidéken pusztítottak; mig amaz a magyar megyéket sarcholta, ezek Austriába, Morvába nyomulva, raboltak; azonban mihelyt Heusler közeledését meghallák, legott más tartományokba távoztak s egymást el nem érték soha. Az angol s holland követek nagy reményt tápláltak,

miszerint a béke még is nem sokára meg fog köttetni annyival is inkább, minthogy a Rákoczy táborában létező protestansok a herczeg tudta nélkül, sőt akarata ellen sok catholicus községnek templomát elvették s magok embereinek tulajdonították; másutt pedig csufos kihágásokat és sérelmeket ejtének a catholicus papokon s népen. A herczeg, Bercsényi miatt, nem merte őket büntetni, miáltal vakmerőbbek lettek: de az egész dolgot a catholicus főpapok s ájtatos Leopold Rómába meg üzentő Kelemen pápának, ki a franczia királyt meginté, hogy olly embereket, kik Christus vallását s egyházát üldozik, pénzzel s katonával ezentul ne segítsen.

Rákoczynak ez tudtára esett és szívesen megjelent ő is Selmeczen, hol a békekötés dolgában Széchenyi érsek, Koháry István, Lamberg Endre mint a király emberei, Rákoczy részéről Bercsényi és Mikes Mihály az angol s holland követek jelenlétében jártak. Rákoczy az alatt a viihnyei fordóban mulatott. Meghozták neki a hirt, hogy Erdély rendeitől fejedelemnek választott, mit ő megköszönt, de elfogadni kényszerítetett. Már az előtt Lengyelország primása több más lengyel urakkal a lengyel koronával kínálták meg s a svéd király neki segítséget ajánlott: de Rákoczy ezt épenséggel nem akarta elfogadni. Olly szegény s jó lelkű férfiutól most is lehetett volna békét nyerni, ha Bercsényi, ki a németeknek hinni nem akart, a béke szerződést meg nem gátolja.

Selmeczről egyenesen Érsekújvárnak mentek s elfoglalták; midőn a Vág parton emelt Leopoldvárost megakarják szállani, hire jött, miszerint Heisler közeledik s Rákoczy vele Gerencsérnél megütközvén, Bercsényi és Eszterházy hibája következtében megvesztett. Azon pillanatban, a mint legényei hátrálni kezdének, ott, a csata helyen, a legnagyobb tűzben terem Rákoczy: azonban Vaj Ádám több más nemes urakkal összebeszélvén, löve kantárát megragadva, a fővezért akarata ellen a veszélyből kivezetik, különben ott elesett volna. A fran-

czia és bajor uralkodók kitartásra s folytonos hadakozásra serkenték: a békének még csak hajnala is távol volt.

E közben I. Leopold életének hatvanötödik, magyar kormányának 49 évében meghalálozott 1705ki pünkösdi hava ötödikén. Tizenöt gyermekei közül csak két fia: I. József és Károly spanyol király, meg négy leány élt még. Özvegye Eleonora császárné még soká élt s mint buzgó catholica fejdelemasszony sok jót szerze. Leopold utóda, mint a császárság, mint a magyar királyságban lön a már 1687ben örökös királyul koronázott

I. József, ki a kétféle háborut Németalföldön s Magyarországon örökölte. Mind az ő, mind Rákoczy sürgetéseire országgyűlés hirdettetett előbb Rákosra, aztán Szécsenybe Nógrádban, hová 1705ki szent Mihály hava első napjára minden megyék és szabad városok követei, s Rákoczy emberei megjelentek. A tanácskozásokat Telekesy István egri püspök a templomban, a szent Lélekhez intézett imádsággal s szent misével nyitotta meg. A protestánsok elválva a catholicusoktól, külön táblánál kezdenek tanakodni, mit azonban a többség meg nem engedett; Rákoczy a szövetséges magyarok fejedelmének fővezérére ül választatott; huszonöt főurból álló tanács rendeltetett oldalához, mivelhogy Rákoczy most csak huszonkilencz esztendő s a békére nagyon hajlandó vala. Erre ő a szövetséges karoknak esküvel megfogadta, hogy őket el nem hagyja, hanem védeni s hiven fogja vezetni. A karok viszont hűséget és engedelmisséget esküdtek neki s régi magyar módra paizson fölemelvén a körülálló népségnek megmutatták. Tökölyi Imrének visszahivatása Ásiából meghatározatott, ki azonban kevés nappal az előtt meghalt.

Mind ezek daczára igen szép kinézés volt a magyarok lecsöndesítésére, midőn a nemesszivű I. József maga hívta föl Rákoczyt alkudozásokra; feleségét, ki három év alatt Bécsből kilépni nem mert s hugát, Ampremont Julianát is hozzá küldé s ajánlá neki, hogy ha a szövetségtől eláll, egy német grófi kerületet magyar jószágaival fog

nyerni s több illyeseket: de Rákoczy keze a Szécsényi nap óta eskü által kötve volt; tanácsa nélkül ebben nem határozhatott. Hiába kérte huga, de neje is: ő most nem mozdulhatott. Huga elmentével Rákoczy nejét Lengyel-földre küldé, biztosság végett. A főpontok, mellyekben mind a két rész megakadva nem tudott megegyezni, az örökös királyság, II. Endre király törvénye s Erdély függetlensége voltak.

Sok csata, megveretés, s győzelem után 1707ki Böjtmás hava utolsó napjaiban Rákoczy Erdélybe érkezett s magát a fejdelemségbe Marosvásárhelyen beigtatta: Erdélyből egyetemi országgyűlést hirdetett Onodra. A körömi mezőkön, Sajó s Tisza öszvefolytánál sátrak emeltek, mik alatt a haza dolgai fogtak tárgyalatni. Köröskörül tíz ezer fegyveres örül állott. Noha a gyűlés a nagy számú Rendektől igen pompásan tartatott, még is sok dolog történt, mi Rákoczyt elkedvetleníté.

A thuróczi alispán Rákovszky Menyhért s Okolicsányi Pál néhány nappal előbb leveleket köröztettek a magyar vármegyékben, hol a honfiak József király hűségére s kiengesztelődésre, meg Rákoczy elhagyására szólítottak. A franczia király pedig azt üzenté, miszerint Rákoczyval, mint Erdély fejedelmével s illykép magához hasonló uralkodóval kész szövetségbe lépni, de nem a szövetséges magyar Rendekkel, miglen József alatt valóimaradnak; mertilletlen egy királyhoz, ugymond, idegena lattvalókkal czimboráskodni. Ez által a ravasz franczia azt ohajtotta elérni, hogy a magyar szövetségesek Austriától teljesen szakadjanak el s többé a királylyal kötendő békéről szó se legyen.

Azonban eddiglen is tapasztalta már Rákoczy, miszerint a franczia csak addig uszítja fölkelésre és segíti pénzzel a magyart, miglen szüksége van fegyvertársra: ha majd béket köt a császárral, a szegény föllovalt magyarokat bizonyosan sárban hagyja. És mind ezért, mind pedig ama thuróczi levél miatt lelkének erejéből békére inté a hazafiakat Rákoczy: de intéseire csak

Telekesy és Pethesy püspökök hajoltak; a többiek, leginkább Ber cs é ny i, dühösen kiálták, hogy nekik háboru kell. Meg sem gondolták a megvakult emberek, miszerint, ha a császár spanyol ügyeit be végzi, roppant sergeit Magyarországra fogja szállítani, mellyek egy csapással szétverik a maroknyi kiáltókat s elnyelik az országot; miszerint ötödik éve folyik már, hogy a földmivelő nép fegyverre szólítva lévén, a szántóföldek, a kertek meg szőlőhegyek ugarban hevernek s csoda, hogy eddiglen is már éhséget vagy drágaságot elő nem idéztek. —

Mivel békére nem vonhatta a Rendeket Rákoczy, tehát böcsületes összeállásra inté s a pártoskodó csábítók ellen kelt ki, Rakovszky alispánt pedig egyenesen ama híres körlevél miatt kérdőre vonatta. Az alispán himezett, hogy Ber cs é ny i alig tudta magát tartani székén s rémitőleg gáncsoskodott Rakovszkyra. A levélben néhány mondás vala, melly egyenesen Rákoczyra sértőleg vonatkozott, mi a fejedelmet megbántotta s ő elégtételt kívánt; el akarta a gyűlést hagyni, de nem ereszték ki barátjai, hanem karján fogva az ajtótól elnöki székére vissza vezették; az alatt pedig Ber cs é ny i, Károlyi, Illosvay kardot rántva Rakovszkynak estek s megölték; Okolicsányit megsebeztek, utobb lenyakazták; Thurócz megyének zászlóját s pecsétjét szétszaggatták s a vármegyét a szomszéd megyék közt fölosztották.

Azóta Rákoczy meg Ber cs é ny i nek senki sem mert ellene mondani s Ber cs é ny i sürgetésére meghatározottat, miszerint a magyar nemzet szabad; I. József nem király többé s az Austriai Háznak a magyar koronához joga ezentul nincsen. Ezt a végzést Rákoczy alá irta s minden europai nemzeteknek megküldő. — Ugy cselekedtek, mintha ők az egész ország lettek volna: de Eszterházy nádor nyilvános irományban megmutatta, mikint az onodigülésnek nincs joga az örökös már koronás magyar királyt I. Jósefet letenni; I. Józsefnek hiv magyar alattvalói vannak még, ugymint ő, országos ná-

dorispán, a primás, a kalocsai érsek, husz püspök, tizenegy zászlós ur, huszonhat főispán, hat káptalan, negyven mágnás, tizenhárom szabad királyi város, az egész Tót s Horvát ország, s a horvát bán.

Erre a szövetségesek hadi erejüket mutogaták, melly hatvanhat ezer katonából állott; Rákoczy tulajdonul birt egy lovas ezredet, melly legszebb vala, strucz, meg kócsag tollakkal ékesített kucsmát s párducz bőrt viselt. Ezenfelül tizenöt gróf, hét báró s harmincz két nemes ur, kiki egy egy ezreddel birt. Andrásy Miklós, egykori szürke barát, most egy tatár s kozák fegyveres csoportnak vezére vala. És mind ezen roppant had erő daczára az onodi gyűlés után a szövetségesek valahányszor megütköztek a király sergeivel, mind annyi-szor verességgel kényszerültek hátrálni.

A gyűlés óta nem mult el még két hónap, hogy Rabin királyi hadvezér Erdélybe törvén, Rákoczy fejedelemségét örökre megszüntette. Azonban kárpótlásul történt, hogy Rákoczyhoz épen most titkos követség érkezett Péter orosz czártól, ki őt a lengyel korona elfogadására unszolta, sőt néhány nap alatt a czár Rákoczyt valóban meg is választatta lengyel királynak Lublinban s a választási határozatot fényes követség hozta meg neki Munkácsra.

De Rákoczy ezt is megköszönte. — Az alatt szerencséjének csillaga mind inkább lejárt. Leginkább az gyöngítettette a szövetségesek hatalmát, hogy József király 1708ki Böjtelő havának utolsó napjára országgyűlést hívott össze Posonyba, mellynek határozatain sokan megnyugodtak; Pálffy János pedig, meg Heiser csak hat ezer német s horvát legénynyel a harmincz ezernyi szövetséges táborát megverte; a harcz Trencsin irányában a Vág jobb partján történt, mire Nyitra magát föladta; Ocskay László Pálffyhoz állott; legtöbbben Rákoczy emberei közül jószágaikra vonultak, vagy a király kegyelmét fogadták el.

Midőn 1709ben József bünfeledést hirdete s azt ígéré, hogy javaik s hivatalaikat is visszanyerik mind azok, kik Rákoczy részéről a királyéra térnek: legtöbbben oda hajóztak, a hol a szél legjobban fujt, és csoportonként hagyák el a fővezért, sőt fegyveröket ellene fordíták. Hiába iparkodott Rákoczy maga elárultatását az által megállítani, hogy Bezerédyt, ki szinte a király részére akart menni, lefejeztette; Ocskay László az érsekujváriak kezébe esett s mint a szövetség árulója lenyakatott. Romhányynál történt, hogy Rákoczy és Bercsényi már győzték, s megszalasztották a királyi vezérek seregeit: de, midőn legényeik mohón neki esnek a zsákmánynak, a visszatérő királyiaktól egytől egyig levágnak. Ezen harcz által annyira elgyöngült Rákoczy had ereje, hogy soha többé nyilvános csatára nem szállhatott.

Pálffy Jánost, a jeles hadvezért s I. József hívét tisztelte az egész nemzet; és ezt a férfiút küldé a megvert szövetségesekhöz a király s békét ajánlott, melly iránt 1711 év első napjaiban meg is kezdetett az alkudozás. Rákoczy magáról megfélemezett, s mindenkor csak társait s javukat tartá szemei előtt, kik azonban ellentállásra őt nem csak serkenték, hanem kényszeríték is. Végre Lengyelországba vonult Rákoczy azon szándokkal, hogy az orosz czártól segítséget kapván, visszatérjen: de Magyarföldet többé nem látta; vele volt Bercsényi, Forgács Simon, és Eszterházy Antal. Mind ezen uraknál okosabb s szemesb volt Károlyi Sándor, ki dolgait biztosan s hasznosan elrendezvén Pálffyval a békét megkötötte; a királynak hűséget esküdött s nem sokára gróf lett.

Az alatt I. József, életének harmincz harmadik évében meghalt, még mielőtt a Szathmáron kötött béke, közhirül adatott volna. Mivel József öcsje Károly, a spanyol király Spanyolföldön csatázott, addiglan a kormány gyeplőjét Elenora császárné, mind ketten édes anyja fogta föl. Az ő rendeletéből Pálffy János

nos a békét kinyilvánította, melly szerint Rákoczy Ferencz királyi bocsánatot, kegyelmet, s méltóságait meg birtokait visszanyerhette, ha három hét folytában hűséget esküdik a királynak; de váraiba királyi örlegénységet kelle fogadnia; azon felül két fia Ferencz és György, kik Bécsben öröztettek, az apának vissza fognak adatni; egyébiránt szabadjában áll Magyarországon vagy bárhol neki tetszik lakhatni s jövedelmeiből élhetni. A többi fő s nemes urak is visszakapják javaikat. Az örökös királyság a fölséges Austriai házban főnálland; a jeruzsálemi Endre király aranypecsétes levelének záradéka eltöröltetik, a mint erről már a 1687ki gyűlés országosan úgy is rendelkezett.

Még ekkor a szövetségesek József király halálát nem tudták; noha három hétig már a föld gyomrában volt. Nem is akarták velök közölni a fontos hírt előbb, miglen hűséget nem esküdtek, s mivel akkoron döghalál dühöngött iszonyatosan a magyar megyékben, mint ilyenkor szokás, Ausztia, mint egészséges tartomány teljesen el volt zárva Magyarföldről, és sem ki, sem be nem bocsájtott senki. Ez oknál fogva meg sem tudták a király kimúltát, csak hűség- esküvés után.

Aztán Pálffy Munkácsot és Ungvárt foglalta el, s a még zsiványkodó úgy nevezett svéd csapatot szét verte s a Kárpátokon át kihajtotta az országból; akkor kisült, mikint ez a svéd csapat holmi német szökevény lengyel, orosz, svéd sőt török semmirekellőkből állott. Ezuttal az utolsó polgári háború Magyarföldön, mintán nyolczvan ötezer embert sirba döntött, szomorú emlékekkel véget ért.

Rákoczy az ajánlott kegyelmet szégyenből nem fogadta el s Lengyelföldről Párisba ment, hol hat évig tartózkodott, s a franczia király ajándokaiból élt; onnan Madridba, végre Stambulba költözött; szintugy mint anyja Zrinyi Ilona s mostoha apja Tökölyi Imre a zultán kegyelmes alamizsnájára szorulván, meghalt Rodostóban, életének hatvanadik évében.

Ezen polgári háboru volt az utolsó ostor, mellyel az isteni gondviselés magyar népét meglátogatta. I. József császár kimulta nagy változást okozott az egész Európában. Mert fia gyermek nélkül halván el, országait öcsjére a spanyol királyra hagyta, ki ha az Austria Háznak német birodalmát Magyarországgal együtt meg a roppant spanyol tartományokat bírja, még hatalmasb császár s úr lett volna, mint vala hajdan V. Károly. De ezt az europai hatalmak a világért sem engedték volna; minek következtében az angolok s hollandok elvonták Austriától segéd sergeiket; a franczia győzött, s I. József öcsjének, Károlynak békét kellett kötnie, a spanyol koronáról lemondania, melyet csakugyan V. Fülöp a franczia király unokája megtartott; Károlynak pedig a spanyol tartományokból a hollandi catholicus részek, Nápoly, Majland stb. jutott osztályul.

Ekkor Károly csak huszonhat esztendő s vala; még Spanyolországban harczolt, midőn böcs s jámbor anyja, Elenora közbenjárása s forgolódása következtében német római császárnak választatott, mint VI. Károly; az 1687ki magyar törvények szerint örökös magyar király, de e néven harmadik. A spanyolok nem akarták elereszteni s titkon kellett elillania Spanyolországból, honnan Frankfurtba a császári koronázásra ment, s csak 1612ki szent Pál fordulása napján érkezett Bécsbe.

Hogy a magyarok iránti szép bizodalma megmutassa, a szent koronát, melly már kilencz évig a belháboru alatt a császári kincstárban öröztetett, most az országos örök Pálffy Miklós és Kollonics Ádám hitére bizván Posonyban küldötte. Örömríadással fogadták azt az országosan egybegyült magyar Rende, s pünkösöd hava 22kén III. Károlyt örökös magyar királynak megkoronázták. Pálffy János horvát bán s Eszterházy Imre zágrábi püspök a horvát Rendeke egybegyűjtven arra birták, hogy az örökös királyság ne csak az austriai férfi, hanem leányágra is terjedjen s a

horvátoknak ezen határozatát sok magyar is pártolta, de magyar törvényül a határozat ez egyszer még el nem fogadtatott.

Az Austriai Háznak most már más fiasarjadéka nem vala, mint III. Károly, ki is Erzsébet nevű nejével sok évi házasságban magzatot nem nemzett, s maga is már azt vélte, miszerint az ő koronáit hugaira, mint I. Leopold leányaira, vagy I. Józseféire kell hagynia. E miatti gondok közepett Károly király figyelmét hirtelen a török mozgalmak vonták magokra.

Mint tudjuk, a karloviczi békekötés pontjai szerint Velencze Morea görög félszigetet nyerte birtokul melly veszteséget az oszmánok semmikép sem tudtak elfeledni, s mielőtt a béke ideje elmúlt volna, a zultán parancsából Ali nagyvezér Moreába indul, s negyvenöt nap alatt az olaszokat elhajtja. Jól tudták a törökök, mikint egy a szoba a kemenczével: mivelhogy e merénnyel jó siker koszoruzta, másakra is kedvet kaptak s Nádorfejevár kijavításához testestől lelkestől fogván, nyilván kijelentették, miszerint nem sokára Magyarföld visszaszerzéséhez is hozzá látnak. Mindenütt béke volt s Károly szoros fegyver szövetségbe állván Velenczével a háborút ropant erővel szándékolta viselni. A magyar s horvát határszélek erős karba tétettek; eleség s hadiszer jól fölkészült tárokbá rakatott; legények fogadtattak s gyakoroltattak a fegyverviselésben; Kelemen pápa megengedé, miszerint a hadi költségek fölsegélésére a püspöki tizedek három évre foglaltassanak le; a német birodalom-ból számos hadcsapat s pénz gyűlt be. A keresztyén tábor fővezéreül a dicső Savozi Jenő herczeg neveztetett.

Az alatt Ali nagyvezér kétszáz ezer török bajnokkal a Száva vizén 1716ki szent Jakab hava 28kán átkelve Zimony s Banócz közt, Pétervárad irányában táborba szállott. Jenő herczeg serge csak hatvanezer, de válogatott legény Futak körül tanyázott; ott vala a hős Pálffy János, Sándor württembergi s Károly Albrecht bajor herczegek. Pétervárad kapitány a Löff-

felholcz utálattal veté vissza a nagyvezér ajánlatait, ha az erősítvényt föladná. Kisasszony havának első napján Pálffy kezdé meg az ütközetet; első csapással az ozmánokat Karlovicztól elverte, s őt zászlót elfoga. Két nap múlva Jenő a Dunán átkele s Pétervárad meg Kamenecz közt megállapodván tüzelni kezdett a nagyvezér táborába: másnap kardra került a dolog, s Ali nagyvezér öveit legyözetni látván, a legsűrűbb harcz tömegbe vágott s föl konczoltatott.

A csatatéren 20,000 török feküdt; a Szávában tíz ezer fuladott meg. A zsákmány öt milliom forint, tömérdek

sok eleség, két ezer teve, 50,000 sátor, száz helven ágyu, meg száz negyven kilencz lobogóból állott, mit a vezérek magok közt fölosztottak: Jenő herczeg mit sem tartott meg magának, hanem az öt órai heves ütközet után a nagyvezérnek igen pompás, de kiürített sátrába hívta öszve a tábor s hadnagyokat ünnepélyes hálaimádságra az ur Istenhez, ki minden győzelem adója.

Sok időt vesztegetni nem akarván a fővezér, Temesvár, s a temesi bánság elfoglalására sietett. Előbb az utak s eleség biztosítására Pálffy meg a württembergi herceget rendelte oda. Nem soká tartott az ostrom; a temesvári törökök megadák magokat, de szabad elmeneget alkudtak ki, mit Jenő herczeg megengedett. És még azon évi Mindszent hava 13kán, szent Dénes utáni kedden tizenkét ezer ép s izmos, de gyáva török, lobogó s fegyver nélkül hagyta el a várost, kiki a maga batuját hordván; Jenő rendeletére ezer kocsi készen állott, melly sebesülteket s a podgyászt Nándorfejérvárra vigye. Egy csapással szabadult meg a Töröktől a temesi bánság; Oláh föld vidéke az Olt vizig, s néhány bosnyaföldi helyek elfoglaltattak; Mercy Claudius francia gróf Pancsovát s Ujpalánkot szerezte vissza.

A jövő, tudnillik 1717 évre még nagyobb hadi készületek történtek mindenütt, mellyek végeztével Jenő herczeg, ki Bécsben tölté a telet, indulóban vala már, midőn Károly császár magához hívja, s kezébe arány feszületet nyújt, mondván: „ez legyen, ugymond, a te fővezéred; te az ő alvezére légy, s az ő oltalma alatt győzni fogsz.“ — Jenő hajóra ült s vele sok fejedelmi ifju, mint Szobjeszky Costantin, az egykori lengyel király fia, Emanuel portugál herczeg, Károly meg Ferdinand bajor herczegek s több más francia s német herczegfi mintegy harminczan, hogy a nagy, világhírű hadmester kalauzolása mellett hadakozni tanuljanak. Győrrött a partra szállottak. Ide a római pápa XI. Kelemen egy szentelt kardott s hadvezéri süveget küldött Jenő herczeg számára;

Kontor István tribuniczi püspök ünnepélyes mise áldozat után a Pápának ezen becses ajándokát átnyújtá neki. Ilyen kitüntetésben csak Hunyady Mátyás részesült 1471ben, s utána Jenőn kívül Magyarföldön senki sem.

Igy fölékesítve Futakra érkezett, hol tábora várakozott reá. Nándorfejérvár bevétele meg volt határozva, melynek segítségére az új nagyvezér kétszáz ezeret fölülmúló sereggel beloppan. A roppant erősítvényt a víz oldaláról elfoglalni teljes lehetlen, mert a körül folyó Dunát meg Szávát sajókák s ágyukkal tölték el a törökök. Jenő más módját gondolta ki. A Tiszán átkelve, Pancsován megállott; seregét a tulsó Dunaparttra szállította s magát a nagyvezéri sereg és az erősítvény közt sánczolta körül. Gonosz állás volt ez s az ellenségen kívül a tábori nyavala is kiűtött a keresztyének közt. Mindenütt, Bécsben is, az a hír járt már, miszerint Jenő seregestől együtt el van veszve. De ő Istenében bízott, s e bizalomban a czászárt is megerősítette hírnökei által.

Éj volt, s a táborban Pálffy Jánoshoz egy férfi jött (Vékony János a neve) ki egykoron Rákoczy társa, most a nagyvezér szolgálatában lévén, Nándorfejérvárra ment azzal a parancsolattal, miszerint jövő kedden az egész nándorfejérvári törökség a keresztyénekre kirohanjon, mit a nagyvezér is teend. Vékony János magyar ember létére, ezt Pálffynak tudtára adta, aztán elment a várba s kötelességét megtevén, vissza is érkezett, de Pálffytól többé nem távozott. Hasznos szolgálat volt ez Jenőre nézve, ki most a neki szánt csapást be nem várva, a Törököket megakarta előzni.

Más nap a boldogságos Szűz menybe vétele s vasárnap volt; mellyen Jenő rendeletére az egész katonaság istemi tiszteletre s áldozásra ment; az alvezéreknek megparancsoltatott, miszerint hétfőn virradóra a török tábor megtámadására készüljenek; egy csapatnak szüntelen Nándorfejérvárosra kellett lödöznie, hogy meg ne tudják, mi történik. Eleinte a sűrű köd miatt nagyon elszéledtek egy-

mástól Jenő legényei, de a köd emelkedtével, miután egy halomról a nagy veszélyt átnézte Jenő, gyors öszve állásra nosztította a csoportokat s a nagyvezért szaladásra hajtotta. Következő szerdán Nándorfejérvár; ne-

hány nap múlva pedig Szabács, Szendrő, Orsova, Mehádia, meg Szerbországnak fele, azonfelül hatszáz hatvannyolcz ágyu, s egyéb zsákmány Jenő hatalmában volt. Marha annyi fogatott el a török táborban, hogy egy forinton három tevét lehetne vásárolni.

Az alatt váratlan dolgok történtek Károly császárnak olasz birtokaiban. A spanyol király soha sem tudta elfeledni a sok vesztett tartományokat, melyeket

Károlynak kellett átengednie, tudniillik a hollandi catholicus két kerületen kívül, a majlandi s mantovai herczegséget, a nápolyi királyságot és Sardinia szigetét. Volt a spanyol uralkodónak egy igen ravasz tanácsosa, neve Alberoni cardinál, ki azon szin alatt, mintha Károly császárnak a török ellen segítségül kívánna lenni, hajókat szerelt föl s a szentséges Atyát XI. Kelemen arra birta, hogy a spanyol papság tizedeit a hadi költségekre fordíttatni parancsolta.

Az egész világ azon hiszemben volt, miszerint a spanyol hajóhad az ozmanak kiirtására czéloz: de mint bámultak mind valamennyien, midőn meghallák, hogy a spa-

nyolok béke idején Sardinia szigetét foglalták el! Spanyol háború bizonyos vala s a császár két oldalon hadakozni nem akarván, a Törökkel békét annyival is inkább kívánt kötni, mert a békét magok az ozmanok kérték. Meg is kötötték az huszonnégyszáz évre Passaroviczon, mellynek következtében III. Károly mind azt örökre megtartotta, mit Jenő s alvezérei e hadjárásban elfoglaltak. — A spanyol háborúban sem vesztett Károly semmit, és Sardinia helyébe Siciliát nyerte. Sardiniát a savoji fejedelem Victor Amadeus kapta és sardiniai királynak neveztetett.

A béke korszaka beállott. Károly újra s komolyan fogá föl az Austriai örökösödés ügyét. Neje Erzsébet szült ugyan 1716ban egy fiút, de ennek hat hónap mulva történt holtával fiugyermeke többé nem vala; három leánya volt, Mária Terézia, (született 1717ki pünkösdi hava 13kán), Mária Anna s Amália. — Megborzadt III. Károly, midőn meggondolta, hogy halála után az ő tartományai miatt szintolly esze veszett háború támadhat, mint Spanyolországban II. Károly holtával kitört. Leülvén tehát olly határozatot szerzett, miszerint az akkori austriai birodalom tartományai soha egymástól el ne szakitassanak; hanem együtt tartva, austriai főherczegek nem létében, leányágra szálljanak. Ezt a határozatot házi törvénynek s *pragmatica Sanction*nak nevezte a császár; hirtül adta azt minden europai udvaroknak s az ő országaiban gyűléseket hívott össze s előterjeszté.

Csehország, Morva, Slézia s Austriában a törvényt csak ki kellett hirdetni, mi 1719 és 1720ban megtörtént; az illető tartományok Rendei azt elfogadták, s Mária Teréziának letették a hűség esküjét. Ezt 1722ki Bőjtmás havában Erdély Rendei is teljesítették; a Magyarországiaknak pedig e cél elérésére Károly király azon évi szent László napjára országgyűlést hirdetett Posonyba. A magyar fő s nemes urak nagy számmal jöttek össze s a szent Lélek hívására a szent Márton templomba gyülekezének, hol Csáky Imre cardinál s kalocsai

érsek nyújtá föl az emberek Atyjának a vértelen áldozatot, melynek végeztével Szluha Ferencz nádori ítélőmester a fönséges király kíváнатát, meg az örökös királyság tárgyában ujon készült s a többi austriai népektől immár elfogadott változásokat előterjeszté a Rendeknek. S beszédének olly nagy hatása volt, hogy amint megszűnt szólni Szluha, egyhangu fölkiáltás emelkedett a templomba, „Éljen a fönséges Austriai Ház“, meg „Éljen a női örökkirályság!“

Erre az országházba térvén, legott hatvan férfiuból álló bizottmányt nevezének, melly nyomban Bécsbe siessen s a hiv magyar nemzet szives kíváнатát terjessze elő a királynak. Nem kellett sem fenyegetés a király részéről, sem vesztegetés arra, hogy az örökös királyság az Austriai Háznak nem csak férfiágára, hanem fiuk nem létében leányokra is kiterjesztessék.

Harminczkét fényes hatfogatos hintóban érkeztek a császári várba, s a magyar cardinál előbb a királyt advoztelte, aztán a hét éves Máriát. Ez az országgyűlés tehát nagyon nevezetes vala mind ezen, mind meg más határzatonknál fogva, miszerint a magyar nemes mint hajdanta, ugy ezentul semmi adót ne fizessen, de háboru esetében fölkelni és saját költségén a királyi táborban harczolnia kell; valaki pazarló, annak jószága birói zárs fölvigyázás (sequestrum) alá vétetik; az igazságnak pontosabb kiszolgálása végett alakult négy kerületi ítélő tábla; királyi tábla már hajdanta virágzott s most ujra elrendeztetett; minden pörök eldöntésének fő ítélőszékeül a hétszemélyes tábla állítatott föl Pesten; Posonyban a helytartótanács.

Pállfy Miklós nádorisván halála után Ferencz Lotharingi herczeg, ama hős Lotharingi Károly unekája királyi helytartóul nevezetett. Ezen Lotharingi Ferencz volt egyszersmind az, kit Mária Teréziának férjéül választott Károly császár; a menyegző 1736ki Bőjtelő hava 12kén tartatott s ezuttal a dicső Habsburgi Ház leánysarjadéka a Lotharingival

ujra egybe köttelett. Mert egy törzsökből származtak, tudniillik Ethiko alemann hercegből, ki Christus urunk utáni 693ban halt meg, két fiut hagyván, kinek öregebbike a habsburgi, másika a lotharingi hercegek ágát alapította. Az egyesült ivadék most kétszeres rokonságba lépett: mert a midőn Mária Terézia lotharingi Ferencz neje lön, ennek öcsje lotharingi Károly Terézia hugát, Mária Annát nyerte nőül.

Két hónappal a menyegző után a császári királyi család s hiv népei nagy szomorúsággal teltek el azon pillanatban, midőn Savozi Jenő herczeg halálának hire jött. Hetvenkét éves kort ért ezen legjelesb hőse s hivo Austriának s egyike a Magyarföld fölszabadítóinak. Érdemes, hogy eredetéről s életviszontagságairól egy két szót mondjunk.

Jenő Párisban született 1663ban, hol apja mint champagnei helytartó a francia királyt szolgálta s Jenő t mint gyöngö testalkatu ifjut papságra rendelte. Négy öregebb testvére mind katona s ezredes lön, mire Jenő nek is kedve jött a katonai életre; de nagyon kicsi emberke s karcsu lévén a híres XIV. Lajos király, kitől egy dragonyos kapitányságot kért, őt kinevette s elutasította. Akkor Jenő huszadik évébe lépett, mi 1683ban történt s meghallá, mikint Magyarföldön sok évek óta veszedelmes háboru áll, mellybe a Török is keveredvén, ugyan az évben roppant táborral Bécsset ostrom alá akarja fogni. Ezek hallatára Jenő vérszemet kapván I. Leopold császárhoz érkezett, szívesen fogadtatott s első szolgálatul Győrre küldetett.

A bécsi nagy csatában ugy harczolt, meg a reá bizott munkát olly pontosan s mesterileg teljesítette, hogy Szobjeszky király és Lotharingi Károly figyelmét magára voná; ezek ajánlására pedig a császár egy dragonyos ezredet ajándékozott neki. A közlegénység azonban soká nem tudta elhíttetni magával azt, hogy e gyöngö emberkében olly s annyi elme lakhassék; és gunyolva nézték őt, midőn szürke köpönyegben lovagolt s kis kapuczinusnak

nevezték, meg nem gondolván, hogy ha kicsiny is a bors, de erős és gyors.

Az alatt Jenő mint a török, mind s leginkább francia háborukban, melyeket a spanyol korona miatt a császár viselt, annyira ki tünteté magát, hogy száz ezernyi sereg sorsa bizvást reá bizathatnék. Midőn a dicső zentai győzelem híre XIV. Lajos tudomására jutott, megbánta, hogy a kis Jenőt olly gondatlanul elbocsátotta magától s megbízott emberek által vissza akarta csábítani magához, a champagnei helytartóságot s esztendei négy ezer arany fizetését ígérte neki meg francia marsalnak nevezte volna ki: de Jenő azt tüzente vissza a francia királynak, miszerint már csak Austriában, az ő második kedves honában akar maradni, hol a császár őt főhadvezérnek nevezte, mi a francia marsalsággal minden esetre fölér; pénzben szükséget nem szenved s míg urát császáráját szolgálni fogja, pénze elég lesz neki. Leopoldot apjának, Józsefet testvérének, Károlyt urának szokta nevezni. A francziákat pedig számtalanszor megleczkézte s királyuktól vett sérelmet a csatákban megtorolta. Félelmet nem ismert, nagyon munkás vala s fiatal korában három óránál többet nem aludt soha.

És mit vesztett Jenőben Károly császár, nem sokára nyilvános lön, midőn az oroszok miatt török háboruba keverült. A törökök pusztításokat követtek el az orosz birtokban, melyek Anna Ivanowna orosz czárnét arra birták, hogy már 1737ban az egész krimi félszigetet elfoglalta a fekete tengeren. — Anna meg Károly császár tíz év óta fegyverszövetségben voltak, minél fogva most is vagy a békét helyre kellett volna állítania az orosz meg török közt, vagy segéd hadakat nyújtani Annának. Már pedig mind a sok háboru, melyet a spanyolok s francziák ellen viselni kényszerült, mind az alkudozások az europai udvarokkal, mikbe az Ausztriai örökösödés újabb törvényének elismerése végett bonyolult, Károly kincstárát fenéig kiürítették; háboru viseléselésére pedig roppant pénz kívántatik.

Ennél fogva Károly addig mig csak lehete, inkább a béke föntartásán dolgozott, de a zultán semmiben sem akarván engedni, béke ajánlat helyett Károly is hadakat küldött. A negyvennégy ezerből álló császári sereg élére lotharingi Ferencz hadvezérül tétetett s mivel csak huszonhét éves vala, a hadi munkálatok vezetésére Seckendorf báró neveztetett; Pálffy János hetvenharmadik évében a fővezséréget nem vállalhatta el.

Azonban e háboru szerencsétlenül folyt és Seckendorf Bécsben hadi törvényszék elébe állítva börtönre ítélte el s Graczban ült három esztendeig. A Török jól elrendezett hadviseléssel harczolt az orosz meg austriai seregek ellen; egy Bonneval nevezetű gróf, előbb austriai hadvezér, török lön s ozman pasa nevet vevén föl, tanácsai s fölfedezéseivel sokat ártott a keresztyéneknek. Tanácsára a zultán Rákoczy Ferencz öregebb fiát Rákoczy Jósefet Rodostoról Stambulba hívta, erdélyi fejdelem meg Magyarország herczegévé nevezte s katonasággal ellátva Vidinbe küldé remélvén, miszerint Rákoczy Jósef fölszólítására a Magyarság tüstint lóra ül s lobogója alá nyargal.

S föl is szölyította nyilvános írományban a magyarokat Rákoczy, de szava a pusztában hangzott el. Volt vele Vidinbe egy erdélyi gróf, Mikes István, ki már apjával költözött ki, most pedig Erdélyben lakozó nénjének megírta, hogy a ki Rákoczy fölhívására hozzájok jött Vidinbe, mind olly ember vala, ki az akasztófát kerülgette. Maga Rákoczy Jósef gyáva, kicsapongó s butának híreszteltetett; a császár tíz ezer forintot ígért a lázadó fejéért; XII. Kelemen pápa pedig a keresztyén hívek közösségéből kizárta, mivel keresztyén létére hivtelenek táborában harczolt.

Seckendorf becsukatása után Königseck gróf lön a sereg vezére, lotharingi Ferencz folyvást a tábor fő parancsnoka maradván. Eleinte Mehádiát s Orsovát jól védelmezték; utóbb a döghalál elharapozván a császári táborban, hátra vonultak s Königseck visszahivatott;

lotharingi Fereucz pedig Toscana olasz tartomány kormánya s birtokára távozott. Wallis Olivért, ki most a császár hadait vezette, a török nagy vezér nagy csatában megverte s Nándorfejevárat kezdé ostromolni: mire Károly nagy fájdalommal kérdé; hát eltávozott hadaimtól Savoji Jenővel minden szerencse?“

És valóban úgy is volt. Neiperg grófra, mint a békén dolgozó követre a nagyvezér táborában ráijesztvén, békezálogaul a császár nevében oda ígérte a Töröknek Nándorfejevárat, Szabacsot, egész Szerbországot, Oláhföldi birtokát, Orsovaszigetet; Károly Mehádiát meg a bánságot tartotta meg. — 1736ki szent Mihály havában írta alá a békekötést, melly nándorfejevárinak neveztetik.

Nagy bánatot okozta e szerencsétlen hadjárás a kudarczos békekötés Károly császárban; miatta sok elégtelen órája vala, mi alatt már úgy is gyöngéledő egészsége mind inkább hanyatlott. Midőn 1740ki szent Lukács napján a pápai követől (Nuncius) a betegek szentségeivel el vala látva, az ősz Pálffy Jánost hivatta ágyához s az ő bölcs tanácsa, oltalma s tekintetébe ajánlotta leányát, az austriai koronák örökösét Mária Teréziát, ez által legszebb tanuságát adván annak, hogy a magyarokat valóban szerette s nemzeti hűségökben rendíthetlen bizalma vala. Aztán nejétől s gyermekeitől búcsút vön; Mária Terézia viselő állapotja miatt a beteg apához nem bocsátatván, Károly az ő szobái felé fordult, megáldá leányát s a mellette álló lotharingi Ferencznek meghagyta, üzenné meg Máriának, hogy apja utolsó órájában róla megemlékező s megáldá.

Igy halt meg Károly császár s király, ki igazság szeretetére nézve Corvin Mátyáshoz, szivességre a kegyes Leopoldhoz leginkább hasonlított. Csak ő neki köszönhette a magyar nemzet, hogy a török igtól, miben a temesi magyarok még nyögtek vala, teljesen megszabadult. Minden kül és belső magyar háborúnak ezenelvége szakadott; a hamuvá égetett falvak, városok helyre

állották; az ide s tova csavargó nép haza csödült, földeit, kerteit, szöleit művelni s az aratást meg szüretet magának tartani s többé nem kénytelenült a Töröknek, mint két száz évek alatt, átadni. Az Isten házai, miket részt a mohollem pogányság, részt a Luther, Calvin vagy Szozini tanítására hajlott s minduntalan föl föl lázzadó emberek romlasztottak volt, mostanság a jámbor s gondos király, meg az adakozó főpapok iparkodásai által fölépültek; az Ur Isten a béke s a szeretet agyalát le küldé a magyarországi népekre s a boldoglét kutfejei, ugymint a földmivelet, a kézművek s ipar, a kereskedés, a nevelés s tudományok ápolása megnyitak; a erkölcsök javultak, a valóságosság s istenesség gyarapultak. — Mind ezen javakat III. Károly bölcsességének s istenfélelmének kell tulajdonítanunk, kinek kormányát huszonkilencz év alatt semmi zenebona nem zavarhatta, mint ez az előtt minduntalan történt s azóta is a házi szent béke uralkodik a Magyarország házában: az örökös királyság törvénye életbe lépett s a király választási zavaroktól a magyart meg óvja; a jeruzsálemi Endre király arany pecsétessel véli záradékának eltörlése nem nyujt ürügyöt és szint, melly alatt a királyi Főnségnek szentelt személye ellen föl lehessen lázadni s megzavarni a Haza békességét.

Mária Teréziának anyai kormánya.

T a r t a l o m.

Az europai hatalmaknak az austriai öröklés törvény körüli ígérete s hitsege.

A bajor s porosz követelések.

A nymphenburgi öszveállás.

Mária Teréziának koronázása s veszélyei.

A francia király fölosztási terve Austeriára nézve.

A hires 1741ki országgyűlés s a magyaroknak országos fölkelése a Királyné védelmére.

Károly bajor herczeg szerencséje, ki cseh király s német császár lön; de a magyarok kiterelik saját hazájából a bajort, Csehországból a poroszt.

Az angol király barátsága; uj magyar sergek kiállítása.

Pálffy nádor ajándoka a Királynétól.

Lotharingi Ferencz császárral koronáztatik.

Az acheni békekötés s Teréziának csekély veszteségei.

A Királyné hálája a magyarok iránt.

A 1751ki országgyűlés; Grassalkovics káptálya Gödöllőn.

Az európai fejedelmek kiállása a porosz Fridrik ellen.

London viszontagságai.

Hét évi háború.

Ferencz halála s Terézia szomorúsága.

Leggyel tartományok vissza szerzése.

Terézia lovag rendeket, iskolákat alapít.

A boszorkánysággal gyanús emberek sorsa.

Jászok s kúnok kerülete, szabad vagy kiváltott városok.

Teréziának urbéri törvénykönyve.

Vasárok; magyar kalmárok.

A tótoknak kereskedő vándorlásaik.

A kézművek állapota; a magyar népesség kifogyasztása s pusztaságok; új lakosok behívása Magyarföldre.

A földmívelés, barom, birka meglőtenyésztés gyarapítása.

Teréziának megbetegülése, bucsuzása, halála s gyermekei.

III. Károly azon megnyugtató hiedelemben halt el, hogy az austriai öröklés törvény minden európai királyokkal tisztóletben fog maradni, annyival is inkább, mivel tömérdek sok pénzt meg egész kerületeket áldozott föl, csak hogy célját érhesse. Legtöbbet tarthatott I. József császár leányaitól, kiknek öregbika a száz fejedelemből, az ifjabbik bajor Károly herczeghez adott nőül. Azonban mind a kettőnek, valamint férjeiknek is meg kellett esküdniök, hogy Károly császár leányai birtokán semmit sem fognak követelni. Ugyan abban egyezett meg a spanyol, a porosz, az orosz, az angol, a hollandi, a dán, a sardiniai, még a francia király is részint esküvel, részint eskü nélkül, de ünnepélyesen kimondván, hogy Mária Teréziát apja birodalmában nemcsak nem fogják háborgatni, hanem a netaláni háborgók ellen védelmezendik is.

De soha sem történt gyalázatosb hitszegés a világon, mint III. Károly halála után. A meghalt császár tetemét épen a koporsóba helyezték, midőn a bajor herczegtől követ érkezett Bécsbe s azt kívánta, mutatnák meg neki I. Ferdinánd végrendeletét, melly szerint Anna, I. Ferdinánd leányas az akkori bajor herczeg neje, kitől a mostani Károly herczeg származik, az austriai tartományok örökösévé rendeltetett. És a nagylelkű Terézia mindjárt parancsolá megmutatását a kétszáz éves oklevélnek, melly minden európai hatalmak követeinek jelenlétében költ; a vég-

rendeletben az állott: „törvényes örökös nem létében.“ De a bajor követ azt mondá, hogy ezen végrendeletnek bajor másában ez áll: „férfi örökös nem létében.“ Nyilvános lön, hogy a bajor oklevél meg van hamisítva: mindazáltal a követ kimondá, hogy ura jogait védelmezni s keresni fogja.

Ez 1740ki szent András hava 3kán történt: hat hét mulva betoppant Bécsbe Fridrik porosz király követe, és Slóziából négy megyét követelt s ígérte, hogy ha ezt neki átengedi Terézia, a porosz király védeni fogja minden ellenségtől s két milliom forintot fizet neki: melly ajánlatot a megbántott árva fejedelem asszony utálattal vetett félre. De Fridrik a négy megyét hamarjában elfoglalta s nem gondolt semmivel.

Eddig csak a porosz király szegte meg hitét s harczolt Terézia ellen, midőn sergeit Molvicznál megverte. És e győzelem hirt a bajor herczeget fölkelésre birta; demivel a háborut egyedül viselni képes nem vala, a franczia királytól segítséget kért, megaszáz herczeget, kilengyel király is vala egyszersmind, szövetségbe hívta föl. Van München mellett szép kástély, melly Nymphenburgnak neveztetik, hol 1741ki Pünkösdhava 18kán öszvegyültek a jól sülték, tudniillik Teréziának majd minden ellenségei; megérkezett oda a hely ura Károly bajor herczeg, a franczia, porosz, száz, nem sokára a nápolyi, spanyol, meg kölni s pfalzi követ s mindenik egy részt akart magának ragadni az austriai birodalomból. Különösen a bajor és száz herczeg mindjárt az egész birodalmat elakarták nyelni; a porosz csak az immár elfoglalt négy megyét kívánta; a spanyol meg nápolyi király egy részére vágyódtak. Utoljára a sardiniai uralkodó a majlandi tartományt követelte. Hét europai fejedelem esküdött öszve Austria romlására s mindnyájan esküszöggök Terézia ellen. Nem is vigasztalta őt más hatalom, mint a római pápa s Velencze követjeik által.

Epen azon napra, midőn a nymphenburgi öszveesküvés történt, Terézia koronázási országgyűlést hirdete.

Posonyba, hol mindenek előtt szent Iván hava 22kén nádornak Pálffy János választatott meg; a szent korona szent Iván napja utáni vasárnapon tétetett föl a huszon négy esztendő, szép Terézia királyné fejére, ki három hónappal előbb József főherczeget szülte volt. A koronázást Eszterházy Imre primás tevő, a magyar Rendeknek őszinte éljenzései s a nép örömirádása kíséretében.

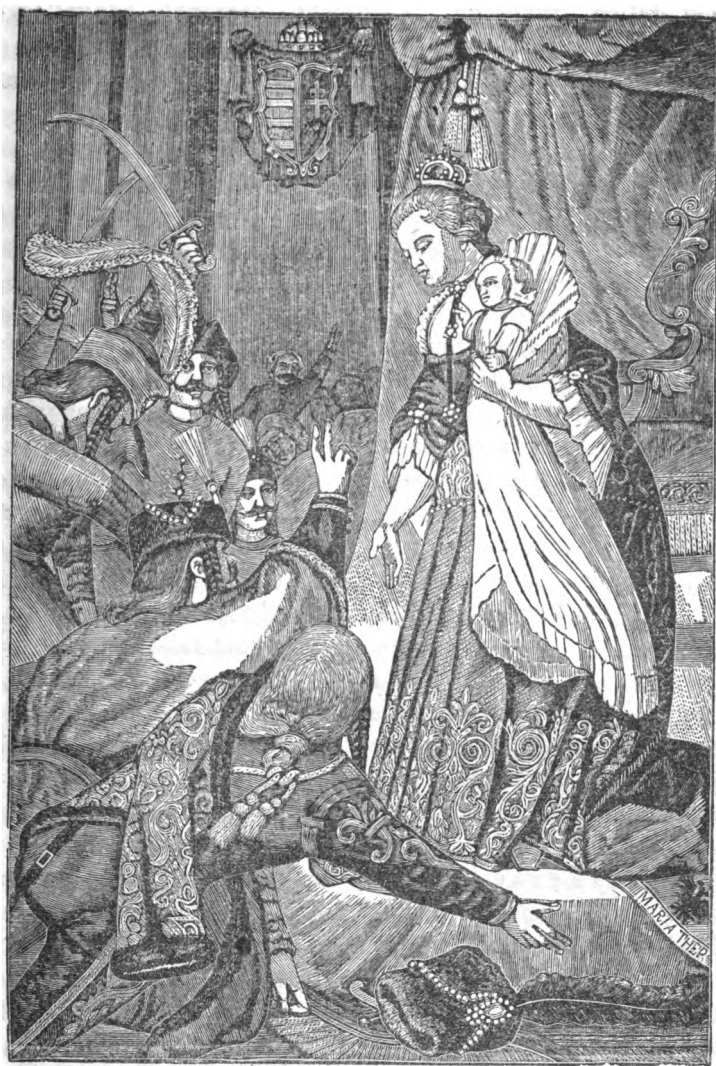
E közben a bajor Károly német meg franczia legénységgel Austriába rontván, mindent elfoglalt s Bécshez már csak tíz mértföldnyire volt; a spanyolok Olaszföldön, a poroszok Csehország szélyein állottak s úgy látszott, hogy Terézia részére már nincs mentség, nincs védelem a világon. Mert a franczia király, noha a lovat még nem is bírta, már is kantáron busulván az austria birodalmat papirosan fölosztotta. E szerint a bajor osztály részül Csehország, Austriának fele, Tirol s a sváb kerület tüzetett ki; a száz herczeg Morva és Sléziával; a spanyol Lombardia, Parma, Piacenza s Mantovával akart elégedni; a francziák nem mást, mint Német alföldet tartják meg s megteszik, hogy a német császárság a bajor herczegre szálljon: Mária Teréziának részül hagyatott meg Austriának második fele, Magyarföld, Koront, Krajn meg Stajerország. — Mind ez ugyan még csak papiroson volt, de valóítására a franczia, bajor, orosz, száz meg spanyol seregek már a birodalom szívében tanyáztak.

Azt mondják, a szerencse hozza, de a szükség megpróbálja a jó barátokat. — Egyedül s mindenektől elhagyatva maradott most Mária Terézia; bizalma csak Istenben s az ő alattvaló népei hűségében gyökerezett, és illy két istápra jó tamaszkodni. Aztán a bizalom, melyet Istenébe vet az ember, soha sem szokott meghiusulni. — A magyarok hűségén Terézia legtöbbet épített s 1741ki szent Mihály hava 11kére új országgyűlést hirdetett. A gyűlés okát sejtve az ország Rendjei nagy számmal csődültek Posonyba, főpapok hatvanheten, főurak s mágnások száz nyolczvanheten, megyei követek s

nemes urak kétszáz harminczöten; szabad városi követek hetvenöten.

A Királyné a várban fogadta a gyűlést magyar gyász öltözetben, a királyi kardot oldalán, a szent koronát fején viselve lépett a magyar Rendek közé s a királyi székről ékes latin beszédben mind azon bántalmakat sorolta elő, mellyeket számos ellenségei rajta ejtének, vagy ejteni szándékoznak. Ezen ország koronája, személyem s gyermekeim forognak veszélyben, ugymond, mindenkétől elhagyatva rokonok s hűllen frigyesektől megtámadva más mentséget nem tudok, mint a magyar, a Ti hűségtek s vitészségtökhöz folyamodnom. Reátok s oltalmatokra bízom magamat s gyermekeimet. A Ti szerelmetek s hűségtekben horgonyoz minden reményem, bizvást arra számolván, miszerint e szorult s halogatást nem tűrő állapotombau üdvös tanácsot s erős segítséget fogtok nyújtani — — tovább is akart volna még beszélni az üldözött Fejdelem asszony, de kitörő könnyei megzokogása félben szakasztá panaszát: az ország Rendjei pedig a szép, fiatal s olly bizalmasan segélyt kívánó Királyné panaszszavain elérzékenyülve s lelkesülve egyiránt fölkelnek, a királyi szék közelébe mennek, a szeretett Királyné körül állanak s ki kivont karddal, ki megfölemelt mintegy esküdő kézzel, mint valamennyen fölkiálják: „Moriatur pro Rege nostro Maria Teresia — haljunk meg királyunk Mária Teréziáért!“ „Életet és vért“ esküvének fölálldozni érettes fönséges Háza megtartásaért.

Azzal elhallgatának s e pillanat dicső és ünnepélyes vala. Mióta a hét vezér Árpádot fejedelemmé emelte paizson, a magyarnak szebb napja az imént leírtnál nehezen vala. A mély érzelmeket s a dicső hősi lelkesülést Eszterházy Imre primás tolmácsolta, mondván: kifogyasztva legyen bár ez ország, úgy szólt a hetven nyolcz éves ősz érsék, de a nemzet hűsége s megadása tántorithatlan. Királyi Főnségedet mi ezen ország os testület elválhatlan lelkének ismerjüks Főnséged védelmére egyesült

erőnk, vagyonunk, vérünk, életünk, mindenünk készen áll!”

És ezen férfias elszánása s lelkes fölkelése a magyar nemzetnek menté meg a fönséges Austriai Ház at

talán teljes enyészettől, legalább erejének hanyatlásától s lefizeté ez által egy részét ama nagy adósságnak, mellyel a Töröktől fölszabadított Hazáért tartozott.

Terézia királyné védelme meg volt határozva. A dolognak jobb s gyorsabb elrendezése végett a fő urakból egy bizottmány ült le, melly a leendő nemzeti fölkelés módját meghatározza. És ekkor vették híré a magyarok, mikint a francia király papiroson az austriai tartományok fölosztását bevégezte, mi őket a készülletben még jobban serkenté; Mária férje lotharingi Ferencz királytársul fogadtatott. A magyar fölkelés fővezére lön a hetvennyolcz éves nádor Pálffy János, tábornagyokul Eszterházy József és Ferencz, Károlyi Sándor, Csáky György neveztettek; többi vezérek nevei: Baranyai János, Koháry Endre, Festetics József, Ghilányi János, Forgács Ferencz, Andrássy Péter, Nádasdy Ferencz s Pálffy Leopold.

A fővezér elrendezésére hat gyalog és három huszárezred alakult; a megyéknek nemes lakosai mind fegyverre szólitattak. Trenk báró, horvát nemes, horvát legényekből egy iszonyatosan dúló s rontó, úgy nevezett pandur csapatot vont egybe, mellyhöz számos, Törökföldről bevándorult erős rác, szerb vagy horvát ficzkó szegődött s ezek legrémőbb pusztítást okozgattak az ellenség földén.

Mig így készül a magyar, az alatt a bajor herczeg Károlyra csalárdul mosolygott a hadi szerencse. Austria felénél többet bírván, a tartomány Readeinek megparancsolta, miszerint neki, mint austriai főherczegnek hóduljanak. Aztán a francia csoportokkal Csehországba sietett, hol Prágában magát harmadik Advent vasárnap utáni kedden cseh királynak megkoronáztatta. Ez nem volt elég. Négy hét múlva francia segítséggel német római császárnak választva, nem sokára Frankfurtban is megkoronáztatott s VII. Károlynak hivatott.

Három száz esztendő után ez vala az első eset,

hogy austriai főherczeg császáruł nem koronáztatott; mert ilyen most nem is volt. Münchenben, mint a bajor herczegség fővárosában ágyú dörgések s örömríadások közt ünnepelték herczegöknök illy főnyes méltóságra lett emeltetését a bajorok, midőn hirtelen zavar támad a fővárosban s némellyek ijedett hangon azt hirtelik, miszerint az ellenség már a város körületében nyargal! A szeretett Terézia királynénak hű sergei s vezérei az alatt, míg Károly a koronázásokon ide s tova utazott, a bajort s francziát Austriából kiverték, magyar huszárok az új császár székvárosát Münchent elfoglalták; Károly pedig ki csak a csalfa francziák szekere farkán ült, saját honából megfutamodott.

Ekkoron már tizenhat ezer nemes ült föl; a gyalogok száma huszonkét ezeret tőn Andrásy Miklós, Bethlen Farkas és Haller Samu alatt; egyes főurak, mint Patachich Gábor kalocsai érsek, Andrásy, Trenk s mások a megyéket járták be s legényeket fogadtak a hadba. Ugy gyűlt nem sokára öszve nyolcz ezer slavenita; ötezer erdélyi; öt ezer horvát, sok dalmata, morlak, oláh stb., nem annyira a csatákba, mint inkább pusztítás, elretentés, meg rablásra alkalmas csoportok. Nem sokára két ellenségtől szabadult meg Terézia; az angolok s hollandok pedig az ő barátjai lévén, arra bírták a porosz királyt, hogy ez a francziák cseles szövetségétől elállott; de a négy slóziai megyét megtartotta s a száz herczeget is békére bírta. Festetics horvátai, Batthányi s Nádasdy magyarjai kiűzték Prágából s az egész Cseh földről a francziákat s bajorokat, minek következtében Terézia 1743ki Pütkösd hava 12kén cseh királynak meg koronáztathatott.

Jól mondja a magyar: néhai barátodtól s megsértett társodtól mindenkor őrizkedjél; S eken dorf, kit III. Károly börtönre vete, Terézia pedig abból kiszabadita s hadvezérül neveze, most az ellenséghez szökött s a bajor hadakat vezérlé; de minden zugolyban megveretett. A család francziák, miután VII. Károly kedvéért jól fölzavarták

a tiszta vizet, most haza felé siettek s a császárt a csá-vában hagyták. Terézia hadvezérei, úgy mint lotharingi Károly, Khevenhüller, Pálffy Károly, János nádor fia, Batthyányi stb. Bajországot másod ízben foglalgatták el, a császárt egyik városából másikába kergetvén. Az alatt az angol király, II. György segéd hadakat ajánlott a magyar királynénak s a francziáknak sok csatában adogatta vissza a kölcsönt. Az angol király egyszersmind hannoveri német fejdelem vala s így barátságára anynyival böcsösb lett, mivel akar a francziák, akar poroszok vagy bajorokra könnyen üthetett: azonfelül tengeren a spanyolok nyakába kaphatván, igen igen hasznos fegyvertárs vala.

VII. Károly császár békét kért, minden követeléseitől Austriára lemondott, csak bajor herczegségét kérte vissza; de Terézia nem akart elébb nyugodni, míg Lotharingiát, férjének ősi birtokat, a francziák kezéből ki nem veszi s a császári koronát ki nem vivja férje számára.

Ujult erővel dühöngött a háboru, mellynek hatásb folytatására magyar országgyűlés tartatott 1744ki télen; uj legénység szedetett s hatvan ezerre rugó uj tábor állított föl, többnyire magyar huszárok, meg izmos horvátok, vad pandurok s arnautokból. Bécsen keresztül kelle vonulniok, hol a Királyné parancsolatjára Leopoldvárosban megállottak. A szép s vitéz Királyné udvari hölgyeivel katonásan öltözve s lóháton látogatta meg őket; férje Ferencz s ennek öcsje lotharingi Károly kísérték őt. Midőn a csatarendbe állított legények mellett lovagolt Terézia, azt mondá nekik: „bátorodjatok vitéz magyarjaim! menjetek, harczaljatok s győzzétek meg ellenségeimet!“ s e szavak magasra dagaszták a férfiak kebleit s akkor is csengtek még füleikben, midőn a hitszegő ellenség táborában dultak.

— Nádasdy Ferencz vezérlete alatt áttörtek a Rajnán, s mint a kiáradó folyam töltötték el a tartományokat. — Teréziának azonban nem volt veszélyesb ellen-

sége Fridrik porosz királynál. E fejdelem békét kötött az előtsámit kívánt, azt megnyerte: most azonban az austriai fegyvernek olly győzelmes viselése a Rajna melléken fölriasztá nyugalmában s harczra szólítá. Ujra berontott tehát Csehországba s oka volt, hogy a rajnai serget meg kellett osztani. A porosz kiveretett Csehországból s Terézia csak a magyaroknak köszöné ezen ország megtartását s mivel Pálffy nádor öregsége miatt csatára nem szállhatott, a fővezérséget Eszterházy Jósefre ruházta: akkor Pálffynak ajándéksaját, gazdagon szerszámozott paripáját küldé meg, azon felül gyémántokkal kirakott kardot s gyűrűt; rendszeren csak „apjának“ szokta őt nevezni s magát meg övéit Pálffy s a magyarok védelmébe ujra ajánlotta.

Kevés nap alatt az ajándok meg az ajánlás az egész nemzet tudtára esett; a Magyarság legkisebbje érezte, mikint Pálffy János személyében ő is meg tiszteltetett. A királyi bizalom s háládatnak e gyönyörű jelensége még inkább lelkesíté a magyarokat, hogy fölkont királynéjokat a világ hatalma ellen védelmezzék.

Nem sokára a nyugtalankodó porosz Fridrik ellen fegyverszövetség kötött meg Varsóban Terézia, az angol és lengyel király meg a holland statusok közt, mialatt VII. Károly császár meghalt. Fia Miksa József herczeg tizennyolcz éves korában örökölte a nagy háborút; de hogy épen mindene veszendőbe ne menjen, békét ajánlott, melly szerint a bajor herczeséget visszavette; ő meg viszont megígéré, miszerint az uj császár választáson, mint választó fejdelem, szavát lotharingi Ferencznek fogja adni s Austria örökéből nem igényel semmit.

A német választó fejedelmek Frankfurtba gyűltek, s két szavazatot kivéve, a többi öt Terézia férjére esett s lotharingi Ferencz császárnak koronáztatott 1745ki Mindszent hava 4kén; a pompás ünnepélyen Terézia is jelen vala. Az ellenkező szavazatot adá a porosz király, meg a pfalzi választó; azonban a porosz király békére

hajolt s megtartván az annyiszor kérdés alá vont négy megyét Sléziában, Ferenczet császárnak elismeré; a pfalzi fejedelem követte a példát.

A háboru már most csak a francziák, spanyolok s olaszok ellen folyt. Terézia védelmére az oroszok is ajánlkoztak; Nádasdy és Lichtenstein megverték az olaszokat s Genuát több más tartományokkal elfoglalták; a francziák tengeri erejét tönkre tették az angolok — — — miközben az acheni békekötés véget vete a háborunak 1748ban.

Mária Teréziát II. György angol, Fridrik August lengyel király, Erzsébet orosz czárné s a hollandi statusok meg a hű magyarok kiállása mentette meg s Austriának osztatlan főnállását biztosította: csak a sléziai négy megyét kellett a porosznak hagyni; a spanyol herczeg Don Filippo Parmát, Piacenzát s Guastallát nyerte; a sardiniai király meg egy kis kerületet a majlandi herczegségből. Azonban a nyereség igen nagy és böcsös vala; Austria nemzetei, különösen a Magyarság megmulatta az örökös királyság iránti hűségét; az uralkodó Ház viszont legszebb bizalmát tanusította a nemzet iránt; a birodalom minden részeiben új élet támadozott, melyet a zápor gyanánt rontó ellenségek fölköltének.

És a nagy Terézia tettelegesen meghálálta a neki tett hű szolgálatokat. Már 1745ben a magyar tábor pénzt veretett a királyné tiszteletére, hol őt „mater castrorum“ „a tábor anyjá“nak nevezte. Fiát, a nyolcz éves Józsefet, egykori örökös magyar királyt Batthyányi Károly tábornagynak adta át nevelésbe; tanítójaul Bajtay Antalt, kegyes rendű magyar papot rendelte. A budavári királyházat föl akarta építtetni: de a kincstár üres volt. Akkor az ősz nádor, Pálffy atya fől szólítására a vármegyék adták össze a szükséges költséget s meglett a magyar fejedelmi palota.

Igen fényes országgyűlés tartatott 1751ki Pádkösd hava 10kén Posonyban, hol a nyolczvannyal

éves Pálffy holtával nádort kelle választani. Ott Mária Terézia császári férjével s fiai Jósef, Károly, Leopold, meg leányai Mária Anna s Christina kíséretében megjelent s Batthyányi Lajos nádorispánnak választatott. Ezen országgyűlés alatt Terézia Pestre rándult a magyar tábor szemlélésére, a fejedelmi Budavár különösen megtetszett neki, honnan a két mértföldnyire eső Gödöllőre ment. A hely ura, ki e magas szerencsében részesült, Grassalkovics Antal kamraelnök vala; a királyné megdicsérte finom esztét, melly szerint a várat s a vári templomot építette. Grassalkovics drágaságai közt három fazék volt, mellyekben mint szegény diák egykor Pécsen a capucinusoktól kapott kis ebédjét haza szokta vordani; a három fazék most megaranyozva a királyné szemébe tűnt, ki a gróf szerénységét meg alázatosságát megdicsérte.

Ezen a nemzet boldogítására czélzó gondok közepett Teréziát a hét évi háboru lepte meg; a magyaroknak pedig új alkalmat nyujta hű ragaszkodásukat a szeretett királyné iránt tanusithatni. Semmi sem fájt Teréziának annyira, mint a sléziai megyéknek elvesztése; a sléziai nép nagyon munkaszerető s iparos létére meg is érdemlé a királyné vonzalmát. Európában mély béke uralkodott ugyan most, de a királyok egymás ellen nagyon föl voltak ingerelve: mind ennek oka Fridrik porosz király ragadozásvágya s csipős beszédei valának s a háboru igen könnyen kitörhete. A porosz fejdelem leginkább Erzsébetet orosz czárnét, s a lengyel királyt bántotta meg, kik ellen holmi aljas sértő kifejezésekre fakadott. Öszveállottak tehát Erzsébet, a lengyel s franczia király meg Terézia a köz ellenség megrontására.

A lengyel király egyszersmind szász választó fejdelem volt, kinek egy Menzel nevezetű íródeákja a porosztól megvesztegetve, az egész dolgot titkon elárulta. Fridrik alig vette a veszedelem tudomását, legott öszveszedvén a mindig talpon álló s jól felkészült katonasá-

gával Dresdát, szászország fővárosát elfoglalta; más oldalról pedig a cseh határokon átkelt. Ez uttal a háboru meg volt indítva a nélkül, hogy valaki csak sejtette volna. Sietni kellett a hadak fölkészítésével, hogy az ellenség több kárt ne okozhasson; a Pálffy, Eszterházy, Batthyányi családok dandárokat állítottak ki; lotharingi Károly, Daun és Nádasdy Ferencz fővezérek lettek.

Az austriai seregben új csillag tűnt föl, olyan, mint egykoron a legnagyobb veszélyben az első lotharingi Károly meg Savoji Jenő voltak, tudniillik Laudon Gedeon. — Ki nem hallotta Laudon hadvezérnek dicső hírét? Érdeemes, hogy eredetével közelebb megismerkedjünk.

Laudon skótszármazású, lieflandi születésű, orosz alattvaló volt; született 1716ban. Sok háboruban vett ő már

részt a francziák, aztán a törökök ellen mint hadnagy. A 1739ki török béke után Erzsébet orosz czárné azt mondta róla, hogy neki ez a vörös haju hadnagy nem tetszik, mi Laudont nagyon megsértette s akkor Berlinbe költözött, szolgálatát Fridrik porosz királynak ajánlván. A király sok ideig látni sem akarta s Laudonnak olly rosszul ment a dolga, hogy mint iródeák szolgálván nyomoruan töltötte életét. Végre maga elébe bocsátá őt Fridrik király s miután soká nézte volna, tisztjeihez fordulva kijelenté, miszerint neki ezen ember ábrázata nem tetszik.

Illy érzékeny már másod rendű megbántásra s elutasításra Laudon Bécsbe érkezett. Terézia császárné akkor Bécs mellett Schönbrunban tartózkodott; Laudon a nagy fejdelem asszony pitvarában várakozott, hogy neki szolgálatát ajánlhassa. Véletlenül hozzá jön egy fényes ur s kérdezi, mit kíván? Laudon megmondá nevét meg kívánságát s azon ur a császárné szobájába távozott. Nehány pillanat mulva az ajtó kinyílik, Laudon behivatik s akkor látja, hogy azon fényes ur maga lotharingi Ferencz, Terézia férje, ki őt nyájasan fogadta s Trenk pandurjai közt kapitánynak nevezte. Mint pandurkapitány egykor a Rajna melléken harczolt, egy puskagolyótól mellén sebet kapott, elesett s fogolyul vitetett el. Alig tudták meg ezt pandurjai, legott megtámadják az ellenséget s Laudont kiszabadítják. Erre később őrnagy lett a horvát likkai ezrednél; Bazinban (Posony vármegyében) megházasodott s Luther tanításától bucsút vevén a catholica Egyházba tért.

Az 1756ban kitört hét évi háboruban olly dicső részt vőn, hogy a porosz király az egykor megbántottnak most hadvezéri kinevezést s ajándékokat küldvén magához csalogatá: de Laudon nem ment hozzá, hanem ellene, és hadi érdemeit a császárné megismertatni, őt hadvezérré s báróvá nevezte.

Egyebiránt a háboru nagy tüzzel s kölcsönös károsítással folytatott egész 1763ig; akkor meg lön a béke-

kötés, mellyből kisült, hogy hiába ontatott annyi vér, sem az egyik, sem a másik ellenfél semmit sem vesztvén, sem nyervén. A porosz király megigérte Teréziának, miszerint a császár választáson szavazatát József

főherczegnek fogja adni. És lotharingi Ferencz császár két év múlva meghalt s fia II. József római német császárnak megkoronáztatott. Második fia Leopold vala, kinek Toscana olasz nagy fejedelemségét adta.

Terézia negyvennyolcz éves vala, midőn megözygyült, mi őtet igen szomoruvá tette. Nem is keresett másban vigasztalást, mint ajtatos imádság meg jótéteményekben. Azon szobát, hol császári férje guta ütésben meghalt, kápolnává változtatta, melléje nemes hölgyekből álló kolostort állított s maga letévén a kormány gondjait egyedül Istenének akarván élni, benne mint apátnő szándékozott tartózkodni. De e szándéktól lebeszélték hiv emberei, kiknek szíven a kormánya általi népboldogítás feküdt. A bécsi kapuczinusok kolostorában van a császári sirbolt mellybe Ferencz tetemei eltakaritattak. És ez volt a hely, hová a császári özvegy ajtatosságát végezni járt, néha minden udvari pompa s kíséret nélkül, hogy Isten s maga lelki üdvének dolgai szemléletében senkitől ne háboritassék.

Nagy gyarapodást nyert Austria 1772ben a lengyel tartományokban. A lengyelek tudniillik utolsó királyuk Poniatovszky Szaniszló alatt szerentül háborogtak, annyira, hogy az orosz czárné meg a porosz király tartományaiba is ütöttek. E két hatalom régen várta már az alkalmat, hogy Lengyelföldet megtámadhassa s az országot egyformán föloszthassa, mi meg is történt; az orosz czárné Katalin elragadta egy részét, másikat Fridrik porosz király. A harmadik lengyel szomszéd Austria s Magyarország vala s jól emlékezünk még, mikint három száz s néhány esztendő előtt a Lengyelség Halicsot meg Lodomért Magyarországtól elszakasztotta, meg a pénztelen Zsigmond király az akkori lengyeleknek a tizenhatszepesi várost csekély summa pénzen elzálogosította. Ezekre joga volt Teréziának, mint magyar királynénak s ő a tartományokat el is foglalta. Ehhöz nem sokára a kis Bukovina kerületének megszerzése járult, mit az orosz s török hatalom Teréziának átengedett.

Többi idejét a nagy Terézia kitünőleg alattvaló népei javára fordította. Magyarországbans Erdélyben az udvari carcelláriát, azonfelül a magyar nemes ifjakkól álló királyi testőrséget alapította; azok számára, kik hadi érdemekkel tetézve voltak, fenállott a Terézia-lovagerend, mellynek tagjai bárókká lesznek s fizetést huznak; a polgári hivatalok viselőinek megjutalmazására szent István rendje alakítatott. A magyar egyetemet Budára szállította; azonfelül Posonyban, Győrött, Kassán Nagyváradon, Kolosvárattn meg Zágrábon főiskolákat s számtalan kisebb iskolákat állita föl.

A boszorkányok kutatása ez időtájban még divatos volt. Ugyanis 1728ban III. Károly korában, Szegeden hat férfi s hét asszony állott a bírák előtt, kik mindnyájan a boszorkányság miatt elítélve a Tisza partján rakott máglyán tűz által veszték életüket. Ezek közt volt egy nyolczvan két éves ősz, nehaj szegedi főbiró. Midőn Terézia a trónra lépett, Gyula meg Arad környékén gyakorta történt, hogy a boszorkányság miatt gyanus asszonyok próba végett patakba dobattak s ha nem merültek el, mint bűnösök elítéltettek. De a bölcs Terézia illy sületlen s az ártatlan emberek életébe kerülő biráskodást nem tűrhelvén, meg tiltott.

A jászok s kúnok földé I. Leopold korától fogva a német lovagerendnek zálogába adaték s ugy maradt egész Teréziáig: akkor Pálffy János nádor sürgetésére a három kerület magát kiváltotta; a zálogpénzt ötszáz tizenöt ezer forintban letette s háládat jeléül a királyné hadaiban ezer lovaszt állított ki. Azóta a jász s kún kerületek szabadok; a nádor főbirájukká rendeltetett. Sok város kivánt ekkor a szabad királyi városok sorába fölvétetni, mint Eger, Vác, Veszprim, Rosnyó, Pécs, Csanád, Kalocsa, Nagyvárad. Mások földes uraik hatóságából kiváltották magokat, ugymint Szombathely, Rimaszombat, Nyiregháza. Némellyek a birtokos uraktól malmokat, vendégfogadókat örökös bérbe vőnek s a hogy lehetett, iparkodtak magokon segiteni, melly

ügyben a kegyes Királynénál mindenkor oltalomra lettek.

E jeles anya alattvaló népeinek boldogításán minden módon dolgozván, kivált a szegény adózó nép helyzetét könnyítendő, új urbéri könyvet alkotott s mindenütt behozta. E szerint a földmivelő egy helységből szabadon költözhetett a másikba, csak hogy aratás s minden számolás tétele után költözzék s akkor szent Mihály napján föl kellett mondanias s szent Györgykor szabadon el mehet. A földet a földes uraknak mással fölcserélni csak az alispán jelenlétében volt szabad s akkor is jót s ugyan annyit kellett adnia cserében.

Egy egész telek nagysága a föld mivolta szerint határozatott; hol bor terem, ott a községnek joga van szent Mihály napjától szent Györgyig bort mérni; a földmivelők száraz s épületfát ingyen kapnak a földes urtól, de ezért minden egész telkes az uradalom számára egy öl fát vágni s az ur udvarába vinni köteles. Vadászni meg halászni csak a földes urnak szabad. Ugy szinte a robot s egyéb tartozások kijelöltettek; minden földmivelő egy kilenczed részt az uraságnak ad, kivéven a házhoz tartozó kerti termékeket; a barány meg csirke s egyéb az uraságnak járó adomány pontosan meg vala határozva.

A paraszt első biraja a földes ur az uriszéken, hol egy szolgabíró s esküdt jelenléte szükséges; az uriszéktől fölebb viheti pörét a vármegyére, ettől a királyi helytartó Tanácshoz, végre a királyhoz. A földes ur nem gátolhatja a földmivelő fiait, ha ezek iskolákat akarnak végezni, vagy kézműveket, kalmárságot tanulnak s ha jó észszel birnak és szorgalmasak, lehetnek iskolatanítók, barátok, prédikátorok, papok, plébánosok, kanonokok sőt püspökök; ha érdemesek reá s a vármegye ajánlja őket, nemességet is nyerhetnek.

Sok városnak Terézia a vásári szabadalmat azért adta meg, hogy a kereskedést előmozdítsa Magyarországon, hol alatta tizenöt száz vásár tartatott

évenként: de a magyart kereskedésre semmikép sem tudta szoktatni. Volt ugyan majdnem minden város meg faluhelyen legalább is egy kalmár, de eredetére görög, rác, német, örmény, zsidó vagy bármi más, csak magyar nem vala. A tótság különös szorgalmat mutatott eügyben; mint kalmár csak ritkán települt le valamely helységben, hanem házalva járta be az országot; sőt Magyarföldön kívül is gyakorta kereste a jó szerencsét németek, oroszok, lengyelek s más nemzetek földjén, hová vászont, késeket, ollókat, olajt s orvosságokat is vitt ki; így néha Olasz meg Franczia országba, sőt Amerika meg Ásiába is eljutott s mint a gondos méh sürögve táplálgatta magát, kivált ha terméketlen, kopár vidék volt hazája, mely kenyerrel sem láthatta őt el, a szegényt.

Mind ezekre kiterjedett gondja a kegyes szívű Teréziának; hol csak lehet, ápolta, védelmezte a szorgalmatos embert. A magyar ember többnyire csak földmiveléssel, meg marha tenyésztéssel foglalkozott; a kézműveket olly kevesen tanulták, hogy ez időtájt egész Zabolcs vármegyében még csak egy szabó vagy varga sem volt; az emberek vagy a közel megyékben csináltatták a ruházat féléket, vagy önmagok készítettek holmi nyomorult ruha darabokat. Árvában egy órás, egész Horvát és Tótországban egy posztós sem volt; a hol kézműves vala, az többnyire német volt, kinek czéhbe kellett állania, különben meg nem szenvedtetett. És Terézia korában egész Magyarországra csak harminczeg ezer czéhes kézműves sem esett. A bányavárosokban rendesen harmincz ezer ember, többnyire német táplálkozott az arany és ezüst mívelésből. Erdélyben a nemes ércz meg só ásásával három ezer hatszáz német család foglalkozott.

A magyar ember leginkább azért nem vágyódott ezen nehéz életmódra vagy kézművekre, mivel termékeny jó földekkel látta őt el az Ur Isten. Azonban szerte az országban sok terjedelmes vidék parlagon hevert

még, melly munkás kezèkre várakozott. A török uralkodásban sok nép fogságba vitetett, vagy fölkonczoltatott, mi a népeességben nagy hézagot okozott s ezt akkor sem lehetett hamarjában kipótolni, midőn a pogány az édes magyar Hazából már kiűzetett. A két százados belső meg török háboruban iszonyuan megfogyott a Magyarság; mert csak az jár haza, mit a farkas meg nem emészt. Uj lakosokra volt szükség, kivált a Duna, Tisza, Maros meg Dráva vidékre.

És I. Leopold uralkodása alatt beköltözött már mintegy negyven ezer szerb, horvát meg arnaut, Csernovics Arsén patriarcha s fejdelem alatt; később örmények, clementinek, oláhok stb. III. Károly s Terézia sok németet, francziát s olaszt szállítottak Magyarföldre, kiktől a honi földmivelő és kézműves sok jót s újat tanulhatott; kik, mint a Pest megyei svábok, bántási németek meg francziák a kopár, homokos, mocsáros s elhanyagolt vidéket termékeny földdé, a sziklás helyet kies kertté vagy szőlővé varázsolták át. Még mai napokban is több óráig vándorolhattok a Tisza s alsó Duna melléken s a homokpusztán fát vagy csalitot alig fogtok látni, egy évszázad előtt ez még iszonyuabb s a homok pusztább vala s ma már vetemények, káposzta vagy dohány földek zöld színe mosolyog felétek. — A csépelés sem volt még olly ismeretes s a földmivelő kalászeit többnyire ökrei vagy lovaival nyomtatta szérűjén, az így nyert gabnát vermekbe bocsátván le; csűrök s pajták csak kevés helyeken találtattak.

A dohány, a török buza (kukoricza, tengeri) meg burgonya (földi alma vagy krumpli) termesztése csak III. Károly idejében kezdett nagyobb mértékben üzeni az örökös meg magyar tartományokban, miáltal sok szegény ember munkát s uj, jó eleség nemet vagy árucikket nyert életének föntartására.

De a barom tenyésztésnek Magyarföldön s a horvátoknál minden kedvezett; a sok s terjedelmes pusztákon ezrenként barangolt a marha s meghizva Austriába, Ve-

lenczébe, Bajorország s több más tartományokba hajtattott. A birkatenyésztésre s ebbeli gazdaságra Mária Terézia szép példát adott az által, hogy a császári királyi urodalmakba Spanyolországból három száz huszonöt kost hozatott, melly finom gyapja miatt különben igen drága volt; később az ország több részeire terjedett s a birka nemesítésére első alapul szolgált. Ezen nagy Királynénak köszönheti kezdetét s gyarapítását a lótenyésztés is, mellyet fia II József folytatván a Csánád vármegyében fekvő mezőhegyesi ménest állította föl.

Ezuttal látjuk, mikint a két százados zavargások alatt elmulasztott művelődés, a tudomány, az ipar, kézművek, a földművelés marhatenyésztés megkereskedés üzésére I Leopold óta leginkább III Károly, de különösen a nagy Teréziának anyai kormányja alatt nagy lépések történtek. Még más, tenger érdemei vannak Teréziának, mikkel a magyaroknak védelmi áldozatait megkivánta hálálni, de a mellyeknek előadása sok könyvet töltene be; e kicsinyben pedig helyet nem találhat.

Kár, hogy olly hasznos embereknek is, mint ezen magyaroknak anyja vala, úgy mint a többinek meg kellett halnia. Jámbor életének hatvan negyedik évében volt, midőn 1780ki szent András hava 17kén a császári sirboltba menta capucinusok kolostorában, hol huszonöt év óta szeretett férje el vala temetve; ott igen ajtatosan imádkozott s úgy látszik, a hideg földalatti kamrában meghűtötte magát. Mert a mint kiment, a kolostor guardianjához, ki az ajtónál reá várakozott, fordulván mondá, hogy őt ma utoljára látja. Négy nap mulva szent Czeccilia napján nagy hurutot s köhögést kapott, mellyben sok fájdalmak közt több napig sinlődött, de jajszót vagy türelten nyugtalanságot nem mutata; az Úr Isten végzéseiben teljes maga megadásával bizván csak azt ohajtotta, miszerint ha a betegség növekedtével feje is megtalál zavarodni, Istén rendelkezései iránt türelmetlen ne legyen.

Azon közben a pápai követől a betegek szentségeit

példás, meg alázatos ajlatossággal fölvevé, aztán karszékben, de bágyadtan ülve gyermekeit maga köré gyűjté, igen érzékenyen el bucsúzott tőlök s megáldotta őket. Mindnyájan környekre fakadtak; mit látván az anya, mondá nekik: „azt hiszem, jobb lesz, menjetek a másik szobába s vigasztalódjatok.“ Erre írástalt tolatott maga elébe s leveleket irt; az elsőt Kaunicz herczegnek, az ő hiv s okos ministerének s megköszöné neki a tett szolgálatokat; másikat Eszterházy Ferencznek mint magyar cancellárnak s meghagyta neki, miszerint forró háláját üzenje meg a magyar nemzetnek mind azonszép áldozat s hűségért, mellyet nehéz idejében iránta tanusított. S ugy mindig talált valami dolgot magának utolsó betegségében is annyira, hogy fia Jósef császár utoljára őt kéré, pihenjen ki egy kicsit: akkor azt mondá Terézia: „néhány óra mulva Istennek birói széke előtt meg fogok jelenni, s Te azt gondold, hogy ilyenkor tudnék aludni?“ És utolsó pillanatig megtartotta ezen lelki nyugalmat s éberséget, mit minden esetre neki csak mély vallásos érzelme, igazi istenféleleme, s jó lelkiismerete nyujthatas ugy vissza is adta lelkét Teremtőjének szent András előtti napon 1780ban. Alattvaló népei soká és méltán gyászolták a jó anyának kimúltát.

Tizenhat gyermek közül csak tiz élte túl Teréziát, többnyire mind uralkodók. Legöregebbik fia II Jósef császár lett utóda; II Leopold toscanai nagy fejedelem bölcsnek neveztetett, utóbb császár s király; Ferdinand előbb lombardi helytartó, később a négy olasz tartomány: Modena, Mirandola, Massa meg Carrara fejedelme lön, az austria estei Ház alapítója; Miksa papá szentellett föl, a német lovagrend nagy mestere, münsteri püspöks kölni választó érsekfejedelem; Christina a lengyel király fiához adatott nőül s Belgium kormányzója lön; Mária Amália a parmai uralkodó herczeg, Mária Sarolta a nápolyi király neje volt. Legifjabbik leánya Mária Antónia franczia királyné lett s utóbb fér-

jével XVI Lajos királylyal együtt a francia lázadásban lefejeztetett.

23. Utolsó török s francia háboru.

T a r t a l o m.

II. József a két magyar udvari cancelláriát egyesíti.

Utazásai.

A német nyelv behozása; a vármegyék eltörlése.

Az oláh rablók.

Protestánsok szabadságai.

VI Pius pápa Bécsben.

Józsefnek más ujtásai.

Török háboru oroszok miatt.

Lascy hibája; Szabacs bevétele; Stein a veteráni barlangban; a káransebesi futás.

Laudon győzelmei.

Józsefnek utolsó napjai s jámbor halála; tulajdonságai, jó szándoka.

II Leopold bölcs uralkodása; a 1790 országgyűlés határozatai; protestáns egyházi gyülekezetek.

Szisztövi békekötés; hős Laudon halála.

Pillnuczai szövetség a francziák ellen; Leopold halála s gyermekei.

I Ferencz koronázása; magyar ajánlatok.

Carnot egész Europa ellen háborút visel.

Bonaparte Olaszföldön; campo formioi békekötés.

Martinovics.

A 1797ki gyűlésen József főherczeg nádornak választatik.

Lunchevillei béke.

Napoleon francia, Ferencz austriai császár.

Bécsnek kétszeres elvesztése.

Napoleon fölszólítása a magyarokhoz.

Fölkelés Napoleon ellen, bécsi békekötés.

Dresdai, lipcei ütközet s emléke.

Az orosz hadjárás Moszkvában; Moszkva égése.

Az európai hatalmak felállása Napoleon ellen.

Napoleon Elba, utóbb szent Ilona szigeten.

A bécsi fejedelmi gyűlés határozatai; szent szövetség.

A bankók leszállítása.

Ferencznek hasznos intézetei a vallás, iskolák stb iránt.

V Ferdinand koronázása.

Cholera.

Országgyűlés.

Ferencz meghalálózása.

A nagy Teréziának utóda s örökös magyar király II József császár lett, 1780—1790ig. Mindjárt kormánya kezdetében sok változtatást tett a kormányzás minden ágaiban; a magyarországi Cancelláriát egyesítette; a királyi helytartó Tanácsot az ország szélén, Pásonban nem hagyhatván, Magyarország közepébe, Budára helyezte, hová a királyi hétszemélyes tábla, mint a magyar főtörvényszék is áttetetett.

József császár sok világot látott, még anyja életében beutazta majdnem egész Európát, miáltal sokat látott, hallott s tapasztalt fejedelem lön. Most is mint uralkodó mindent maga szemével látni s tapasztalni akar-

ván, tizenegy hétig bentlázta Magyarországot, Bukovinát, Erdélyt, Horvátországot s az Olasz tartományokat. De mi a magyarokat megszorította, az volt, hogy a szent koronát Posony várából Bécsbe vitette el; a posonyi várat kis papok nevelésére szállásul engedvén. Aztán megparancsolta, miszerint a magyarországi népek latin nyelv helyébe mint eddiglen történt, a németet vegyék be; három évfolyta alatt minden tisztviselő németül tudjon beszélni s írni. Valaki három évmulva a német nyelvet sajátjává nem tévé, hivatalából elbocsátatik. Minden vármegyei, törvényszéki, hadikormányi, iskolai s papi irományok németül folyjanak; még az országgyűlési törvények is németül fognak iratni. Aki németül nem tud, latin iskolába sem fogadtatik. Hiába szóltak e császári rendelet ellen a magyar vármegyék: a mit József parancsolt, annak meg kellett történnie. Aztán a házakat megszámozni parancsolta; a házak s a lakók számát, akár nemesek, akár nem, kívánta adatni magának. De nem jó mindent egy kévébe kötni.

Erdélyben 1784 év nyarán különös dolog történt. Ezen kis ország addiglan három részre vala fölosztva, a magyarok, székelyek meg szászok földére; a magyaroknak vármegyéik voltak, mint Magyarországon; a székelyek meg szászok földé székekre oszolt. — József császár megparancsolta, miszerint egész Erdély három kerületre, t. i. szebeni, kolosi, s fogarasira szakasztassék.

Midőn ez történik, a magyar s erdélyi határon oláh rablók, utonállók, s gyujtogatók nagy száma csődült össze s garázdálkodni kezdett. A jó madarakat azonban Jankovics Antals Papilla hadvezér szétverte: sokan közülök a hegyekbe vonultak, hol csoportosan gyülekezvén újra Horja és Kloska nevű kétmerész oláhot vezérül választották s fölkelésre szólíták a népet, a magyarországi s erdélyi nemesség kiirtására. Azalatt Kray székely hadnagy legényeivel a hegyekbe rándulván, a radaki

erdőben a főczinkosokat hurokra keríté, fölakasztatá, s ezuttal a bajnak végét vete.

Az erdélyi kerületféle fölosztás a német örökös tartományok módjára rendezve lévén, a császárnak tetszett s a magyarországi főispánokat elbocsátván a magyar s horvát ötvennégy vármegyét is tiz kerületre szorította; a megyei pecséteket elszedeté; a kerületek fölvigyázatára királyi biztosokat rendelt s azt akarta, miszerint ezen biztosok az ő kerületeikben üljenek, nem úgy, mint eddig a főispánok tettek, kik az ő megyéjőket gyakorta több esztendőök folytában sem látták, a nyilvános rendre nem vigyáztak s a nemességet azt hagyták tenni, a mit akart. Nagyon meg ijedett az ország, midőn József a nemések birtokát s jövedelmeit öszve iratta attól tartván, hogy majd továbbba lépénd s adót rovand reájok.

Nevezetes határozatot nyilvánított József császár a protestansokra nézve, melly türelmi rendelvénynek hivatik. Ez szerint a hol száz protestans család volt, a király engedelmeből imádságházat vagy is templomot, de torony s harang nélkül, meg iskolát építhet; prédikátort tarthata; bármilly hivatalt viselhetének; minél fogva, hogy a béke és kölcsönös szeretet áldásait honosítsa be aattvalói közlt, a császár sok protestans urakat tanácsosi, alcancellári s egyéb hivatalokra mozdított elő.

Szép ünnepély volt Bécsben 1782ki böjtmás hava 22 kén, virágvasárnap előtti pénteken, midőn a szentséges római pápa VI Pius megérkezett. A császár s öcsje Miksa főherczeg Neukirchenig mentek elébe, míg a fővárosba értek, este lön s a magas vendégét József fényes pompával fogadtatta. Tizenhárom magyar s több német meg olasz püspök volt jelen a nagy miseáldozaton, mellyet a homályos roppant szent István templomában a római pápa fölnyujtott a menyeyi Atyának; három cardinál, ugymint Batthyányi primás, Migazzi Váczról s Herzan szolgált a pápa mellett.

A pápa tavoztával József császár a camaldoli, clarissa, ágostoni s az apácza kolostorokat eltörölte. A jesuiták már Terézia alatt töröltettek el majdnem egész Európában; most Magyarországon mind azon szerzet-rendek megszüntetésének, mellyek fekvő vagyont bírtak, ugymint a benedeki, ciszterczi, premonstrat, a remete, keresztes, jeromosai stb szerzetesek. Ami templomaikban drága volt, öltözetek, kelyhek, stb mind Budára vitetett el, s árverés útján adatott el.

A megholtak tetemeit nem szabadott fakoporsókban elásni, hanem vagy ólom koporsók készítettek néhány év múlva új használat végett kiásatandók, vagy pedig vászon lepelbe takarva eresztetésnek a sirba. — Nem is volt a nemzet életében dolog, mellyen József császár valami újítást s változtatást nem okozott volna; a változások néha gyorsak s váratlanok, sokszor ártalmasok is lettek; azonban gyakorta jók és hasznosok is voltak: mert ezen uralkodó mindent a legjobb szándokkal tőn, s ezen újítások által is csak boldigitani ohajtotta alattvalóit.

E közben kiütött az orosz-török háború. Rosz szomszéd volt e két nemzet, mióta Péter orosz czár, ki I Leopold, I József s III Károly korában élt, birodalmát a török határig kiterjesztette. És ezen határterjedés meg más folytonos elfoglalások, miket Péter czár óta az orosz hatalom tőn, szüntelen ették nem csak a Törököt, hanem Orosz földnek más szomszédait is, ugymint a poroszokat, svédeket, sőt még a távol francziákat és angolokat is. És az angol meg svéd királyok hol neki uszítással, hol segítségigéréssel a török zultánt annyira fölbátoríták, hogy ez II Katalin orosz czárnénak háborútt üzent 1787ben; az orosz követet Sztambulban a hét tornyos várba zárta és sergeit Moldvaország felé indította. Ez által a békét megszegte a Török, mire Katalin parancsolatjából az orosz templomokban egész világ hallatára panasz levél olvasatott föl a török

hitszegés ellen s Európának minden fejdélmei fegyverre szólítottak a hitetlen pogány kiűzésére Európából.

Kevéssel ez előtt az orosz czárné a mindig utazó II József császárral találkozott Chersonban, a fekete tenger partján Orosz föld délszaki részében. Már itt megkötletett a két hatalom közti szoros szövetség, minek következtében most Katalin a szövetség teljesítésére föl is hívta Józsefet. Előbb mindenképen azon volt a császár, miszerint két harczos szomszédja közt békére vezesse a dolgot. Azonban a Törökkel, ha egyszer fölböszült, okos szót váltani nem lehet. Fegyverre bízták tehát az ügy eldöntését és József két száz ezer bajnokot állítá ki a harcz mezőre; köztök negyvenkét ezer magyar magyar horvát vala; fővezérül neveztetett Lascy, alája rendelt hadvezérekül Coburg, Wurmser, Kinsky, Clairfait, Pallavicini.

A fővezér nagy hibát követett el az által, hogy az egész hadat nem tartá össze egy ponton, hanem azt rendelte, miszerint az egész magyar-török határ hosszában, két száz mértföldnyi vonalon Triest város meg az adriai tengernél kezdve egész Choczim moldva városig elszéledve álljon. Ezuttal a had állásának főhelyei voltak: Triest, Buccari, Zeng, Károlyváros, Zimony, Pétervárad, Temesvár meg Choczim a moldva földön. A császár maga jelen volt a táborban s miután mindent megsejmelte volna, Szabácsot s Nándorfejérvárat el akarta foglalni. Nándorfejérvár a hosszú béke alatt 1739 óta elhanyagoltatott, gyöngye lábán állt. Alvinczy erdélyi báró vezette az első csapatot, mellynek saj kákon a vár alá kellett volna vonulnia. Karácsony hava folyt, s a ködös időjárásban semmitsem láttak s így egész Pancsova íg letévedtek: és ekkor a váripasa időt nyert s katonaságot szedett föl a fenyegetett Nándorfejérvárba.

Most már nem merték megtámadni: négy hónapig nem tettek semmit; de 1788ki szent György havában maga József vezete három ezredet Szabács ellen, hol ostromközben Vazul atya szent Ferencz rendü pap, kezében tart-

va a feszületet első volt a gátokon, utána érkezett de Ligne herceg, Poniatovszky s a többiek; az erősítvény bevétetett. De mind ez csekély nyereség vala ahhoz képest, mit a keresztyének olly nagy táborával véghez lehetett volna vinni. Az austriai sereg főhősei Haddik meg Laudon Bécsben hagyattak s Laudon meghallván Lascy botlását a sereg elszélesztésében azt mondá, illy formán dőghalál vagy haramiák ellen cordont huzni igen jó lett volna, de ozmanok száz meg száz ezernyi táborai ellenében illyképen hadakozni nagy s botor vakmerőség. Mert a vékony s gyöngye határvonalokat áttörni a töröknek igen könnyű dolog vala. S ugy is történt.

A törökök két táborban közeledtek, egyik hatvan ezret, másik hetvenet számítván: betörték pedig a leggyöngébb helyen, Orsovánál, hol Papilla alvezér csak kevesed magával örködött; Papillát elkergetvén átkeltek a Dunán s a temesi bánságot mint a sáskák ugy lepték el. Wartensleben vezér Mehádiát védelmezte, de futásra szorítatott; a császári sereg egyik őrnagya (major) Stein harczolás közben Ogradina és Plasivosicz közt a Duna partján hegyek oldalába nyiló barlangba vonult, melly Veterani barlangjának neveztetik s ágyúit alkalmas nyílásokba helyezvén el, tizen négy nap alatt olly erősen állott a török nagyvezér ellen, hogy ennek sajkáit a Dunán fölgyújtá s közbámulást gerjesztett az ozmanokban, kik őt, miután elesége s tüzszer elfogyott, hétszázad magával megdicsérvén, szabadon bocsátották. Csakhogy mind ez Jósef seregét a nem sokára vallandó tömérdek veszteségektől nem menté meg, miért csak Lascy idétlen tanácsáért volt felelős. De ki bogár után indul, ganajba vezettetik. — Azalatt a császári táborban nyavalyák kezdenek dühödni, mi az egészségtelen zimonyi meg temesvári mocsáros lapályokon közönséges dolog; már is harminczhárom ezer beteg meghalt a kórházakban; eleségre is kevés gondot fordíta Lascy; azonfelül Káránsebes völgyébe vonulván, a császáritá-

bor hegyeit a törökök szállották meg, honnan huszon négy óráig oly rémitő tüzelést indítanak le ellene, hogy ez végső veszélyben forgott; a császár hátrálást parancsolt, melly még nagyobb zavarba hozta a keresztyén csapatokat.

Éjjel volt, 1788ki szent Mihály havának 20 és 21ik közti éjjel; a szélvész süvöltött s nagy sötétség ereszkedett a völgyre; a császári csapatok semmit sem látván s összezavarva gyakorta tévedésből török helyett egymásra lőttek, néhány oláh meg iszonyu orditással kiáltá, miszerint az egész török tábor már a keresztyének sarkain áll — a tömérdek keresztyén népség lassu szakadásnak indult. Jósef császártöbbsnyire hirtőban járt a katonái közt; jelenleg a szörnyű veszedelmet áttekintvén, lóra ugrott s egy hidon állott meg, mellyen a sereg futni akart. Itt őket megállítani s harczra bátorítani szándékolta: de rá nem ismertek s magokkal ragadták a szaladók. Egyszerre hallatszik a kiáltás, a császár elveszett, kit is csak hosszú s aggodalmas keresés után erejétől egészen kifogyasztva találtak.

Nagy veszedelem volt ez nem csak azért, mivel a rendetlen futásban a császár veszthette volna drága életét, hanem leginkább azért, mert a török nagyvezér tönkreteheté vala a császári sereg javát s aztán szabadon járhatott kelhetett volna az országban, mellynek a hajdan legerősb várai is, maga Budavár, de Bécs is a hosszú békének korszakában védetlen állapotban hagyatott. De a nagy vezérnek illy haladásától a keresztyénséget ekkoron csak az isteni Gondviselés menté meg, melly a Török európai uralkodásának véget határozott. A káránszobosi baj után a nagyvezér táborában elégtelenség mutatkozott; az ásiái renyhe ozmanok megunták a hadakozást s haza kíváncsoltak, mihöz új császári s orosz sergek közeledésének hire is járult s ő a Dunán kele át. Pancsovából s Újpalánkból is kiverettek a törökök.

Szerencsésb foganattal harczolt Coburg herczeg Bakovinában; elfoglalta Choczymot, Jassyt, moldva

herceget Ipsilanti Sándort fogságba tévé. Horvátországi vonalon is eleinte balul ment a hadjárás; Dubicza sziklavárat sehogy sem tudták bevenni, miglen József császár az ő hetvenkét éves hadvezérére a jeles Laudonra nem emlékezék s őt a horvátok élére állította. Azon évi nagy boldogasszony napja volt, midőn az ősze borult hős Laudon a sereghöz érkezett s az öröm-kurjongásnak nem akart vége szakadni. Az öreg pandurok ráismertek a hét éves háboru bajtársra s hadvezérre; a győzelem még harcz előtt is bizonyos lett. Mert vitéz kapitánynak vitéz a százdja.

Másnap Laudon a tábornok szemlélte s huszon négy óra alatt minden állomásokat, eleségtárakat meglátogatott; harmadik napon egy nagy török serget konczott föl; negyed napra Dubicza már Laudon hatalmában vala; aztán Novi Bosnyaország fővára. József császár hadi tanácsot rendelt Zimonyra s az oda siető Laudon elébe ő meg a fővezér Lascy egész Mitroviczig jöttek; hol Laudon mindenek előtt Ocskayt, Liptayt s Vukasovicst az ő hadnagyait megdicsérte. A császár sok munka, virasztás s a tábori élet nehézségei meg betegségei következtében maga, valamint Lascy is, gyöngélnedni kezdett s mindketten Bécsbe távoztak. Fővezérül rendeltetett a hetvennyolcz éves Haddik Endre; de ez is betegeskedvén a fővezérséget Laudon Gedeon vállalta fel.

Nehéz állása volt most Laudonnak. Eddiglen a háboru hetven milliom forintba s negyven ezer ember életébe került. Huszonöt ezer legény kórházakban betegesen feküdt. Mig azonban a fősereg rendbe hozásával foglalkodott Laudon, Coburg herceg, Splényi Gábor meg Polemdin orosz hadvezér iszonyuan verték a Törököt Foksán s Martinestye moldva helyek közelében, hol a magyar alvezérek s hadnagyok közül Horváth, Nagy, Matyasovszky, Szent-iványi, Pécsy, Lányi, Bezzeródy, Szentpály, a székely Boer s Bánffy magokat vitézül tüntették ki 1788ki szent Máté utáni kedden.

Száz lobogó, három török tábor, nyolczvannégyszáz ágyú és négy ezer társzekér lett a győztesek zsákmánya.

Laudon parancsolatjára a sereg mindinkább egy pontra vonult; Orsovánál a Dunán átkelő ozmanok visszaüzettek s a császári tábor Nándorfejérvárnak indítatott. Szent Mihály napján végződött be az ostromszerek elkészítése s a város megszállása négy oldalról; nyolczvannolcz török hajó elszedetett: mind ennek dacára ozman pasa erős vezér s Nándorfejérvár kapitánya a várat vonakodott föladni. Akkor ágyúzás alá vette azt Laudon; az első ágyút Nándorfejérvár ellen Ferencz főherczeg, Jósef öcsjének a Toscani Leopoldnak fia sütötte el, ki azután császár lett.

Az ágyúzás öt ágyú telepről folytatva ötven ezer golyó vette a várba, mi falait teljesen szét rombolta; a födeleket pedig tűz-golyók által támasztott lángok fölemésztették. Ozman vitózni állotta ki ezen minden ostromok leghevesebikét s elzáratása harminczhatodik napján tizenöt napi fegyvernyugvást kért Laudontól, melly alatt öveivel a föladás iránt tanácskozhatnék. Laudon csak hat órát engedett. És 1789ki szent Dénes napján Nándorfejérvár a keresztyének birtokába került; huszonöt ezer török volt benne, kiket, miután a fegyvert átadták, Laudon egész Orsovaig kísértett s szabadon bocsájtott. Másut Coburg és Potemkin az egész Olaszföldről elűzték a pogányokat, télen át Auersberg Uj Orsova szigetet zárta el. Jövő t. i. 1790iki évre már Sztambul ostromára s a Török Európából kiűzetésére mindenütt hatalmas készülétek folytak.

E közben Jósef császár egészségi állapota mindinkább rosszabbodott. Azonfelül az ő ujitásai elégtelenséget okoztak Belgiumban s a Magyarok között. Az utóbbiak leginkább azt fájlalták, hogy Jósef noha örökös magyar király volt legyen, de magát meg nem koronáztatta. Mert a magyar koronás királyhoz szokott. A török háboruba sok pénzt, eleséget meg katonát kellett volna szolgáltatni, mit a vármegyék most teljesíteni nem

akartak — Érezte a császár hol a dolog bibéje s 1790ki szent Pál fordulása utáni csőtörtőkön azt a híres parancsolatot hirdette ki, miszerint Magyarföldön minden dolgok azon karba helyeztessenek, mellyben az ő kormánya kezdetén voltak; megígérte, hogy mihelyt fölggyógyul, országgyűlést tart s magát megkoronáztatja; addig is az ország dolgai már pünkösöd napja el-sejétől fogva úgy folyának, a mint Mária Terézia alatt folytak; a szentkoronát pedig kiadta, melly is Bőjtelő hava 21kén Invocavit vasárnapján Budára hozatott, őrei Keglevich József és Nádasdy Mihály grófok valának. Hihetlen, milly örömujongás keletkezett Budán, midőn a szent korona megérkezett, az ágyuk öt százszor dördültek meg.

Az alatt József betegsége gyógyíthatlan és szenvedése nagy vala. Minduntalan helyét kellett változtatnia, hogy parányi enyhítést nyerjen fájdalmaiban s igen ájtatos elszánást mutatott. Orvosait egybegyűjtván kérdezé, milly reménye lehet a fölggyógyuláshoz? Ők vállat vonitva s elszomorodva keveset felelének s József e nyilatkozást férjfiass elszánással vette; öcsje Leopold után irt s Bécsbe hivatá el. Laudonhoz, ki téli szállásokra rendelvén seregeit a fővárosba jött, fordulván a császár mondá: „én meghalok, de azon meggyőződésben, miszerint kegyed táborom gyámola marad; adja nekem kezét, mert nem soká lesz szerencsém azt szorítani.”

Ekkor azt hozzák neki hirül, hogy kedves unokája Ferencz főherczeg neje a württembergi Erzsébet, ki mint apját szereté Józsefet az ő nagy fájdalmai láttára megfájdult s idő előtt gyermekágyba esvén hirtelen meghalálozott. Szótlan merevültséggel hallá meg a gyászhirot József, utóbb felkiáltá: „ó Istenem! légyen a te akaratom!” Maga tön meg Erzsébet eltakarítására minden készüléket s mondá, miszerint önmaga számára is készít a sírboltban helyet. És 1790ki Bőjtelő hava 20kán reggeli három órakor gyóntató Atyját magához kívánta s a haldoklók szentségeivel ellátva, a pap imádkozása között benső

áhitattal minduntalan csak a három szavat emelgeté: „hit, remény, szeretet.“ Öt s hat óra közt meghalt élete 49 évében. — Jó a példa, ha nem követik is.

Igen megsoványult ugyan betegsége alatt; de a halál semmikép sem torzította el képe vonalmaid; úgy látszott, mintha alvó beteget látnának az emberek, úgy nézett ki teteme. Azon nap, midőn meghalt József, temették el Erzsébetet s harmad napra a császárt. Igen munkaszerető, mérsékletes s tudományos fejdelem volt. Öltözete, kivévén ünneplés alkalmakat, nagyon egyszerű, szava igen hangos s átható vala. Muzsika, színház, leginkább utazás legnagyobb gyönyörűségül szolgáltak neki. Mindig szalmán aludt. Alvásra csak öt órát engedett magának; a többi időt tanácsosaival az igazgatás munkájában tölté; társalgás s kihallgatásokban igen nyájas leereszkedő s őszinte vala. Emlékére I. Ferencz a bécsi Józsefpiaczon óriási ércszobrot öntetett, mellyen illy értelmű latin fölírás áll: II. József emlékére, ki a közjónak ugyan nem soká, de egészen élt.

Az ő rendelkezései akkor a magyaroknak nem tetszetek, noha sok jó volt legtöbbekben s napjainkban igen sok törvény hozatott, mellynek alapja s értelme már József ujitásaiban foglaltatott. Azon szándoka, miszerint a latin nyelv elnyomatása s helyébe a németnek léptetése által Magyarföldet németté akarta változtatni, czélját nem érte; mert arra keletkezett a magyar nemzetiségnek nagy ébredése, mellynek következtében a latin nyelvnek használata ugyan elkezdett mellőztetni, de helyébe a magyar lépett. Azt a hasznot hajtotta még is József császárnak a német nyelv körüli rendelkezése, hogy most Magyarföldön igen számosan s minden művelt magyar németül tud beszélni.

Mivelhogy II. József semmi örököszt nem hagyott, az örökös királyság törvénye szerint az austriai tartományok s Magyarföld öcsjére, II. Leopold toscanai nagyfejedelemre esett, ki huszonöt évig olly jelesen kormányozta Toscanát, hogy világszerte Bölcs Leopoldnak nevezetnék. Magyarországon 1790ki pünkösd utáni második

vasárnapra országgyűlést hirdetett annak helyeül Budát rendelő. A kormánynak minden fogásait, az ingerült emberek csillapítására való mesterségtudományát birván, József rendeleteit eltörölte s mindeneket a régi vágásba parancsolt hozatni.

Magyarföldön 1765 év óta, az az huszon öt esztendeig nem volt országgyűlés s ennél fogva könnyen elgondolható, hogy szerentul számosan gyűltek Budára. Az országgyűlési Rendek óhajtására Budáról Pozsonyba tétettát, hol koronázásaul névnapját tüzte ki Leopold s jelenleg a császári koronázáson Frankfurtban tartózkodott. Csak szent Mártom napja előtti estén érkezhetett Pozsonyba, hol mind ő, mind a többi főherczegek magyar öltözetben fogadták a Rendek üdvözléteit. A király, szokás szerint, Pozsony várán székel s mivel mindenek előtt nádorispánt kellett választatni, az erre kijelölt négy mágnás neveit pecsételt levélben adta át. A levél az országgyűlésbe hozatott és Zichy Károly országbíró azt javasolta, miszerint a levelet föl se bontsák s a király negyedik fiát Leopold Sándort kiáltásák ki nádornak. És alig végezte beszédét, már is mindenfelől hallatszott az éljenzés s kiáltás: „Éljen Leopold Sándor, Magyarország nádora.“ A király ezt nem várta, a magyar nemzet illy őszinte, bizalmas ragaszkodásának fejedelmi Házához nagyon megörült. A főherczegi nádor tizennyolcz éves vala, midőn királyi atyjának hűséget esküdött. A koronázás ünnepélye szerfölött nagy pompával ment végbe s mint törvényes szokásban van, az oltár előtt térdre borult Leopold király fejére a szent koronát Leopold nádor meg Batthányi cardinál s ország primása tevék föl.

Most törvények alkotásához láttak az országos Rendek s határoztatott, a mint röviden következik. Midőn a király halála által a trón megürül, az örökös királyság törvénye szerinti utódja hat hónap alatt köteles magát megkoronáztatni, noha azon közben is örökös király ő, de adományokat nem oszthat. Ennek következtében boldogult II. József mint nem koronázott magyar ki-

rály adományai csak II. Leopold megerősítése után nyertek erőt s érvényességet. — Az országot országos törvények, nem pedig csupán rendeletek által kell kormányozni, mint II. József tette, ki országgyűlést soha sem tartott. Országgyűlést minden három esztendő lefolytával kell tartani; csak itt szabad meghatározni a pénzsummát, melly a hadsereg főtartására szükséges. A szent korona Buda várában őriztessék, honnan azt csak az ország Rendei megegyeztetével szabad máshová vitetni. — A király megígérte, miszerint a német nyelvet a közügyekbe nem hozza; a magyarnyelvet mivelteti, az alatt pedig a latint használtatja. — Temes, Torontáls Krassó vármegye az országba keblezteték; Temesvár, Szabadka, Posega és Károlyváros szabad királyi városok közé soroztattak. A földmivelőknek szabad költözhetségi joga megerősítetett.

Vallás tárgyában, hogy az egy haza fiai közt béke és egyetértés meghonosuljon, a király azt határozta, miszerint a protestans lakosok isteni tiszteleteiket szabadon gyakorolhassák; legyenek templomaik, tornyaik, harangokkal együtt, iskoláik és temetőik. — Protestans polgárok meg kézműveseket nem szabad arra kényszeríteni, hogy a catholicusok szent miséjén vagy egyházi menetekén (processiókon) megjelenjenek. A protestansoknak egyházi gyülekezeteket szabad tartani, törvényeket szabni magoknak, de a királytól kell megerősítést kérni reájok. Midőn esküt tesznek le, nem szabad őket arra kényszeríteni, hogy „a boldogságos szűz s isten minden szentjeit megemlitsék.” — Ha talán valamelly catholicusnak eszébe jutna hitétől elszakadni s protestans egyházba térni, az olyan hat hétig plébánusához tartozik járni s a hitágazatait jobban tanulni s ha még azután is régi kedvében maradna, az átmenés a protestans vallásra csak a király tudtával történjék. Protestans prédikátoroknak senkit sem szabad vallásukra csalogatani. — Mind ezen protestans szabadságok egyedül Magyarországra valók, Tót Dalmát s Horvátországra nem terjedhetnek, mi-

velhogy ezen országban protestans nincs. — A protestans és catholicusszülöktől, az az vegyes házasságokból magzatok, ha az apa catholicus, mindnyájan catholicusok, ha az apa protestáns, csak a lányok neveltetnek catholica vallásban. — Catholicusok ünnepeit a protestánsoknak nem szabad háborgatni, hanem minden nyilvános és zörejes munkától tartózkodniok kell. Illyenek az óhiten lévő úgy nevezett görög vallásuakról is állanak.

És illy szabadságok következtében a protestánsok egybe is gyűltek, a reformatusok Budán Almásy Pál aradi főispán, a lutheristák Brunszvik József királyi biztos alatt Pesten. Aztán a reformátusok meghívására mindnyájan egyesültek s az egyházi igazgatásról tanakodtak hosszú ideig, nagy czivódások közt, és haszon nélkül. Végre meg lön határozva, miszerint minden községet a földes ur s a predikátor egyházi törvények szerint igazgasson; legyenek seniorok, felügyelők, superintendensek; közgyűlések tartassanak Pesten kétszer évenként s atb.

Látjuk mindezekből, miként iparkodott bölcs Leopold az ország lecsendesítését és népei javát előmozdítani. Az alatt hiv s megbizott emberei a béke helyre állításán mind az örökös, mind a külföldi tartományokban dolgoztak. Belgium József ujtásai miatt fegyverben állott; de bölcs Leopold bünfeledéket hirdete ki, a lázadás okát eltörölte; a többi konokul ellenszegülőket haddal utasította rendre s a bajnak vége szakadott. — A török háborút folytatta volna talán; de látván, mikint az austriai fegyverek dicső haladása s a török helyek hódításai szemet szurnak Austria szomszédainál; látván különösen, mikint Fridrik Vilmos porosz király hirtelen barátságra lángolt föl az ozmanok iránt s követe által Stambulban fegyveres segítségét ajánlotta a zultánnak s mikint ennek következtében hadsereget is indított a cseh határok felé, Leopold a jeles Laudont a poroszok ellen kényszerült küldeni. A törökökkel pedig béke alkudozásokba bocsájtkozott, melly Herbart báró s Eszterházy Ferencz

ügyvitele mellett Sistovon egy bolgár helységben meg is lön 1791ki Ur színe változása előtti csőtörtőkön.

A béke föltételei szerint Nándorfejérvárat, Uj Orsovát, Gradiskát, Dubiczát, Szabacsota Töröknek meg kellett hagyni, ki még elvesztette azon helyeket 400,000 embert áldozva föl: most már a keresztyén csak porosz hatalomnak köszönheté, hogy az kardvonás nélkül vehette vissza. A poroszok erre megbékültek. De Austria új veszteséget vallott. Van Morva országban szép kis városka, mellynek neve Neutitschein: itt volt a porosz hatalom ellenében kiküldött hadnak főtáborhelye, mellyben az ősz Laudon meghalt 1790ki szent Jakab hava tizen negyedikén. Erdemei a Főnséges uralkodó Ház iránt nagyok voltak s II. Jósef a Terézia rendi drágaköves csillagot, mellyet különben csak a császár hordozza, Laudonnak ajándékozta; özvegyétől azt II. Leopold ötven ezer forintot váltotta vissza. Laudon igen munkás, föltötte szerény és alázatos vala. Egykor Mária Terézia sok vendéget hivata megs a hadvezért is, de nem látta meg mindjárt s Ahremberg herczegnél Laudon holléte után kérdezősködött. „Az ajtó mögött áll, főnséges Asszonyom! válaszolta Ahremberg, mert szégyenlé magát, hogy olly jeles és nagy érdemei vannak.“ — II. Jósef többnyire magával vitte őt utazásaira s egy Morva városban a szinte sokat utazó Fridrik porosz királylyal találkoztak. Fridrik az asztalnál magamellé huzta a szerény Laudont, „ide mellém hadvezér, ugymond, mert jobban szeretem, ha kegyed mellettem, mint ellenem áll.

Mint eddiglen láttuk, birodalmára a béke áldásait önté ki bölcs Leopold, midőn figyelmét a francia mozgalom nagy mértékben vonta magára. A francia nép annyira föllázadott, hogy a tartományok szabadságát, papságot, nemességet eltörölte s magát a királyt, midőn futás által akart menekülni, visszatartóztatván, börtönre veté nejével együtt, ki mint tudjuk Mária Antonia II. Leopold huga vala. Számos francia költözött akkor ki az ugy elnyomott hazából, köztök a francia király test-

vérei, kik bölcs Leopold császárnál kerestek oltalmat. — Leopold kibékült Fridrik Vilmos porosz királylyal s most Pillnicz nevű szász helységben vele fegyverszövetséget kötött a francziák ellen. Azonban, a mint visszaérkezik Bécsbe, vérhast kapván, három nap alatt az élők sorából kimúlt. 1792ki Böjtmás hava első napján, élete 45 évében. Hét hónap múlva Mária császárné is követé a sirba. Leopold magzatai többnyire maiglan is élnek s a következők: I. Ferencz császár s király; Ferdinand Toscana nagyfejedelme lön; Károly csehországi kormányzó s hadvezér; Leopold Sándor s ennek holtával Jósef főherczeg 1795 óta Magyarország nádora; Antal német lovag rend nagy mestere, meghalt 1826ben; János hadvezér, Rajner lombard velencei alkirály; Lajos főherczeg, a pattantyusság igazgatója; Rudolf cardinál s ol-muczi érsek, meghalt 1831ben. Mind ezen császári főherczegek, mint szilárd oszlopok s a birodalom védei, mint hadvezérek állottak bátyjok I. Ferencz császár körül, midőn reá s az alattvaló népekre a franczia bitorlás s hadjárások veszélyei záporokint leszakadtak. Isten után őket illeti a földicsőség s a megtartott népek polgári koronája.

I. Ferencz apja halála után tizennegyedik napra gyűjté egybe a magyar Rendeket, olly szép s őszinte bizalommal bánván a magyarokkal, mint bölcs Leopold, és Ur-napja előtti szerdán Budavárban királynak koronáztattott. Tartott még az országgyűlés, midőn apjának pillniczi szövetsége miatt a francziák háborut üzentek Ferencz királynak, ki jelenleg császár választásra készült s azon évi szent Iván havában császárnak meg is választatott. A birodalommal a franczia háborut is örökölte, melly huszonhárom esztendeig dult egész Európában. Nehéz tűz próbára tette az isteni Gondviselés ez alatt Austria uralkodóját s népeit; az uralkodótól vallásos kitartást meg türelmet, a népektől hűséget s áldozatokat kívánt. A próbát kiállotta mind a kettő s utoljára a boldog, tartós békének áldásaiban lelte méltó jutalmát.

Azonban a franczia háboru, noha minden europai tartományokban dühödött, Magyarországot még is csak kétszer érte a nyugati s horvát határon: miért is e hosszú háborúnak minden mozdulatait nem követjük, csak vonásait írjuk le s leginkább azon részre fogunk figyelmezni mellyet a hiv magyar nemzet von benne.

Rettenet fogta el Europa nemzeteit, midőn meghallák, mikint a föllázadott s naponta bősültebb franczia nép előbb fogságra, aztán halálra ítélte királyát, XII. Lajost, ki 1793k Boldog asszony hava 21kén, felesége pedig Mária Antonia királyné azon évi Terézia napján halt meg vérpadon. Illyképen sok ezer meg ezer franczia ur s asszony vérzett el; sokan a külföldre szöktek; a többiek mind vad állatok, úgy jártak keltek fék s Isten féltelme nélkül. Olly iszonyatosságok hallatára Ferencz császár fegyver szövetségébe állott Anglia, Hollandia, Spanyolföld, Portugal, Nápoly, Sardinia, Toscana, a római pápa s Oroszfölddel: egész Európából egyedül Dán meg Svédország és a Törökök akarták inkább távolról nézni a világ főnállása óta legnagyobb háborut, mint a dologba vegyülni.

Azt mondják azonban, a ravasz kifurja magát. A roppant veszedelem napjaiban okosan segített magán a minden oldalról fenytett Franciaország. Volt ott jeles minister, neve Carnot, kinek javaslatára a franczia ország tanács 1793ki Nagyboldogasszony napján azt parancsolta, miszerint minden ép testtel bíró franczia fegyvert ragadjon s a csatára kiálljon. Franciaország mintegy harmincz milliom embert számlált s könnyen elgondolható, melly fegyvertámadás történt akkor a franczia földön. Kevés nap mulva tizenhárom hadsereg alakult, melly szintannyi hős vezérekre bízott. Carnot minister folyvást Párisban ült irások s földképek közt s a franczia hadvezérek mozgalmait igazgatta. Most pedig kard ki kard, dárda kidárda: a francziák mint eszeveszettek rohantak a harczba s győztek minden vidéken.

Olaszföldön franczia hadvezér volt egy corsicai olasz

nemes, Bonaparte Napoleon, ki az austriai segélyb-
 olasz seregek ellen hadakozott. Magyar vezérek s hadna-
 gyok e háboruban Sztáray, Dévay, Benyovszky,
 Pálffy, Eszterházy Miklós, Splényi Gábor, Er-
 dődy János bán, Kray, Stipsics, Guozdanovics,
 Ocskay, Liptay, Jellasics, Gyulay, Buday, leg-
 inkább Alvinczy, Davidovics, Vukassovics, Had-
 dik voltak; fővezérek mindenütt Károly, János, Antal
 s a többi császári főherczegek. Győzelem és vesztes vál-
 tozva járt. — Az első béke, melly a háborut rövid időre
 félben szakasztá, megkötöttet Campo Formio nevű szép
 kis olasz faluban Udine mellett. Szerinte Austria elveszté
 Belgiumot, a majlandi s mantovai herczegséget; de
 Velenczét s az olasz, istriai meg dalmát tenger-
 partokat nyerte.

E közben a francziák nak illy dühös bánásmódja a ki-
 rályukkal s Europa népeivel meg a szerencse, melly hadjá-
 rásaikat kísérte, sok alattvalókat vadított el fejdelmeiktől
 más országokban is. Magyarországon is találkozott né-
 hány szerencsétlen ember, ki a francziák dicsőségére
 vágyván, az ő kegyetlenségeit akarta utánózni. Negyvenen
 voltak csak; főigazgató a nemtelen titkos őszveesküvésben
 Martinovics Ignác vala. Azonban nem titok a mit hár-
 man tudnak. És a királynak sok szeme, sok füle vagyon.
 Ezuttal ezen a király s ország romlására is irányzott
 gonosz szándok Martinovics inasa által elárultatott; he-
 ten lenyakaztattak; mások több évi börtönre ítéltettek.

Nem sok idő mult el s a magyarok kedves nádora Le-
 opold Sándor meg halt Laxemburgban Bécs mellett,
 még alig huszonhárom éves férfiu s helyébe a gondos ki-
 rály József főherczegét, tizenkilencz esztendő s öcsjét
 országos helytartóul rendelte addig, miglen új nádor vá-
 lasztás tartatni fog, mi az 1796ki országgyűlésen történt.
 Ezen évi szent Márton napján érkezett Posonyba a Ki-
 rály s Királyné pompa nélkül; négy magyar nemes
 testőr (gárdista) volt minden kísérete. Így szállott le a pri-
 másnak belvárosi palotájában, melly azóta országgyűlés alatt

a Főnséges Királypár elfogadására föl szokott készíteni. Első tárgyakul az országrendi tanácskozásnak a nádor választást tűzte ki s a négy nádori kijelöltek neveit pecsételt levélben adta át. Batthyányi primás a gyűlésbe hozván a levelet, azt javasolta a Rendeeknek, hogy a levél fölbontása nélkül közfölkialtás útján választassék el nádorul a köztisztelet s szeretetben álló Jósef főherczeg, eddigi királyi helytartó, mit a hü ragaszkodást a főnséges uralkodó Ház iránt tanusító magyarok örömost teljesítettek is; a választást a király helybenhagyta azon kikötéssel, miszerint a királynak nádorkijelölési s megerősítési joga sértetlen maradjon.

Bizalmasan szólítá most föl a nemzetet a kegyes Király, miszerint azt, mit főnséges nagyanyja korában cselekedtek a nemzet vitéz apái, azt az ivadék is mutassa meg most, midőn hasonló veszedelem keringeti Austriát a dúló francziáktól, mint akkor. S a hív magyarok bőségesen ajánlották meg a hadra szükséges pénzt, eleséget s katonát; Batthyányi cardinál ötven ezer forinttal s ezer legény kiállításával járult a hadjáráshoz, Kollonics kalocsai érsek huszonnég ezer forinttal, szintannyival Eszterházy Miklos egri püspök, Eszterházy herczeg tizenöt ezer mérő árpat ajánlott. A 1796 év végeig a franczia háboruba öszvesen tizenötezer legényt állított ki az ország.

És igen nagy szüksége lett mind ezen segéd szerekre Austriának, midőn alig másfél év múlva a francziáktól uj háboruba ragadtatott. Ezen idő alatt a francziák Rómát szállván meg, VII. Pius papát foglyul vitték el országukba; Olaszországból a fejedelmeket elűzték s köztársaságokat alkotának; Egyiptomba és Syriába rohantak; Bonaparte pedig a francziák első consulává s igazgatójává tette magát. Fölkelt ellenök Austria, Anglia s Orosz föld. — Mindazáltal Marengo olasz falunál nagy veszteség után hátrálni kényszerült Austria s Lunevillen békét köte 1801ki Bőjtelő hava 9kén, melly szerint Rajnamelléki birtokát s az olasz tartományok kis részét bocsátá ki kezéből; de az uj római

pápa VII. Pius az ő statusaiba visszahelyeztetett; a nápolyi király, Ferencz császár sógora is visszavette országát.

Az alatt sok fontos változás történt Európában. A francziák első hőse s fővezére Bonaparte Napoleon mint első consul s a francziák főura, a consuli vagy királyi czimmel nem elégedett, hanem 1804ki Pünkösdi havának napomuki szent János utáni második napján franczia császár nevezetét vette föl; a német birodalmi fejedelmeket pedig arra bírta, miszerint a német császártól elpártolva, franczia császárhoz álljanak; a három érsek választónak herczegségét, valamint a többi német püspökök kerületeit elfoglaltatta s világi fejedelmek közt fölosztá. Már nyilván arra törekedett, miszerint Europa királyain neki hódoljanak s ő ezuttal Európának, sőt az egész világ főura legyen. Annál fogva Svajcz s egész Olaszország őt, mint királyát kényszerült elismerni. A római pápa újra megfogatott s Franciaországba vitetett el. — Illy bitorlások hallatára Ferencz császár érezte, mikint a régóta hanyatló romai német birodalom soká fönn nem állhatt s 1804ki Kisasszony havában szent Lőrincz utáni napon Austriát császári birodalommal emelte s magát ezentul Austriai császárnak irta; az örökös királyság törvényét a császárságra ki terjeszté. — Mindazáltal örökös magyar király czime is megmaradt.

A háborúnak új kitörése bizonyos volt; az előkészületek gyorsan s hatásan történtek mindenütt. Csak a fővezér választása nem volt szerencsés: Mack vezette az austriai seregeket, mellyeket Napoleon utólérván Ulm városban zárt megadásra kényszerített. Odavolt foglyul vesztve avagy 25,000 s közte Ferdinand főherczeg meg Schwarzenberg: de ezek a magyar lovasok vitézségében bírván, kivágták magokat a franczia sergen keresztül. Az alatt Napoleon egész Bécsig nyomult elő s Austria fővárosát 1805ki szent Márton napja után el is foglalta; Brünnbe rándult s Auszterlicz nevű falunál az austriai s orosz serget újra megverte. Ferencz császár békét

óhajtja, megakarván tartományait a francziák dúlásától menteni, melly végre Napoleon császárral beszélni kívánt. És öszvetalálkoztak a sarosiczi morva malomban szent Borbála napján s két óráig beszélgettek egymással, mire békekötés következett s szent István martir napján alá is íratott Posonyban. Ferencz császár most Velenczét engedte át a francziáknak, a bajoroknak pedig Salzburg részét s Tirolt kellett adnia; a sváb birtokat fel kellett Würtemberg, Baden s a bajor fejedelem közt osztania, mi vel mind a hárman a francziák barátjai s szövetségesei voltak s Austria ellen harczoltak.

Napoleon bitorlásai határt nem ismertek. Szegényből lett gazdagnál soha nem lehet kevélyebb. Minthogy a szerencse eddiglen olly dicsően koszoruzta hadjárásait, elbizta magát, tovább kapkodott s meg nem gondolta amaz arany mondás igazságát, mikint az ember halandó s a szerencse mulandó. Ő már francia császár s olasz király vala: most testvéreit is királyi vagy fejedelmi székre akarta emelni. Egyik sógora Baciocchi Felix már az előtt egy olasz fejedelemséget nyert Lucca nevű tartományban; másik sógorának Murat Joakimnak a német fejedelmektől elszedett tartományokat királyi czimmal ajándékozta; bátyját Bonaparte Jósefet nápolyi királylyá nevezte, az előbbi királyt országából elűzván öcsjét Bonaparte Lajost hollandi királyul állította. Harmadik sógora Borghese Guastallát nyerte Olaszföldön. Még két testvére vala Lucián és Jeromos: de ezeknek még várakozniok kellett egy kicsit, míg számukra is férczel öszve valami királyságot a hatalmaskodó francia császár.

Most már a római német birodalomnak esett; a roskadozó német császárság eltörlésén dolgozott s célját el is érte. A német fejedelmek, mint a bajor, württembergi, bádeni, szász s a többi ugy is eddiglen Ferencz császárjok ellen a francziák mellett állottak, sőt császárjok birtokából gyarapodtak, gazdagodtak, Bonaparte tanácsa s akaratjára nyilván kijelenték,

miszerint a római német császár nekik többé nem parancsol; ők független fejedelmek s a francia császár szövetségesei; csak a porosz király nem állott hozzájuk, miért tartományait Napoleon elszedte tőle. Ferencz császár pedig a római német császár czimét letevő s ezentúl austria császár nevet viselt.

A francia császár tovább haladott Európa változtatásában. Az öszverabolt porosz tartományokból öcsje Jeromos számára a vestfali királyságot alkotta; Spanyolországba rontván a királyi családot fogságba vette, Madridot hatalmába kerítette a spanyol királyságot Bonaparte Jósefre ruházta, a nápolyi koronát Murat nyerte el. Leginkább boszongkodott Napoleon az angolokra, esküdt s vitéz ellenségeire, kiknek országát tenger járván körül, az annyiszor győztes semmikép sem támadhatta meg. Az angol hatalomnak gyökere a kereskedésben van és ebbe vágta fejszóját a francia császár, azt kívánván minden európai királyoktól, miszerint az angol hajókat tartományaikba ne bocsássák és semmit se vegyenek az angoloktól. Mivel pedig Portugal királya ennek ellenkezett, Napoleon hadai szalták meg országát; a király Amerikába szaladott. Ferencz császár sem akart ez új kívánatra állani, mert birodalmát drágaságtól féltette, ha az angolok árui elmaradnak, mire új háboruba keveredett.

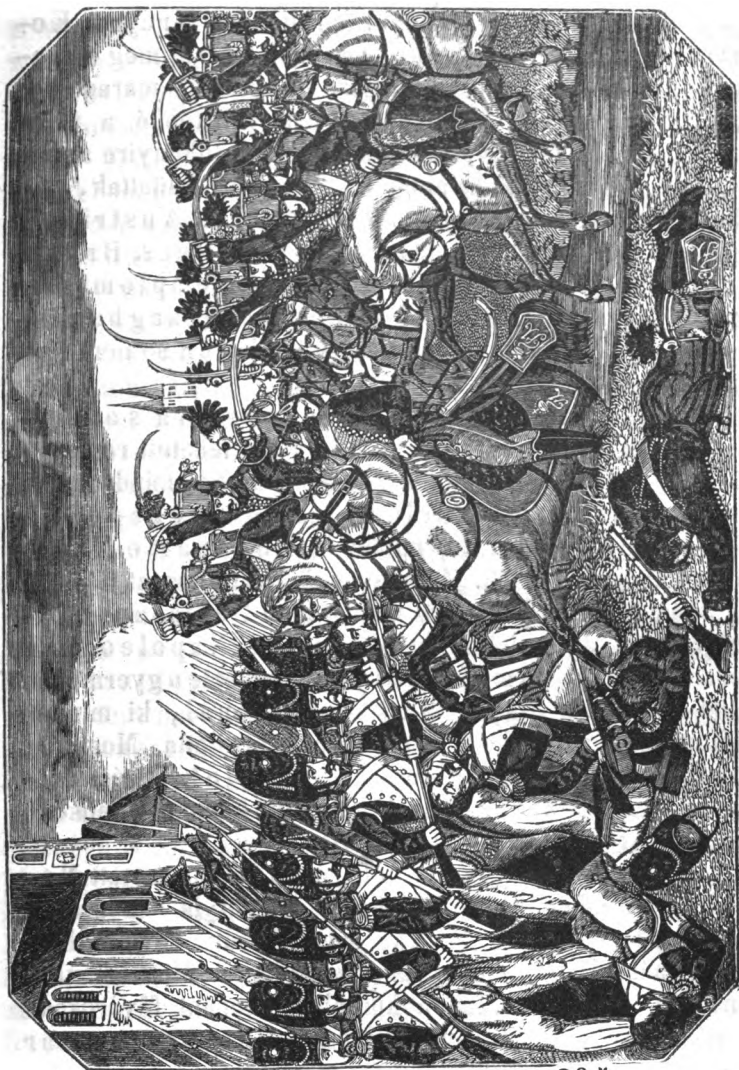
Már az előtt felszólítást hcsátá ki a francia császár a magyar nemzethez s a törvényes királytól szintugy elakarta őket csábitani, mint az előtt a német birodalmi Rendeket. De csak egy sem találkozott Magyarföldön, ki utálattal nem nézte volna a nemtelen csábitást; sőt azon veszedelmes pillanatban, midőn az orosz czár is Napoleonhoz állott, a magyar országgyűlés nemesi fölkelést határozott ellene, ha valamelly mág nás vagy nemes fölül ni vonakodnék, büntetésül fizet huszonöt, sőt ötven márka ezüstöt; valaki a király ellen kelne ki, halál fia legyen; valaki megrészegülne

a táborba, vasra veressék, börtönbe menendő ; valaki hátat fordít az ellenségnek, agyonlövetik. Az 1741ki magyarok nagy lelke szállotta meg a 1808ki ivadékok s csak télen át már husz ezer nemes legény lovon s fegyverben állott. A kegyes Ferencz háladattal vevé hív nemzetének e szép áldozatát s azon évi minden szentek napja utáni vasárnapon ekkép zárta be az országgyűlést: „Szi-
vemnek drága magyarjai! Egész Europa meg fogja látni, miszerint királytok ugyan egy dologért lángol, mint Ti s kész a magyar alkotmány védelmében utolsó csepvérét is ontani. Egyesülve voltunk, egyesülve vagyunk s leszünk míg a halál nem szakaszt el egymástól. Ez szándéka a királynak, ki atyátok, ki fiait gyanánt szeret titeket s tartósan szeretni fog.“ — Ferencz hadra készült tudván, mikint egyik fegyver a másikat tartóztatja hüvelyében.

Hiába panancsolta most Ferencznek a francia császár, miszerint a háboru készülleteivel hagyjon föl. Metternich Kelemen gróf austriai minister maga vitte Napoleonnak ahirt Párisba, hogy Ferencz császár a fegyverkezéstől el nem áll. A fölkelés vezére Davidovics Pál, Ott, Duka s Haddik lett. Az egész austriai sereg Károly és János főherczegek, mint fővezérek között fölosztatott. — Azonban a hadi szerencse méginkább is hordozta karjain a francia császárt, ki többnyire győzött s 1809ki Pütkösd havában Bécsset másod izben elfoglalta. A magyar határokon harmincz nyolcz ezer nemes állott, kikhez Napoleon nepomuki szent János napján Bécsből követet küld s ujra fölcsólitatta a magyarokat, miszerint Rákos mezejére gyűlvén Ferencz királytól szakadjanak el; a francia császár mindenkor fogja őket védelmezni. De a magyarok becstelenségnek s ocsmány árulásnak néztek illy szándékot s a követet elutasították.

Bécs közelében Aspern falunál Károly főherczeg megverte ugyan a francziákat: de János főherczeg kénytelen volt olaszországból hátrálni, honnan Magyaror-

szágra vonult egész Körmenedig; sarkán volt Napoleon mostoha fia az olasz alkirály Jénő s csak Győrött állott meg. „Ha egy felől kivernek, más felől beme-
gyek.” — Napoleon hadai Posonyig értek, mely vá-

ros tizenkilencz napi tüzelésnek ki vala téve; Győrnél ütközet volt s a város elfoglaltatott. — Mire vezette volna Austriát oly harcz, mit fél világellenében neki egyedül kellett viselnie? Ferencz császár még a negyedik békét is aláírta Bécsben, bármily nehezek voltak föltételei s odaengedé Salzburgot, a lengyel kerületeket, Krajnt, Korontföld s Horvátország nagyobb részét meg a magyar part-melléket; a Száva határuul maradott s Austriának semmi érintkezése nem volt többé a tengerrel. Mind ezen elveszett tartományok többnyire a bajor, szász s orosz hatalom nagyítására fordítottak, mivelhogy Francziaország részén állottak; Austriától negyed fél milliom lakos vonatott el. Győr, Bécs, Brűnn, s Grácz bástyái romba döntettek; pénz s templomi ékszerek, képek, drágaságok Francziaországba vándoroltak. — Még is tudnivaló, hogy az Isten se nem siet, se nem felejt.

Ferencz országai ki voltak fogyasztva s az egykori jólét helyreállítását csak a békétől lehetett reményleni. E békének kész vala a gondos uralkodó mindent föláldozni. Azért leányát Mária Luiza főhercegnét is átadta a francziáknak, midőn őt Bonaparte Napoleon feleségeül kérték. A menyegző 1810ki szept György hava 2kán hallatlan pompával ment végbe Párisban; e házasságból egy év multával fia született, kit Napoleonnak kereszteltek, apja római királynak nevezte a gyermekét. Ezuttal Austria frigybe állott Napoleonnal, ki minden erejét csak az angolok elnyomására fordította. Most már Oroszország is ellenkezett az angolok kizáratásában, és a franczia császár az oly konokul ellenkedő orosz czár megrontását elhatározta.

Hatszáz ezer francziát meg németet vezetett Napoleon a hideg Oroszföldre s egyik fővárosát, Moszkvát elfoglalta 1812ki szept Mihály hava 14kén. Azonban néha reggel táncz, este pedig lánccz. Mint bámult a franczia tábor, midőn a különben roppant fővárosban alig néhány rongyos embert talált! Sándor orosz czár

títkos rendeletére Moszkvából meg a legközelebb környékből minden eleség, marha, öltözet s ember is távol vidékre elhordatott. Napoleon aztremélte, hogy a fővárosban majd lakást veendő és tábora számára, honnan az oroszokat rövid idő alatt tönkre fogja tehetni. Azonban most a város kihalva s üres, minden ajtó, ablak erősen zárva s úgy szólván berakva állott. Ehhöz még este felé tűz támadott több helyeken, a francziák szereték volna oltani, de nem volt mivel. Hat nap s hat éjjel égett Moszkva s roppant palotái meg utszáiban a rémitő lángoknak mintegy szélestengere hullámozott ide s tova a vihar fuvalmaiban. Napoleon az orosz csári palotából soká nézte a tűzveszélyt, végre maga is kénytelen volt elvonulni. Harmincznégy napig időzött a leégett romokon s szent Vendel napján hazamenést parancsolt; beállott a fagyos s havas tél, az orosz seregek is közeledtek, melyektől megverve a Berezina vize felé sitetett; beállott az iszonyu inség, a kozákok melegnyomon tűzték és folyvást csipdesék a franczia tábort, melly utoljára szétszéledett; maga a franczia császár a katonaságot odahagyva könnyű szánon elfutott a nyomorúság helyéről, utána, de későbbben értek ki a katonák, hanem kevesen fegyver s butor nélkül átfázva s kiéhezve.

Az orosz tábor a német határig üzte a francziákat s a porosz meg austriai hadsereggel egyesülve Szász földön állottak meg. A svédek, angolok s több német fejedelmek megünvén Napoleon zsarnoki uralkodását, Austriához csatlakoztak. Meggyőzték több ízben s Ferencz császár, ki a magyar közmondás szerint nem pörlő társának, hanem csak a causának volt ellensége s ennél fogva Napoleon vesztén nem dolgozott, minden Európai fejedelmeket Prágába hívott meg, az egyetemes béke helyreállítása végett. De borsóhányás volt ez a falra. Napoleon Európának ura akart maradni, ki végre terjedelmes háborura készült s ellene az európai fejedelmek nagy szövetsége 1813ki szent Klára napján fölállott.

Jól mondák a régi magyarok: a tyrannus urnak s dühös hatalmának ritkán vagyon jó vége. Megfeszítette jelenkor erejét minden szövetséges az elbizott bitorló s jogot lábbal tapodó francziának megalázására. Kifogyasztott örökös tartományaiból Ferencz császár háromszáz ezer embert vont egybe; Sándor orosz czár az ő széles tágas birodalmának zuglyaiból mindenféle addiglan ismeretlen népeket idézett kias csatatérre; a poroszok és svédok is nagy sergekkel járultak a közvállalathoz. Mindenek fővezére Schwarzenberg Károly herczeg lett, ki Tepliczen cseh helységben ütött tábort, hol Ferencz császár, Sándor czár meg Fridrik Vilmos porosz király személyesen voltak jelen.

Napoleon császár ötszáz ezer bajnoknak parancsolt, a dresdai nagy csatát megnyerő, hol az orosz sergek hadvezére Moreau maga Sándor czár oldalán lovagolva egy ágyugolyótól éretve, mindkét lábát vesztette. Bekövetkezett a nagy lipcsei ütközet 1813ki Mindszentháva 16kától 19keig, következőleg négy álló napig tartó, melyben nyolczvan ezer legényt meg háromszáz ágyút veszte a franczia császár. Szerencsájének csillaga hanyatló félben lebegett. Az egykoron legmézesb barátjai elhagyták őt, mint a bajorok, Murat nápolyi király, a németek majdnem mindnyájan s már előbb a svédok. Spanyolföldről az angol Wellington, Olaszföldről Murat és Bellegarde austriai fővezér verte ki a francziákat; a terjedelmes Németföldről szoríták őket a szövetséges hatalmak. Mint a megtört gátokon keresztül kiáradó folyam, úgy áradtak el az előtt a föllázadott francziák s a közel tartományokon mint megannyi réteken terjedtek; most már a viz visszahajtatott medrébe; a rétek szárítottak s a győztes szövetségesek magához a kiáradott folyam partjához közeledtek nem ugyanazon szándokkal, hogy benne halászszanak, hanem, hogy azt, mit a ragadozó vizár hullámai elhurczoltak, visszaszerezzék: azonfelőla partokat úgy akarták építeni s földdel körültölteni, hogy ezentul

bárminthánykodó s kicsapongó hálok se vehessenek rajtok erőt s többé ily káros áradást ne okozzanak.

A három szövetséges uralkodókléptenkint követ-
ték a győztes sergeket, majnai Frankfurtban megál-
lapodtak s békét ajánlottak Napoleonnak, ha Hollan-
diát Német s Olaszországot szabadságban hagyja. De
ő félrevetett minden alkudozást s új katonákat szedete: a szö-
vetségesek átkelnek a Rajnán s a Francziaföldön
előre nyomulván a fényes s roppant fővárost Párist
elfoglalták. Örömkialtózásokkal fogadta Páris lakossága a
három Uralkodót, ki neki régi fejedelmeit, a sze-
rencsétlen XVI Lajos testvéreit hozta vissza s Napole-
onnak kiállhatlan zsarnokságától a francia népet
megmenté. Midőn Páris bevételét megérté Napoleon,
kétségbeesvén Fontainebleauban a francia tronról le-
mondott 1814ki szent György hava 11kén; a győztesek
Elba olasz szigetet lakásul s két milliom forintot évenként

ajánlottak neki, nejének Mária Luixának Parma, Piacenza s Guastallát ígérték; testvéreit is elégséges ellátásról biztosították. Franciaország azon határok közé szorítatott, mint 1792ben vala; az előzőtt királyok országaikba tértek, ugymint Oraniai Vilmos Hollandiába, Ferdinand Toscanába, Ferencz Modenába, a sardiniái király Turinba, VII Pius Rómába, Murat Nápolyban azért hagyatott meg, mivel a szövetségesek pártjára állott.

Ferencz császár, mint Európa fölszabadítója visszaérkezett Bécsbe, vele az ő főemberi Metternich Kelemen herczeg Austria főministere, ki a szövetség létrehozása s egyéb alkudozások által a fejedelmeket egyesítette, ezuttal Európa dolgait a régi vágásba hozta, és Schwarzenberg Károly herczeg, mint fővezér, ki a győztes hadak mozdulatait igazgatta. A lipcsei ütközet emlékére Ferencz császár az elfoglalt francia ágyuk érczéből keresztkéket öntete s mind azon bajnokok mellére tűzette, kik a nagy népcsatában részesültek. A főnemlített dicső két Herczeg illy keresztjét aranyból nyero.

E közben Napoleon Elbából megszökött s Franciaországba tért 1815ki Bőjtmás hava első napján; husz nap alatt Párisig érkezett már nem mint fogoly, hanem mint hatalmas francia császár; utána roppant seregek nyomultak s éljenexték: az új francia király XVIII Lajos alig menekülhetett Belgiumba. Murat nápolyi király Napoleon mellett nyult segyverhöz, a régi zavar meg ujulni készült Európában. Azonban a szövetségesek hadseregei még nem széledtek el. Bianchi austriai hadvezér Murat legényeit legyőzte, Ferdinand nápolyi király visszatért országába s Murat későbbben a népet fölakarván ellene lázítani agyonlövetett. Felesége Carolina Napoleon huga, gyermekeivel Austriába vonult s menedéket talált.

Bonaparte Napoleonnak sem szolgált jobban a szerencse. Van Belgiumban egy falu, melyet a flamandok

Vaterloonak neveznek; közelében áll Mont saint Jean nevű hely s la belle alliance nevű major: itt ütközött meg Napoleon utoljára Wellington és Blücher porosz seregeivel s legyőzetett. A győztesek Párisba siettek, Lajos király visszatért, Napoleon pedig a francia tengerpart felé vette futását, hol hajóra ült s Amerikába evezni szándékozott. De angol hajók senkit sem eresztettek a nagy vízre s így nem volt nehéz az aggrókat törbe ejteni. A perczenként nagyobb szorultságba jövő Napoleon végre angol hajóra kényszerült szállani, melly őt Angliába hozta. A szövetséges hatalmak rendelkezésre Angliából egy távol, az afrikai nagy tenger közepén, kopár sziklákon levő szigetre, szent Ilonára vitetett tizenkilenczed magával, hol 1821ki szent Florián utáni napon meghalt. — Nagyot esik; a ki magásra hág.

Neje Parmában maradott; fiát Ferencz császár magához vette. Franciaországnak az új mozgalom miatt hétszáz milliom forintot fizetni s mind azon kincseket ki kellett adnia, mellyeket a különféle legyőzött hatalmaktól elrabolt vala. Bécsben az európai fejedelmek nagy gyűlést tartottak s Európának fölizgatott dolgait rendezgették. Jelen volt ott, mint Ferencz császár vendége Sándor orosz czár, Fridrik Vilmos porosz, azonfelül a dán, bajor, württembergi király s több más fejedelem meg minden európai hatalom követe.

A német római császárság nem támasztatott föl, hanem a német birodalomi Rendek, kik közül a porosz szász, bajor, württembergi meg hannoveri fejedelem már király lett, mindnyájan egy szoros társulatba meg szövetségbe léptek, mellynek feje s vezére az austriai császár. Belgiumot Austria a hollandi királynak engedő át, valamint néhány lengyel kerületet az orosz czárnak, ki Lengyelország örökös királyává lön; csak a halicsi tartományt Vielitska s Bochnia só aknáival együtt megtartá. Az orosz, porosz s austriai hatalom határán emeltetett Krakó városi szabad kerület, mellyet

mind a hármuk óltalmaz. Ezen veszteség fejében Austriai karpótlást nyert Olaszföldön, hol Majlandot, Mantovát s Velence tartományait visszafoglalta s belőlök a lombard-velencei királyságot alakította. Istriát, Krajnt s Korontföldet is vissza szerezvén illyr királyságra emelte, mellynek fővárosai Laibach s Triest az adriai tengerparton. A fiumei, buccari s carlopa-goi tenger mellék Magyarországhoz vissza csatoltatt. Mit Velence hajdanta Dalmátiában birt, azt most Austria örökölte utána s belőle meg Ragusa és Cattaróból keletkezett a Dalmat királyság, főhelye Zára; Bajorországtól visszavette Tirolt meg Salzburgot.

A szent béke s a jó rend Európában helyre állott. Hogy azonban tartós legyen s ezentúl bárki által se zavartathassék meg, Ferencz császár, Sándor czár s Friderik Vilmos király szent s örök szövetségbe léptek minden háboru eltávoztatására, mia legnehezebb körülmények alatt is mesterileg sikerült maiglan. Hahol az előtt háboru ütött ki, szokásban volt, hogy mindnyája a dologba elegyedvén, köz háborut támaszta Európában: jelenkor az Europai hatalmaknak bölcs intézkedése által illy hadi részvétel nem szokott történni s a háboru nyomorai csak azon nemzet nyakára nehezülnek, melly keblében a fegyveres mozgalom magvait ápolta. E helyett a Bölcs fejedelmek időt nyertek olly törvények hozására s olly intézetek fölemelésére, mik az alattvaló népek boldogítására alkalmasok.

A franczia háboru számos emberen kívül, tömérdek sok pénzt is nyelt el; az arany meg ezüst nem volt elegendő s mindjárt e hadjárás elején papiros penzzel kellett pótolni hiányát. A franczia bitorló békét nem hagyott, hanem szüntelen vagdalkozott maga közül; Austriától tartományokat s pénzt vont el. Két féle volt tehát Austriának pénz vesztesége, első a megvert seregek kiegészítésére, főszerelésé s kitartására, második a franczia sarczolás, miáltal történt, hogy ezer s hatvan mil-

liom forintnál többet tön a pénz, melly az ugy nevezett bankókban keringett az örökös, meg magyar tartományokban. A dolog a 1811ki országgyűlés elébe terjesztetett: de a magyar Rendek nem tudtak a bajon segíteni; a behozott bankókat pedig ki kellett pengő pénzzel fizetni. A status nem tudott máskint az inségből kivergődni, minthogy a bankók értékét egyötöd részre leszállította, mi mindenütt s egy órában t. i. 1811ki szent Gergely utáni negyedik napon kihirdettetett. Szükségesek voltak illy nagy áldozatok, mellyeket végre olly jó siker koszoruzott.

Egyébiránt Ferencz császár, számos koronák ura sok utazást tön tartományaiban s célja mind azon dolgok kitudása volt, mellyek valami javítást vagy fölségélést kívánhatnának. Jól tudta ő, miszerint a franczia mozgalmak csak néhány istenfőlelemből kivetkőzött szerencsétlenek csábitásaira keletkezének s azért birodalmában leginkább pártolta, ápolta a vallásosságot, szent dolgokkal való tiszteletlen bánásmódotszigoruan megbüntette; Szathmárban, Kassán s Eperjesen uj püspökséget alapított fönséges nagyanyja, Terézia példájára, ki hét uj püspökséget emelt Magyarországon. A magyar ifjuság oktatására a II. Jóseftől eltörölt benedeki, cziszterczi s praemonstrat szerzeteket birtokaikba szállította, Pesten kis papok nevelésére középponti intézetet alapított; a bécsi egyetemnél a magyar nyelv tanítását megparancsolta. Hogy a kézműveket, földmívelést s ipart előmozdítsa, hasznos dolgok föttalálóit meg a művészet s tudomány mívelőit jutalmakkal halmozta el s uj vállalatokra serkenté. A Duna s Tisza közt csatornát ásatott, mellyen a só s gabonának átszállítása két három hét helyett csak két három nap alatt történhetik: mi a kereskedést nagyon könnyíti. A gőzhajózás alatta kezdődött a Dunán. Az austriai nemzeti bank föllállítása, a pénznek régi folyamába hozatala végett történt.

Magyarországon 1811 óta nem tartatott gyűlés. Kimondhatlanul nagy örömet gerjeszte tehát a magyaroknál

Ferencz császár parancsolata, miszerint 1825ki szent Mihály havára országgyűlésre hivattak P o s o n y b a. Az új császárné Carolina Augusta hajor fejdelem asszony magyar királynénak leendő koronázása volt a gyűlés kezdete, mellynek tanakodásai aztán 1827ki szent István király napjáig tartottak. — 1830ki szent Mihály havában ismét összevgyűltek a magyar Rendei V. FERDINAND meg koronázására. Az újon koronázott főnséges Király a szokás szerint, koronázási ajándokul neki ajánlott ötven ezer aranyat részint az adózó nép fölsegítésére, részint pedig a magyar nyelvet mivelő tudós társaság alapítványára szánta, ez által kétségbe vonhatlanul megmutatván, mikint csak a népek boldogításáért dobog szive, mire mindenét nagy lelkeleg fölálodozni kész. Az országos Rendei negyvennyolcz ezer legényt ajánlottak a magyar hadsereg kiegészítésére.

Következő, t. i. 1831ki Mindszent hava 2kára új gyűlés volt ki hirdetve; de a közben a rémitő epeáz vagy is cholera tört ki, melly eredetét a távol Indiából vevőn, a levegővel Asián s Oroszföldön keresztül Lengyelföldre s édes hazánkba is hozatott. Szomorú emlékezetben állanak még ama veszélyes idők mindnyájunknál s tapasztaltuk, mikint sem cordon, sem a leggondosb elzárás nem használt, hanem a nyavalya szent Iván havától fogva egész szent András haváig dühödve sok ezer embert ragadott el oldalunk mellől. A bajt nevelte amaz a nép közt elterjedett balgatatag vélemény, miszerint a víz megmérgezése okozza a nagy halandóságot. Austriában nagyon megfogyasztották a cholera erejét azért, hogy a szegény emberek ápolása, a szobai levegő s egyéb tisztaságára gondjok volt; kórházak emeltettek, betegápolók rendeltettek tüstint s leginkább a szesz italoktól tartózkodás, meg víz-ivás által segitének magokon legtöbben. Midőn Bécsben pusztított a láz, némellyek azt tanácsolták a császárnak, miszerint Salzburgba, mint biztos s egészséges helyre vonuljon: de a kegyes Ferencz azt válaszolta: „ott nem volna helyem

minden alattvalóim befogadására; mert egyedül nem mehetnék.“

Illy gondolkozás módja, illy szivessége volt Ferencznek s azt a legnagyobb veszélyek közepett negyvenhárom évig tartó uralkodása alatt mindenkor tanusította. Magyarországon 1832ki Karácsony havától fogva a hosszú országgyűlés tartott, midőn a közben a király 1835ki szent Mátyás napján megbetegült s a hónap végefelé a haldoklók szentségeit fölvette, mire Böjtmás hava elsején öregebbik fiát magához hivatá, soká beszélgetett vele, aztán éjjeltájban minden gyermekeit s testvéreit ágyához hívta, megáldá őket, imádkozott s a hajdani patáiarchák módjára monda nekik: „Istenre kérlek kedvesim! kik engem most haldokolni láttok, emlékezzetek ezen pillanatra, legyetek jámborok s egyetértők s az Ur Isten meg áld Titeket.“ Arra a magyar koronás királyt Ferdinandot s a kis unokáját, Ferencz Károly főherczeg fiát megáldá s kimult a mulandóság köréből.

24. Ötödik FERDINAND atyai kormányja.

T a r t a l o m.

Mostani főséges királyunk születése, koronázása, házassága.
A birodalmi főtanács.
A három legujjabb országgyűlés határozatai.
Gőzhajók, vasutak, takarékpénztárak, kisközségi óvóintézetek.
Irgalmas nők kolostorai.
Visszapillantás az elmúlt ezredévi történetek folyamára. A magyar nemzet jóléte s veszélyei.

A veszélyek oka, nemtelen visszavonása a magyar nemeseknek egymás közt.
A magyar ősök határozatát maga Isten teljesítette mindenkor.
Árpádok, Anjouok, Hunyady-Habsburgi meg Lotharingiak áldott emléke a magyar ivadéknál.

V. Ferdinand örökös magyar király mint austriai császár I. Ferdinandnak iratik; I. Ferencz császárnak s második nejének Mária Terézia fejedelem as-

szonynak fia, született Bécsben 1793ki szent György napja előtti hétben; magyar királynak koronáztatott 1830ki szent Mihály előtti napon s következő évi Bőjtelő havában Mária Anna sardiniai fejedelem asszonynyal kelt házasságra. Császári apja holtával az örökös császár s királysági törvény szerint austriai tartományok Uralkodója lévén, jelszóul s példabeszédül ama mondást: „Recta tueri“ „védeni az igazat“ választá magának s a dicső szándok könnyebb teljesítésére mindjárt kormánya első napjaiban egy birodalmi főtanácsot alapít, hol őnmaga a császár s főur mint elnök, oldalán pedig császári öcsje Ferencz Károly s nagy bátyja Lajos főherczegek, azonfelül Austriának régi főministere Metternich Kelemen herczeg meg Kolowrat gróf maradandó tagokul állanak.

Az országgyűlés, melly alatt a Főnséges Ur császári atyját vesztvén, a kormány gyeplűit kézhöz vevé, 1836ki Pünkösöd háva 2kán végződött s olly határozatokat szabott, mik kivált a magyar földmivelőre nézve a legnagyobb figyelmet érdemlik. Az ebbeli, a királyi Főnség által jóvá hagyott törvények körülményesen rendelkeznek mind arról, mit kell tennie a jobbágnak, ha falujából ki akar költözni; a jobbági telek nagysága pontosan meghatározott, valamint az is, mi tartozik a jobbágyoknak hasznai s jogaihoz és mivel köteles ezek fejében a földes urnak, a vármegyének, a papnak s a királynak; mikint történik a község belső igazgatása; a földesuri törvényhatóságról, az urbéri pörökről; a határbeli közös haszonvételekről, öröklési osztásokról, stb.

Uj országgyűlés tartatott 1840ben, hol a földmivelet, kézművi ipar s kereskedésnek, mint a népholdogság sarkalatos oszlopainak gyarapítására célzó törvények hozattak. A Duna áradása 1838ban sok kárt okozott egész mentében, mezőkön, falukon, városokon, leginkább Pesten. Minden illetén károsodások meggátlására az országos Rendek a Duna s más folya-

mok partjai szabályozását rendelték. — A kertek, szőlők, erdők, vetések, mezők biztosítására holmi károkozók ellenében mezei rendőrök állítottak. Behozatott a váltótörvénykönyv; a zsidókról határoztatott, miszerint, ha erkölcsi magaviseletök ellen kifogás nincsen, az egész országban, csak a bányavárosokat kivéve, különben szabadon lakhatnak, gyárakat (fabrikákat) állíthatnak stb. Az országgyűlés költségeit t. i. a megyei követek fizetését a nemesség szabad akaratból magára vállalja. A magyar nyelvnek kirekesztő használatára minden ügyekben törvényes lépések történtek.

Az 1844ki országgyűlés is fontos törvényeket hozott napfényre. A magyar nyelv használata a közügyekben kirekesztő, valamint idővel az iskolákban is. — Vallás dolgában határoztatott, miszerint a nem catholicus, hanem vegyes házasság, hol t. i. egyik fél protestáns, a másik catholicus, protestáns lelkész előtt is köttethetik. Az is rendeltetett még, mit kell tennie annak, ki catholica hitét eltagadni akarván, protestánsra szándékol tenni. — Ezentul nem nemes magyarok vagy magyarországi lakosok is birhatnak nemességigot s olly hivatalokra is képesek, mellyeket eddiglen csak nemes ember viselhetett. — Szabályoztaták a köz munkák s ezen országgyűlés költségeit is magára vállalta a nemesség, mi kivéve az utolsó három országgyűlést, eddiglen a vármegyék házi pénztárából fedeztetett s a jobbágyság vállain feküdt vala.

Ez, korunkra utolsó gyűlés vala, mellyen kegyes FERDINANDUNK atyai kormányja s császári főherczeg József ország Nádorának elnöki vezetése alatt egybegyűlt Magyarország Rendjei a Haza javá dolgoztak. Ugyanazon kormány alatt halad a dunai gőzhajózás; vasutak s gőzkocsik használtatnak; Posonyból Bazin felé épitetett az első magyar vasut. Szintolly hasznos intézet a takarékpénztár, millyen még Ferencz császár alatt alakult Bécsben; a bölcs fejedelem pártolta, mert látta, milly sok haszon folyik belőle a közemberre.

Ha néhány forintja van a szegény embernek, elviheti a takarékpénztárba s attól is nyer kamatot, tanul gazdálkodni s a végső inségbei sülyedés élől magát biztosíthatja. Illy intézeteket erősen s bölcsen pártolja Ferencznek főnséges Fia is, kinek kegyes óltalma alatt keletkezett a posonyi s több más takarékpénztár Magyarországhban.

A még iskolába nem járó kisdedek számára, kivált kiknek szüléik nem olly vagyonosok, alakultak a kisdédóvó intézetek, az az olly házak, hová kisdedeiket küldhetik a szülék, kik munka s foglalkodás miatt otthon keveset mulatnak; gyermekeikkel kenyérkeresés miatt nem vesződhetnek; hol a kisdedek a vigyázatlanság veszedelmeitől megőrzöttnak s nincsenek a rossz példahatásának kitéve az utcán, meg otthon, hanem az intézetben ülni tanulnak, megszokják a társalgást, a szófogadást; imádkoznak, olvasnak, irnak, énekelnek s az életre szükséges dolgoknak legalább elemi ismereteit magokévé teszik. A főnséges Uralkodó Háznak illy dicső példája a kisdédóvó intézetek pártolásában más főurakat és leginkább főhölgységeket serkente, miszerint ők is, a hol lehet, vagy szükséges, kisebb városok meg faluhelyeken is állítsanak föl illy nemü intézeteket.

A szerencsétlen ügyefogyottak meg betegek vigasztalása s hol lehet, fölsegítésére dicsőn uralkodó Főnséges Urunk V. Ferdinand alatt keletkeztek az irgalmas nők kolostorai, millyenek Austria birodalmában már tizennégyen számláltatnak. Szürke öltözetet viselnek s a betegek házaiba járnak; orvosságot hoznak; a beteg ágyánál szolgálatul s ápolásul egész éjjeken át is virasztanak; vigasztalják őt meg imádkoznak érte. Magyarországon már Szathmárban vannak meg Pesten stb.

— És ez rövid története a magyar nemzet viszonyosságainak a négy folyamoss Hazában. Mióta az isteni Gondviselés a nemzetet Európába s a négy folyam partjaira állítá, sok javak s jótéteményekkel áldá meg, de sok s nehéz bajnak s veszedelemnek is veté alája, mint eddiglen láttuk. A javak, mellyeket nyújtott, az ő szeretének jelei; a bajok, miket reá bocsátott, a nép egyenetlensége, visszavonása, irigykedéses lázongásának következtései voltak. Az egész történeten át tapasztaltuk, miszerint valahányszor a magyar egymás közt veszekedett, fölként s koronás királya szavát nem fogadta, ellenkedett s visszavonást gerjesztett a nemzett fiai közt, mindannyiszor háromolt reá valamelly nehéz csapás, mint például a sajói, a nikápolyi, a várnai, a mohácsi stb; mindannyiszor, ha nem is mindenkor az emberek, de Isten maga bizonyosan teljesítette rajta ama nagy határozatot, mellyet Álmos meg Árpádnak fejedelmül választása idejében szabtak magyar őseink s kijelentették: „hamaradékaik valamellyike hivtelen lenne a fejdelem iránt vagy visszavonást okozna a fejdelem s rokonai meg a nemzet közt, az olly vétkesnek vére szintugy ontassék, valamint a vezérek vére ontatott, midőn Álmosnak hűséget esküvének.“ — És a hosszú ezer évek során, mióta a négy folyam környékét lakja a magyar, szedett tanuságok zsinórmértékül szolgáljanak a jövőndőbe. Áldott legyen az Árpádok, az Anjouok, a Hunyadyak emléke örökké Magyarföldön: ők szerezték s föntartották e hazát a Magyaroknak. De áldott légyen a fontos Habsburgiak s Lotharingiak emléke is örökké Magyarföldön: ők, Árpád nemzetségéből leányág szerint származók, védelmezték a Magyar hazáját a Török ellen s miután a magyarok egyenetlensége által a Török torkába veszett a Haza, ők neki azt visszaszerelték s azt újabb megtámadások ellen saját vörök ontása, éltök veszélyeztetésével is oltalmazták. Ezen dicsőséges Habsburgi meg Lotharingiaknak dicső

ivadéka' szeretett koronás királyunk FERDINAND
Austriai császár, kiben az érdem- emléke s a nem-
zet hálája központosul. — Ugyanazon kegyes Gond-
viselés, melly a Magyarot eddiglen föntartá s olly hiv-
védkezekre bizta, szent s bő áldásával lebegjen Fölöt-
te, királyi széke, tanácsosai s az egész nemzet
fölött!

T a r t a l o m.

	Lap.
1. Magyarföld őslakosai	1
2. Magyarok eredete	4
3. Árpád országszerzése	10
4. Magyar vezérek korszaka	16
5. Magyarok első királya szent István	26
6. Árpádházi testvér háborúk	34
7. Szent László s Kálmán, bölcs törvényhozók	46
8. Új testvérháborúk az árpádházi hercegek közt	53
9. Jeruzsalemi II. Endre király	62
10. A tatárjárás Magyarföldön	68
11. Árpádiak kihalta	80
12. Olasz származású magyar királyok	86
13. Magyar királyok egyszersmind rómainémét császárok	100
14. Hunyadyak kora	106
15. Lengyel származású magyar királyok	141
16. I. Ferdinand s a török hódításai	156
17. Luther és Calvin hitszakadásának terjedése Magyarföldön	174
18. Miksa s Rudolf császár királykodása	179
19. Bocskay István, Bethlen Gábor, Rákoczy György lázadása	191
20. A Török kiűzése Magyarföldről	202
21. Az örökös királyság megalapítása	234
22. Mária Teréziának anyai kormányja	260
23. Utolsó török s franczia háború	282
24. Ötödik FERDINAND atyai kormányja	315

- Koszoru, Elbeszélések' Gyűjteménye Gyermekek számára, írta Beöthy Zsigmond 8. rétből finom velin papirosra négy színzettel képpel csinos kemény kötésben 1 frt.
- Magyar Nemzet Történetei 55 képpel, a Nép számára. Második olcsó kiadás írta Dr. Lányi Károly, Esztergom főkapitányi könyvtárnok, s ama megyei táblabíró, kir. magyar természet tudomány társulat tagja, s a természettannak lyceumi rendes oktatója Nagy Szombatban. Az egész mű 21 ívre terjed, 8-rét fehér géppapírosra, fűzve, nyomott borítékkal ellátva ára csak kr.
- Magyarok története a vezérek, és királyok képeivel; tovább 30 régi vár; 10 ütközet; 3 város képmásolatival; ugyazint Atila Aquilea vára előtt, Corvinus Mátyás emlékével, velin papirosra 24 kr. szinezve . . . 1 frt.
- Meggygyes, vagyis A Fonyasztó szerelem, eredeti magyar román, melyet irt Szeprosi Csarän Emmänuel egy képpel foszlány boritékban kötve 48 kr. most leszállított áron 12 kr.
- Nemzeti iskolai Átlás, mely következő földképekből áll: 1. A föld felületének kelet és nyugot része. — 2. Europa. — 3. Asia. — 4. Afrika. — 5. Éjszak Amerika. — 6. Déli Amerika. — 7. Australia. — 8. Német szövetség — 9. Magyarország. — 10. Erdélyország, boritékba fűzve 40 kr.
- Nemzeti Iskolai Szótár szerkeztett R. W. Magyar német rész, Pozsonyban, 1838. zsebförmában finom velin papirosra, foszlány kötésben . . . 48 kr.
- Nemzeti Iskolai Szótár, szerkeztette R. W. Német-Magyar rész, Pozsonyban, 1838. zsebförmában, finom velin papirosra, foszlány kötésben . . . 48 kr.
- Ó és Uj Testamentomi történetek, melyeket a zsenge ifjuság számára irt Bedeö Pál, e. fm. np. A munkácska kérdés, és feleletekben, 39 képpel ékesítve géppapírosra nyomva 72. old. terjed, kötetlen 8 kr.
- Ó és uj szövetségi Történet, Schmid Kristóf német munkája után az Ifjuság számára készíté Fábian Ambrus, sz. Benedek rendü tanár a soproni kir Tanodában 8-rét: 44 képpel 148 oldal csinos kemény kötésben . . . 30 kr.
- Szép Ilka' története, ki tündér, és Helmás király' leánya volt, hat képpel 6 kr.
- Világ 102 képben, a magyar ifjuság számára, vagy a természetnek, művészetnek, és az emberi életnek nézőhelye. Száz két köremetszett képpel, és pontos magyarázattal, legujabb kiadás Comenius szerint a mostani nyelvfejlődéshez és korszellemhez alkalmazva, németből magyarra forditá K. Karcsai Tóth János, csinos kemény kötésbe 1 frt.
- Ugyan az finom velin papirosra csinos kemény kötésbe 3 frt.
- Zenger Károly, madarászat kézi könyve, utmutatásul a madarászat körébe tartozó madarak megismerésére, fogására, s tartására, 4. ábrával, nagy 8. rét foszlány boritékban 20 kr.

Hunyady János és Kapistrán János Belgrádnál, a Törököket 1456 keményen megverik.

